

MANGHOL-UN NIUÇA TOBÇA'AN
(YÜAN-CH'AO Pİ-SHİ)

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ

(YAZILIŞI: 1240)

I

Tercüme

Metin dışında 2 harita ve 1 fotokopi vardır

Prof. E. HAENISCH'İN ALMANCA VE S. KOZİN'İN RUSÇA TERCÜMESİNİ
MOĞOLCA ASLI İLE KARŞILAŞTIRIP DİLİMİZE ÇEVİREN

Prof. Dr. AHMET TEMİR

ᠮᠣᠩᠭᠡ ᠲᠡᠩᠭᠢ ᠶᠡᠨ ᠬᠤᠴᠣᠳᠣᠷ

MÖNGKE TENGRİ-YİN KÜÇÜ-DÜR

“mengü tanrının gücü ile.”

(Çinggis-han'ın Beamele'si.)

Birinci baskı : 1948

İkinci baskı : 1986

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
II. DİZİ—Sa. 13^a

MANGHOL-UN NIUÇA TOBÇA'AN
(YÜAN-CH'AO PI-SHI)

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ

(YAZILIŞI: 1240)

I

Tercüme

2. Baskı

Metin dışında 2 harita ve 1 fotokopi vardır

Prof. E. HAENISCH'İN ALMANCA VE S. KOZİN'İN RUSÇA TERCÜMESİNİ
MOĞOLCA ASLI İLE KARŞILAŞTIRIP DİLİMİZE ÇEVİREN

Prof. Dr. AHMET TEMİR

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 8 6

İÇİNDEKİLER

Sahife

GİRİŞ: "Moğolların Gizli Tarihi,, hakkındaki araştırmalara umumî bir bakış:

1. Moğol devrine ait tarih kaynakları	VII
2. «Moğolların Gizli Tarihi» ve bunun nüshaları	XIV
3. «Moğolların Gizli Tarihi» nin işlenmesi	XX
4. «Moğolların Gizli Tarihi» nin türkçeye çevrilmesi	XXX
Türkçe tercümeyle ait işaret ve kısaltmalar	XXXIII
Prof. Dr. Erich Haenisch'in önsözü	XXXV
Eserin özeti	XLVII

"MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ,,

I. İlk tarih, Temucin'in dünyaya gelişi ve çocukluğu	3
II. Temucin'in gençliği, Tayçı'ut'lar tarafından esir edilmesi, Kereyit'lerden Onghan'la dostluk, Merkit'lerin imhası	23
III. Bozkır savaşları, Temucin'in Çinggis-hahan unvanıyla Moğol hükümdarı ilân edilmesi	43
IV. Düşmanların Camuğa etrafında toplanışı, Camuğa'nın geçici üstünlüğü ve yenilmesi	61
V. Naiman'lara karşı ilk zafer, Onghan'la bozuşma	77
VI. Halahalcit savaşı. Kereyit'lerin sonu	93
VII. Onghan ve Sanggum'un ölümü. Naiman'ların sonu. Merkit'lerin yenilmesi	109
VIII. Camuğa'nın sonu. Çinggis'in "Büyük Han,, ilân edilmesi. Askerî ve idarî işlerin düzenlenmesi	125
IX. Askerî ve idarî işlerin düzenlenmesi (devam). Muhafız kitalarının genişletilmesi	141
X. Nöbet ve hizmet işlerinin düzenlenmesi. Karluk ve Uygur'ların kendi istekleriyle tabî olmaları. Doğu ve Batı seferleri. Şaman Kokoçu'nun öldürülmesi	155

	<u>Sahife</u>
XI. Kuzey Çin'in istilâsı. Yedi yıllık büyük batı seferi. Türkistan ve Rusya'nın zaptı	169
XII. Çinggis-ħahan'ın ölümü. Ogodai'yın seçilmesi, batı seferinin devamı, Kin devletinin ortadan kaldırılması. Askerî ve idarî teşkilâtın genişletilmesi	187
Prof. Dr. Erich Haenisch'in açıklamaları	207
İNDEKS:	
a) Dağ adları	247
b) Nehir adları	248
c) Göl adları	249
d) Yer adları	249
e) Şehir adları	252
f) Şahıs adları	253
g) Soy, kabîle, halk adları	269
En önemli kabllelerle reisleri hakkında açıklama	275
Şecere: Çinggis-ħan'ın öncelleri	279
Çinggis-ħan'ın ardılları	279
Kronoloji	280
Notlarda açıklanan veya zikredilen sözler	283
Bibliyografya	
Düzeltilmeler	
EKLER :	
Moğolların Anayurdu haritası	
Çinggis devrinde Asya haritası	
Ye Têh-hui nüshasından bir sahife örnek	

GİRİŞ

“Moğolların Gizli Tarihi,, hakkındaki araştırmalara umumî bir bakış.

1. Moğol devrine ait tarih kaynakları.

Moğol tarihi üzerine Avrupada, İslâm dünyasında, Çinde ve Moğol dilinde yazılan eserler.

XIII. yüzyılda, eski Köktürklerin vatanında kurularak büyük bir çabuklukla büyüyen ve birçok devletleri yıkmakla beraber türlü medenî ülkeler arasında aracılık vazifesini de görmüş olan büyük Moğol (veya Türk-Moğol) devletinin, bil-hassa âni olarak kuruluşu ve emsalsiz bir genişleme kudretine sahip oluşu, şimdiye kadar birçok bilginleri ilgilendirmiştir. Umumiyetle Avrupalı bilginler bu devri araştırırken uzun zaman ancak moğolcadan başka dillerde yazılmış olan eserlerden faydalanabilmişlerdir ki, bunların bir kısmı Plano Carpinî¹, Wilhelm von Rubruck² ve Marco Polo³ gibi Avrupalı tüccar veya misyoner seyyahlar tarafından kaleme alınmış,

bir kısmı da İbnül-Esir⁴, Nesevî⁵, Cüveynî⁶, Vassaf⁷, Raşid-ed-Din⁸, İsfizârî⁹ ve başkalar gibi İslâm tarihçileri tarafından yazılmış eserlerden ibaretti¹⁰.

(آسیفاری (تاریخ مغولان))

^{1 2 3} Bu şahısların ve eserlerinin herkesçe bilindiği düşünülerek, haklarında tafsilâta girişilmemiştir.

⁴ Ali İbn al-Aşîr, *Kamil fit-Târîh* adlı eserinin 12. cildinde Moğollardan bahseder. d'Ohsson (s. VIII) bu zatın, belki Moğollardan bahseden ilk İslâm tarihçisi olduğunu söylüyor.

⁵ Muhammed b. Ahmed al-Nasavî, Harezmşah sülâlesinin son hükümdarı Celâl-ed-Din'in hal tercümesini yazmıştır: *Styret al-Sultân Celâl al-Dîn Mengübirtî* (veya: *Menkubirni*).

⁶ Alâ' al-Dîn 'Aṭâ' Malik b. Muhammed Cuvaynî, Üç ciltten ibaret olan *Târîhi Cihân-guşây* adlı eserinin ilk kısımlarında Çinggis, Ogodai ve Güyük Hanın zamanından ve üçüncü cildinde de Mungke Hanın saltanatı ile Hulâgu'nun İran seferinden bahsolunmaktadır.

⁷ Abd Allâh b. Fazlallâh Vaşşâf al-Hâzrat, Eseri: *Tacziyat al-amşâr va tazciyat al-a'şar*; 655 den 728 hicrî yılına kadar olan vakaları içine alır.

Bunlardan başka Moğol devri için, Avrupalıların ancak kısmen faydalanmış oldukları :

Hsi-yo-chi — “Çin Daoizm rahibi Ch'ang-ch'un'un doğuya seyahatinin tavsifi,,¹ ;

Meng-Ta pei-lu — “Moğollar hakkında mufassal haber,, , yazan : Chao-hung (?), 1221² ;

Hei-Ta shih-lioh — “Kara Tatar (Moğol) lar hakkında tafsilât,, , yazarlar : P'eng Ta-ya ve Sü T'ing, 1237 ;

Sheng-wu chin-ch'ien-lu — “Mukaddes muharibin (Çinggis-han'ın) şahsî seferlerinin tavsifi,, ;

Chai-peï chi-hsing — “Kuzey sınırına yapılan bir seyahatin notları,, , yazan : Chang Têh-hui ;

Chao-pu tsung-lu — “İstilanın genel tarihi,, ;

Liao, Chin, Yüan san-shih kuo-yüeh-chieh — “Kitan, Cürcen ve Moğol sülâlesi yıllıklarındaki yabancı sözlerin izahı,, , 1781 ;

Huang Yüan Cheng-Mien-lu — “Moğolların Burma seferi,, ;

P'ing Sung-lu — “Sung devletinin yenilmesi,, , yazan : Liu Min-chung ;

Pei-hsüan shi-chi — “Kuzey seferleri hakkında hususî notlar,, , yazan : Liu-Chie ;

⁶ Fazlallâh Raşîd al-Dîn. Fârisî dilinde yazılmış *Câmi' al-tavârih* (Cami-üt-tevârih) adlı meşhur eserinin birinci cildi Moğollara ait olup 702 de yazılmıştır. Bu eser çok tanınmış ve takdir edilmiş bir tarih kaynağı olduğundan, ehemmiyetinden burada tekrar bahsetmek istenilmemiştir. Bu husustaki araştırmaları Vladimirtsov güzel bir şekilde bulâsa etmiştir (bk. Vlad. İct. § 6). — Yalnız şunu kaydedelim ki, Raşîd-ed-Din, Moğol Hanının İran saraylarındaki mümessilinin ve bizzat G a z a n Han'm ifadelerinden ve bundan başka Moğol tarihine dair moğolca bir eser olan *Altan Debter* (Altın Defter) den de istifade etmiştir (aşağıya bk. s. XII).

⁹ Mu'în al-Dîn Muhammed al-İsfizârî. *Ravzat al-cennat fi avsaf-i medinet al-Herat* adlı eserinde, Çinggis ordusunun Horasan'ı istilâsı ve buradaki Moğol idaresi hakkında malûmat verilmektedir.

¹⁰ Moğol devrine ait islâmî eserler her tarihçi tarafından bilindiği için, yukarıda ancak doğrudan doğruya Moğollardan bahseden en mühimleri zikredilmiştir.

^{1 2} Bu eserler hakkında Vladimirtsov'un notlarına bk. (Vlad. İct. § 9).

Yüan-shih — “Yüan (Moğol) sülâlesinin tarihi,”¹ ve başkalar gibi Çin dilinde yazılmış kitaplarla, ermenî lisanında kaleme alınmış eserleri² de zikretmeliyiz.

Moğol devri ile ilgili moğolca tarih kaynaklarına geçmeden önce, kısaca umumiyetle moğol yazı dili yadığârları meselesine temas edelim³: Moğol dilinin yazılı vesikalarına XIII. yüzyılın ilk yarısında raslamağa başlıyoruz⁴. XIII. yüzyılı içine alan eski devir, malzeme bakımından zengin değil ise de, Moğolların Gizli Tarihi'nin ortaya konmasıyla büyük bir önem kazanmış bulunmaktadır.

O tarihten Budizmi edebiyatının üstünlük gösterdiği XVII. yüzyıla kadar geçen 3-4 asırlık bir devreye ait eserlerin, son zamanlara kadar, ancak yarlık, kitabe ve mektuplardan ibaret olduğu zannediliyordu. “Şimdi malûm olmuştur ki, Moğollar

¹ Moğol devrine ait çince kaynakların en meşhuru, Çin vekayinamelerinin Yüan-shih («Yüan tarihi», yani «Yüan (Moğol) sülâlesinin tarihi») adlı kısmı olup, resmen Çinde Moğol devletini tasvir eder (1277-1367). Hakikatte bu eser, 1206 dan başlayıp Moğol devrinden önce vukubulan hâdiselere de temas ediyorsa da, burada eski devirlere ait malûmat maalesef çok kıttır.

Vladimirtsov, bu eserin birkaç defa moğolcaya da çevrildiğini ve halen Leningrad Asya müzesinde bunun moğolca iki yazma nüshasının mevcut olduğunu söylüyor (Vlad. İet. § 9). Bundan başka krş.: P. Pel-liot, *Notes sur le Turkestan...* TP. XXVII, 1930, s. 14; J. Klapproth, JA. 1830, T. VI, s. 1-41 v. b.

² Moğol devrine ait diğer islâmi, çin ve ermeni kaynaklarından W. Barthold tenkidli bir surette bahsetmiştir, bk.: *Tarkestan v epohu mongol'skago naşesteviya*, SPB, 1900, s. 1-60.

³ Vladimirtsov Moğol yazı dilini şu devirlere ayırmaktadır: (Vlad. Gr. s. 33-39)

- A- Eski yazı dili: I. Eski devir (XIII. asır),
II. Orta devir (XIV-XV-XVI. asırlar),
III. Geçiş devri (XVII. asır).

- B- Yeni yazı dili: IV. Yeni-klâsik devir (XVII-XX. asırlar).

⁴ 1219-1220 yıllarında Uygur harfleriyle taş üzerine yazılan ve Baykal gölü civarında bulunmuş olan beş satırlık moğolca yazıt, bu dilin en eski âbidesi olarak kabul edilmektedir. Taşın aslı halen Leningrad Asya müzesinde olup İ. J. Schmidt, D. Banzarov ve İ. Klyukin tarafından tetkik edilmiştir. Bu devirde meydana gelmiş diğer eserler için bk.: B. Laufer, *Skizze der mongolischen Literatur*, KSz. VIII, 1907, s. 191-201.

kendi tarihlerinin karanlık' devresinde — yani Yüan sülâlesinin yıkılmasından XVI. yüzyılın son yarısında başlayan 'yenileşme' devresine kadar geçen zamanda da — kültür mahsullerinin pek çoğunu saklayabilmişlerdir; malûm olmuştur ki, Moğollarda edebiyat ve yazı kesilmemiş Yüan sülâlesinin edebî ananeleri devam etmiştir¹, „Avrupalıların, Moğol yazı dilinin orta devrinden "boşluk," diye hahsetmeleri, herhalde bu devirde eser meydana gelmediği için değil de, bu eserlerin Avrupada tanınmamış olmasından ileri gelmiştir. Aşağıda moğolca tarih kaynaklarından bahsederken, bu meseleye bir daha temas edeceğiz².

Moğollardaki tarih edebiyatını Pozdneyev³: 1. Epik vasıfları haiz orijinal eserler, 2. Çin tarihçilerinin tesiri altında meydana gelen ve 3. Mançu tesiri gösteren eserler diye üç guruba ayırmakta, B. Laufer de buna 4. gurup olarak, tibetçeden moğolcaya çevrilen kitapları eklemektedir⁴.

Epik üslûba malik eski devir eserlerinden en mühimi, açıklamasına giriştiğimiz *Moğolların Gizli Tarihi* olup, bunun

¹ Bu devir için tavsiye olunacak araştırmaların bâzıları (Vlad. İçt. § 15): B. Vladimirtsov, *Bodhiçaryāvātāra'nın moğolca tercümesi*, I. Metin, Bibliotheca Buddhica XXVIII, s. III-V; *Mongol'skiy Dancur*, Dokladi Akad. Nauk SSSR, 1926 s. 31-34; *Nadpisi na skalah Halhaskago Tsoktu-Tayci* I-II, İzvestiya Akad. N. SSSR, 1926-27, v.b. / XV. ve XVI. sayılarda Moğolların, Ming sarayına moğolca fermanlar ve Ming hükümdarlarının da Moğol reislerine moğolca mektup yazdıklarına dair Çin kaynaklarında malûmat vardır, bk. Pokotilov, *İstoriya vostoçnikh Mongolov v period dinastii Min 1368-1634, po kitayskim istoçnikam*, SPB 1893, s. 117, 139, 168; M. de Mailla, *Histoire générale de la Chine...* X, s. 218; *Sanang-setsen tarihi*, s. 200.

² Daha sonraki zamanlarda meydana gelmiş olan edebî eserler hakkında burada tafsilâta girişmeyip, bilgi edinmek isteyenler için şu eserleri tavsiye ediyoruz:

B. Laufer, *Skizze der mongolischen Literatur*, Keleti Szemle VIII, 1907, s. 165-261; bunun rusça tercümesi; *Oçerk mongal'skoy literaturı*, perevod V. A. Kazakeviç'a, Leningrad 1927. (Laufer'in almanca eseri bibliyografya bakımından artık eskimiş olup, rusçası ilâvelerle yayınlanmıştır). / B. Vladimirtsov, *Sravnitel'naya grammatika mongol'skago pismennago yazıkı i halhaskago nareçiya*, Leningrad 1929, s. 34-35 v. b.

³ A. Pozdneyev, *Mongol'skaya hrestomatiya*, SPB 1900, s. IX.

⁴ B. Laufer, op. cit., s. 40.

hakkında aşağıda tafsilât vereceğiz. Bâzi eserlerdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, Çinggis-han zamanında Moğollarda *casah* (*ya-sağ, yasa*) adı verilen kanun ve nizamnameler de meydana getirilmiştir. Meselâ *Moğolların Gizli Tarihi*'nde şöyle deniliyor: "Bundan sonra Çinggis-hahan: 'Bütün ulusun içerisinde hırsızları cezalandır, yalanı ortadan kaldır, ölüm cezasına lâyık olanları öldürt, (para) cezasına müstahak olanlardan (para) cezası al!' diyerek Şigihutuğu'yu yüksek mahkeme reisliğine tâyin etti ve sözüne devamla: 'Halkın taksimi meselesi ve mahkeme kararları *Koko debter* (Mavi defter) e yazılıp raptedilsin. Şigihutuğu'nun, benimle istişare sonunda ak kâğıt üzerine mavi yazı ile yazarak defter halinde tesbit ettiği (esaslar), nesilden nesile intikal etsin ve onu kimse değiştirmesin, değiştirmeye kalkışanlar cezalandırılsın!', (§ 203). Bu hususta Makrizî'nin eserinde de malûmat verilmektedir. Fakat ne yazık ki, bu *yasağ* bize kadar yetişememiş veya tam metin halinde henüz bulunmamıştır¹. Bundan başka, Çinggis-han'ın *bilig* (vecize, hikmet)leri de kendi asrında yazılmıştır. Bu vecizeler muhtelif müelliflerin eserlerinde, ve bâzi moğolca eserlerle de, bize kadar gelmiştir². Bunlara ilâveten tarihî eser olarak, XIII. ve ondan sonraki asırlarda meydana gelmiş olan muhtelif yazıt, yarlık ve emirnameleri de zikredebiliriz. Son yıllarda yapılan neşriyattan, önce Kazan Üniversitesinde iken sonra Leningrad Üniversitesi kütüphanesine götürülen ve halen Leningrad Asya müzesinde bulunan eserler arasında da, Moğol edebiyatına ait zengin malzemenin mevcut olduğu anlaşılmıştır. Fakat bunlar ancak kısmen işlendiğinden, Avrupalı bilginlerce uzun müddet meçhul kalmıştır³.

¹ Krş.: W. Barthold, *Turkestan v epohu* . . . SPB 1900, s. 41. 42, 54, 391, 461./B. Vladimirtsov, *Çingis Han*, Petrograt, Moskva, Berlin, 1922, s. 81.

² Vlad. İçt. § 10 da bu husus için şunlar zikredilmektedir: W. Barthold, op. cit. s. 42, 43./V. Kotviç, *Iz pouçenii Çingis Hana* (moğolcadan tercüme), Vostok, 3. Kitap, 1923, s. 94-96./W. Barthold, *K voprosu ob uygurskoy literature i ego vliyanii na mongolov*, Jivaya starina, 70-71, 1909, s. 42-46; «Mitteilungen d. Seminars f. Or. Sprachen», IV, Berlin 1901, s. 254-255./d'Ohsson, I, 1852, s. 386-419 v.b.

³ B. Laufer, *Oçerk mongol'skoy literaturı*, Leningrad 1927; B. Vladimirtsov'un önsözü, s. I-III./Vlad. Gr. s. 34-36./B. Laufer,

Daha sonraki zamanlara ait tarihi eserler arasında, anonim bir eser olan *Altan Tobçi* ile Ordos prensi Sanang-setsen'in aşağıda bahsedeceğimiz kitabı birinci mevki işgal eder. Yukarda zikrettiğimiz gibi, *Cami-üt-tevarih*'in meşhur müverrihi de kitabını yazarken, *Altan Debter* adlı moğolca bir eserden faydalandığını söylüyor.

Elde katî deliller olmadığı için, *Altan Tobçi* ile *Altan Debter* muamması halâ sürüp gitmektedir. Raşid-ed-Din'in bahsettiği *Altan Debter*'in, şimdi elimizde mevcut olan *Altan Tobçi* ile aynı olup olmadığını kestirmek müşküldür. E. Haenisch, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin Uygur harfleriyle yazılı aslının Raşid-ed-Din tarafından kullanılmış olduğunu söylemekle¹, Raşid-ed-Din'in zikrettiği *Altan Debter* ile *Moğolların Gizli Tarihi*'ni birleştirmiş oluyor. Fakat Kozin, Moğollarda eskiden beri sülâlenin menşesine ve şecerelerine dair rivayetlerin nesilden nesile devam edegeldiğini; bunların önce *debter* diye, sonra da *teüke* sözü ile adlandırıldıklarını; eskiden *altan* ("al, altın") ve *köke* ("mavi") sonra da *şira* ("sarı") ve *çağan* ("ak") sözleriyle vasıflandırıldıklarını söylüyor². Kozin'in fikrince *Moğolların Gizli Tarihi* işte bunun gibi resmî *Debter*'in bir özeti, yani geniş halk tabakası için tertip edilen bir şekli olmalıdır. Bu fikirlere dayanarak *Altan Debter*'in *Moğolların Gizli Tarihi* ile aynı olmadığını kabul etsek bile, bunların hiç olmazsa yekdiğerinden mülhem olarak meydana getirildiğini hiç tereddüt etmeden söyleyebiliriz. Kozin'in mukayeseli neşri neticesinde *Altan Tobçi*'nin % 83 ünün *Moğolların Gizli Tarihi* ile aynı olduğu anlaşılmıştır. Onun fikrince *Altan Tobçi*, ya *Moğolların Gizli Tarihi*'nin şimdi bizce malûm olmayan Uygur harfleriyle yazılı nüshasından kopya edilmiş, veya bu eserin Çin harfleriyle yazılı nüshasından tekrar uygurcaya çevrilmek suretiyle meydana getirilmiş olmalıdır. Kozin, bu ikinci ihtimali daha kuvvetli buluyor³. P. Savelyev'in sözlerine istinaden⁴, *Altan Tobçi*'

Rusya'daki eserlerin hariçte az taınmasına temas ederek, rus ilim dünyasının hattı hareketinden haklı olarak şikâyet ediyor, Op. cit. s. 47 not.

¹ Haenisch NT., s. IV.

² Kozin, s. 30.

³ Kozin, s. 19-20.

⁴ G. Gombayev, *Altan Tobçi tercümesi*, Petersburg 1858; P. Savelyev'in önsözü, s. V-VI.

nin bize kadar gelen nüshasının 1604 yılında yazıldığı zannedilmiş ve bu hata sonra da tekerrür edip durmuştur ¹. Eserin, *Moğolların Gizli Tarihi*'nden çok sonra meydana geldiği tahmin edilebileceği gibi, herhalde 1604 yılından daha eski bir devreye ait olduğu da açıkça söylenebilir ².

Budizm devrinde Moğolistan'da yazılan en mühim tarihi kaynak, şüphesiz ki Ordos prensi *Sana ng - setsen* ³ Hungtayıci tarafından 1662 de yazılmış olan *Hat-un ündüsün-ü erdeni-yin tobçiya* (Hanların menşei hakkında cevher mecmuası) adlı eserdir ⁴. *Sana ng - setsen*, yalnız epik evsaf taşıyan şifahi rivayetlerden değil, aynı zamanda, çoğu bize ka-

¹ La u f e r, Oçerk. s. 47; Vlad. İçt. § 17 not.

² Şimdiki durumda *Altan Tobçi*'nin birkaç yazma nüshasının mevcut olduğu anlaşılıyor ki, en mühimleri şunlardır: 1) Galsan Gombayev'in tercümesi için esas teşkil eden nüsha, bk.: Trudi Vostoçn. Otdeleniya Russk. Arheologičesk. ob-va, VI, S. Petersburg 1858, (P. Savelyev'in önsözü ile); 2) Pekin nüshası, bk.: Vlad. İçt. § 17 not; 3) Leningrad Asya Müzesinde bulunan nüsha, bk.: Vlad. İçt. § 17; 4) Kozin tarafından *Moğolların Gizli Tarihi* ile mukayese halinde neşredilen nüsha. Bu nüsha 1938 de iki cilt halinde Urgan (Ulan-Bator) da da yayınlanmıştır, (bk. Kozin s. 19; O. Lattimore, «Pacific Affairs», vol. 20, Nr. 3, s. 325, eylül 1947).

P. Pelliot'nun Urgan kütüphanesinde «bulduğu» ve *Moğolların Gizli Tarihi*'nin yarısını içine aldığı bildirilen (P. Pelliot, *Notes sur le «Turkestan»*., T'oung Pao XXVII, 1930, s. 20-55, bilhassa bk. s. 23-24; Vlad. İçt. § 16) moğolca yazma nüshanın, işte bu *Altan Tobçi nova*'dan ibaret olduğu anlaşılıyor (tafsilât aşağıdadır). — *Altan Tobçi* namı altında başka bir eser daha vardır ki, bunu yukarda bahsettiğimiz *Altan Tobçi* ile karıştırınamalıdır. B. La u f e r (Oçerk s. 47) ve B. Vladimirtsov'un (Vlad. İçt. § 17) işaret ettikleri gibi, bu eser Çin kaynaklarından hülâsa ve tercüme şeklinde meydana getirilmiş bir mecmuadır.

³ Erich Haenisch, son tetkikat neticesinde, bu adın şimdiye kadar kullanıldığı gibi *Sana ng - setsen* diye değil de, *Setsen - sagang* şeklinde okunması gerektiğini ileri sürmüştür, bk.: «*Monggo Han sai da sekiyen*», die Mandschu-Fassung Setsen-sagang's mongolischer Geschichte, herausgeg. von E. Haenisch, Leipzig 1933.

⁴ İ. J. Schmidt, *Geschichte der Ostmongolen und ihres Fürstenhauses verfasst von Sana ng - setsen Chungtaidsehi der Ordus*; aus dem Mongolischen übersetzt, und mit dem Originaltexte . . . S. Petersburg. und Leipzig, 1829, XXVI+509 s. Schmidt'in nüshasından başka, bugün bu eserin Leningrad Asya müzesinde ve Moğolistan ilmi komitesinde birkaç yazma nüshası daha vardır (Vlad. İçt. § 17 not).

dar gelmeyen yazılı eserlerden de faydalanmıştır. Sanang-setsen, kullandığı kaynakları saymakta ise de, bunların hangi eserler olduğunu tam bir açıklıkla tâyin etmek mümkün değildir. Bu tarihçi, umumiyetle Budizm tesiri altında kalarak birçok Tibet kaynaklarından da istifade etmiş ve kronolojiyi karıştırmıştır. Bu yüzden, Avrupalı tarihçilerin bu eser hakkında fikirleri muhtelif olmuştur: Bretschneider, Pokotilov, Abel-Rémusat gibi bâzıları buna istihfafla bakmış, Schott ve Laufer gibi bir kısmı da onu müdafada fazla ileri gitmişlerdir¹.

Moğol yazı dilinin "Yeni-klâsik devri,, diyebileceğimiz XVII-XX. asırları içine alan zaman zarfında, gerek asıl moğolca, gerek Tibet ve Çin dillerinden çevrilerek meydana getirilmiş olan tarihî eserler hakkında burada fazla tafsilâta girişmek yersiz olur. Bu hususta muhtelif tarihçiler kıymetli malûmat vermişlerdir². Maksudumuz, daha ziyade eski devre ait kaynaklara ve bunların, esas mevzuumuz olan *Moğolların Gizli Tarihi* ile münasebetlerine işaret etmektir.

2. " Moğolların Gizli Tarihi,, ve bunun nüshaları.

Bütün bu saydıklarımızın içerisinde, bugün türkçesini yayınlamağa muvaffak olduğumuz *Moğolların Gizli Tarihi* adlı moğolca eser özei bir yer tutmaktadır. Bu kitap, o zamanlardan kalma çince iki elçi raporunu da³ hesaba katmak şartıyla, Moğollar hakkında — efsanevî menşeden başlayarak Ogodai'yın zamanına kadar — en eski bilgileri içine almaktadır. Eseri yazan malûm değildir. Yalnız en sonunda : "Büyük Kurultay toplandığı zaman, sıçan yılının yedinci ayında, Keluren (nehrinin) Kode'e adasında Dolo'an- boldağ ve Şilginçek mevkileri arasında

¹ Laufer, *Oçerk*, s. 41-42.

² Bak : Laufer, *Oçerk*, s. VIII-IX ve 48-51, / Vlad. İçt. §§ 18 ; 26 ; 27 ; 22 ; 29 v. b.

³ a) *Meng-Ta pei-lu*, «Meng-Ta (Moğollar) hakkında mufassal haber», yazarı : Chao-Hung (?) 1221 ;

b) *Hei-Ta shi-lioh*, «Kara Ta (Moğollar) hakkında tafsilât», yazarları : P'eng Ta-ya ve Sü T'ing, 1237. (Bunlar için bk. : Haenisch NT. s. III ve yukarda s. VIII).

saray kurulmuşken yazılıp tamamlandı,, (§ 282) denmektedir ki, bundan eserin 1240 yılında ikmal edildiği anlaşılıyor. Demek ki eser, Moğol devrine ait resmî Çin tarihi olan *Yüan-shih*'dan 130 yıl ve XVII. - XVIII. yüzyıllarda yazılan moğolca tarihî eserlerden (yukarıya bk.) 300-400 sene daha eski bir maziye maliktir. Eserde hâdiselerden birçoğunun görülerek ve zamanında tesbit edilmiş olduğu şüphesizdir. Bâzı yerlerinde fuzulî tekrarların gözükmesi ve hâdiselerden bâzılarının karanlık kalması, yazanın, eserini son kontrolden geçirmedeğini göstermektedir ki, bu sadelik kitabın tarihf değerini azaltmaz bilâkis yükseltir.

Eserin Uygur harfleriyle yazıldığı tahmin edilen aslı, tam metin halinde henüz bulunamamıştır¹. Araştırmalara esas teşkil eden nüshalar ancak çinceye çevrilmiş olanlardır ki, bunlar şu şekilde üç kısımdan ibarettir:

1. Çin harfleriyle transkripsiyon halinde yazılmış moğolca metin (= NT),
2. Moğolca metnin kelime kelime satır arası çince tercümesi (= İnt),
3. Her babın sonunda çince hulâsa tercüme (YP).

Çin işaretleriyle neşredilen bu eserin, biri çince ve diğeri de moğolca olmak üzere iki adı vardır; çince adı *Yüan-ch'ao pi-shi* (yüan-çao bi-şi) olup, "Yüan sülâlesinin gizli tarihi," mânasına gelir. Fakat bu unvanla eserin ancak çince hulâsa tercümesi (YP) kastedildiğinden, bütün kitabı *Yüan-ch'ao pi-shi* diye adlandırmak tamamıyla hatadır². Bu serlevhadaki *pi-shi* (gizli tarih) tâbirini Haenisch, Çin sülâlesinin "resmî tarih," lerinden ayırdetmek için "gayri resmî tarih," diye tefsir etmiştir³.

Moğolca adı *Manghol-un niuça tobça'an*, veya *Monggol-un niğuça tobçıyan* türlü türlü tefsirlere uğramıştır. Çin işaretleriyle *mang huo lun niu ch'a t'o ch'a an* şeklinde yazılmış olan bu

¹ Yukarda bahaettiğimiz *Altan Tobçi, Moğolların Gizli Tarihi*'nin % 83 ünü ihtivâ ediyorsa da, bu eserin, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin aslı olmayıp, daha sonra yazılmış olduğu tahmin edilmektedir (yukarıya bk.).

² Haenisch NT., önsöz.

³ Haenisch, *Untersuchungen über das Yüan ch'ao pi-shi*, Leipzig 1931.

tâbiri Çin naşirleri, eseri yazanın adı sanmışlarsa da, önce Japon tarihçisi Naka¹ ve sonra P. Pelliot² bunun moğolca başlık olduğunu tesbit etmişlerdir. *niuça* (yazı dilinde *niğuça*) "gizli,, mânasına gelmekle beraber, tarihçilerin işaret ettiği gibi bu eserde "gizli,, diye vasıflandırılabilir hâdiseler yoktur. E. Haenisch'in fikrinde hükümdar ailesine ve hükümete tahsis edilip, başka kimseler tarafından okunmasına müsaade edilmediği için buna "gizli,, (mahrem) denmiştir³. Fakat Kozin, bunu yukarda zikrettiğimiz çince *pi* ifadesiyle tefsir ederek "gayri resmî,, şeklinde izah etmektedir⁴ (aşağıya bk.).

tobça'an tâbiri İnt. de "tarih,, diye tercüme edilmiş olup, moğolca eserlerin serlevhasında çok kullanılan *tobçi* "dügme, mecmua, hulâsa, hikâye,,⁵ ile aynı asıdan olsa gerektir. Kowalewski bu iki sözü yalnız tarihî membalara dayanarak birleştirmek istediği halde, Kozin bunların etimolojik cihetten de karşılaştırılabileceğini söylemekte ve şu analizi vermektedir⁶:

tobçi- "kısaltmak, çekmek,, > *tobçiğa* ~ *tobçiya* ~ *tobço* ~ *tobçi* "kısaltan, çeken, toparlayan,, ("dügme,, nin, dağılmış ve açılmışları toparladığı gibi).

Sözlerin bu şekilde izahından sonra Kozin, *niuça tobça'an* tâbirini, çince *pi-shi* ile karşılaştırarak "gayri resmî mecmua,, diye izah etmektedir. Onun fikrinde, bu eser "gizli tarih,, değil de, ancak kendisinden daha eski ve daha büyük bir "asıl kaynak,, tan yapılmış hulâsadan ibaret olup, geniş halk tabakası için tahsis edildiğinden buna "gayri resmî hulâsa mecmua,, denmiştir. Yukarda işaret ettiğimiz gibi, Moğollarda resmî kaynakların *debter*, veya *teüke* sözleriyle ve gayri resmî mecmuaların da *tobçi*, *tobçıyan*, *tobça'an* sözleriyle adlandırılmış olması çok manidardır.

* * *

¹ *Ch'eng-ki-ze han shih-tuh*, Tokyo 1907.

² *Le titre mongol du Yuan tch'ao pi che*, T'oung Pao, XIV 1913, s. 131-132.

³ Aşağıya, Haenisch'in önsözüne bk. ⁴ Kozin s. 30.

⁵ Kow. s. 1821, 1822. ⁶ Kozin. s. 29, 30.

Şimdiki duruma göre, bu eserin Avrupa ilim âlemince bilinen nüshaları şunlardır:

a) Çinceye çevrili nüshalar ve Çin edebiyatındaki izleri:

1. *Y.* Bu nüsha 1908 de Çin kitapçılarından Ye Têh-hui tarafından eski bir yazma nüshaya istinaden basılıp¹ ilk defa Avrupa ilim âlemine Paul Pelliot'un *JA*'deki notu ile² tanıtılmış ve Alman kütüphanelerine de 1928 de Haenisch tarafından Çinden getirilmiştir. Bu nüsha bugün, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sinoloji Seminerinde de mevcut olup eserin türkçeye nakli esnasında faydalanılmıştır.

2. *P.* Rus sinologu Palladius tarafından işlendiği için, buna 'Palladius nüshası' demek âdet olmuştur. *P* nüshasının bir fotokopisi Pekin Millî Kütüphanesinde mevcuttur³. 1878 de Palladius tarafından Avrupaya getirileni, bugün Lenin-grad Devlet Üniversitesi elyazmalar kısmında ve kendisi tarafından yapılan transkripsiyon da SSSR Devlet Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Mus. As. Sect. III, 966 da kayıtlı bulunmaktadır⁴.

3. *Li.* Bu Gizli Tarih'in yalnız çince hulâsasından ibaret olan *YP* kısmı evvelâ şerhsiz olarak 1847 de ve sonra da Çin kitapçılarından Li Wen-t'ien tarafından 1903 te izahlı bir şekilde Çinde neşredilmiştir⁵.

4. *Çen.* Çin tarihçilerinden Ch'ên Yüan'ın *Yüan-ch'ao pi-shi transkripsiyonu için işaretler intihabı* (Pekin 1934) nam eserinde zikredilen 35 sahifelik bir parça⁶. Bu parça bize şimdilik ancak bu vasıta ile malûmdur.

¹ Haenisch NT. s. 103, Ye Têh-hui'un önsözü.

² *A propos des Comans*, Journal Asiatique, 11. série, XV, 1920. s. 125-185, bilhassa bk. s. 131-132.

³ Haenisch NT. s. 125, ek.

⁴ Kozin, s. 10.

⁵ Haenisch NT. s. VII; Haenisch Übers. s. XVII.

⁶ Haenisch NT. s. IV ve VII. Ch'ên Yüan bu eserinde, *Yüan-ch'ao pi-shi*'nin Pekinde mevcut 3 tam nüshası ile 35 sahifelik bir parçasından bahsetmektedir. Onun bahsettiği 3 tam nüsha, yukarıda saydığımız *Y*, *P* ve *Li* nüshalarından ibarettir. Haenisch, s. IV ve VII de bunlardan iki defa bahsetmektedir. Kozin önsözünde Haenisch tarafından iki yerde işaret edilen bu 3 eseri 1, 2, 3 altında saydıktan sonra, 4, 5, 6 ile tekrar gösteriyor (Kozin s. 10) ve bu suretle 3 metin fazla çıkarmış oluyor.

5. *F.* 1934 te ancak 45 sahifelik bir kısmı bulunarak Pekin Millî kütüphanesine konmuş olan matbu parça. *Ch'ên-Yüan*, bunun 1368-1398 senelerine ait olduğunu söylemektedir ki, bu suretle, *Haenisch*'in işaret ettiği gibi bu eserin Çin kalıbına bürünerek XIV. asırda bile tabedildiği tahakkuk etmiş oluyor¹.

Kozin'in işaret ettiğine göre, *Palladius*, kullanmış olduğu yazma nüshaya: "Bu elyazmayı tertip eden kimse bir notunda, moğolca metnin matbu nüshasından bahsetmektedir, fakat onun bu matbu nüshadan faydalandığı göze çarpmıyor,, diye bir not ilâve etmiştir. Yine *Kozin*'in ifadesine göre, *Kotviç*, *P* nüshasının XIV. asırdan kalma matbu bir eserden istinsah edilmiş olduğunu ileri sürmüştür². Buna göre *P* nüshasının *F* den kopya edilmiş olduğu neticesi çıkar. Fakat *Haenisch* *Y, C, F, P* nüshalarını karşılaştırdıktan sonra, *Y, C,* ve *F* in birbirine benzediğini, fakat *P* nin onlardan ayrıldığını tesbit etmiştir. Böyle olunca, bu eserin eskiden de yalnız bir defa değil, birkaç defa basılmış olduğu kanaatine varılır. Bununla beraber *F*, şimdiye kadar malûm olan nüshaların en eskisi olarak kabul edilmektedir.

6. *C. Şanghay*'daki *Commercial Press* kitap evinde bulunan yazma nüsha.

7. *N.* Japon tarihçisi *Naito* tarafından 1899 da Japonya götürülüp, 1907 de yine Japon bilginlerinden *Naka* tarafından tercüme edilmiş olan yazma nüsha. *Naka* bunun moğolca metnini neşretmeyip, ancak Japoncaya tercüme etmekle iktifa etmiştir³.

8. *Pell.* *Paul Pelliot*'nun elinde bulunan nüshalar. Bunların hiçbirisi şimdiye kadar yayınlanmadığı için, hepsini bir gurup altında gösterdik. *Pelliot*, *Journal Asiatique*'deki makalesinde (seri XI, cilt XV, 1920, s. 131 - 132), *Y* nüshası ile birlikte başka bir elyazmaya da malik olduğunu yazmakta ve *T'oung Pao*'daki makalelerinde de (sene 1929, cilt XXVI s. 171; sene 1930, cilt XXVII, s. 23-24), bu Gizli Tarih'in Urga kütüp-

¹ *Haenisch Übers.*, s. XVI ve: *Forschungen und Fortschritte*, 1939, 15. yıl, Nr. 32-33, s. 395.

² *Kozin*, s. 9.

³ *Naka*, *Ch'eng-ki-ze han shih-luh*; (Çinggis-han hakkında doğru haberler), Tokyo 1907.

hanesinde bulunmuş moğolca yazma nüshasından bahsetmektedir. P. Pelliot ve sonra ona istinaden Vladimirtsov (Vlad. İct, § 16), Moğolistanda bulunan bu yazma nüshanın, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin moğolca orijinalinin aşağı yukarı yarısını ihtiva ettiğini söylemişler ve bu yüzden birçok âlimler, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin Uygur harfleriyle yazılı aslının meydana çıktığı zehabına kapılmışlardır¹. Fakat, tahminimize göre, P. Pelliot ve Vladimirtsov'un bahsettikleri bu nüsha, esas itibariyle *Moğolların Gizli Tarihi*'nin "Uygurca aslı," olmayıp, yukarda bahsettiğimiz gibi Kozin tarafından da kullanılmış olan *Altan Tobçi*'nin nüshasından başka bir şey olmasa gerektir² (yukarıya bk. s.XIII not 2).

Moğolların Gizli Tarihi'nin burada saydığımız çinceye çevrili nüshalarından başka, bâzı Çin tarih kaynaklarında da bu eserin izlerine tesadüf edilmekte, yani bu eserin, Çin tarihçileri tarafından mehaz olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan, Raşid-ed-Din'in eserine en ziyade yaklaşan, yukarda bahsettiğimiz *Sheng-wu chin-ch'ien-lu* tarihidir.

b) Moğol edebiyatındaki izleri:

Bu eserin, Moğol dilinde yazılmış diğer tarih kaynaklarıyla olan münasebetinden yukarıda bahsetmiştik. *Moğolların Gizli Tarihi*, kendinden sonra meydana gelen birçok moğolca eserlerin yazılışında şüphesiz ki kaynak olarak kullanılmış ve az çok tesirini göstermiştir. Bu gibi eserler arasında "Moğolların Gizli Tarihi," ne en çok yaklaşan:

9. *AT. Altan Tobçi*'dir. Yukarda etraflıca bahsettiğimiz bu

¹ Haenisch, 1928 yazında Urga'da, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin bu yazma nüshasını aradı ise de bulamadığını yazıyor (Haenisch NT. s. VIII).

² Birçok tartışmalara sebep olan bu mesele, bugün L. Hambis'nin şu sözleriyle kesin olarak açıklanmış bulunmaktadır:

«Le travail qu'il avait fait dut cependant être vérifié à nouveau à la suite de la découverte d'un manuscrit mongol à Ulan-Bator; ce manuscrit qui est un *Altan Tobtchi*, renferme une partie de la version originale de l'«*Histoire Secrète des Mongols*», . . . » (L. Hambis, *Paul Pelliot et les études mongoles*; Paul Pelliot, publié par la Société Asiatique, Paris 1946, s. 71). Hambis burada *version originale* . . . tâbirini kullanıyorsa da, *Moğolların Gizli Tarihi* ile *Altan Tobçi* arasındaki münasebet meselesi, henüz çözülmüş sayılamaz.

eserin yazılış tarihi hakkında ihtilâf vardır. Fakat, herhalde 1604 senesinden daha önce meydana gelmiş olmalıdır. Bunun birkaç nüshası mevcut olup (yukarıya bk.), biri Kozin tarafından *Moğolların Gizli Tarihi* ile mukayese şeklinde neşredilmiş ve bu suretle *Moğolların Gizli Tarihi*'nin 282 § dan 233 ünün (§§ 1-176; §§ 208-265), yani % 83 ünün *Altan Tobçi*'ye uyduğu anlaşılmıştır.

c) *İslâm ve Türk edebiyatındaki izleri:*

Yukarda adlarını zikrettiğimiz¹ İslâm tarihçilerinden birçokları, moğolca kaynaklardan faydalanmışlardır. Fakat *Moğolların Gizli Tarihi*'nden istifade edip etmedikleri hususunda açık malûmat yoktur. Meselâ, Raşîd-e-d-Din'in zikrettiği *Altan Debter*'in de *Moğolların Gizli Tarihi* ile aynı olup olmadığını bilemiyoruz². İslâm dünyasında yazılan Moğol devrine ait tarih kaynaklarında bu eserin nüshasına raslanmadığından, ancak "izleri,"nden bahsedilebilir.

Çinggis devrinden sonra meydana gelen destanî Türk edebiyatında da bu eserin izlerine raslamak mümkündür. Bunlardan, şimdiye kadar tesbit edilmiş olan en mühimi, Ebûlgazi (Abu'l-Ġāzî Bahādır Hān) in *Şecere-i Türkî*'sinde de zikredilen:

10. *Çengizname*³ adlı eserdir. Bugün bu kitabın gerek basma ve gerek yazma birkaç nüshası mevcut olup, bu husustaki araştırmalar Abdülkadir İnan tarafından toplu bir şekilde açıklanmıştır⁴. Eserin müverrihi yoktur. A. İnan'ın dediği gibi: "Menkıbenin kaynağı, İslâm tesiri altında kalmayan eski Türk rivayetleri ve ihtimal ki eski Türk yazılı eserlerdir,,". Motifler birçok yerde *Moğolların Gizli Tarihi*'ni hatırlatmaktadır.

3. "Moğolların Gizli Tarihi,"nin işlenmesi.

A) Genel bilgiler.

700 yıldan fazla bir geçmişe malik olan bu eserin tetkik ve araştırılması hakkında, hocamız Prof. Dr. Erich Haenisch'

¹ Bk. s.VII.   ² Bk. s. XII.

³ Ebûlgazi bu eserin 17 nüshasından istifade etmiştir.

⁴ *Çengiznâme*, Azerbeycan Yurt Bilgisi, 1934, III. cilt, s. 9-14 ve 131-135. Bundan başka krş.: Köprülü Fuat, *Türk edebiyatı tarihi*,

in aşağıda tercümesini sunduğumuz önsözünde, birçok esaslı malûmat verilmiştir. Biz burada, onun sözlerine daha sonraki araştırmaları da ilâve ederek, bu konuyu kronolojik bir şekilde tekrar etmekle iktifa edeceğiz:

Avrupalılardan bu eserle ilk uğraşan, rus sinologlarından Palladius¹ olmuştur. Palladius, evvelâ bu eserin yalnız çince hulâsasından ibaret olan *YP* kısmına raslamış ve bunu 1866 da rusçaya tercüme etmiştir². Bundan sonra Palladius, eserin bütün kısımlarını içine alan *P* yazma nüshasını (yukarıya bk.) bulmağa muvaffak olmuş ve moğolca metnin transkripsiyonunu yapmıştır (1872). Fakat, başlamış olduğu işi sona erdiremeden ölmesi ve ortada da bunu devam ettirebilecek bir kimsenin bulunmayışı yüzünden, onun transkripsiyonu müzelere atılmış (yukarıya bk.) ve bu eser Avrupa için uzun müddet meçhul kalmıştır.

1882 de, A. Pozdnejev, Palladius'un tercüme ve transkripsiyonuna dayanarak eseri taş basma ile neşre başlamış³ fakat ikmal edememiştir. Basılmış olan 112 sahifelik mecmuada şunlar vardır⁴: 1. Moğolca metnin rus harfleriyle transkripsiyonu, 2. Çince satır arası tercümenin rusçaya tercümesi, 3. Moğolca metnin Uygur harfleriyle "ihya,, edilmiş şekli, 4. Notlar.

1883 te H. Howorth tarafından, Moğol tarihi iie ilgili kaynaklar ve bilhassa Palladius'un tercümesine dayanılarak *Mo-*

İstanbul 1928, s. 278-280; W. Radloff, *Proben* III, 1870, s. 63-68; A. Rahim ve A. Aziz, *Tatar edebiyatı tarihi*, s. 89-97.

¹ Batı Avrupa'da Palladius lâkabı ile tanılan ve tanassur etmiş bir Türk neslinden geldiğinde şüphe olmayan bu zatın rusça mufassal adı «Palladiy (veya) Peter Ivanoviç Kafarov» (< arapça غفار) olup, 17 Eylül 1817 de Kazan vilâyeti, Çistay (Çistopol') şehrinde doğmuş ve 4 Aralık 1878 de Marsilya'da ölmüştür. Birçok seyahatnamelerle birlikte Budizm, İslâm ve Hıristiyanlığa ait kıymetli eserler de yazmıştır.

² Palladiy Kafarov, *Starinnoye mongol'skoye skazanie o Çingişhane*, Trudı Çl. Russk. Duh. Miss. v. Pekine IV, SPB 1866, s. 3-258.

³ A. Pozdnejev, *Transkriptsiya paleografiçeskago teksta Yuan-çaomişi*; ibid. : *O drevnem Kitaysko-Mongol'skom istoriçeskom pamyatnike Yuan-çaomişi*, SPB, 1882. Bu eser hakkında karşılaştı: V. Kotviç, *K izdaniju Yuan-çaobişi*, Zapiski Koll. Vostokovedov, I, s. 233-241.

⁴ Vlad. İqt. § 6 not.

ğollarin Gizli Tarihi üzerine yazılmış olan enteresan makaleyi de¹ zikretmeliyiz.

1887 de neşredilen eserinde², E. Bretschneider Palladius'un eserinden sık sık bahsetmektedir.

1899 da Naito tarafından Japonyaya götürülen nüsha (N), 1907 de Naka tarafından tercüme edilerek neşredilmiştir. Naka da Palladius gibi ancak YP kısmını çevirmiş (yukarıya bk.) ve moğolca metni neşretmemiştir. Mamafih, o zamana kadar Çin âlimleri tarafından eserin muharriri olarak izah edilen *Mang huo lun niu ch'a fo ch'a an* cümlelerini Naka ilk olarak doğru izah etmiş ve bunun, moğolca serlevha olduğunu göstermiştir (yukarıya bk.).

Bu eserin Çindeki maceralarına gelince: Yüan sülâlesinin yıkılmasından sonra Çin kalıbına bürünerek mahvolmaktan kurtulup, şimdiki malûmata göre XIV. asırda tabolunmuştur. Bugün bunun 45 sahifelik parçası (F) Pekin millî kütüphanesinde bulunmaktadır (yukarıya bk.).

Haenisch'in işaret ettiği gibi (yukarıya bk.), bu eserin YP kısmı Çin'de, evvelâ şerhsiz olarak 1847 de ve sonra da Li Wen-t'ien tarafından 1903 te şerhli olarak neşredilmiştir.

Sonra 1908 de Çinli Ye Têh-hui bu gizli tarihi, NT, Int ve YP kısımlarını ihtiva etmek üzere, tabetmiştir.

Palladius'tan sonra, Avrupa'da uzun bir müddet için unutulmuş olan bu eser, bu yeni tabından sonra P. Pelliot nun *Journal Asiatique*'deki makalesi ile³ ikinci defa olarak tanıtılmıştır. Pelliot, bundan başka da birçok makaleleri ile bu mevzua temas edip⁴, *Moğolların Gizli Tarihi*'ni kendisi de

¹ *Two Early Sources for Mongol History*, by H. H. Howorth, F.S.A., M.R.A.S., JRAS new ser. XV, 1883, s. 346-356.

² *Mediaeval researches from eastern Asiatic sources*, I-II, 1887, ikinci tabı: London 1910, bilhassa bk. I, s. 192-194.

³ Yukarıya bk. s. XVII.

⁴ *Le titre mongol du Yuan tch'ao pi che*, T'oung Pao, 2. série XIV, 1913, s. 131-132, / *Un passage altéré dans le texte mongol ancien de l'«Histoire Secrète des Mongols»*, TP. XXVII 1930, s. 199-202, / Tenkid: E. Haenisch, *Untersuchungen über das Yüan-ch'ao pi-shi...* Leipzig 1931, TP XXVIII, 1931, s. 156-157, / *Deux lacunes dans le texte mongol actuel de l'«Histoire Secrète des Mongols»*, Mélanges Asiatiques. CCXXII, s. 1-18, / Tenkid: E. Haenisch, *Monghol un niuca tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi)*.

neşredebileceğini bildirmisti. Fakat ne yazık ki, onun vakitsiz ölümü ilim dünyasını birçok kıymetli eserden mahrum bırakmıştır ¹.

Bunlardan başka W. Barthold ², E. Blochet ³, B. Laufer ⁴, V. Kotviç ⁵, B. Vladimirtsov ⁶, N. Poppe, A. de Smedt ve A. Mostaert ⁷ ve başkalar gibi bilginler *Mo-*

die geheime Geschichte der Mongolen... Leipzig 1935, TP XXXII, 1936, s. 355-359. / *Chirölğa-Chiralğa*, TP XXXVII, 1944, s. 102-114 v. b. Burada P. Pelliot'nun ancak doğrudan doğruya *Moğolların Gizli Tarihi* ile ilgili birkaç makalesi zikredilmiştir. Mogolistik, türkoloji ve sinoloji ile ilgili makalelerinin adlarını toplu bir halde şu eserde bulmak mümkündür: *Paul Pelliot*, publié par la Société Asiatique, Paris 1946. Bunun içerisinde bilhassa bk.: J. Deny, *Paul Pelliot et les études altaïques*, s. 54-68. / L. Hambis, *Paul Pelliot et les études mongoles*, s. 69-77. L. Hambis'in makalesinden öğrendiğimize göre (s. 72) P. P. bütün metni tenkidli ve mukayeseli bir şekilde neşre hazırlamış, birçok notlar bırakmış ve maalesef ancak § 184 e kadar olmak üzere eserin tercümesini de yapmıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi (bk. s.XIX), Ulan-Bator'da bulunan uygurca yazma nüshanın *Altan Tobçi*'den ibaret olduğunu da yine L. Hambis'in makalesinden öğreniyoruz (s. 71).

¹ Krş.: W. Eberhard, *Paul Pelliot'nun ölümü*, Ankara Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi, Cilt I, sayı 2, 1946 Ocak-Şubat, s. 232-236. Yukarıdaki notta zikrettiğimiz *Paul Pelliot* broşüründe de, onun hal tercümesi, bilimsel araştırma ve eserleri hakkında etraflı bilgi verilmiştir.

² *Turkestan v epohu...* SPB 1900, s. 43, 382, 423.

³ *Introduction à l'histoire des Mongols*, Leyden-London 1910 adlı eserinin 272-298. sahifelerinde, *Gizli Tarih*'in birinci kitabını Pezdnev'yi zikrederek fakat esas mehazi göstermeden tercüme etmiştir. P. Pelliot'nun dediği gibi (TP XIV, s. 131), E. Blochet bunu Palladius'un rusça tercümesinden çevirmiş olsa gerektir.

⁴ *Skizze der mongolischen Literatur*, KSz VIII, 1907, s. 210-211.

⁵ *K izdaniyu Yuan-çao bi-şi*, Zapiski Koll. Vostokovedov I, 1925, s. 233-241.

⁶ *Mongol'skaya literatura, literatura vostoka*, Vsemirnaya literatura neşri, Petrograd 1920, s. 94-95. / *Mongol'sko-oyratskiy geroičeskiy epos*, Petrograd 1923, s. 9. / *Moğolların içtimai teşkilâtı*, § 6-7. / Vladimirtsov'un *Çingiz-han* adlı eseri, (Petrograd-Moskva-Berlin 1922, London 1930), «Gizli Tarih»'in YP kısmına dayanılarak yazılmıştır.

⁷ A. Mostaert, *A propos de quelques portraits d'empereurs mongols*, Asia Major IV, 1927, s. 147-156; Ordosica, Bull. No. 9 of the Catholic University of Peking, 1934. / A. de Smedt ve A. Mostaert, *Le dialecte Monguor*, Pei-p'ing, 1933

ğolların Gizli Tarihi ile alâkadar olduğu gibi, bu konu Harvard Üniversitesinin Pekin'deki Sino-İndian Institute'inde de işlenmekte idi¹.

Bütün bu çalışmaların neticesi olarak, *Moğolların Gizli Tarihi* nihayet 1935-1942 yıllarında, Almanya, Japonya, Moğolistan ve Rusyada bir kül halinde neşredilebilmiştir. Bunlardan en mühimi Alman sinolog ve moğolisti Prof. Dr. E. Haenisch'in eseri ile Rus moğolisti S. Kozin'in neşridir ki, bu ikisi hakkında aşağıda ayrıca tafsilât vereceğiz.

Japonya ve Moğolistanda 1939-1942 yılları arasında bu mevzu üzerine yapılan neşriyatın, E. Haenisch'in çalışmasından mülhem olarak meydana geldiği söylenebilir; bunlardan bizce malûm olanları şunlardır:²

Japon şarkiyatçılarından Hattori Şirō ile Moğolistanlı Dug'ar Cab, bu eserin ancak birinci kitabını yeni Moğol yazısına çevirerek *Mongğol-un niğüça tobçıyan* serlevhasıyla, faksimilesi ile birlikte 1939 da neşretmişlerdir.

Öğrendiğimize göre, Japon âlimi Shiratori de bu eser üzerinde çalışarak 1940-1942 yıllarında büyük bir cilt halinde neşretmiştir. Japonyalı Kubayashi'nin Ankara'daki ikameti esnasında kendisiyle birlikte çalışmış olan Dr. B. Ögel'in ifadesine nazaran Shiratori'nin eseri, 3 satır halinde çin işaretleriyle moğolca metni, lâtin harfleriyle transkripsiyonunu ve japonca tercümeyle ihtiva etmektedir. Bundan başka eserde, japonca-ingilizce önsözle notlar da bulunmaktadır. Haenisch'in, 1944 te (ZDMG Bd. 98, s. 109-120) bu eserden bahsetmeyişi pek gariptir. Shiratori'nin, Haenisch'in çalışmasını takip edip etmediğini bilmiyoruz.

Moğol bilginlerinden Bugegeşik, eserin bütün metnini, 297 sahifelik bir cilt halinde 1941 de Hâylu'da neşretmiştir. Muharrir birçok sözleri değiştirmiş ve çince fıkralar da kullanmıştır.

Moğol muharrirlerinden Altanvaçir, eseri Moğol yazısına çevirerek, bütün metni içine alan 195 sahifelik bir cilt

¹ Haenisch NT, s. V; Fr. Weller, Asia Major IX, 1933, s. 658.

² E. Haenisch, *Der Stand der Yüan-ch'ao pi-shi=Forschung*, ZDMG 1944, Bd. 98, Heft 1, s. 113-116.

halinde 1942 de Kalgan (Peking)de bastırmıştır. Bu muharrir de metnin birçok yerini değiştirmiş ve mehaz olarak kullandığı çince eseri zikretmemiştir.

Yine Moğol muharrirlerinden Kesikbatu, bu eserin bütün metnini Moğol yazısına çevirerek, serbest hikâyeye şeklinde 178 sahifelik bir cilt halinde 1942 de neşretmiştir. Yukarıdaki yayınlar gibi bunun da ilmi değeri pek cüzidir.

B) E. Haenisch'in neşri.

Yukarda işaret ettiğimiz gibi, Haenisch bu eserin Ye Têh-hui tabını 1928 de Almanya'ya getirmiş ve derhal üzerinde çalışmaya başlamıştır. O, çalışmasını gizli kapaklı tutmak istemeyip, ancak meslektaşlarının tenkidi neticesinde doğru yola yaklaşabileceğine kani olduğu için, evvelâ 1931 de bu mesele üzerine hususî bir etüt neşretmiş¹ ve sonra da birçok makaleleriyle bu esere ait mevzulara temas etmiştir². Nihayet E. Haenisch, evvelâ 1935 te³ ve sonra 1937 de⁴ trans-

¹ *Untersuchungen über das Yüan-ch'ao pi-shi*, Abhandlungen der sächs. Akademie der Wissenschaften, Hist. Phil. Klasse, Bd. XLI, Nr. IV, Leipzig 1931. P. Pelliot tarafından tenkidi: T'oung Pao, 2. série, XXVIII, 1931, s. 156-157.

² *Die letzten Feldzüge Cinggis Han's und sein Tod nach der ostasiatischen Überlieferung*, Asia Major IX, 1933, s. 503-551; P. Pelliot'un tenkidi: T'oung Pao, XXXI, 1934, s. 157-167; *Miszellen*: MOS, 1933, s. 148 u. / *Die Abteilung 'Jagd' im Wörterspiegel*, Asia Major X, 1934, s. 66-67. / *Mongolisch 'horohhu, wegschnappen' mit etwas im Munde davon laufen*, Asia Major X, 1934, s. 140-141. / *Bemerkungen zur Textwiederherstellung des Manghol-un Niuca Tobca'an* (Yüan-ch'ao pi-shi), ZDMG, Bd. 92, 1938, s. 244-254. / *Die geheime Geschichte der Mongolen*, Forschungen und Fortschritte, sene 15, 1939, Nr. 32-33.

³ *Manghol un niuca tobca'an*, (Yüan-ch'ao pi-shi), die geheime Geschichte der Mongolen, aus der chinesischen Transkription im mongolischen Wortlaut wiederhergestellt, Leipzig, Asia Major, 1935, in-8, XII+124 s. +1 f. f. / E. Haenisch'in yalnız Y. nushasına dayanarak yaptığı bu ilk transkripsiyonu birçok âlimlerin ve bilhassa P. Pelliot'un şiddetli tenkidlerine mâruz kalmıştır; krş.: P. Pelliot, T'oung Pao, vol. XXXII, 1936, s. 355-359; S. Kozin, *Sokrovennoye skazanie*, 1941, s. 11. (Diğer tenkidler için aşağıdaki notlara bk.).

⁴ *Manghol un niuca tobca'an . . .* (yukardaki gibi), Leipzig, O. Harrassowitz, 1937, XII+140 s. +1 f. f. / Tenkid: G. L. M. Clauson, JRAS IV, October 1938, s. 571-572.

kripsiyon halinde kitabın tam metnini, 1939 da ayrı bir cilt halinde eserde geçen bütün sözlerin moğolca - çince - almanca sözlüğünü¹ ve 1941 de de tekml eserin almanca tercümesini² neşretmeye muvaffak olmuştur.

E. Haenisch 1935 te yayınlanan birinci cilt için yazdığı mukaddemesinde, transkripsiyonu maalesef yalnız Y e T h ê - h u i tabına göre yaptığını söylüyorsa da, sonra Y nüshasını P, C, F nüshaları ile de karşılaştırmaya imkân bulmuş ve bunlar arasındaki farkı 1937 de neşredilen cilde ayrı bir liste halinde ilâve etmiştir. E. Haenisch, orta zaman Çin lehçeleri üzerindeki araştırmaları kâfi bulmadığından, moğolca metni çin yazısından lâtin yazısına çevirirken bugünkü kuzey Çin telâffuzunu esas olarak almıştır. O şimdilik eserin moğolcasını da bugünkü şekle sokmaya çalışmamış, hatta ses ahengini bile nazarı itibara almayıp, metni, çin işaretlerinin telâffuzuna göre nasıl okumak icabediyorsa o şekilde ilim âlemine takdim etmiştir. Onun maksadı, araştırmaları son zirvesine götürmek iddiasından ziyade, daha müttekâmil araştırmalar için zemin hazırlamaktı. Şüphesiz, tetkikat ilerledikçe eser fonetik cihetten daha fazla tekâmül edecek ve katî bir şekil alacaktır.

E. Haenisch'in moğolca-çince-almanca lûgatine gelince: Moğolca sözlerin tercümesinde *Int.* (= satır arası tercüme) yi esas olarak almış, moğolca sözün *Int.* de tercümesi yoksa bunun mânasını *YP.* den, yani çince hulâsa tercümesinden araştırıp çıkarmış, sözün karşılığı burada da bulunmadığı zaman, onu cümledeki gelişine göre çevirip yanına bir ? işareti koymuştur. E. Haenisch, bu cildinde de şimdilik etimoloji,

¹ *Wörterbuch zu Manğol un ninca tobca'an* . . . Leipzig 1939. O. Harrassowitz, VII+191 s. / Metin ve lûgatin tenkidî: K. Groenbech, ZDMG, Bd. 94, 1940, s. 431-435, / Gödeğ. Befeo 1937-38.

² *Die geheime Geschichte der Mongolen, aus einer mongolischen Niederschrift des Jahres 1240 von der Insel Kodé'e im Keluren-Fluss erstmalig übersetzt und erläutert* . . . Leipzig 1941, XXXII+210 s. / Metin, lûgat ve tercümenin tenkidî: A. v. Gabaïn, Historische Zeitschrift, Bd. 165, s. 591-595.

Bütün bu tenkidlere E. Haenisch'in cevabı: *Der Stand der Yüanch'ao pi-shi=Forschung*, ZDMG, 1944. Bd. 98 (N. F. 23), s. 109-120.

gramer ve sintaks cihetinden izahlara girişmeyip¹, kelimelerin mânasını göstermekle iktifa etmiştir. Bununla beraber, bu esnada Türkolojinin yardımına müracaat edilmiş olsa idi, karanlık noktalar daha ziyade azalmış ve lûgat te daha müttekâmil bir şekil almış olabilirdi.

E. Haenisch, nihayet 1941 de tercümeyi de neşretmekle, eseri bir kül halinde ortaya koymuş oldu. Muharrir burada da transkripsiyon meseleleriyle uğraşmayıp, eseri mümkün mertebe metne sadık kalarak tercüme etmiş ve bu esnada edebiyat yapmaktan da sakınmıştır. Tercümeyi aydınlatmağa yarayan birçok kıymetli notlarla eserde geçen dağ, nehir, göl, yer, şehir, şahıs ve kabîle isimlerini gösteren listeler ve Çinggis-han'ın şeceresi kitabın sonuna eklenmiştir.

E. Haenisch'in işaret ettiği gibi², eserin metni Rusya'da 1878 de, Japonya'da 1907, Moğolistan ve Çin'de 1908, Fransa'da 1918 ve Almanya'da da ancak 1929 da tanındığı halde, transkripsiyon ilk olarak 1935 (37) yılında Almanya'da neşredilmiş ve bu suretle E. Haenisch'in eseri, bâzı noksanlarına rağmen, diğer bilginlerin bu konuda çalışmalarını teşvik etmiştir. E. Haenisch, aynı konu üzerine yazdığı son makalelerinden birinde şöyle diyor²:

“Esas mesele bunun neşredilmesiydi. Böylece çalışmamdan beklenen maksat hasıl olmuştur: buz kırılmış, *Yüan-ch'ao pi-shi* = araştırmaları yüzmeye başlamış ve artık yola çıkabilecek duruma gelmiştir. Moğolistler, sinolog, filolog, fonetikçi, tarihçi ve etnograflar hepsi de birlikte çalışmağa davetlidir. Gemi hangi bayrağı taşırsa taşısun, netice itibariyle hepsi biridir. Eğer mutlaka bir isim takmak gerekiyorsa, bunu Pa ~ Ye, Palladius ~ Ye Têh-hui diye adlandırmak en doğru bir iş olurdu..”

¹ E. Haenisch, eserin grameri ile tafsilâtı notları ayrı bir cilt halinde neşretmeyi düşünüyordu.

² *Der Stand der Yüan-ch'ao pi-shi*=Forschung, ZDMG, 1944, Bd. 98 (N. F. 23), s. 119-120.

C) S. Kozin'in neğri.

Kozin bu eseri, metin, lûgat ve tercümesi bir ciltte olmak üzere 1941 de neşretmiştir¹. E. Haenisch, Kozin'in çalışmasına ancak 1941 de vakıf olduğu halde, Kozin 1936 da Haenisch tarafından neşredilen metni ve sonra da lûgatı elde etmekle onun çalışmasını yakından takip edebilmiştir. N. Poppe'nin Kozin için yazdığı mukaddemesinden², Kozin'in bu eser üzerinde 15 yıl çalıştığı ve Kozin'in kendi mukaddemesinden de³, eseri 1935 te tamamladığı anlaşılıyor. Fakat bununla beraber Kozin'in bilhassa transkripsiyon esnasında, Haenisch'in eserinden geniş mikyasta istifade ettiği görülüyor. A. von Gabain'in işaret ettiği gibi⁴: "Kozin'in eseri Haenisch'in esaslı tetkikatına istinad etmişe benziyor,, dense mübalâğa edilmiş olmaz⁵.

Kozin'in lûgatine gelince, bu hususta Palladius'un yazma nüshasını esas olarak almış ve bunu bâzı izahlarla genişletmiştir. Fakat bu lûgat eserdeki bütün sözleri içine almadığı gibi, çince tercümeleri de verilmemiştir. Bu hususiyet, eserin ilmî değerini bir kat daha azaltıyor⁶. Öyle anlaşılıyor ki, Kozin filolojik bakımdan ziyade eserin edebî cihetten işlenmesine kıymet vermiş ve mukaddemesinde bunu şu sözlerle kendisi de açıkça ifade etmiştir: "Bana gelince, P. Kafarov'un SSSR Devlet Akademisi Asya Müzesi kısmında bulunan yazma nüshalarını yakından tetkik edip, Çin, Fransa ve Alman-

¹ S. A. Kozin, *Sokrovennoye Skazanie, mongol'skaya bronika 1240 g. pod nazvaniem Mongol'un niguça tobçıyan, Yuan çao hi şi, Mongol'skiy obidenny izbornik, tom I, vvedenie v izuçenie pamyatnika, perevod, teksti, glossari, Moskva-Leningrad 1941, 620 s.*

² Kozin, s. 6.

³ Kozin, s. 12.

⁴ A. von Gabain, *Die geheime Geschichte der Mongolen*. (Haenisch neğrinin tenkidi), *Historische Zeitschrift*, Bd. 165, 1943, s. 593.

⁵ Kozin'in metin kısmı, itimat edilerek kullanılabilir bir durumda bile değildir. Her sayfede eksik veya yanlış harf, hece, söz ve hattâ cümlelerle karşılaşmaktadır. Bunların çoğunu baskı hatası olarak kabul etmek bile eser temize çıkarılmış olmaz.

⁶ Bk.: A. v. Gabain, op. cit., s. 593; E. Haenisch, *ZDMG*, Bd. 98, 1944, s. 117. Bununla beraber, Kozin'in eseri henüz tamamlanmadığına göre, katî hüküm vermekte biraz beklemek muvafık olur.

yada bu eser üzerine yapılan araştırmalar hakkında malûmat topladıktan sonra, önce eserin yalnız manzum kısımlarını tetkik etmeyi düşünmüştüm. Çünkü bu kısımlar Çinli mütercimler tarafından ve netice itibariyle P. Kafarov tarafından da, nazarı dikkate alınmadan geçilmiştir. Bunun gibi, yukarda adlarını zikrettiğim bilginler de bunları hususî surette işlememişlerdir. İlerde de görüleceği gibi, ben bu eserin daha ziyade edebî cihetine merak etmiş bulunuyorum. Aynı zamanda, bâzı kelimelerin henüz mânaları verilemediğinden, bu cihete kıymet vermekle daha az hataya düşeceğimi hesap ettim...¹. Sonra Kozin, eserde kendi fikrince önemli bulduğu (meselâ: toprak mülkiyeti gibi) bâzı sosyal meselelere de temas ettiğini yazıyor ve sözüne şöyle devam ediyor: "Pek tabii olarak, vazifemi yaparken bütün metni tetkik ettim ve bu esnada P. Kafarov'un elyazmalarını, Ye Têh-hui nüshasını, Li Wen-t'ien tarafından neşredilen şerhli nüshayı, 'Altan Tobçi nova'nın moğolca yazma nüshasını, YP. nin A. de Smedt ve A. Mostaert tarafından yeniden tertip edilen metnini (*Le dialecte Monguor*, III) de gözden geçirdim. Metin, tercüme ve lûgatı 1935 eylülünde ikmal etmiş ve 1936 şubatında da bunları tabii için hazırlamağa başlamıştım. 1936 nisanında, Ye Têh-hui nüshasının E. Haenisch tarafından yapılan transkripsiyonu da elime geçti ki, eserin son işlenmesinde bu da aynı şekilde nazarı itibara alınmıştır.,.

N. Poppe, bu eser için yazdığı önsözde Kozin'i pek bol sözlerle övüyorsa da, bu cümleler daha ziyade tercümeyle ait ve kısmen de rejim icabı olsa gerektir. Kozin tercümede, metin ve lûgata nazaran daha iyi muvaffak olmuş denebilir. O, moğolca metindeki manzum kısımları tebarüz ettirmeye çalıştığı gibi, bunların rusçaya manzum olarak tercümesinde de çok gayret sarfetmiştir. Kozin'in, Moğol konuşma diline iyi vakıf olduğu ve şüphesiz ki, N. Poppe'den de çok istifade ettiği göze çarpıyor.

Kozin bu eseri X kısım halinde işlemeyi düşünmüş, neşrettiği birinci cild, bu X kısımdan I-VI sını, yani şunları içine almaktadır: N Poppe ve S. Kozin'in önsözü (s. 5-47);

¹ Kozin, s. 11-12.

metnin tercümesi (s. 79-199); metnin transliterasyonu (s. 203-320); *Altan Tobçı*'nin Moğolların Gizli Tarihi'ne uyan kısımları (s. 321-397); metnin, Uygur yazısına çevrilebilecek şekilde yapılmış transkripsiyonu (s. 399-519); lûgat (s. 523-619).

Diğer kısımlar tarihî, filolojik ve edebî notları, çince nüshanın tıkkıbasımını, indeks ve bibliyografya gibi hususları ihtiva edecektir ki, bunların yayınlanması da ilim dünyası için büyük bir kazanç olacaktır.

4. Eserin Türkiyede tanınması ve türkçeye çevrilmesi.

Türk tarih ve dilcilerince de bilinen¹ bu eser hakkında 1939 da *Türkiyat mecmuası*'nda kısa bir makale yazmış² ve bununla Türkiyedeki meraklılara E. Haenisch'in çalışması hakkında haber vermek istemiştik. Sonra Prof. Abdülkadir İnan, S. Kozin'in tercümesi üzerine Türk Tarih Kurumu *Belleten*'inde neşrettiği makale ile Rusyadaki çalışma hakkında malûmat vermiştir³. Nihayet Prof. Akdes Nimet Kurat *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde, gerek E. Haenisch ve gerek S. Kozin'in tabloları üzerine etraflı bir tenkid yazıp durumu bir kat daha aydınlatmış ve bu vesile ile Türk-Moğol devri için bu eserin önemini ve Moğol dilinin lüzumunu tebarüz ettirmiştir⁴.

1943 sonlarında, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin işlenmesi "Türk Tarih Kurumu,, tarafından bize verildi. Eseri türkçeye çevirirken yalnız almanca tercümesine dayanmayıp, elimizde mevcut vasıtalara göre mukayeseli tercüme yolunu tercih ettik. Fakat, bununla beraber şimdilik filolojik ve tarihî konuların

¹ Krş. Prof. Fuat Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul 1928, s. 263, 278.

² *Moğolların Gizli Tarihi*, Haenisch tarafından neşredilen metin ve lûgatın tasviri, *Türkiyat mecmuası*, VII-VIII, İstanbul 1942, s. 349-351.

³ *Moğolların Gizli Tarihi*, S. A. Kozin, *Sakrovennoye Skazanie*, (Yuan-çao bi-şi, I), Moskva-Leningrad, 1941, 619 s. Türk Tarih Kurumu Belleteni, sayı 21-22, Ankara, 1942, s. 121-126.

⁴ *Yüan-çao Pi-şi, yahut Yüan-çao bi-şi* (Moğolların Gizli Tarihi), *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt II, sayı 3, Ankara 1944, s. 469-474.

münakaşasına girilmemiştir. Tercümeden başka, metni mukayeseli ve tenkidli bir şekilde işlemeyi düşündüğümüz gibi, eserde geçen sözler için moğolca-çince-almanca-türkçe etimolojik bir lûgat üzerinde de çalışıyoruz.

Bugün "Türk Tarih Kurumu," tarafından eserin tercümesi neşredilmekle plâna bir kısmı tamamlanmış oluyor. Tercüme esnasında, E. Haenisch tarafından yapılan transkripsiyon, moğolca-çince-almanca sözlük ve almanca tercüme esas olarak alınmış ve Haenisch'in mezkûr eserleri S. Kozin tarafından yapılan transkripsiyon ile, moğolca-rusça lûgat, rusça tercüme ve Ye Têh - hui'yun çince nüshası ile karşılaştırılmıştır. Bundan başka, imkân nisbetinde P. Pelliot, Vladimirtsov ve başkaların makale ve eserlerinden de faydalandık. Kullandığımız diğer yardımcı eserler kitabın sonundaki bibliyografya listesinde gösterilmiştir. Fakat, P. Pelliot'nun ölümünden sonra neşredileceği vadedilen eserinden ve Shiratori'nin araştırmalarından istifade edilememiş olması, tercüme için büyük bir noksanlık teşkil etmekte ve çeviren de, bu eksikliği ancak gelecekte telâfi edebileceğini ümit etmektedir. Bu mevzu üzerinde son sözün yine P. Pelliot'da kaldığını itiraf etmek gerekiyor.

Sözlerin izah ve etimolojisi başka bir cilde tahsis edilmiş olmakla beraber, tercümeyi daha açık bir şekle sokmak arzusu ile bu cildde de bâzı sözleri izaha çalıştık. Tarafımızdan yazılan notlar her sahifenin altına eklenmiştir. Haenisch'in notları kitabın sonundadır. Tercüme esnasında mümkün mertebe moğolca metne sadık kalmayı tercih ettik. Manzum kısımları S. Kozin'e göre mısra mısra çevirdik. Bu yüzden okuyucularımız gerek nesir, ve gerek nazmın türkçe ifadelerinde bâzı aksaklıklara raslayacaklardır. Eserin türkçe ilk yayınından güdülen maksat mevzuun özünü meydana koymak olduğundan, okuyucularımızın bu gibi noksanları bağışlayacaklarını ümit ediyoruz.

Henüz çözülmemiş birçok problemlerle dolu olan bu kitap yalnız tarihî cihetten değil, edebiyat, etnografya, filoloji, fonetik ve askerlik tarihi bakımından da büyük önemi haizdir. E. Haenisch'in dediği gibi, moğolistler, sinolog, türkolog, fonetikçi, tarihçi ve etnograflar hepsi de birlikte çalışmaya da-

vetlidir. Ancak bu konular uzmanları tarafından işlendikten sonradır ki, eser tam değeriyle ortaya konabilecektir.

Eserin işlenmesini bana tevdi eden ve her kolaylığı gösteren "Türk Tarih Kurumu"na, çalışmalarımı ilgi ile takip ve teşvik eden 47. Dağ Alay Komutanı General Hayri Aytape ile emir sb. Yzb. Nahit Soley'e, ilmi bakımdan tavsiyelerini esirgemeyen Prof. Wolfram Eberhard, Prof. Akdes N. Kurat, Prof. Abdülkadir İnan ve Dr. Bahaettin Ögel'e ve nihayet tashih işlerinde yardımda bulunan arkadaşım Hüseyin Özvarnalı'ya burada teşekkür etmeyi borç bilirim.

Pozantı, 30. Eylül 1946.

Dr. phil. AHMET TEMİR

TÜRKÇE TERCÜMEYE AIT İŞARET VE KISALTMALAR

Tercümede zikri geçen moğolca sözcükler, şimdilik Haenisch'e¹ ve Türkiyede kullanılan transkripsiyon esasına göre yazılmıştır. Transkripsiyon ve fonetik gibi meseleler başka bir cilde tahsis edilmiş olduğundan, burada yalnız bâzı noktalara işaret edeceğiz:

1. Bâzı harflerin okunuşu: ġ harfi moğol alfabesindeki *ġeth* harfinin karşılığıdır, takriben arapça ġ ye mutabıktır; *h* harfi takriben arapça h ye mutabıktır; *ng*, moğol alfabesindeki *ng* harflerinin sesini verir, almanca *lang* kelimesindeki *ng* gibidir. Bir vokalden sonra gelen *i*, *y* gibi okunur, meselâ: Belgutai (okunuşu: Belgutay), Badai (okunuşu: Baday). v. b.

Diğer harflerin okunuşu türkçede olduğu gibidir.

2. İki vokal arasındaki ' işareti umumiyetle moğol yazı dilindeki *g*, *ġ* yerini tutar, meselâ: *Ça'adai* (okunuşu: *Çağaday*), *Ui'ur* (okunuşu: *Uygur*) v. b.

3. Sözcüklerin yazılışında şimdilik ses ahengine de ehemmiyet vermedik, çünkü bu mesele henüz kesin olarak çözülmüş değildir, misaller: *muren* (bugün: *müren*), *mergan* (bugün; *mergen*), *bolek* (bugün: *bölek*) v. b.

4. Dağ, nehir, göl, yer, şehir, şahıs, halk ve kabîle adları bugünkü telâffuza uydurulmadan, Haenisch'in transkripsiyonuna göre yazılmış; ancak bir kısmının telâffuz şekli İndekste [ ] içerisinde gösterilmiştir.

5. Mürekkep isimler - ile birleştirilmiş ve ikinci kısım küçük harflerle yazılmıştır, meselâ: *Caġa-gambu*, *Munggetu-kiyan*, *Dayir-usun*, *Çilger-boko*, *Borte-ucin* v. b.

6. Han, Kağan anlamına gelen ve çok zaman isimlerle birlikte kullanılan *hahan*, *ġa'an*, *ġan* sözcüğü olduğu gibi alınmış ve

¹ E. Haenisch'in transkripsiyonundaki şu üç işareti değiştirmekle ondan pek az ayrılmış bulunuyoruz: Haenisch: c (bizim tercümede = ç); Haenisch: j (bizim tercümede = c); Haenisch: s̄ (bizim tercümede = ş).

ġ = ġ
h = h

öndeki isme bir - ile bağlanmıştır, meselâ *Çinggis-ħahan*, *Çinggis-ħa'an*, *Çinggis-ħan* v. b. Bu söz yalnız bâzı kelimelerle bitişik halde kullanılmaktadır, meselâ : *Onghan*.

7. İsimlerle birlikte kullanılan *ba'atur*, *beki*, *bilge*, *boko*, *çerbi*, *ebugen*, *eçige*, *ħorçi*, *mergan*, *noyan*, *seçen*.. gibi sözlerin mühimleri ilk geçen yerde izah edilmiş, fakat ondan sonra her yerde olduğu gibi bırakılmıştır, meselâ : *Yesugai-ba'atur*, *ħuduħa-beki*, *Senggun-bilge*, *Buri-boko*, *Ogole-çerbi*, *Çaraħa-ebugen*, *Munglik-eçige*, *Şormaħan-ħorçi*, *Belgutai-noyan*, *Dei-seçen*... gibi.

8. Metinde olmayıp tarafımızdan yapılan ilâveler, ( ) içerisinde gösterilmiştir.

En mühim kısaltmalar : ¹

- NT. = *Manghol-un niuça tobça'an*, (eserin moğolca metni);
 İnt. = *İnterlinearversion*, (satır arası çince tercümesi);
 YP. = *Yüan-ch'ao pi-shi*, (çince hulâsa tercümesi);
 Kow. = *Kowalewski*'nin moğolca-fransızca-rusça lûgati;
 Wb. = *Radloff*'un Türk lehçeleri lûgati.

¹ Diğer kısaltmalar için kitabın sonundaki bibliyografya listesine bk.

ÖNSÖZ

Bundan 700 yıl önce, Moğol Devletinin büyükleri, Moğolistanın kuzey doğusundaki Keluren nehri civarında bir kurultay tertip etmişlerdi. Devletin kurucusu Çinggis-han, bu vakadan 13 yıl evvel semaya yükselmiş olup, halefi Ogodai da, son günlerinin yaklaşmakta olduğunu hissediyordu. Cesur bir kahraman olmakla beraber, içkiye düşkünlüğü yüzünden 46 yaşında iken felce tutularak dilini kaybetmiş ve bu vakadan sonra, daha 10 yıl yaşadıysa da kevvetten düşmüştü. 1240 yılının sonbaharında, merkezde kurultayın toplanmasını emredererek, beylere kendi icraatı hakkında hesap vermek istiyordu. Kurultay esnasında, onun emriyle yazıldığı tahmin edilen bir eser de ikmal edilerek sunulmuştur ki, eserde Hanın şeceresi ve kendisinden önce hüküm sürmüş olan ilk iki Hanın askeri ve idari icraatı anlatılmakta idi. Eserin muharriri zikredilmiyor. Herhalde bunu yazan zat, Hanın etrafındakilerden ve o zaman okuyup yazmasını bilen mahdut kimselerden biri idi. Onun mutlaka bir moğol olması icabetmez. Hanın besleme kardeşi olup, devletin baş hâkimi vazifesini gören Şigi-ħutuħu¹, yasa'larla birlikte bu tarihi de yazmış olabilir. Eser moğol dilinde yazılmış olup, birçok yerlerinde edebî üslûba malikdir. Kitap ancak Uygur harfleriyle yazılmış olabilir. Çünkü, o zamana kadar Moğollarda ancak bu yazı kullanılıyordu. Eser, hükümdar ailesiyle hükümete tahsis edilip başkaları tarafından okunamadığı için, "gizli," diye vasıflandırılmıştır². Bununla beraber, İran tarihçisi Raşid-ed-Din, eserini yazarken bu kitaptan istifade edebilmiştir. Lâkin sonra, sülâlenin arşivlerine kapatılarak tamamiyle unutulmuş ve bundan uzun zaman bahsedilmediği gibi, hiç olmazsa Hara-ħorum'da oturan ilk Hanların devrini ihtiva etmek üzere, devamı da yazılmamıştır.

13. yüzyılın ikinci yarısına raslayan Hubilai devrinde Çin, İran ve Kıpçak mahallî devletleri meydana geldikten son-

¹ Bk. : § 203, (çeviren).

² Bu hususta girişte malûmat verilmiştir.

ra, bunların ilk ikisinde yerli usule göre çin ve farisi dilinde hususî tarih edebiyatı doğmuştur. 14. yüzyılda yazılan Budizm'e ait bir eser¹ müstesna, o zaman Moğol edebiyatı henüz ortada yoktu. (Moğollar arasında) Budizm, ancak 400 yıl sonra bir edebiyat meydana getirmiştir². Çindeki Moğol sülâlesinin resmî tarihinde, bir Moğol tarafından yazılmış olan *T'ung-kiên* adlı bir eserin 1282 senesinde Hübilai-han'ın emriyle bastırılıp neşredildiği söylenmektedir ki, bunun, bahsettiğimiz "Gizli Tarih," olması da muhtemeldir. O zamandan kalma başka bir esere raslamıyoruz. Moğolların Çindeki hâkimiyeti sırasında, Moğol idarî dilinin, oldukça geniş bir mikyasta, türlü emir ve kararlar halinde kullanılmış olduğu şüphesizdir. Devlet, burada Moğol dilini yaymağa çalışmıştır. Bu suretle Çinde, çince ve moğolca yazılmış fermanlarda kullanılmayan ufkî Uygur yazısı yerine, Moğol dili için Tibet yazısından alınan işaretler istimal edilmeye başlanmış ve bu yazının Çin işaretleri gibi yukardan aşağı yazılması mümkün olmuştur. Rahip Phagspa Lama'nın adına izafeten Phagspa yazısı dahi tesmiye edilen bu murabba yazısının, moğolca her eserde kullanılması mecburî tutulmuştur. Mühim dosyalara, çince yazılmış olsalar dahi, murabba yazı ile Moğol dilinde bir başlık konması ve özetlerinin de gösterilmesi emredilmiştir. Bu yüzden, çince kısımların ancak telâffuzlarına istinaden murabba yazı ile ifade edilmesi usulü meydana çıkmıştır. Fakat, bunları okuyup anlamak imkânsızdı. Moğol emirlerini isteplere götüren Çin postacıları bu hususta başka bir usule daha müracaat etmişlerdir ki, o da, moğolca metnin, telâffuzuna göre Çin işaretleriyle transkripsiyon halinde yazılması idi. Bu gibi yazıların yanına çince tercümesi eklendiği gibi, başına bir serlevha konulup, sonunda çince olarak özeti de veriliyordu. Bu suretle postacı, götürdüğü yazıdan hiçbir şey anlamasa dahi onu olduğu gibi okuyabili-

¹ E. Haenisch'in bahsettiği bu eser: 1330 da Tub-Temür zamanında moğolcaya çevrilmiş olan *Doluğan ebügen neretü odun-u sudur* (Yedi kardeşler adlı yıldızlar sutrası) olsa gerektir. Bk. B. Laferr, *Oçerk mongol'skoy literaturı...* s. 53 (çeviren).

² 'Giriş'te işaret ettiğimiz gibi (bk. s. IX-XI), bunlar artık eskimis Poldneyev mektebi'ne ait fikirlendir. «Şimdi malûm olmuştur ki, Moğol'lar kendi tarihlerinin karanlık devrinde de kültür mahsullerinin pek çoğunu saklayabilmişlerdir» (Vlad. İt. § 15) (çeviren).

yordu. Ondan sonra Çinde kurulan Ming sülâlesi de 14. ve 15. yüzyıllarda, moğolca bu şekilde Çin işaretleriyle yazmak suretiyle, isteplerdeki Moğol liderleriyle muhaberede bulunmuştur. Bu gibi vesikaların bazıları zamanımıza kadar gelmiştir.

Moğolların Gizli Tarihi ismi altında tanılan, 12 kitap ve 282 § halinde tertip edilen bu eser, aynı tarzda moğolca metnin - Moğol sülâlesinin son devirlerinde - Çin işaretleriyle yapılmış bir transkripsiyonundan ibaret olup, burada da her sözün çince tercümesi ve çince olmak üzere her kısmın özeti verilmiştir. Bu suretle eser mahvolmaktan kurtulmuştur. Çünkü, Moğol sülâlesinin yıkılmasından sonra, Moğol alfabesiyle yazılmış bütün edebiyat, Çin milli tahribatının kurbanı olmuştur. Taş yazıtlar kurtulmamış olsaydı, Moğol murabba yazısı ile 13. ve 14. yüzyıl Moğol edebiyatı hakkındaki bilgimiz de ancak söylentilerden ibaret kalacaktı.

13. yüzyılın eşsiz bir moğolca eseri olan bu *Gizli Tarih*'in başından çok vakalar geçmiştir: dediğimiz gibi, Çin şekline bürünerek sülâlenin yıkılmasından sonra da yaşayabilmiş ve hattâ Ming sülâlesinin ilk zamanlarında basılmak şerefine bile nail olmuştur. Eser, o zaman herhalde yalnız arşiv ve tarihçiler için basılmış olmalıdır, çünkü özetinden başka kısmı anlaşılabilir durumda değildi. Bundan 6 yıl önce, bu tab'ın, Pekin devlet müşavirleri (*nei-koh*) kütüphanesinde maalesef yalnız 45 yapraklı bir kısmı bulunmuş, fakat diğer parçalarına raslanamamıştır. Bununla beraber eser, bu ta'ından veya kopya edildikten sonra, (1410 yıllarında) *Yung-loh* hükümetinin büyük elyazma kütüphanesine alınmıştır. Sonraları burada toplanan eserlerin çoğu kaybolmuşsa da, bir kısmının aslı ve bir kısmının da kopyası kurtarılabilmiştir ki, önümüzdeki *Gizli Tarih* te işte bunlardan biridir. Birkaç kopya halinde mevcut olan bu eseri kimse anlayıp istifade edemediği için, uzun zaman bilginler bunu antika gibi muhafaza etmişlerdir.

Eserin çinliler tarafından anlaşılması kabil olan çince özeti, herhalde büyük kütüphanede iken bir araya toplanarak, çince ayrı bir edebî eser halinde basılıp neşrolunmuştur. Çindeki Moğol sülâlesine Yüan denildiği için, bu mecmuaya da Yüan ch'ao pi-shi = "Yüan sülâlesinin gizli tarihi," ismi verilmiş ve bu unvan altında 1847 de şerhsiz ve 1903 de de şerhli

olmak üzere iki defa basılmıştır. Avrupalılar, eseri önce bu şekilde ve bu isim altında tanıdılar. Şerhli baskılarından birinin başlığı altına naşir, elindeki esas nüshadan iki satır daha eklemiş ve bunu, eseri yazan moğol'un adı zannetmişti. Fakat bu sözler muharririn adı olmayıp, eserin hakikî moğolca adı idi. Buna Avrupada 1913 yılında P. Pelliot ve ondan evvel 1907 de Japonyalı Naka işaret etmişlerdi. Naka eserin Çin işaretleriyle yazılı moğolca metnine sahipti, böylece hakikî adın *Manghol-un niuça tobça'an* - "Moğolların Gizli Tarihi," şeklinde olduğu ve *Yüan-ch'ao pi-shi* - "Yüan sülâlesinin gizli tarihi," başlığının da ancak kısaltılmış çince tercümesini ifade ettiği anlaşılmıştır. Çinde pek tabii olarak ilgi uyandırmayan bu eser, ancak Avrupa ilmi vasıtasıyla tanıtılmıştır. Bu hususta en başta zikredilmesi gereken kimse, Pekin'de yaşamış olan rus bilginlerinden, papaz ve tanınmış sinolog Palladius'tur. O, 1866 da çince metni rusçaya çevirmişti. Bu eser şimdiye kadar hep *Yüan ch'ao pi-shi* tesmiye edildi. Fakat şuna işaret etmeliyiz ki, bu başlık ancak onun çince özetine aittir. Halbuki bu özetle, Çinli mütercimnin nazarında ehemmiyetsiz görünen veya anlaşılması kabil olmayan birçok vaka ve isimler zikredilmemiş ve birçok kısımlar da ancak birkaç satırlık bir hulâsa ile ifade olunmuştur.

"Eserin içindekiler, Palladius'un tercümesiyle meydana çıkmıştır," diye düşünmek tamamiyle yanlıştır. Bundan 30 yıl önce, bu satırların muharriri de aynı çince özetini almancaya çevirmiş, fakat metnin aslı meydana çıkıncaya kadar bunun neşrini geciktirmişti. Bu kısmın ancak edebî bir değeri vardır. Palladius, daimî bir araştırma sonunda nihayet eserin Çin işaretleriyle yazılı moğolca metnini de elde etmeye muvaffak olmuştu. Bu metin, sözlerin çince tercümesini ve her kısmın çince özetini de içine almakta idi. Bretschneider, P nüshasının, Ming tab'ından bir kopya olduğunu söylüyorsa da, bu doğru değildir. Bu yazma nüsha, başlığı ile de Ming tab'ından ayrılmaktadır. Palladius bu nüshayı bulunca, çince transkripsiyondan moğolca metni elde etmek için derhal işe başlamıştır. Bretschneider bu mesele üzerine mütalâa yürütürken, çince ve moğolca bilen, çince lûgat ve hulâsından istifade ederek bu işi kolayca başarabileceğini söylü-

yor. Birçok kimseler de, meselenin transkripsiyonla çözülebileceğini sanıyorlardı. Bu işin hiç de böyle olmadığı anlaşılmıştır. Söylendiğine göre P a l l a d i u s 1878 senesinde bu işi tamamlamış ve belki de eserini bastırmak maksadiyle memleketine doğru yola çıkmış, fakat Marsilya'da ölmüştür. Hazırladığı esaslar hiçbir iz bırakmadan kaybolduğuna göre, bunu ancak şu şekilde izah edebiliriz: ya P a l l a d i u s başladığı işi ikmal edememiş, veya onun eserini tamamlayıp tabettirebilecek bir kimse çıkmamıştır¹.

Bu vakadan ancak 30 yıl sonra, Çinde ilmin ilk talebi yerine getirilebildi: bu da, Çin bilgini ve kitap muhibbi Ye Têh-hui'yun, eseri eski bir yazma nüshaya dayanarak neşretmesiyle oldu. Bu tabî şerhsiz ve başka yazma nüshalarla karşılaştırılmadan yayınlanmış ise de, metnin meydana çıkması bakımından büyük önemi haizdi. Ondan bir yıl önce Japon tarihçisi N a k a d a, eline geçen bir yazma nüshayı japoncaya çevirmiş, Çin eserlerinden aldığı zengin ve kıymetli izahlarla neşretmişti. Fakat o, ne moğolca metnin transkripsiyonunu ve ne de elyazmasının aslını neşretmediği için, yanlış yoldan gitmişti. Bu suretle eseri okuyanlar, tetkik ve mukayese imkânlarından mahrum bırakılmıştı. N a k a'nın eseri çıktı, fakat ondan istifade etmek mümkün değildi. Çin inkılabının doğurduğu karışıklık ve dünya harbi yüzünden, Ye Têh-hui'yun tab'ı da uzun müddet meçhul kaldı. Bu eser üzerinde ilk çalışma şerefi Palladius'a ve ikincisi de Ye Têh-hui'ya aitse, üçüncü olarak Parisli şarkiyatçı Paul Pelliot zikredilmelidir. Pelliot, 1920 de *Journal Asiatique* vasıtasıyla ilim âlemini yukardaki eserin matbu nüshasından haberdar etmiş ve esere ait birçok mühim noktalar üzerinde yaptığı münferit araştırmalarla birlikte, onu neşredeceğini de bildirmişti. Moğol millî destanının meydana çıkarılması, herkesten önce Moğolları alâkadar eden bir iş olmalı idi. Bu yüzden bâzı kimseler, eserin, Çin filologlarının iştirakiyle niçin Moğollar tarafından işlenmediğini

¹ K o z i'nin önsözünden anlıyoruz ki, (Kozin s. 10), P a l l a d i u s'un transkripsiyonu Rusya ilimler Akademisi Şark Enstitüsünde (Mus. As. Sect. III 966) ve çince yazma nüshası da Leningrad Üniversitesi elyazmalar kısmında mahfuz bulunmaktadır. K o z i'nin, tereümeyle bilhassa bunlara dayanarak yapmıştır (tafsilât için «Giriş» e bk.) (çeviren).

sorabilirler. Bunun sebebini herşeyden önce filoloji bakımından görülen güçlükte aramalıdır. Bu güçlükler, B r e t s c h n e i d e r'in iddiasına rağmen mevcuttur. Bunun gibi, Japon tarihçileri de ellerindeki yazma nüshaları neşretmemişler ve metnin çince den transkripsiyonunu da yapmamışlardır. Bu iş doğu Asyadan beklenemezdi.

Bu satırların muharriri, bundan 3 yıl önce eserin Ye T ê h - h u i nüshasına dayanarak yaptığı transkripsiyonunu daha sonraları meydana çıkan Palladius (P), Commercial-Press (C) ve Pekin (F) nüshaları ile karşılaştırıp neşrettikten ve bir yıl önce de moğolca-çince sözlüğünü tertip ettikten sonra, şimdi eserin almanca tercümesini ortaya koymuş bulunmaktadır. Bundan 700 yıl önce yazılmış olan tarihî bir eser, bu suretle ilim dünyasına sunulmuş oluyor.

Eserin tercümesinde bilhassa şu güçlüklerle karşılaşmaktadır: şimdiki Moğol edebî dilinden 300 yıl daha eski bir mâziye malik olduğundan, orada gramer ve söz hazinesi bakımından birçok özellikler ve eski moğolca ifadeler mevcuttur. Bu vaziyet yalnız moğolca için cari olmayıp, onun, 14. yüzyılın konuşma diline ait olan çince tercümesi de bugünkü sözlüklerde ve konuşma dilinde bulunmayan birçok eski ifadeleri içine almaktadır. Bunlara, moğolca bilmeyen Çinli hattatların yaptığı yanlışları da ilâve etmeliyiz. Bu yüzden eserin bâzı yerleri karanlık kalmış ve aydınlatılması istikbale bırakılmıştır. Bu gibi şüpheli yerler notlarla gösterilmiş olup, şimdilik bu meselede derin ilmi araştırmalara girilmemiş ve ancak metnin anlaşılması için gerekli izahlarla iktifa olunmuştur. Dilin hususiyetleri ve tercümenin filolojik bakımdan açıklanması başka bir zamana bırakılmıştır. Bu tercüme ilk defa yapıldığı için, mümkün mer-tebe metne sadık kalınmış ve birçok yerlerde almanca edebî ifadelerden de vazgeçilmiştir. Eserin hususiyetleri ve geçirdiği değişiklikler hakkında bu kadarla iktifa ediliyoruz.

Eser, muhteviyatı bakımından da büyük bir önemi haizdir: yalnız en eski moğolca eser olmayıp, aynı zamanda, Moğol Devletinin kuruluş devrinden kalan biricik moğolca menkıbedir. Bir Türk müverrihi olan E b ü l G a z i'nin, eserini yazarken, Çinggis-han hakkında 17 vesikadan istifade ettiği söyleniyor. Fakat bunlardan ancak Çengizname tesmiye

edilen bir kısmı elimize geçmiştir. Moğolların resmî tarihi olup, Raşid-ed-Din ile *Yüan-shih* tarafından kullanıldığı rivayet edilen *Altan Debter* "Altın Defter," ise bize kadar gelmemiştir. Moğol tarihi hakkında zamanımıza kadar gelen haberlerin başlıcası, o zamandan kalma Çin ve İran eserlerinden ibaret olup, Moğol dilinde bu gibi eserler ancak daha sonraları, Budizm zamanında meydana gelmiştir. Mevsuk ve aslı oluşu bakımından, *Moğolların Gizli Tarihi* bütün bunların arasında en mühim mevki işgal etmektedir. Bu kitapta bozkırların havası esiyor. Burada, bilhassa Moğollarca önemli olan hâdise ve sahnelerden bahs olunmaktadır. Esrin birçok yerleri bizi tatmin etmiyor: meselâ daha fazla bilgi edinmek istediğimiz batı seferlerinden pek az bahsedilmektedir. Tangut'lar hakkında da malûmat azdır. Fakat bozkır hayatı hakkında çok bilgi ediniyoruz: burada kadın ve at yağması, ittifak ve ihanet, baskın, mücadele ve dostluk, düşmanların merhametsizce imhası, esirlerin yağma ve köleleştirilmesi gibi birçok sahnelere raslamaktayız. Çadırların iç ve dış manzarası da iyi canlandırılmaktadır. Bunların hepsi de şairane ve aslına uygun bir şekilde anlatılmıştır. Orada tabiatüstü hâdiseler hemen hemen yok gibidir. Bu kitapla Budizm devrinde yazılan eserler arasında büyük fark vardır, meselâ, 1662 yılında Setsen Sagan (Sanang Setsen) tarafından kaleme alınan *Moğol hükümdarlarının tarihi*, efsanevî ve mucizevî hikâyelerle dolu olup, bunlardan eski zaman hakkında bilgi edinemiyoruz. Bu satırların muharriri tarafından 1928 de Hanghâi ve Altai dağları arasında çekilip eserin başına konan resim¹, Moğolların eski devrine ait herhangi bir sahneyi, (meselâ Temucin'in evlenmek maksadiyle yaptığı seyahati ve Deiseçen'i ziyaretini) canlandırabildiği gibi, *Moğolların Gizli Tarihi*'ni okuduğumuz zaman da buna benzer birçok vakalarla karşılaşmaktayız.

Eser iki kısımdan ibaret olup, orada evvelâ göçebe kabilelerin kesin olarak itaat altına alınmasından, büyük medenî devletlerle olan savaşlardan ve sonra da büyük devletin kuruluşundan bahs olunmaktadır. En kuvvetli düşman olan Ke-

¹ Haenisch'in bu resmî eserimize alınmamıştır.

reyit'lerin bertaraf edilmesinden sonra, vaziyet Temucin, Çinggis-han'ın lehine hallediliyor. Bu kabilelerin reislerinden To'oril ile Camuğa, önceleri Çinggis'in yakın dostlarındandı. İlk savaşlar hep istepelerde cereyan etmiştir. Temucin ancak kaçan düşmanlarını takip etmek maksadiyle istepten çıkıyor ve yalnız irsi düşmanı olan Tatar'lardan intikam almak için kuzey Çin hükümdarlarıyla münasebet tesis ediyor. O zaman Temucin, göçebe hayatı için herşeyi temin eden istepelerden daha ötesini düşünmemiş olsa gerektir.

Temucin, şahsi ve ailevi düşmanlarıyla yaptığı ilk çarpışmaları başarı ile neticelendirdikten sonra, Manghol kabilesinin hâkimi oluyor. Bu suretle bütün istep halkı Moğol ismi altında birleştirilerek, Temucin'e Çinggis-han unvanı veriliyor. Fakat bu unvanın kabul ettirilmesi için daha başka savaşlara da ihtiyaç vardır.

1206 da Onan nehri civarında toplanan büyük Hüril (Kurltay) da Çinggis-han bütün istep halkının hükümdarı ilân edildiği zaman da vaziyet bu merkezde idi. Şurası şayanı dikkattir ki, hükümdarın ilk emirleri askerî teşkilâta (95 Binlik), tâyin, taltif ve idarenin iptidai esaslarına, kanunlara ait olup, istilâ plânları göze çarpmamaktadır. Batiya doğru yapılan ilk seferden maksat, kaçan Naiman hükümdarı Guçuluk'u takip etmektir. Bunlar, eski istep savaşlarının devamından başka birşey değildi.

Esas istilâ seferleri ne zaman ve nasıl başlamıştır? Bu harikulâde Moğol fırtınası karşısında iki sual ortaya çıkıyor: birincisi, bütün cephelerde, bütün düşmanlara karşı nasıl muvaffak olunmuştur? Moğolların yenilmez bir kuvvet olduğunu kabul etmek doğru olmazdı. Meselâ, Çinggis-han Dalan-balcut savaşında muvaffakiyetsizlikle karşılaştığı gibi, orduları ve hâlefleri de arasına bozguna uğramışlardır. 1260 da yapılan Memlûk seferinde vukubulan bozgun veya 1281 de deniz aşırı Japon seferinde karşılaşılan mağlûbiyet yegâne hâdiseler değildir. Hori-tumat'lara karşı tertip edilen ilk sefer de muvaffakiyetsizlikle sona ermişti. Sube'tai, Voigra seferinde şiddetli mukavemetle karşılaşmıştı. Çin'deki Kin sülâlesinin komutanları, daimi mağlûbiyetle birlikte Moğol müstevlilere karşı tek tük zaferler de kazanıyorlardı. Bazan Moğolların

muhasara orduları, Çin şehirlerinden hiçbir malûmat elde etmeden dönüyorlardı. Siang-yang ve Fan-ch'eng gibi bâzı şehirler onlara karşı yıllarca dayanmışlardır. —Fakat umumiyetle onların seferlerine karşı mukavemet edilememiştir. Bunun başlıca sebebini, istep atlarının son derece çabuk ve hareketli oluşunda, çekilerek yine ansızın hücum ediş sisteminde aramak gerektir. Ağır silâhlarla mücehhez meslekî ordular buna muktedir değildi. Moğolların bu tâbiyesi, ateşli silâhların kullanılmasından önce vukubulan atlı istilâların son bir denemesi olarak mütalâa edilebilir. Moğolların muvaffak olmak için kendilerine mahsus bir takım muharebe usullerine müracaat ettikleri, bu *Gizli Tarih*'ten de anlaşılıyor. Delbrück, *Harp sanatı tarihi* adlı eserinde, "Moğol muharebelerinden harp sanatı için bir şey elde etmek mümkün değildir," diyorsa da, onun bu iddiasını anlayamıyoruz.

Şimdi ikinci suale gelelim: muazzam kuvvet halini alan Moğol istilâsının saiki ne idi? Burada, Arap dünyasındaki harekete benzeyen dinî bir esas mevcut olmadığı gibi, açlık ve hayvan ölümü şeklinde iktisadî sebepler de ortada yoktu. Hunların, Çin'deki Tsin ve Han devletleri tarafından yenilerek kovulması neticesinde meydana gelen kavimler muhaceretinde olduğu gibi haricî bir baskı da görünmüyor. Öyle ise Moğol istilâsının sebebini yalnız bir şahsın tahakküm ve istilâ arzusunda mı aramalıyız? *Gizli Tarih*'ten böyle bir netice elde etmek mümkün değildir. Bu tazyik, daha ziyade, iştahın yemek esnasında geldiği gibi tedricen artmışa benziyor. Bu eserde karşılaştığımız saiklerin başlıcası yağma ve intikamdır. Kadın, at ve başka hayvanların yağmasına cevap olarak yapılan intikam neticesinde düşman merhametsizce öldürülüyor, onun kabilesi imha, mülkü yağma ve adamları da esir ediliyor. Önceleri ancak zayıf kuvvetlerle yapılan bu gibi seferlerde Temucin talihli çıkıyor ve gittikçe büyüyen gurupların reisi oluyor. Elde edilen şeyleri muhafaza edebilmek için, bu gurupları askerî bakımdan teşkilâtlandırmak ihtiyacı baş gösteriyor, yararlık gösteren savaşçılar, otlak yer ve müfrezelerle, esir ve kölelerle taltif ediliyor. Bu suretle meydana gelen büyük orduda bir yayılma kuvvetinin ve idare edenlerde de bir teşebbüs arzusunun mevcut oluşu tabii bir şeydir. Bunları artık isteplerdeki münferit ve küçük

çarpışmalar tatmin etmemiştir. Ordunun muhafazası, teçhizi ve devletin yeni idaresi için gereken masrafın istepelerden temini mümkün olmamıştır. Şimdi onları Tangut'ların memleketi ve Moğollar tarafından Kitan tesmiye edilen Kin Devleti gibi güneydeki zengin medenî ülkeler çekmeye başlamıştır. 1211 de Kin devletine karşı tertip edilen ilk sefer sebepsiz olmuş gibi görünüyorsa da, kuzey Çin'in kadınlara hediye yerine geçen ipekli kumaşları şüphesiz ki onların alâkasını çekmiş, batıda da kıymetli maden, mücevherat ve şarap gibi şeyler onları cezbetmiştir. Harp ganimeti şeklinde veya tabii memleketlerden gelen devamlı vergiler tarzında ele geçirilen bu gibi kıymetli şeyler seferin genişlemesine sebep olmuştur. Kin'lere karşı yapılan ikinci seferde ve İslâm devletlerine karşı yapılan savaşlarda, elçilere tecavüz hâdisesi dış sebebi teşkil ediyordu. Çünkü, zaferle neticelenen seferler hükümdarın gururunu okşamış, onda, dünyaya ve servetlerine hâkim olmak için Allah tarafından hak verildiği itimadını uyandırmıştır; onun bu hâkimiyet ve serveti talebetmesi kâfidir: gökte ancak bir güneş olduğu gibi, yer yüzünde de ancak bir Han olmalıdır! Bu suretle ilâhî bir salâhiyet fikri teşekkül ettikten sonra, artık onun için bir kanaat ve hudut kalmamıştır. Demek, önce yağma ile başlanılmış, sonra da siyasî savaşlar meydana gelmiştir. Fakat savaşlardaki muvaffakiyetin esas sırrını, hükümdarın tek şahsında aramalıyız.

Çinggis'in şahsiyeti, pek tabii olarak tarihçi ve muharirleri cezbetmiştir, çünkü o, dünya tarihinin büyüklerindedir. Bilhassa son zamanlarda, onun şahsiyetine ve işlerine ait türlü değerde tarihî veya serbest roman gibi birçok eserler neşredilmiştir. İlmî tasvirler arasında en kıymetlisi, herhalde rus mongolistlerinden B. Ya. Vladimirtsov'un eseri olsa gerektir. Bütün bu eserler, daha esas kaynak malûm değilken yazılmışlardı. Şimdi, Temucin'in şahsiyetini bu eserde nasıl görüyoruz? O burada tanılatılmış şekilde değil de, basit bir insan olarak tecelli ediyor: köpekten korkan veya dul annesine yardım eden çocuğun yüzünden ve hareketlerinden mâsum çizgiler okunuyor. Fakat, büyük kardeşinin haksız hareketinden rencide olarak, annesinin ricasına rağmen öldürmesi, onun, müsamaha kabul etmez gaddar bir şahsiyet olduğunu da gös-

teriyor. Daha sonraları isteplerin hâkimi olduğu zaman, iftiralara kapılıp emektar kardeşi H a s a r'ı dahi yok etmek istiyor. Anası müdahale etmemiş olsa, belki onu da öldürecekti: çünkü mevkiinin tehlikeye düştüğünü ve kardeşinin kendisine rakip çıkacağını zannetmişti. Çocuğun, annesi için gösterdiği ihtimamı ve kaçırılan karısını ararken gösterdiği gayreti bir şefkat eseri olarak mütalâa etmezsek, onda kalpten eser yok gibidir. Fakat o, karısına ehemmiyet vermeden bir an evvel kaçmasını da biliyor. Ganimetten kendi hissesini almak için çok titiz davranıyorsa ve dolandırıcılara fena bakıyorsa, bunu herhalde tamah-tan ziyade kendisinin hükümdarlık hakkına itina şeklinde tefsir etmeliyiz, çünkü mevkii, ganimet üzerinde ona tam tasarruf hakkını vermektedir. Bu eserden, onun şahsen yağmacı bir tabiata malik olduğu gözüküyor, fakat bununla beraber, kaçırılan kadınlar tabii bir hak gibi ona sunuluyor. Bâzı hâdiseler karşısında korktuğu da malumdur. Köpek karşısında çocukluk korkusundan başka, hiddetli anasının önünde titrediği de söyleniyor. Tebtenggeri'nin idamından sonra, çadırdaki tehlikeli anları korku içerisinde geçirmiştir. O kendisinin bu korkaklığını bir zayıf eseri saymış olmalı ki, bir defa Tayçı'ut-ların karşısında korku geçirdiğini ve bunun da tanrı tarafından gönderilen bir ceza olduğunu söylemiştir.

Bununla beraber cesaretini de isbat ediyor: genç bir delikanlı iken, yalnız başına, geri kalan tek ata binerek yağma edilmiş sürüyü geriye getirmek için yola çıkıyor. Daha sonraları, bütün muharebe sahalarında da böylece cesurdur. Nihayet, etrafındaki büyüklerin tavsiyesine bakmadan hayatını tehlikeye koyması ve ağır hastalığına rağmen Tangu'tlara karşı savaşa girişmesi de, onun sertliğini ve kendisine karşı olan itimadını gösteriyor. Onda intikam hissi kadar, sadık arkadaşına karşı minnettarlık hissi de çok kuvvetlidir. Bu kimselerden en mühimleri: esas kuvvetlerin komutanı olan Curçedai ile Huyildar, "dört bahadır," tesmiye edilen Bo'orçu, Muğali, Boroşul, Çila'un-ba'atur ve "dört köpek," diye vasıflandırılan Hubilai, Celme, Cebe ve Sube'etai olup, Temucin onları sık sık açıkça övmekle, onlara memuriyet, otlak yer, ganimet, avlamak hakkı ve adamlar vererek taltif etmekle ve kanunlara karşı masuniyet hakkı tanımakla minnet-

tarlığını ifade etmiştir. O, tus-han tâbiriyle ifade edilen esas hükümdara karşı sadakati düşmanda da arıyor: hükümdarına ihanet ederek kendisine sığınanları idam ediyor. Burada, Çinggis'in, kendisini semanın vekili olarak hissettiğini ve şamanlık noktai nazarına göre, semayı mukadderatın âmiri olarak tanıdığını bir daha hatırlatalım. O, semanın emriyle dünyanın hâkimi olmuştur ve altın dizginleri elinde tutmaktadır.

Bu kudretli adamın gösterdiği muvaffakiyetlerin sırrını şu üç şeyde aramalıyız: birincisi, emsalsiz bir askerî kabiliyet ve haşmet olup, bilhassa Camuḥa'nın ayrılmasından sonra kabilelerin birer birer gelerek ona tabi olmalarını gösteren sahnede canlı surette tasvir edilmiştir. İkincisi, kendi etrafındaki gösterdiği itimattır ki, onlar hizmete ait talepleriyle doğrudan doğruya Çinggis'in huzuruna çıkabiliyorlardı. Üçüncüsü de, semanın vekili olduğuna dair imandır. Önümüzdeki sahilelerde bu vasıfların ayrıca belirtilmemiş ve Çinggis'in övülmemiş bulunması, eserin mevsukiyetini göstermekte ve onun değerini bir kat daha yükseltmektedir.

Berlin, Ağustos 1940, (eserin yazılışından yediyüz yıl sonra)

Prof. Dr. ERİCH HAENİSCH

ESERİN ÖZETİ

- I. Moğolların ilk tarihi, Temucin'in dünyaya gelişi (1155? 1167?) ve çocukluğu, nişanlanması, babası Yesugai'nin ölümü. 3
- II. Temucin'in gençliği, Taiçi'ut'lar tarafından esir edilmesi, kaçması. Atların çalınması, Bo'orçu ile dostluk. Borte'nin getirilmesi. Kereyit hükümdarı To'oril (Onghan)ı ziyaret. Merkit'lerin baskını ve Borte'nin kaçırılması. 23
- III. To'oril ile birlikte Merkit'lere karşı intikam seferi, Borte'nin kurtarılması. To'oril'in kan kardeşi Camuğa ile dostluk. Kabilelerin, Temucin etrafında toplanması. Temucin'in, Kimurğa nehri boyundaki Ayil-ğarağana civarında Çinggis-ğahan unvanıyla Manghol hükümdarı ilân edilmesi (1196?). Onghan'a haber gönderilmesi ve onun muvafakati 43
- IV. Camuğa'ya haber gönderilmesi ve onun muvafakati. At kaçırılması yüzünden Camuğa ile bozuşma. Dalan-balcut savaşı: Çinggis-ğahan'ın yenilerek Onan boyunca çekilmesi. Kabilelerin toplanmasıyla tekrar kuvvetlendikten sonra, Onghan'la birlikte, Kin ordusu tarafından kovalanan Tatar'ların basılması. Kin hükümdarı tarafından Temucin ile To'oril'a Ça'uthuri ve Onghan unvanının verilmesi. Curkin'lerin yenilmesi. - Camuğa etrafında toplanmış olan (Tatar, Naiman, Merkit, Taiçi'ut, Oirat v. b.) düşmanların, Koiten'de Temucin ile Onghan tarafından yenilmesi 61
- V. Taiçi'ut'ların yok edilmesi. - To'oril-Onghan'ın hayatı. Çinggis-ğahan'ın Dalan-nemurges'te Tatar'ları yenmesi (1202). Onghan'ın Merkit'lere karşı seferi. Çinggis-ğahan'la Onghan'ın, Kişilbaş civarında Naimanları yenmeleri. Naiman'lara karşı ikinci cephe, Onghan'la Camuğa'nın ge-

celeyn kalkıp gitmeleri. Naiman'lar tarafından kovalanan Onghan'ın Çinggis-hahan'dan yardım istemesi, baba-oğul dostluğunun Tula boyunda yeniden kurulması. Evlenme plânu yüzünden tekrar bozuşma. Onghan, Camuha ve Sanggum tarafından tertiplenen suikastın Çinggis-hahan'a bildirilmesi 77

VI. Çinggis-hahan'ın çekiliş ve takip edilişi. Neticesiz kalan Halahalcit savaşı. Çinggis'in, ordusunu teftiş etmesi (= 2600 kişi). Halha boyunca hareket. Elçilerin gönderilmesi. Balcuna gölü civarına yerleşme. Der geçidinde bulunan Onghan'ın basılması. Onghan ile Sanggum'un kaçmaları, Kereyit'lerin yok edilmesi 93

VII. Onghan'la Sanggum'un kaçarken öldürülmeleri. Naiman hanının anası Gurbesu'nun Onghan'ın kafası için âyin yapması. Oğlu Tayang (Torluhan)ın Manghol'lara karşı hareket plânu. Bu plânın Çinggis-hahan'a bildirilmesi. Çinggis'in, Halha boyundaki Keltegai civarında tertiplenmesi, nöbet işlerinin tanzimi (1. 16. 1204). Sa'ari bozkırına hareket, düşmanın ateşle aldatılması. Altai önünde Naiman'larla büyük savaş, (Camuha, Tayang'ın yanında), Naiman'ların yok edilmesi. Camuha tarafında bulunan Hatagin, Cadaran, Salci'ut, ve Unggirat'ların itaat altına alınması. Tohto'a-beki idaresindeki Merkit'lere karşı zafer (1204). 109

VIII. Merkit'lerin Taihal tepesine yerleşen artıklarına karşı son savaş. Daha önce esir edilmiş olan Merkit'lerin isyan teşebbüsü ve ezilmeleri (1205). Çinggis-hahan'ın, Tohto'a-beki'yi kovalarken Altai dağlarında kışlaması, Naiman hanı Guçuluk'un, Erdiş membaında Tohto'a-beki ile birleşmesi, Çinggis-hahan'la savaş, düşmanların dağılarak Erdiş üzerinden kaçmaları. Kalan Merkit'lerin Hanglin ve Kıpçak memleketinden geçmeleri. Guçuluk'un, Hara-kitan hükümdarı Gurhan'a sığınması. Su-

be'etai'ın Merkit'leri takibetmesi. - Camu-
ha'nın sonu: Tanglu dağlarında arkadaşları tarafın-
dan yakalanarak Çinggis-ğaha'n'a teslim edil-
mesi. Kendi isteğine göre öldürülerek yüksek bir
yere gömülmesi. — Bütün bozkır halklarının birlești-
rilmesinden sonra, Onan membaında büyük Kurulta-
yın toplanması (1206), dokuz parçalı tuğ dikilerek,
Çinggis-ğaha'nın "Han," ilân edilmesi, Mu-
ğali'ye Go-ong (çince: kuo-wang) unvanının veril-
mesi. — 95 kişinin, hükümdar tarafından Binbaşılığa
tayin edilmesi. Cebelin, Guçuluk'u takibe
gönderilmesi. — Vazife taksimi: Şigihutuğu
mahkeme reisliğine tayin ediliyor ("Mavi kitab,"ın
yazılması), Munglik ile Bo'orçu batıya, Altai
mıntakasına, Muğali doğuya, Hara-uncidun civa-
rına, Horçi Erdiş boyundaki Orman kavimleri mem-
leketine tümen komutanı olarak gönderiliyor . . . 125

IX. Vazife taksiminin devamı: Hübilai askerî işlerin
idaresine tayin ediliyor. Usun-ebugen, ak hır-
ka ile ak at üzerinde baş Beki oluyor. Huyil-
dar'ın nesline yetimler sandığından yardım tahsis
edilmesi. Merkit'lerin Selengge boyundaki arazisi,
serbest otlak olarak Sorğan-şira'ya veriliyor.
Naya'a, merkezdeki tümenin komutanı oluyor. —
Gece kıtası 80 den 2 bine, gündüz muhafız kıtası 70
den 8 bine, ceman bir Tümen (on bine) çıkarılıyor.
Ordunun çekirdeğini teşkil eden muhafız Tümenin,
hariçteki Binliklerden üstün tutulması 141

X. Gece muhafızları kıtasıyla gündüz muhafız kıtası için
çıkarılan beyanname, saray ve ordugâh nizamnamesi.
Gündüz muhafız kıtasının vazifeleri. Hübilai'ın
Karlık'lara karşı seferi (1206). Arslan-ğaha'nın
teslim olması. Sube'etai ile Cebelin, Merkit'li
Tohto'a'yı takipten dönüşleri. Uygur'lardan İdu-
ut-ğaha'nın tabiiyeti ve Çinggis'i ziyareti. Co-
çi'nin batı ordusu ile orman halkına karşı seferi
(1207): Oirat, Buriyat, Barhun, Ursut, Habhanas,
Hanghas, Tubas, Kirgis halklarının ve Şibir, Keşdiyin,

Bayit, Tuhas, Tenlek, To'oles, Tas ve Bacigit kabilelerinin berisindeki orman halklarının itaat altına alınması. Hori-tumat'lara karşı yapılan seferde Borrohu'l'un öldürülmesi. Dorbaidoşşin'in intikam seferi. Sıkı disiplin neticesinde ve baltalarla yol açmak suretiyle düşmanın basılması, esirlerin dağıtılması. Honghotat'lı Munglik'in oğlu şaman Kokoços-tebtenggeri'nin, Hasar'ı suikastla itham etmesi. Hasar'ın Çinggis-şahan tarafından tutuklanması, analarının ortaya karışması, dokuz lisan halklarının Tebtenggeri'ye iltihakı, Otçigin'le kavga, Tebtenggeri'nin ölümü, isyan tehlikesi, cesedin esrarengiz bir surette ortadan kaybolması. 155

- XI. Kitat'lara (Kin devletine) karşı sefer (1211), Çabçiyal (Kü-yung-kuan) ve Dung-çang'ın düşmesi, Kitatların tazminat vermesiyle Çinggis-şahan'ın geri çekilmesi. Haşin (Tang'ut) lara karşı sefer, Burhan-şan'ın ittifak ve tazminat teklifi, deve, şahin ve kumaş göndermesi Çinggis-şahan tarafından Cao-gon (Sung devletinin hükümdarı) na gönderilen elçilerin, Kitat (Kin) ler tarafından alıkonması, Kitat'lara karşı yeni sefer (1214). T'ung-kuan zaferi, Altan-şan'ın Nan-ging (Pien-liang) a çekilmesi, Kü-yung-kuan'ın alınması, başşehrin tazminat ödemesi, Altan-şan'ın yenilmesinden sonra Çinggis-şahan'ın çekilmesi, Hasar'ın sahil boyunca hareket etmesi, Bei-ging'in düşmesi, Curçen hükümdarı Fuhan o'nun yenilmesi. Ula, Na'u ve Tao'ur nehirleri boyunca geri dönüş. — Çinggis-şahan tarafından gönderilen elçilerin müslüman (sarta'ul) lar tarafından öldürülmesi, büyük intikam seferi, Yesui-şatun'un halef meselesi hakkındaki teklifi, kardeşler arasında tartışma, Ogodai'yın seçilmesi. — Tang'ut'ların yardımdan kaçınması. Han-melik ve Soltan-calalding'e karşı batı seferi (1219), düşmanların yenilerek takibedilmesi; Udirar, Semisgab ve Buhar şehirlerinin Çinggis-şahan

tarafından, İru, İsebur, Sisten ve Çuhçeren şehirlerinin Tolu, Orunggeçi şehrinin Coçi, Ça'ada ve Ogodai tarafından zaptedilmesi, Şormaşa'nın Bahtat ve Soltan-şalibai üzerine yürümesi, Dorbai-dohşi'nin Abtu şehrine ve Hindus ile Bahtat arasında bulunan Aru, Maru ve Madasari halklarına karşı hareketi. Sube'etai'yın İdil ve Cayah nehirlerini geçtikten sonra, Kiva, Kermen şehirleriyle Hanglin, Kibçağ, Bacigit, Orusut, Macarat, Asut, Serkesut, Keşimir, Bolar ve Raral halklarına karşı gönderilmesi. — Müslüman (Sarta'ul) ların yenilmesinden sonra valilerin tâyini; Yalavaçi ve Maşhut adında iki müslüman'ın Kitan memleketine gönderilmesi, Yalavaç'ınin Cung-du şehrine tâyini, Soltan'la Han-melik'in Şin nehri boyunca Hindistanın ortasına kadar neticesiz takibinden sonra Bala'nın avdeti. Çinggis-şaha'nın yaz için Erdiş boyunda yerleşmesi. Yedi yıllık batı seferinden sonra, 1225 güzünde esas memlekete avdet . . 169

- XII. 1226 güzünde tertip edilen Tang'ut seferi. Çinggis-şaha'nın attan düşerek yaralanması. Tolu'yun avdet için yaptığı teklif, hükümdarın dayanmak için emir vermesi. Tang'ut komutanı Aşagambu'nun Alaşai dağlarında yenilmesi. Çinggis-şaha'nın karlı dağda yazı geçirmesi. Urahai ve Dormegai (Ling-chou) şehirlerinin muhasarası. Burhan-şan'ın ziyareti, üç gün sonra Şidurhu unvanı verilerek öldürülmesi, Tang'ut halkının imhası. — Çinggis-şaha'nın ölümü (Domuz yılı, 1227, gömüldüğü yer zikredilmiyor).—

Keluren'deki Kode'e-aral'da yapılan büyük Kurltay. Ogodai'yın seçilmesi ve büyük kardeşi Ça'ada tarafından tahta çıkarılması. Muhafızların taksimi, Ça'ada'yın başkanlığı altında askerî şuranın kurulması. Batı seferini idare eden Sube'etai, Batu v. b. için kuvvet gönderilmesi, sefer emirleri, Oldağar'ın esas ordugâhta alıkonması. Ogodai'yın Kitan seferi (1231), Kü-yung-kuan'-

dan geçiş, Kitan'ların hezimetini. Oğoda i' yin Şiradektur (Lung-hu t'ai) da hastalanması, şaman ve falcılara müracaat, Tolui'yun kendini feda etmesi. Kin hükümdarı Altan-han (Ai-tsung) un yenilmesi, Cung-du ve Nan-ging şehirlerine Moğol valilerin tâyini, Oğoda i' yin Hara-horum'a dönüşü (1232). Bahtat'ın alınmasından sonra, Şormahan'ın orada bırakılması. Orus memleketinin zaptından sonra valilerin tâyini, Sube'etai'yin dönüşü. Curçen ve Solangha (Kore) şehirlerine valiler tâyini, Buri ve Guyuk ile vukubulan çekişme hakkında Batu'nun ihbarı, kavganın yatıştırılması, muhafız ve nöbet işlerinin genişletilerek düzenlenmesi. — İdarî işlerin tanzimi: Han ve fakirler için vergi, cephanelikler, ipek ve gümüş debboyları, kuyular kazılması, Çanai ve Boldahar'ın teklifiyle posta hat ve istasyonlarının kurulması, posta nizamnamesi. — Oğoda i' yin kendi hükümdarlığı zamanına ait doğru ve yanlış işleri hakkında hesap vermesi. Sıçan yılının yedinci ayında, Keluren'deki Kode'e-aral'da Kurultay toplandığı zaman, eserin yazılıp tamamlanması (1240) 187

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ

I.

İLK TARİH, TEMUCİN'İN DÜNYAYA GELİŞİ VE ÇOCUKLUĞU *

§ 1. Çinggis¹ hahan'ın² cediti, yüksek Tanrının³ takdiriyle yaratılmış bir boz kurt⁴ idi, eşi beyaz bir dişi geyik⁵ idi. Onlar denizi⁶ geçerek geldiler. Onan nehrinin menbaı ile Burhan-ıaldun (dağı) civarına yerleştiklerinde, Bataçihan adlı bir oğulları oldu.

§ 2. Bataçihan'ın oğlu Tamaça, Tamaça'nın oğlu Horiçar-mergan⁷, Horiçar-mergan'ın oğlu A'ucan-boro'ul⁸, A'ucan-boro'ul⁸ un oğlu Sali-ğaça'u, Sali-ğaça'u'nun oğlu Yeke-nidun⁹, Yeke-nidun'un oğlu Semsoçi, Semsoçi'nin oğlu Harçu.

* Eser, *Ye Têh-hui tabına* göre XII kitaba ayrılmış olup, başlarında serlevhaları yoktur. Bu serlevhaları Haenisch ve Kozin'e göre kısaltarak aldık.

¹ Bu söz için bak: § 123 not.

² hahan, ha'an, han şekillerinde rastlanılan bu sözü, isimlerle bir arada kullanılan yerlerde olduğu gibi aldık. Krş.: Moğ. kağan, hağan, Kalm. hân,; Türkçe kağan, han.

³ NT.: *Tenggeri*. E. Haenisch ve S. Kozin burasını «sema» diye tercüme ediyorlar. Bu söz Türkçe *tanrı* ile aynı olup, «Allah» mânâsında da kullanıldığı için, yukardaki gibi naklettik. Bak: Moğ. *tengri*; Uygur. *tengri*; Yakut. *tangara*. Ramstedt bunu «Sinokor. *t'ien-ri*» şeklinde izah etmektedir (R. Kalm. 392).

⁴ NT.: *borte çino*. E. Haenisch bu tabiri barfiyen tercüme ettiği halde, S. Kozin özel bir ad telâkki ediyor ve *Borte-Çino* şeklinde yazarak tercüme etmeden geçiyor.

⁵ NT.: *ho'ai maral* tabirini de Haenisch'e göre tercüme ettik. Kozin bunu da şahıs adı olarak alıyor ve tercüme etmeden *Gaa-maral* şeklinde naklediyor.

⁶ NT.: *tenggis*; krş. türkçe *deniz*, *dngiz* (Kazan.). Bu söz moğolca da «iç deniz, göl, Baykal gölü» anlamlarında da kullanılmaktadır.

⁷ NT.: *mergan*, Moğ. yazı dilinde: *mergen* «usta, nişancı». Bu söz aynı manada birçok Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır, (Wb. : Kut. B., Kazak., Türkm., Tel., Leb., Şor.).

⁸ P. Pelliot bu sözün A'ucam-bo'orul şeklinde okunmasını teklif etmektedir. Krş. T'oung Pao, vol. XXXII, s. 357, (E. Haenisch neşrinin teakidi).

⁹ NT.: *yeke-nidun* «büyük göz».

§ 3. Hacı'nun oğlu Borcigidai-mergan, Mangholcin-ho'a¹ ile evli idi. Borcigidai-mergan'ın oğlu Toroholcin-baiyan² Borohçin-ho'a ile evli olup, Boroldai-suyalbi adlı genç bir (hizmetçisi) ve Dayir³ ve Boro⁴ isminde iki beygiri vardı. Toroholcin'in oğulları Duva-sohor⁵ ve Dobun-mergan isminde idi.

§ 4. Duva-sohor, alını ortasında aneak tek göze malik olduğu halde, üç günlük⁶ yolu görebiliyordu.

§ 5. Bir gün Duva-sohor, küçük kardeşi Dobun-mergan ile birlikte Burhan-ıaldun (dağına) çıkmıştı. Duva-sohor, Burhan-ıaldun'un tepesinden bakarken, bir grup insanın⁷ göç etmekte ve Tunggelik nehri boyunca akıntı istikametinde (kendilerine doğru) yaklaşmakta olduklarını gördü ve:

§ 6. "Şu yaklaşan kimseler arasında, siyah⁸ bir arabanın önünde⁹ güzel bir kız oturuyor; eğer o henüz bir erkeğe verilmemişse, ben onu küçük kardeşim olan Dobun-mergan için, yani senin için istiyeceğim," diyerek, kızı görmek için küçük kardeşi Dobun-mergan'ı gönderdi.

¹ NT.: ho'a «güzel».

² NT.: baiyan, Moğ. yazı dilinde: bayan; «zengin»; krş.: Türkçe bay (id.).

³ NT.: dayir «büyük».

⁴ NT.: boro; krş.: türkçe boz.

⁵ NT.: sohor «kör». Türkçede: sohur (Kazak., ŞarkT., Kom., Krim.), sokır (Sag., Koyb.), sokkır (Sag.), sukır (Kazan.) (id.).

⁶ NT.: ne'uri, İnt.: «Katar, kervan», Pl. ne'arit, İnt.: «Yol mesafesi» (Bir nevi mesafe ölçüsü).

⁷ NT.: boleik irgen, («Bir bölük halk»). Vladimirtsov: «Küçük bir kavmin çubesi» diye tercüme ediyor, (Vlad. İçt. § 66). irgen, irge bu eserde umumiyetle «Halk, kabile, aşiret, adam» anlamlarına gelmektedir. irgen (kabile), oboh (soy, § 9) dan daha geniş bir birlik olmakla beraber, bunların arasında katı bir hudut çizmek bazı hallerde müşküldür (Bak: Vlad. İçt. § 79). Bu sözü aşağıda ayrıca tasrih etmeyip, «Halk, kabile» diye tercüme ettik.

⁸ NT.: hara'utai sözünü Haenisch İnt. e dayanarak «Kara, siyah» diye tercüme ediyor. Kozin ise Moğ. harağu, harau «örtü, müdafaa, himaye» (Kow. 832) sözü ile bir sayarak, burasını «üstü kapalı araba» şeklinde naklediyor. (Krş.: hara'u tutun, § 55).

⁹ NT.: olcige, İnt.: «Ön taraf» (yani, arabanın önünde arabacının oturması için ayrılan yer). Krş.: olcigetai tergen (§ 64); olcige tutun (§ 55).

§ 7. Dobun-mergan bu kabile yanına vardığında, hakikaten iyi nesilden Alan-ho'a namında güzel bir kızın mevcut olduğunu ve onun henüz bir erkeğe verilmediğini öğrendi.

§ 8. Bu adamlara gelince: Kol-barhucın ovasının¹ sahibi Barhūdai-mergan'ın Barhucın-ho'a adlı bir kızı, Horitumad beylerinden² Horilartai-mergan'a verilmişti. Horitumad'ların memleketinde, Arih-usun³ civarında Horilartai-mergan'ın karısı Barhucın-ho'a'dan doğan çocuk, işte şu yukarıda zikredilen Alan-ho'a isimli kızdı.

§ 9. Horilartai-mergan, Horitumad'ların memleketinde bulunan kendi yerindeki samurların, sincap ve av mıntakalarının zorla alınmasından hiddetlenerek⁴, bütün Horilar oymağı ile birlikte⁵, "Burhan-ḫaldun civarındaki av yerleri ava müsait ve oradaki memleketler de iyidir," diyerek, Burhan-ḫaldun (dağı-

¹ NT.: *togum*, İnt.: «ova». Kozin bunu tercüme etmeden *Kol-barhucın-togum* şeklinde yer ismine ilâve ediyor.

² NT.: *noyan*. Bu eserde «memur, komutan, asilzade, efendi, prens» manalarına gelen bu sözü, «aile ve kabile efendileri» diye tefsir edebiliriz. Bunlar kabilenin büyüğü, soyun reisi sıfatıyla değil, kuvvetli, becerikli ve idareli oldukları için hakimiyeti elde ediyorlardı (krş.: İsp. *senyör*, Rus. *boyarin*). Kadınlarına *hatun* denirdi. (Vlad. İct. § 74). Bu tabir çok defa isimlerle de kullanılmaktadır, meselâ: *Belgutai-noyan* (§ 112), *Boro'ul-noyan* (§ 240) v. b. Cemi şekli: *noyat* (§ 146). Bundan başka krş.: *mingḫan-o noyan* «binbaşı» (bin'in efendisi) (§ 191); *ca'un-o noyan* «yüzbaşı» (ibid.); *harban-o noyan* «onbaşı» (ibid.); *tumed-un noyat* «tümen komutanları» (§ 224) v. b. Çinggis zamanında bütün askerî beyler, (ister büyük, ister küçük olsun) bir tek adla, yani *noyan* ile anılıyorlardı. Bunlar ekseriya kendilerinin kim olduklarını gösteren lâkaplar da taşıyorlardı, meselâ: *ba'atur* (yazı dilinde *bağatur*) «bahadır» (bak: *Naçin-ho'atur* § 45; *Yesugai-ba'atur* § 50 v. b.); *sepen* «akıllı, hakim» (bak: *Dei-seçen* §§ 61; 69); *mergan* (yazı dilinde *mergen*) «nişancı, ustâ» (bak: *Horıçar-mergan* § 2), *bilge* «hakim» (bak: *Senggun-bilge* § 47); *boko* (yazı dilinde *bökö, büke*) «pehlivan» (bak: *Buri-boko* §§ 50; 140) v. b.

³ NT.: *arih-usun* «sağ su» (bir nehir adı).

⁴ Kozin burasını serbest olarak şöyle tercüme ediyor: «Horitumad'ların memleketinde, vatanda, av yerleri yüzünden karşılıklı mücadelelerin devam etmesi sebebiyle».

⁵ NT.: *horilar oboh-tu bolcu*, tabirini Haenisch yukardaki gibi tercüme ettiği halde, Kozin: «Horilar (ismi altında yeni bir) aile halinde ayrıldı» diye ve s. 524 te lûgatinde de: *obok bolku* tabirlerini «ayrı bir soy kurmak» şeklinde tercüme ediyor.

nın) sahipleri olan Burhan-boshahsan¹ ve Şinçi-baiyan-uriang-hai'a² müracaat etmek üzere göç etmekte idi. Horitumad'lardan Horilartai-mergan'ın kızı olan ve Arih-usun civarında doğan Alan-ho'a'ya talip olarak, Dobun-mergan işte bu suretle evlenmişti.

§ 10. Alan-ho'a'nın, Dabun-mergan'dan Bugunotai ve Belgunotai adlı iki oğlu oldu.

§ 11. (Dobun-mergan'ın) büyük kardeşi Duva-sohōr'un dört oğlu vardı. Böylece yaşayıp giderlerken büyük kardeşleri Duva-sohōr öldü. Duva-sohōr'un ölümünden sonra dört oğlu, amcaları Dobun-mergan'ı aşağı görerek akrabadan saymadılar ve ondan ayrılıp göç ettiler. (Göç eden dört kabileden) bu suretle dört³ oymak teşekkül etti ve Dorben (dörben) halkı meydana geldi.

§ 12. Bundan sonra bir gün, Dobun-mergan, Tohoçah-undur (dağına) ava çıkmıştı. Ormanda, Urianghat'lardan bir adamın, üç yaşında bir geyiği keserek kaburğa ve ahşasını kızartmakla meşgul olduğunu gördü.

§ 13. Dobun-mergan ona: "Arkadaş⁴, kızartmandan⁵ bana da ver!," deyince, öteki: "Vereyim!," diyerek, hayvanın derisini

«Kan akrabalarının kendine mahsus birliği» olan *oboh*, eski Moğol cemiyetinin esas unsuru idi. Vladimirtsov'a göre bu söz eski *obağ* şeklinden gelmiş olup. Türkçe *omağ*, *omağ*, *obağ*, *oba* sözleriyle kardeştir (Vlad. İkt. § 46). (Krq. : *irgen* § 5 not).

¹ Bu tabiri Haenisch bir şahıs adı olarak alıyor, Kozin ise : *burhan* «Allah, put», *boshahsan* «dikilmiş» (← *bosha* ← *bos* «dikmek, kalkmak») ve *Burhan bashahsan* «put dikilmiş, konmuş» diye tercüme ediyor. (Aşağıdaki nota bak).

² Haenisch bu tabiri de bir şahıs adı telâkki ediyor. Kozin'in fikrine bu bir dağ ismi olup, yukardaki notta zikrettiğimiz cümle ile şu şekilde bağlanmaktadır : *Burhan boshahsan Şinçi-baiyan-uriyanghai* «üzere put dikilmiş Şinçi-baiyan-uriyanghai dağı».

³ NT. : *dorben*, Moğ. yazı dilinde : *dörben* «Dört».

⁴ NT. : *nokor*, Moğ. yazı dilinde : *nökör*. Bu söz «Arkadaş, yoldaş, dost» manalarına gelip. *anda* (bak : § 96 not) tabirinden oldukça farklıdır. Biz bunu her yerde arkadaş diye çevirdik.

⁵ NT. : *şiol hada*. Haenisch, *hada* sözünü yanlış sayarak, *nada* «bana» olması icabettiğini söylüyor (Haenisch NT. not), P. Pelliot, Olanbator nushasında *-da* hecesinin olmadığına işaret ediyor ve bu iki sözü birleştirerek *şiolha*, *şiolğa* diye okuyor (T'oung Pao, vol. XXXII, 1936, s. 357). Krq. Çağ. شيرالما (Wb. IV, s. 1071) «av hayvanlarının başına yakın olan kısmı».

ve ciğerleriyle yarım göğsünü alıp, üç yaşındaki geyiğin (geri kalan) etini Dobun-mergan'a verdi.

§ 14 Dobun-mergan bu üç yaşındaki geyiği sırtına alıp giderken, oğlunu elinden tutarak gelen fakir bir adama rasladı.

§ 15. Dobun-mergan: "Sen kimsin?," diye sorunca bu adam: "Ben Ma'alih baiya'ut'lardanım¹, sefil bir vaziyetteyim. Şu geyik etini bana ver, ben de sana oğlumu vereyim," dedi.

§ 16. Bu söz üzerine Dobun-mergan, üç yaşındaki geyiğin bir budunu koparıp ona verdi, sonra onun oğlunu kendi hizmetine alarak evine götürdü.

§ 17. Böylece yaşayıp giderlerken Dobun-mergan öldü. Dobun-mergan'ın ölümünden sonra, Alan-ho'a'nın, kocasız olduğu halde üç oğlu oldu. Bunların isimleri Buğu-ğadagi, Buğatu-salci ve Bodonçar-munğhah idi.

§ 18. Bundan evvel Dobun-mergan'dan olan Belgunotai ve Bugunotai isimli çocuklar ise, anneleri Alan-ho'a hakkında dedikodu yaparak: "Bizim annemiz, kocası ve erkek akraba kardeşleri² olmadığı halde, üç erkek çocuğu doğurdu. Evde yegâne erkek, şu Ma'alih baiya'ut'lardan olan kimsedir. Bu üç çocuk ondan olsa gerektir," dediler. Bu dedikoduları anneleri Alan-ho'a duydu.

§ 19. (Anneleri Alan-ho'a) bir ilkbahar günü, kıştan kalmış³ bir koyunu pişirerek Belgunotai, Bugunotai, Buğu-ğadagi, Buğatu-salci ve Bodonçar-munğhah isimli beş oğluna ziyafet çekti. (Ziyafet esnasında) onlara birer ok vererek kırmalarını söyledi. Onlar (teker teker) bu okları müşkülâtsiz kırıp attılar. Sonra, (başka) beş oku bir demet halinde bağlayarak hepsini birden kırmalarını söyledi. Beş çocuk birbiri ardından, bir araya bağlanmış beş oku sıra ile⁴ ellerine alıp denediler, lâkin kıramadılar.

¹ NT. : *ma'alih-baiya'udai*. Haenisch bunu bir halk ismi olarak alıyor. Kozin ise *ma'alih* sözünü şahıs adı sayıyor ve *baiya'udai* tabirini de *baiyan* «zengin» sözü ile karşılaştırarak, burasını: «Ben zengin Ma'alih'im» diye tercüme ediyor.

² NT. : *ayehaya*. Bu söz için Haenisch'in notlarına bak.

³ NT. : *kongşilemel honin*. İnt. : « kızın sonuncu ayından kalan bir koyun ». Kozin bunu « güneşte kurutulmuş ve tuzlanmış koyun eti » diye tercüme ediyor.

⁴ NT. : *bitu'ulcu veya bitu'ulun*. İnt. : «sıra ile» (< *bitugu* «boyunca

§ 20. Bunun üzerine anaları Alan-ho'a (Dobun-mergan' dan olan çocuklarına) şunları söyledi: "Oğlum Belgunotai ve Bugunotai! Siz, bu üç çocuk hakkında ananızdan şüphe ederek aleyhimde dedikodu yaptınız. Şüphenede haklısınız:

§ 21. Fakat her gece sarışın¹ bir adam, evin (çadırın) bacasından (damdaki açıklıktan)² sizan ışık vasıtasıyla³ girerek karnımı okşuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordu. Çıkarırken de, güneş (veya) ayın nurları üzerinden⁴ sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu. Siz nasıl böyle düşünmeden konuşuyorsunuz? Bu (hadise) üzerinde fikir yürütülürse, onların tanrı oğlu oldukları meydana çıkar. (Kardeşlerinizi) kara başlı (adi) insanlarla mukayese ederek nasıl öyle konuşabiliyorsunuz? Onlar bütün insanların Hanı oldukları zaman, adi halk⁵ (hakikatı) anlayacaktır,,.

§ 22. Bundan sonra Alan-ho'a beş oğluna nasihat ederek: "Beş oğlum! Sizler benim bir tek vücudumdan dünyaya geldiniz. Eğer ayrı ayrı hareket ederseniz, deminki beş ok (misali) gibi herkes tarafından kolayca kırılırsınız. Fakat, bir araya bağlanmış beş ok gibi toplu bulunursanız, size kim kolaylıkla zarar getirebilir?," dedi. Bir müddet sonra Alan-ho'a öldü.

gitmek *). Kozin bunu Moğ. *bitügülekü* « tutmak, kucaklamak » ile karşılaştırarak buna göre tercüme ediyor.

¹ NT.: *çaoğen şıra*, İnt.: « parlak (açık) sarı » Haenisch bu tabiri « altın gibi parlak » ve Kozin de « sarışın » diye tercüme ediyor.

² NT.: *eruge*, bu söz için Haenisch'in notuna bak.

³ NT.: *ger-un eruge dotoha-yin gege'er oroca*. Haenisch bu cümleyi « çadırın bacasından girerek » diye kısaltıp tercüme ediyor, halbuki iüga-tinde *dotoha-yin gege'er* « mit dem Lichtschein der Türfront » şeklinde nakledilmiştir. Kozin ise burasını pek serbest bir tarzda: « niçerde ışık söndüğü zaman » diye tercüme ve buna bir de: « güneş batmış, fakat ay henüz doğmamıştır » cümlesiyle not ilâve ediyor.

⁴ NT.: *naran sara-yin kil-iyer* « güneş (ve) ayın nur(u) ile » tabiri de birtakım güçlükler arz etmektedir. Biz Haenisch'in tercümesinden naklettik. Fakat Kozin burasını yukardaki cümleye müvazi addederek: « güneşle ayın birleştiği zaman » şeklinde tercüme ediyor ve bunun için verdiği notunda da: « ay batmış, fakat güneş henüz doğmamıştır » diyor.

⁵ NT.: *haraçus*, müfret: *haraçu*. Bu tabirle yalnız avam değil, bazan Han ve hanedana nisbeten diğer içtimai kitleler dahi ifade olunurdu (Vlad. İct. § 118). Sözün etimolojisi için bak: Velyaminov-Zernov, *Issledovaniya o Kasimovskih tsaryah i tsareviçah*, SPB 1864 II, S. 414-417.

§ 23. Anaları Alan-*ho'a*'nın ölümünden sonra, beş kardeş mallarını kendi aralarında taksim ederken, Belgunotai, Bugunotai, Bu $\dot{h}$ u-*hatagi* ve Bu $\dot{h}$ atu-*salci* isimli dört kardeşten herbiri bir parça aldılar, fakat Bodançar'a, "akılsız ve zayıftır,"¹ diyerek, hatta onu akrabadan bile saymayarak kendi hakkını vermediler.

§ 24. Bodançar akrabadan sayılmadığını görünce, "burada ne yapayım?.. dedi ve sırtı yaralı, kısa kuyruklu, siyah çizgili kır atına binip: "Ölürse ben de ölürüm, yaşarsa ben de yaşarım,"² diyerek, Onan nehri boyunca akıntı istikametinde yola çıktı. Böylece Balçun-*ara*³ mıntakasına geldi ve kendisine ottan bir kulübe yaparak yaşamaya başladı.

§ 25. (Bodonçar, Balçun-*ara*'daki) ikameti esnasında, dışı bir boz *doğanın*⁴ bir sülün⁵ kuşunu yakalayıp yediğini görünce derhal sırtı yaralı, kısa kuyruklu, siyah çizgili kır atının kuyruğundan bir tuzak yaparak (*doğanı*) yakalayıp beslemeğe başladı.

§ 26. (Bodonçar) yiyeceği bitince, kurtlar tarafından kayalar arasına sıkıştırılmış av hayvanlarını vurarak onlarla (kurtlarla) yiyeceğini paylaştı, bazan kurtlardan kalan artıklarla beslendi. Kendisi ve *doğanı* bu suretle beslenerek seneyi geçirdiler.

¹ NT. : *budao'u*, İnt. : « zayıf » . Haenisch bu sözü yanlış sayarak *yadao'u* diye düzeltmektedir (krş. Moğ. yazı dilinde *yadağu*, *yaduu* « fakir, zayıf, hahtsız »). Kozin, moğ. *büdügün* « kalın, kaba » (Kow. 1232) ile karşılaştırıyor ve « kaba » diye tercüme ediyor (Kozin, s. 525). Fakat P. Pelliot bu sözün *budao'u*, *budovu* şeklinde okunmasının doğru olacağını söylemekte ve moğ. *bidägu* (Kow. 1137) « akılsız, idaresiz » sözü ile karşılaştırmaktadır (T'oung Pao, vol. XXXII, 1936, s. 358).

² NT. : : *uku'esu ino ukusuğai, a'asu ino asuğai*. Bu öümleyi Kozin : « Ölürsem ölürüm, kalırsam kalırım » şeklinde tercüme ediyor.

³ Haenisch bu sözü metinde *ara* diye okuduğu halde, lügat ve tercümesinde *aral* şeklinde nakletmiş ve « ada » diye tercüme etmiştir. İnt. de tercümesi yoktur. (Kozin de *aral* diye okuyor). *Balçun-aral*, Haenisch'in fikrinde *Onan* nehriinde bir adıdır.

⁴ NT. : *harçihai*, İnt. : « doğan, şahin ». Krş. : Türkçe *karçığa* (id.) (Tel., Kaz., Krim), *karçığai* (Sag., Kaç.).

⁵ NT. : *hara huru*, İnt. : « sülün, orman tavuğu ».

Ş 27. Bahar yaklaşip ördekler gelmeye başlayınca, doğanını aç tutarak onların üzerine bıraktı. (Yakaladığı) ökdek ve kazların

Arka taraflarım ¹ kuru ağaç köklerine,
Kokan taraflarını ² kuru dallar üzerine
asarak etrafı kokuttu.

Ş 28. Duiren ³ (dağının) kuzey ⁴ tarafında, Tunggelik nehri boyunca akıntı istikametinde bir kabile ⁵ göç etmekte idi. Kabilenin ⁶ (bu mıntakaya konduğu günler), Bodonçar bazan doğamını bu taraflara uçurur, kendisi de gündüzleri kabile efradiyle yoruluncaya kadar ⁷ kırmız içer, geceyi de ottan yapılmış kulübesinde geçirirdi.

¹ NT. : *hongşi'ut*, İnt. : «fena koku, kokan». Bu tabir moçolea *hongcusun* «arka taraf, arka uzuvlar» (Kow. 874), *koncösu* (Kozin S. 525 e göre) ve Kalm. *hungşig* «fena koku, çürük» (R. Kalm. 197), *hungşihu* (ibid.), *köngşihu*, *künşihu* «kokmak» (ibid. 240) sözleriyle şüphesiz alâkadar olup, netice itibariyle *hongşi'ut* «hayvan etinin kokan tarafları, arka uzuvlar» manasına gelmelidir.

² NT. : *hungşi'ut*, İnt. : «fena koku, kokan». Kozin bu sözü *hungşig* «fena koku» (yukardaki nota bak) şeklinde izah etmek istiyorsa da (Kozin s. 525), bunun başında *h-* olduğuna göre hngünkü şeklinin bir vokalle başlaması icabederdi. *hungşi'ut* tabiri, yukardaki notta bahsettiğimiz *hongşi'ut* sözüne gerek şekil ve gerek mana cihetinden çok benzemektedir. Fakat bunlar menşe itibariyle de aynı mıdırılar, yoksa *hungşi'ut* ancak kafiye için uydurulmuş bir söz müdür ?

³ NT. : *duiren* Haenisch tarafından bir dağ ismi olarak gösteriliyor. Kozin bunu harfiye tercüme etmek isteyerek Moğ. *tüyiren*, *tüytrekü* «kaybolmak, yolunu kaybetmek» sözü ile ve Moğ. *tüyiren oi* «sık orman» tabiriyle izah ediyor ve «dağın şimalindeki kara ormandan» diye tercüme ediyor.

⁴ NT. : *geru*, İnt. : «arka (taraf), gölgeli (taraf)», (kuzey).

⁵ NT. : *bolek irgen*, bak : § 5 not.

⁶ NT. : *irgen*, bak § 5 not.

⁷ NT. : *esuk çilegu*; (*esuk* «kırmız»), Haenisch burasını kısaltıp : «hergün onların yanında at sütü içti» diye ve Kozin de «yolda kırmız içmek» şeklinde tercüme ediyor (Kozin s. 526). NT. : *çilegu*, Moğ. *çilekü* (Kow. 2163) «yorulmak, hastalanmak», Kalm. *tsilehü* «sona ermek, hastalanmak, kuvvetten düşmek» (R. Kalm. 440) şekillerine dayanarak biz yukardaki gibi tercüme ettik.

§ 29. Bu adamlar Bodonçar'dan doğanını istedi iseler de, vermedi. Onlar Bodonçar'ın kim ve nereli¹ olduğunu sormadıkları gibi, Bodonçar da onların hangi kabileden olduğunu sormaya lüzum görmeden beraberce düşüp kalktılar.

§ 30. Büyük kardeşi Buğu-hatagi: "Onan nehri boyunca akıntı istikametinde gitmişti," diyerek, küçük kardeşi Bodonçarmunghah'ı ararken Tunggelik nehri boyunca göç eden kabileden, kardeşinin ve atının şeklini tarif ederek, kendisini görüp görmediklerini sordu.

§ 31. Bu kimseler: "Adam ve at senin sorduğunun aynıdır. Onun bir de doğanı var. Her gün bize gelir, kırmızı içer, geceleri kim bilir nerede uyur. Kuzey-doğudan esen rüzgâr, doğanın yakalayıp parçaladığı ördek ve kazların kanatlarıyla tüylerini kar fırtınası gibi bu tarafa yağdırır. Herhalde yine bu civarlardadır. Şimdi onun geleceği zaman yaklaştı, biraz bekle!" dediler.

§ 32. Kısa bir zaman sonra, Tunggelik nehri boyunca akıntının aksi istikametinde bir adamın geldiği görüldü. Yaklaşınca kakikaten Bodonçar olduğu anlaşıldı. Büyük kardeşi Buğu-hatagi onu görüp tanıır tanımaz (hayvanını yedeğine) alıp, Onan nehri boyunca akıntının aksi istikametinde dört nala fırladı.

§ 33. Bodonçar, büyük kardeşi Buğu-hatagi'nin peşinden at üzerinde koşarken: "Kardeşim, kardeşim! Vücudun bir başı, elbisenin de yakası olması iyidir!"² dedi. Kardeşi Buğu-hatagi bu sözden hiçbir mana çıkaramadı.

§ 34. Bundan sonra yine aynı sözü söyledi ise de büyük kardeşi yine anlamadı ve hiçbir cevap ta vermedi. Bodonçar yol üzerinde sözlerini bir daha tekrarladı. Bunun üzerine büyük kardeşi: "Deminden beri söylenip durduğun nedir?," dedi.

§ 35. Bodonçar: "Bu anda Tunggelik nehri civarında bulunan halk içerisinde herkes müsavi olup, orada büyükle küçük, fena ile iyi ve başla ayak arasında fark gözetilmiyor.

¹ NT.: *keno'ai ba ya'unoai* «kimin ve neyin» tabirini Haenisch «kimin oğlu ve hangi kabileden» diye Kozin de «nereden ve kim» şeklinde naklediyor.

² Bugün bile Moğol kabilelerinde yaşamakta olan Moğol fıkrasıdır. (hak: Vlad. İlet, § 67).

Bu kabile kolay ele geçer. Şunları basıp yağma edelim!., dedi.

§ 36. Buna karşı büyük kardeşi: "Peki, öyle ise eve dönelim de büyük ve küçük kardeşlerimizle müzakere edip kabileyi basalım., dedi.

§ 37. Eve geldikten sonra bütün kardeşler bir arada konuşarak atlarına bindiler, Bodonçar'ı da öncü olarak gönderdiler.

§ 38. Öncü olarak giden Bodonçar, yolda, orta derecede hamile bir kadına rasladı ve: "Sen kimlendensin?., diye sordu. Kadın ona: "Ben Carçi'ut Adanghan'ların Uriangha (kabilesindenim)¹., diye cevap verdi.

§ 39. Beş kardeş birlikte bu halkı yağma ettikten sonra, at sürüsüne, yiyecek, hizmetçi ve ikametgâha sahip oldular².

§ 40. Orta derecede hamile olan bu kadın Bodonçar'a vardiktan (bir müddet) sonra doğurdu. (Doğan çocuk) yabancı³ bir kabileden olduğu için Caciradai (=Cadaradai) tesmiye edildi ve Cadaran'ların cediti oldu. Cadaradai'nin oğlu Tugu'udai, Tugu'udai'nin oğlu Buribulçiru idi. Buribulçiru'nun oğlu Haraḥada'an, Haraḥada'an'ın oğlu da Camuḥa idi. Bunlar Cadaran soyunun cedleri olmuşlardır.

§ 41. Sonra bu kadının Bodonçar'dan da bir oğlu oldu. Kadın seferde ele geçirildiği için, çocuğa Ba'aridai adını verdiler. O, Ba'arin'ların cediti oldu. Ba'aridai'nin oğlu Çiduhul-boko⁴ idi. Çiduhul-boko'nun karısı çok olup, oğulları da onların derecesinde çok olmuştur. Bunlar Menen-ba'arin soyunun cedleri olmuşlardır.

¹ NT. : *carçi' ut, adanghan urianghacin bi. Aynı yer Altan Topçı'de : adanghan-u nengdegsen Carçigud Uryanhadai-yin kümün bui şeklindedir.*

² NT. : *adu'un ide'ene haran tuthar-a ahui sa'uhuya gurbe.* Yukardaki tercüme Haenisch'e göredir. Kozin burasını bugünkü içtimai nazariyelerle izah etmek isteyerek : « (Beş kardeş bu adamları yağma ettiler) ve bu adamlar beş kardeşin sürü ve mutfağında çalışan hizmetçi oldular » şeklinde tercüme ediyor.

³ NT. : *caḥ, Haenisch bu sözü İnt. deki mukabili 世人 - insan, insanlık, asırdaş » tabirine uyarak « eski (bir ailenin oğlu olduğu için) » diye tercüme ediyor. Fakat biz bunu Moğ. *caḥ* « yabancı », Kalm. *zad* (id.) (R. Kalm. 462); Türkçe *yaf* (id.) (Kut. B., Alt., Tel., Kazan., Karaim.), *caḥ* (Kazak.) sözleriyle aynı asırdan sayarak, Kozin gibi « yabancı » diye tercüme ettik.*

⁴ *boko* « pehlivan, güreşçi », (bak §§ 8 ; 50 ; 140 v. b.)

§ 42. Belgunotai, Belgunot'ların ceddî odu¹. Bugunotai Bugunot'ların ceddî oldu. Buğu-hatagi, Hatagin'lerin ceddî oldu. Buhatu-salci, Salci'ut'ların ceddî oldu. Bodonçar, Borcigin'lerin ceddî oldu.

§ 43. Bodonçar'ın ilk² karısından doğan (çocuğunun) ismi Barin-şiyilatı-habiçi idi. Bodonçar, bu Habiçi-ba'atur'un annesi tarafından çeyiz³ olarak getirilen bir kızı kendisine odalık yapmıştı. Bundan da bir oğlu oldu. İsmi Cao'uredai idi. Cao'uredai ilk zamanlarda kurban âyinine⁴ iştirak ederdi.

§ 44. Bodonçar öldükten sonra, (Habiçi): "Evde her zaman Adangha Urianghat'lardan bir adam bulunmuştur, bu da onlardan olsa gerektir," diyerek Cao'uredai'i kurban âyinine iştirakten menetti. O da Cao'ureyit isminde bir nesil⁵ kurarak⁶ Caored'lerin ceddî⁷ oldu.

¹NT. : *Belgunotai belgunot obohtan boluba, bugunotai bugunot obohtan boluba* ... şeklinde birbirinin aynı olan cümle birkaç defa tekrerrür etmektedir. *obohtan* «aileye mensup olanlar» < *oboh* «aile, soy, oymak» manasına geldiğine göre, Haenisch : «Belgunotai'dan Belgunot ailesi meydana geldi...» şeklinde tercüme ediyor. Kozin kısaltarak : «Belgunotai Belgunot'ların ceddî oldu...» diye nakletiyor. Bu tabir *obohtu bolhu*, *obohtan bolhu* (§§ 11 ; 42) şekillerinde birçok yerde tekrarlanmaktadır. (*oboh* için bak : § 9 not).

²NT. : *ablin*. Haenisch bunu İnt. ye istinaden : «anlaşma yolu ile değil de, kaçırılmak suretiyle) kendi tarafından alınan kadın» diye izah etmiştir. Kozin bu sözü *her yerde aburin diye okumakta ve aburin eme* «ilk, baş kadın» diye tercüme etmektedir. *Altan Tobçi'de de abalin* şeklinde yazılmıştır. *Mog. abali* «çocukken evlendirilmiş çift» (Kow. 42) manasında olup, eğer NT. deki söz bununla aynı asıldan ise, bunu yukarıda yaptığımız gibi «ilk, (baş) kadın» diye nakletmek herhalde daha muvafık olur.

³NT. : *ince*. Bu söz için Vladimirtsov'un notuna bak (Vlad. İçt. § 68).

⁴NT. : *cugeli*. İnt. ye göre «bir değneğin ucuna et asılmak suretiyle icra edilen kurban âyini». (Haenisch'in notuna bak). Vlad. bunu Türkçe *yükün-* «egilmek, hurmet et-» ile izah ediyor (Vlad. İçt. § 51).

⁵NT. : *oboh*, bak : § 9 not.

⁶Bunaını Kozin'e göre naklettik. Haenisch şöyle tercüme ediyor : «Cao'uredai'i kurban âyininin ayırdı ve onu Cao'ureyit ailesinden yaptı».

⁷NT. : *ebuge*, bazan : *ebugen*, *ebugan* ; yazı diliade : *ebügen* «cedd, ihtiyar, büyük baba». Bazan lakap olarak isimlerle de kullanılmaktadır, meselâ : *Çaraha-ebugan*, §§ 68 ; 72 v. b.

§ 45. Habiçi-ba'atur'un oğlu Menen-tudun idi. Menen-tudun'un Hacı-külük, Hacı'n, Hacı'u, Hacıula, Hacı'un, Harandai ve Naçin -ba'atur¹ isminde yedi oğlu oldu.

§ 46. Hacı-külüg'un oğlu Haidu isminde olup, Nomolun-
eke² den doğmuştu. Hacı'n'in oğlu Noyagidai isminde idi. O
bir efendi³ gibi hareket ettiğinden, nesli Noyakin tesmiye
edildi. Hacı'u'nun oğlu Barulatai idi. O pek cüsseli olup, ye-
meğe de pek düşküdü. Onun nesli Barulas tesmiye edildi.
Hacıula'nın oğulları da çok yemekle maruf olduklarından, on-
lardan da büyük ve küçük Barula ismi altında Barulas oy-
makları teşekkül etti. Erdemtu Barula ve Todoyen Barula isim-
leriyle tanılan Barulas'lar bu suretle meydana gelmişler-
dir. Harandai'nin oğulları pirinç lapası karıştırırken derece
sırası takip etmediklerinden⁴, onların soyuna Buda'at den-
miştir. Hacı'un'un oğlu Adarkidai idi. O kardeşlerinin arasına
nifak soktuğundan, bu soya Adargin ismi verildi. Naçin-ba'a-
tur'un Uru'udai ve Manghutai isminde oğulları vardı. Bunlar-
dan Uru'ut ve Manghut soyları meydana geldi. Naçin-ba'atur'
un ilk⁵ karısından doğan oğullarının isimleri Şici'udai ve
Doholadai idi.

§ 47. Haidu'nun üç oğlu olup, adları Baişinghor-dohşin,
Çarahai-linghu ve Çacocin-ortegai idi. Baişinghor-dohşin'in oğlu
Tumbinai-seçen⁶ isminde idi. Çarahai-linghu'nun oğlu Seng-
gun-bilge⁷ ile onun oğlu Ambahai'dan Taiyiçi'ut soyu meyda-
na geldi. Çarahai-linghu'nun baldızı, Besutai isminde bir oğul
dünyaya getirdi. Besut soyu ondan meydana geldi. Çacocin-
ortegai'nin oğulları, Oronar, Honghotan, Arula, Sünit, Hıbtur-
has ve Geniges soylarını kurdular.

¹ NT.: ba'atur, yazı dilinde: bagatur; (türkçede bahadır). bak § 8,
noyan için yazılan not.

² NT.: eke «ana, anne».

³ NT.: noyanşik aburita «noyan tabiatlı». noyan için bak: § 8 not.

⁴ NT.: bada'an hutulahu eki teri'u uge'un tala. Yukardaki tercüme
Haenisch'e göredir. Kozin: «Onların arasında karışık lapa gibi büyük ve
küçük (farkı) olmadığını» diye naklediyor.

⁵ NT.: alin, ablin; bak § 43 not.

⁶ «akıllı, hakim», bak: § 8 not.

⁷ bilge «hakim» bu eserde yalnız olarak kullanılmıyor. Vlad. göre
esasinda noyan'ların bir lakabıdır (bak: § 8 not).

§ 48. Tumbinai-seçen'in Hâbul-ğahan ve Semseçüle isminde iki oğlu vardı. Semseçüle'nin oğlu Bulteçü-ba'atur idi. Hâbul-ğahan'ın yedi oğlu olup, en büyüğü Okin-barğah, diğerleri de Bartan-ba'atur, Hutuhtu-munggur, Hutula-ğahan, Hulan, Hada'an ve Todoyen-oçigin isminde idi.

§ 49. Okin-barğah'ın oğlu Hutuhtu-yürki idi. Hutuhtu-yürki'nin Seçe-beki ve Taiçu isminde iki oğlu oldu. Bunlardan Yürki soyu teşekkül etti.

§ 50. Bartan-ba'atur'un dört oğlu olup, Manggetu-kiyan, Nekon -taize, Yesugai-ba'atur ve Daritai-otçigin isminde idiler. Hutuhtu -munggur'un oğlu Buri-boko¹ idi. Onan ormanında yapılan toplantıda Belgutai'ı omuzundan yaralayan işte bu olmuştur.

§ 51. Hutula-ğahan'ın üç oğlu olup, isimleri Coçi, Girma'u ve Altan idi. Hulan-ba'atur'un oğlu Yeke-çeren idi. (Daha sonra) darğan² olan Badai ve Kişilih'in efendisi³ işte bu olmuştur. Hada'an ve Todoyen'in ahfadı olmamıştır.

§ 52. Bütün Manghol'ları⁴ Hâbul-ğahan idare ediyordu. Hâbul -ğahan'ın ölümünden sonra, kendisinin yedi oğlu olmasına rağmen, onun sözüne istinaden, bütün Manghol'ları Senggun-bilge'nin oğlu Ambağhai-ğahan kendi idaresine aldı.

§ 53. Ambağhai-ğahan kızını, Buyür ve Kolen gölleri arasındaki Urşi'ut nehri civarında oturan Tatar'lardan Ayiri'ut ve Buiru'ut'lara vermişti. Kızını refakatinde götürürken, Tatar'-

¹ NT.: *boko* «pehlivan, güreşçi» (bak: § 8 not; § 140).

² NT.: *darğan*, İnt.: «serbest, müstakil.» Kozin burasını: «Sonraları kölelikten kurtulan *Badai* ve *Kişilih*'in...» diye tercüme ediyor. Bu cümle yanında YP. de: «Onlara sonra Han tarafından darğan rütbesi verildi» diye bir izah ta konmuştur. *Badai* ve *Kişilih* önce *Yeke-çeren*'in çobanları: iken, sonra darğan ve binbaşı olmuşlardı (§§ 169; 170; 187; 202; 219). Krş.: *darğan cirğahu* «darğan hakkını haiz olmak» (§ 187); *darğalan abğu* «arzuya göre almak» (§ 121); *darğalan natuhlahu* «(sürülerini) istediği yerde otlatmak» (§ 207). *darğan*, *tarğan* sözü bugünkü Moğ. da «memur, usta, demirci» manalarında kullanıldığı gibi, Uygureada da «memur» anlamında istimal ediliyordu. (Haenisch'in notlarına bak: §§ 187; 219).

³ NT.: *noyan*, bak. § 8 not.

⁴ NT.: *manghol*, yazı dilinde: *mongğol*; bu ad Avrupa dillerinde umumiyetle *Mongol* ve türkçede de *Moğol*, *Moğul* şekillerinde istimal edilmektedir.

lardan Cuyin halkı Ambaḥai-ḥahan'ı esir alıp Kitat'ların (re-isi) Altan-ḥahan'a götürdüler. Ambaḥai-ḥahan (bu esnada) Besutai kabilesinden Balahaçi isimli bir adamı elçi olarak gönderdi ve Habul-ḥahan'ın yedi oğlundan ortancasına ve on çocuk¹ arasında veliaht olan Ḥada'an'a şunları söylemesini emretti: "Herkesin Ḥahan'ı ve ulusun² sahibi olduğum halde, kızıma refakat ederken- benim halim sizler için bir ibret olsun! -Tatar halkı tarafından esir edildim. Beş parmağınızın tırnakları kopuncaya ve on parmağınız kırılıncaya kadar³ benim intikamımı almaya çalışın!".

§ 54. O sıralarda Yesugai-ba'atur, Onan nehri civarında doğanı ile ava çıkmış ve Merkit'lerden Yeke-çiledü isminde birine raslamıştı. Bu adam, Olḥuno'ut kabilesinden bir kız almış götürmekte idi. Yesugai başını uzatarak bakınca bunun ziyadesiyle güzel bir kız olduğunu görür, derhal evine gidip büyük kardeşi Nekun-taize ile küçük kardeşi Daritai-otçigin'i alarak geri döner.

§ 55. Onların gelmesiyle Çiledü korkuya düşer. Fakat onun açık kestane renginde süratli bir atı vardı. Açık kestane rengindeki atını yanlarından kamçılıyarak bir tepe üzerinden kaybolmak isteyince, diğer üçü hep birden onu takibe koyuldu. Çiledü tepeyi dolaşarak arabanın yanına gelince, Ho'elunucün ona: "Bu üç adamın (fikrini) anladın mı? Birinin çehresi diğerlerinden farklıdır (biri birinden yamandır)⁴. Yüzlerinden, senin hayatına kastettikleri anlaşılıyor. Hayatta kalırsan, fay-

¹ Haenisch burasını «kendisinin on oğlundan...» diye tercüme ediyorsa da, metinde «kendisinin» tabiri açık anrette zikredilmeden ancak *harban ko'ud-un dotora* şeklinde yazılmıştır.

² *ulus* tabiri bu eserde «halk» (§§ 73; 96 v. b.), «millet, devlet, hükümet» (§§ 53; 244 v. b.), «nüfus, ahali» (§ 169 v. b.) manalarına gelmektedir. Tercümede bunları bazan tebarüz ettirmekle beraber, çok yerde yine «ulus» sözü ile gösterdik.

³ NT.: *taban huru'ud-iyen kimul kimutala, harban huru'ud-iyen ha'uttala*. Kozin'in tercümesi: «Yalnız beş parmağınızdaki tırnaklarınızı kaybedinceye kadar değil, on parmağınız kırılıncaya kadar da...».

⁴ NT.: *çirai çirai açu busut bui*. Haensch bu cümleyi: «Onlar şüpheli görünüyorlar» diye tercüme ediyor ve Kozin de tercüme etmeden geçiyor.

tonlarda¹ kızlar ve kara arabalarda² kadınlar çoktur. Hayatta kalırsan, (benden başka da) kız veya kadın bulabilirsin. Adı başka ise, onu yine Ho'elun diye çağırabilirsin. Hayatını kurtarmağa bak. Benim kokumu kokla³ ve git!,, dedi, gömleğini çıkardı. Çiledu, atının üzerinden elini uzatarak gömleği alırken, diğer üç adam da dağın ucundan dönerek yaklaşmaya başladılar. Bu esnada Çiledu, süratli atını böğürlerinden kamçılayıp, bütün hızı ile Onan nehrinin yukarısına doğru dört nala uzaklaştı.

§ 56. Her üçü onun peşinden koşarak yedi tepe aşınca kadar takip ettikten sonra dönüp geldiler. Yesugai-ba'atur, arabayı dizgininden sevk ederek Ho'elun-ucin'i götürürken, büyük kardeşi Nekun-taize önden gidiyor, küçük kardeşi Daritai-otçigin de arabanın oku⁴ yanında ona refakat ediyordu. Böylece giderlerken Ho'elun-ucin: "Kocam Çiledu!

Karşı rüzgâr saç demetlerini karıştırmamıştı,

Çorak memlekette hiçbir zaman aç da kalmamıştın, fakat şimdi ne oldun?,, diyerek, saçlarının iki örgüsünü bir arkasına, bir göğsü üzerine, bir öne bir arkaya attı ve: "Şimdi nasıl gidiyorsun?,, diye söylenerek⁵ yüksek sesle ağladı.

¹ NT.: *olcige tutun* (bak : § 6), *olcigetai tergen* (§ 6); «Ön tarafında arabacının oturmasına mahsus yeri olan araba», fayton gibi bir şey olmalı.

² NT.: *hara'u tutun* (bak : § 6), *hara'utai tergen* (§ 6); Haenisch bu tabirleri «Kara araba» ve Kozin de: «Üstü kapalı araba» (§ 6) ve «Yük arabası» (§ 55) diye tercüme ediyor.

³ NT.: *hunor mino hunoşçu*, Kozin bunu: «Beni öp!» diye tercüme ediyor. İnt.: *hunor* «koku», *hunoshu* «koklamak». Bak: Moğol yazı dilinde *ünüşkü* «Koklamak, öpmek» (Kow. 486), Kalm, *ümüşhü* (id.) (R. Kalm. 458).

⁴ NT.: *kiligu, kiligun, kilgu(n)*, İnt.: «araba oku». Kozin bu sözü çince tercümesi ile değil de, Moğ. *kili* «hudud, çizgi» (Kow. 2929), *kelku* «bağlamak, birleştirmek» (Kow. 2481) sözleriyle izah ederek, *kiligu dergeçecu* tabirini «tam yanında giderek» diye çeviriyor.

⁵ NT.: *Ho'elun-ucin ugulerun: «Aha mino. Çiledu!*

kei o'ede keguli yen keyisumuser,

ke'er hocar a ke'eli ben olosumuser

buliyi. edo'e ker ele?» - hoyar şibulger iyen nikante aru de'ere yen o'orcu, nikante ebur an de'ere o'orcu, nikante uruhşida, nikante hoyinahşida - «ker ele kicu odumui?» ke'et,

Öyle ki:

Onan nehri dalgalandı,
Sahil ormanları titredi¹.

Daritai-otçığın onun yanında giderek:

“Kucaklamak istediğin, çok geçitler aşmıştır,
Kendisi için ağladığın, çok nehirler geçmiştir,
Ağlasan da dönüp bakmaz ve seni görmez,
Arasan da izi bulunmaz,

sakin ol!”, diyerek ona ihtarda bulundu. Yesugai-ba'atur, Ho'elun -ucin'i evine götürdü. Ho'elun-ucin'in Yesugai tarafından kaçırılması işte böyle cereyan etmiştir.

§ 57. Ambağai-ğahan'ın, Hada'an ve Hutula'nın isimlerini zikrederek gönderdiği haber gelince, bütün Manghol ve Taiyiçi'ut (halkı) Onan nehri boyundaki Horhonah isimli sahil ormanında yaptıkları bir toplantıda Hutula'yı han seçtiler. Manghol'lar sevinçlerini umumî meclislerde raksetmekle ifade ederlerdi. Hutula'yı han intihap ettikten sonra, onlar Horhonah civarındaki ağaçların etrafında, kaburgalarına (bellerine) kadar çukurda ve dizlerine kadar toz içerisinde kalacak derecede² raksettiler.

§ 58. Hutula, han olduktan sonra, veliaht Hada'an ile birlikte Tatar halkına karşı harp açtı. Onlar, Tatar'lardan Koton -barağa ve Cali-buğa ile on üç defa çarpıştılar, fakat Ambağai -ğahan'ın intikamını alamadılar ve mukabelede bulunamadılar.

Burasına cümle işaretlerini Kozin'e göre koyarak tercümeyi de ona göre yaptık. Haenisch ise bu cümleleri baştan sonuna kadar kadının sözü addederek şöyle naklediyor: «Benim kocam daha hiçbir zaman saç demetlerini rüzgâra vermemiş ve bozkırda da aç kalmamıştı. Şimdi o, iki saç örgüsünü bir arkasına, bir göğsüne, bir öne bir arkaya atarak bunları nasıl becerecektir?».

¹ NT.: *hoi cubur dao'uristala*. İnt.: *hoi* «orman», *cubur* «nehir», *hoi cubur* «orman ve nehir»; YP: «Nehir kenarındaki ağaçlar».

Kozin bu mısraı: «Ormanlıktan aksi sada geldi» şeklinde tercüme ediyor.

² NT.: *habirhat a ha'uluğa, ebuduk te olkek bolutala*. Aynen tercümesi: «Kaburgalara çukur, dizlere toz oluncaya kadar».

§ 59. Bu sıralarda, Yesugai-ba'atur Tatar'lardan Temucin-uge'yi, Hori-buħa'yı ve başkalarını esir alarak getirirken, Ho'elun-ucin hamile idi. Onan nehri yanındaki Deli'un-boldah'ta ikamet ederlerken, tam orada Çinggis-hahan dünyaya geldi. O doğarken sağ elinde saka¹ (kemigi) büyüklüğünde pıhtılaşmış kan tutuyordu. Tatar'lardan Temucin-uge'nin getirildiği zamanda doğduğu için, ona bu suretle Temucin ismi verildi.

§ 60. Yesugai-ba'atur'un Ho'elun-ucin'den Temucin, Hasar, Haçi'un, Temuge isminde dört oğlu ve Temulun adında bir kızı oldu. Temucin dokuz yaşında iken Coçi-hasar yedi yaşında idi. Haçi'un-elçi beş Temuge-otçigin de üç yaşında idi. Temulun daha beşikte idi.

§ 61. Temucin dokuz yaşında iken, Yesugai-ba'atur onun için annesi Ho'elun'un (akrabaları olan) Torgut kabilesine mensup Olħuno'ut'lardan², (yani kendi dayılarından kız istemek maksadiyle, Temucin'i alarak yola çıktı. Yolda giderken, Çekçer ve Çihurgu (dağları) arasında, Unggirat'lardan Dei-seçen'e³ rasladılar.

§ 62. Dei-seçen: "Kaynım Yesugai, kime gidiyorsun?," diyince, Yesugai-ba'atur: "Bu oğlum için, dayıları olan Olħuno'ut kabilesinden kız istemeye gidiyorum," diye cevap verdi. Dei-seçen sözüne devam etti: „Senin bu oğlunun gözleri ateşli ve yüzü nurludur.

§ 63. Kaynım Yesugai! Ben bu gece bir rüya gördüm. Beyaz bir asil doğan, güneşle ayı pençeleriyle yakalayarak uçup geldi ve ellerimin üzerine kondu. Bu rüyamı başkalarına da anlattım: güneşle ayı (ancak) bakarak görmek (mümkündür)⁴, şimdi ise bu asil doğan onları yakalayıp getirdi ve

¹ NT.: *ş'a*, İnt.: «kemik zarı» (oyun için). Bak: Moğ. *şigai* (Kow. 1468), *şagai* (ibid. 1443), Kalm. *şagē*, *şahē*, *şaha*, «içine irimiş kurşun doldurulan ve oyunda hullanılan kemik; hayvan ayaklarından elde edilir» (R. Kalm. 308; 344); Türkçede: *saka* «aşık oyununda zar yerinde kullanılan kemik» (Şark T., Çağ. Kazak).

² NT.: *torgut olħuno'ut irgen*. Haeğisch bnradaki *torgut* sözünü kabile adı sayarak yukarıdaki gibi tercüme ediyor. Kozin bu sözü *torega* (*töregü*) «doğmak» ile alakadar zannederek «akraba» şeklinde çevirmiştir.

³ NT.: *seçen* «akıllı, hakim». Esasında *noganların* (bak: § 8 not) bir lakabı olup, çok yerde isimlerle birlikte kullanılmaktadır.

⁴ NT.: *naran şara-yi ħaracu ucekden bule'e*. Tercüme Kozin'e göre: Haeğisch'in tercümesi: «Güneşle ayı her zaman görmek mümkündür».

ellerimin üzerine kondu. Beyaz olarak kondu. Bu rüya nasıl da güzel şeyler gösteriyor! diye düşünüyordum. Kaynım Yesugai, bu rüya herhalde senin, oğlunla geleceğini göstermek istemiştir. Ben iyi bir rüya gördüm¹. Acaba bu neyi ifade eder? Bu herhalde, sizin Kiyat halkından geldiğinizi tebşir eden bir işaret olsa gerektir².

§ 64. Bizim, yani Unggirat halkının

Eskiden beri yiğitlerimiz³ yakışıklı, kızlarımız güzeldir: Uluslarla rekabete girişmedik⁴.

Güzel yanaklı kızlarımızı
sizden Han olan kimselere verdik,
Onları büyük arabaya bindirdik,
Kara dişi deve koşarak
gönderdik,
Han tahtına
birlikte oturttuk.

Biz başka uluslarla rekabete girişmedik⁵.

Biz güzel ve iyi kızlar büyüttük,
Onları faytonlara⁶ bindirerek,
Boz erkek deve koşarak
Gelin ettik,
Yüksek tahtın
Bir tarafına oturttuk.
Eskiden beri Unggirat halkının

¹ Kozin bu cümleyi tercüme etmeden geçiyor.

² Kozin'in tercümesi: «Siz, mensup olduğunuz Kiyat kabilesinin ruhu şeklinde rüyama girdiniz ve önceden haber verdiniz».

³ NT.: *ce, ce'e, int.*: «Kadın tarafından olan akraba». Krş.: Moğ. *cige(n)* «kadın tarafından olan torun» (Kow. 2353).

⁴ NT.: *ba... ulus ulu temeçet*. Haenisch burasını: «Biz başka halkları ele geçirmek peşinde koşmadık» şeklinde ve Kozin de: «Yiğitlerimizin yakışıklılığı ve kızlarımızın güzelliği cihetinden rakibimiz yoktur» diye tercüme ediyor. (Aşağıdaki nota bak).

⁵ NT.: *ba ulus irgen ulu temeçet*. Haenisch bu sümleyi de yukardaki notta gösterdiğimiz gibi tercüme ediyor. Kozin: «Kabile ve halklarla rekabet etmiyoruz» şeklinde naklediyor ki, biz her iki cümleyi de buna göre tercüme ettik.

⁶ NT.: *alcigetai tergen*. (bak: §§ 6; 55).

kadınları kalkanlı, kızları mütevazı¹,
Yiğitleri yakışıklı ve kızları
güzel olmuştur!

§ 65. Bizim erkek çocuklarımız
Yaylalara² bakar,
Kızlarımız güzellikleriyle
nazarları çeker!

Kaynım Yesugai, benim evime buyur! Kızım daha kü-
çüktür, fakat kaynım, bir görmelisin! „ Dei-seçen bu sözlerle
onu evine götürerek yer gösterdi.

§ 66. Yesugai onun kızına bakınca, yüzünün nurlu ve
gözlerinin ateşli olduğunu gördü ve hemen beğendi. Bu kız
Temucin'den bir yaş büyük olup, on yaşında ve Borte adında
idi. Geceyi orada geçirdikten sonra, ertesi gün Yesugai kızı
istedi. Dei-seçen: “Çok ricadan sonra verirsem, onun kıymeti
yüksek³ olur, az ricadan sonra verirsem, onun kıymeti aşağı⁴
olur. Kızın takdiri, doğduğu evde ihtiyarlamamaktır. Ben sana
kızımı vereyim. Giderken, oğlunu damat olarak burada bırak! „
dedi. Anlaştıktan sonra Yesugai-ba'atur: “Oğlumu damat ola-
rak burada bırakırım. Oğlum köpekten korkmuştur. Kaynım,
oğlumu köpekten koru! „ diye mukabelede bulundu ve ihtiyat
atını rehin, Temucin'i de damat olarak bırakıp yola çıktı.

§ 67. Yesugai-ba'atur yolda, Çekçer (memleketindeki)
Sarı bozkır'da⁵ toplantı yapmış olan Tatar halkına rasladı.
Susadığı için atından inerek toplantı yerine geldi. Bu Tatar'lar
onu tanıdılar ve: “Kıyanlı Yesugai gelmiştir! „ diye haber da-
ğıttılar. Eskiden yapmış olduğu yağmanın intikamını düşünerek
onu gizlice öldürmeye karar verdiler ve (içkisine) zehir katarak

¹ NT.: *hatun halhatan, okit açilten*. Haenisch'in tercümesi: «Kadın-
larımız, sizinle aynı evlenme teşkilâtından ve kızlarımız da teklif listesin-
dendir».

² NT.: *nutuk*, bak: § 74.

³ NT.: *de'ecilekdegu* (passiv) < *de'ecilegu* : yükseltmek » .

⁴ NT.: *döramcilahdahu* = az kıymet vermek, aşağı görmek ». Kozin
bu iki tabiri kıza değil de aşılyene ait olarak tefsir ediyor ve : « çok
ricadan sonra vermek şeref midir, yoksa hemen vermek şerefsizlik midir? »
şeklinde çevriliyor.

⁵ NT.: *sira ke'er*.

zehirlediler. Yesugai içinde fenalık hissedek yola çıktı. Üç gün sonra evine geldiği zaman (daha ziyade) fenalaşmıştı.

§ 68. Yesugai-ba'atur: "İçim fenadır, yanımda kim var?," deyince ona, Honghotat'lardan Çaraha-ebugen'in¹ oğlu Munglik'in yakında olduğunu söylediler. (Munglik'i) getirtip (Yesugai) şöyle dedi: "Oğlum Munglik, çocuklarım küçüktür. Oğlum Temucin'i damat olarak bırakıp dönerken, Tatar'lar tarafından zehirlendim. İçim fenadır. Geride kalan küçük çocuklarıma, dul kadınıma ve gelinime bakmayı² kendi üzerine al. Oğlum Munglik, oğlum Temucin'i derhal gidip al ve getir!,". Yesugai bunları söyledi ve öldü.

¹ *ebugen* için bak: § 44.

² Bu cümlenin sonundaki *asaraĥu-yi ği mede* tabirini Haenisch: «Onlar için endişedeyim, bunu bilmelisin!» şeklinde tercüme ediyor. Fakat biz *asaraĥu* sözünü «endişe etmek» diye değil de, «bakmak, terbiyelemek» sözleriyle tercüme etmek isterdik ki, Haenisch de bunu lûgatiinde esas itibariyle böyle çevirmiştir. Bu söz bazı Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır: *asramak* «beslemek, bakmak, büyütmek» (Çağ., Şark T., Kom., Kazan., Kazak.), *azramak* (Krim.), *medegu* sözünü de burada «bilmek» yerine «idare etmek, tayin etmek, ihtimam etmek» diye nakletmek herhalde daha muvafık olur.

II.

TEMUCİN'İN GENÇLİĞİ, TAYÇI'UT'LAR TARAFINDAN ESİR EDİLMESİ. KEREİT'LERDEN ONGHAN'LA DOSTLUK, MERKİTLERİN İMHASI

§ 69. Munglik, Yesugai-ba'atur'un sözüne istinaden Dei-seçen'e gitti ve : "Ağam Yesugai Temucin'i çok özlüyor ve kalbi sıkılıyor. Temucin'i almaya geldim," dedi. Dei-seçen cevabında : "Kaynım çocuğunu özlemişse (çocuğu) gitsin, fakat görüşünce derhal gelsin!", dedi ve Munglik-eçiğe Temuci-i alıp geldi.

§ 70. İkbahar günü, Ambahai-hahan'ın kadınları Orbai ve Sohatai, cedlere kurban sunmak maksadiyle (meydana, mezarlığa) gitmişlerdi ¹. Ho'elun-ucin de (oraya) gitti, fakat geç kaldı ve onlardan : "Geç geldi," diye azar işitti ². Ho'elun-ucin bunun üzerine Orbai ve Sohatai'a şunları söyledi : "Yesugai-ba'atur öldü diyerek oğullarımın küçük oluşundan istifade ile, nasıl beni cedlerin payından, kurban eti bakiyelerinden ve kurban etinden ³ mahrum (geride) bırakıyorsunuz ? (Uyuduğumu) gördüğünüz halde, yemek için beni uyandırmadan gittiniz!", ⁴.

¹ NT.: *yekes-e hacar-u ineru haruhsan-tur*. Çince işaretlerle *hacalu* diye yazılan sözü Haenisch yanlış addederek, *hacar-u* şeklinde düzeltmektedir. Kozin de böyle okuyor. *yekes-e hacar* tabirini Kozin «mezarlık» diye naklediyor ve yukardaki cümleyi de: «Mezarlığa, cedlerin makamına gittiler» şeklinde tercüme ederek *ineru* sösunü nazarı dikkate almadan geçiyor. Bak: *ineru*, İnt. «pirinç pişirmek ve kurban sunmak».

² NT.: *hocit gurçu hocida'u'uldacu*; «geç gelip, geç kaldı diye azarlamak». Kozin burasını: «Geç geldi, fakat bu geç kalış onun kendi yüzünden olmadı» diye naklediyor.

³ NT.: *sarhud*, İnt.: «Kurban eti». Haenisch ve Kozin burasını «Kurban şarabı» diye tercüme ediyorlar. Krğ.: Moğ. *sarhud* «kuvvetli içki» (Kow. 1336).

⁴ NT.: *uce'et idekui ulu sergu'ulun nou'ukun boluba ta . . .* Kozin bu cümleyi: «Siz başkalarının gözü önünde yemeğe maktadır olduktan sonra, haber vermeden göç etmek de elinizden gelirdi» şeklinde tercüme etmiştir.

§ 71. Bu söze Orbai ve Soĥatai Şöyle cevap verdiler :

“Çaĥırılırsın, birşey vermezler, bu senin adetindir,
Rasladığın yerde yersin, bu senin tabiatındır,
Rica edersin, bir Şey vermezler, bu senin adetindir,
Ziyarete gidip yersin, bu senin tabiatındır.

Sen herhalde: ‘Ambahai-ĥahan öldü’ diye böyle düşünüyorsun,,. Ho’elun’u bile bu suretle azarladılar ¹.

§ 72. (Kabile ileri gelenleri), müzakere neticesinde: “Bu kadınla çocuklarını burada bırakıp göç edin, onları almadan gidin!,, diye (bildirdiler). Ertesi gün, Taiçi’ut’lardan Turĥutai-kiriltuĥ, Todoyen-girte ve başkaları Onan nehri boyunca akıntı istikametinde göç ettiler. Fakat Ho’elun-ucın, ana ve çocuklar geride bırakıldılar. Ĥongĥotat’lardan Çaraĥa-ebugan ² gidenlerin önüne çıkıp ihtarda bulunmak istedi ise de, Todoyen-girte :

“Derin su kurumuştur,
Parlak taş kırılmıştır!,,

dedi ve yollarına devam ettiler. Çaraĥa-ebugan’a: “Sen nasıl bize ihtarda bulunuyorsun?,, diyerek arkasından mızrakla vurdular.

§ 73. Çaraĥa-ebugan yaralı bir vaziyette eve gelerek muztarip bir halde yatarken, Temucin onu görmeye geldi. O zaman Ĥongĥotat’lı Çaraĥa-ebugan: “Senin asil baban tarafından toplanmış olan ulusumuzu ³ alıp götürürlerken ihtarda bulunmak istediğim zaman, (işte) böyle bir muameleye maruz kaldım,, dedi. Bunun üzerine Temucin ağlayarak dışarı koştı. Göç esnasında geride bırakılan Ho’elun-ucın, bizzat eline bayrak alarak ata bindi ve halkın yarısını geri döndürdü. Fakat sonra onlar da durmadılar ve Taiçi’ut’ların peşinden göç ettiler.

¹ NT.: *Ambahai-ĥahan-ni ukule’u ĥi ke’ecu, Ho’elun-ne gurtele eyin ke’ekdekui bolbai*. Yukarda Haenisch’e göre çevirdik. Kozin’in tercümesi oldukça başkadır: “*Ambahai-ĥahan öldüğü için, Ho’elun bile bizimle böyle konuşmaya cesaret ediyor*”.

² *ebugan* için bak: § 44.

³ NT.: *ulus*, bak: § 53 not.

§ 74. Taiçi'ut kardeşler¹ Ho'elnn-ucin'i, dul kadınla çocukları, ana ve çocukları karargâhta² bırakıp gittikten sonra, Mahir bir kadın olan Ho'elun-ucin Küçük çocuklarını büyüttü. Takkesini³ sıkıca giyerek, Eteklerini kısaltıp (beline) bağlayarak, Onan nehri boyunca bir aşağı, bir yukar koştu, Yabancı armut⁴ ve moyilho (meyvası)⁵ toplayarak Gece gündüz çocuklarını besledi. Cesur Ucin ana, Aziz çocuklarını terbiye etti. Eline selvi ağacından bir değnek alarak, Sudun ve çiçigina kökleri⁶ kazarak onları besledi. Ucin ana tarafından Yabancı soğanlarla⁷ beslenen çocuklar,

¹ NT.: *taiyiçi'ut aha de'u*.

² NT.: *nuluh, nuntuh*; içtimai bir birliğin göçüp konduğu yere verilen isim olup, «kamp, durak, ikametgâh» anlamlarına gelir ve bazan «ordugâh, karargâh» diye de tereüme edilebilir.

³ NT.: *bohtalacu*, İnt.: «gugu şapkası giymek». *bohtah* sözü için P. Pelliot'un notuna bak : *Journal Asiatique* 206 (1925), s. 221. Aynı cümleler § 254 de de geçecektir:

horaitale bohtalacu,
ho'ocitala busefecu...

⁴ NT.: *olirsun*, İnt.: «yabanî armut». Kozin bu sözü «yabanî elma» diye tereüme ediyor.

⁵ NT.: *moyilho, moyilsun*, İnt.: «bir nevi meyva». Kozin bunu «*çeremuha*» diye tereüme ediyor. Krş. : Moğ. *moil* «çeremuha, cerisier à grappes» (Kow. 2027). Alm. : «Eisebeerbaum, Traubelkirsche», Lat. : «*prunus padus*». Bu meyva Türkçede *moyil* veya *şumurt* (Kazak., Kazan.) tesmiye edilip, Siberya, Moğolistan ve kuzey Türkistan ormanlarında yabanî bir halde yetişmektedir. Gerek ağacı ve gerek meyvası kiraza benzer, fakat meyvası kara ve ekşimtiraktır.

⁶ İnt. de bu iki sözün ayrıca tereümesi verilmeyip, ancak «ot kökü» diye izah edilmişlerdir.

⁷ NT. de bu yerde *haliyarsun* ve *manggirsun* diye iki tabir mevcut olup, her ikisi de İnt. de «yabanî soğan» diye tereüme edilmişlerdir. Bak : Moğ. *manggir* «yabanî soğan» (Kow. 1978), *manggisun* «porsuk»; *manggisun-o segül* «porsuk kuyrugu» (yabanî bir nebat adı) (ibid.); Kalm. *manggrsn* «yabanî soğan, yabanî sarımsak» (R. Kalm. 256); Türk. : *pağır, mangır* «sarımsak» (Alt., Tel.).

Güya han olmak için büyüdüler.
İntizamı seven Ucin ana tarafından
Ot kökleriyle ¹ beslenen çocuklar,
Mazbut ² ve akıllı olarak yetiştiriler.

§ 75. Ho'a-ucın tarafından

Sarımsak ³ ve soğanlarla beslenmiş olan
Mağrur ⁴ çocuklar,

Yüksek ⁵ asalet sahibi oldular.

Er ve asil olarak yetiştikten sonra,
Artık onlar er oğlu er ve cesur idiler.

“(Artık) anamıza yardım edelim,” diyerek,

Onan sahili üzerinde oturarak,

Olta ve kanca yaparak

Kötü balıklar yakaladılar ⁶.

İğneleri bile eğip, olta yapıp,

Cebuge ⁷ (balığı) ve hadara ⁸ (balığı) avladılar.

Ağ yaparak

Küçük balıklar⁹ yakaladılar,

Böylece teşekkür makamında analarını beslediler.

¹ NT.: *ca'uhasu*, İnt.: « bir nevi dağ otu kökü ».

² NT.: *casaktan* « kanulu, intizamlı, disiplinli ». Kozin bunu « adil » diye tercüme ediyor.

³ NT.: *hoşosun*, İnt.: « sarımsak ».

⁴ NT.: *ha'uluha*. § 57 (bak) ve başka bir kaç yerde « yol, çukur » anlamlarında kullanılan bu sözün burada İnt. de tercümesi verilmemiştir. Haenisch bunun *ağuluhai* (Moğ. « mağrur ») şeklinde okunmasını teklif etmektedir (Bak : Haenisch NT., notlar).

⁵ NT.: *hoğira'ut*. İnt. de tercümesi yoktur. Kozin bunu moğolca *oyilaha* « yüklemek » tabiri ile izah ediyor.

⁶ NT.: *eremdek cemdek cihasu elgucu geogilecu*. Kozin burasını : « Kötü balıkları yem olarak kullanmak suretiyle, olta ile balık yakaladılar » diye tercüme ediyor.

⁷ NT.: *cebuge*. İnt.: « bir nevi balık ». Kozin bunu « *lenok* » diye tercüme ediyor. Krş.: *lenok* « Yenisey nehriude raslanan bir nevi ala balık », Lat.: « salmo lenok » (Schmidt, Russ.-Deut. Wb.).

⁸ NT.: *hadara*, İnt.: « bir nevi balık ». Krş.: Moğ. *hadara* « hayryuz, l'ombre du rivièrè, ombre » (Kow. 781); Alm.: Aesche, Lat.: salmo thumallus, (bir cins tatlı su balığı, onbra balığı); Kalm. *hadarn* « Zaerte, Barsch » (R. Kalm. 159); Lat.: « perca fluviatilis » (hani balığı); Tunguz.: *kadara* « onbra balığı » (R. Kalm. 159).

⁹ NT.: *ciramut*, İnt.: « Küçük balıklar ». Moğ. *cirmağ, cirmakai* « balık yumurtası »; Kalm. *cirāhā* « küçük balıklar » (R. Kalm. 112a).

§ 76. Bir gün, Temucin, Hasar, Bekter ve Belgutai dördü birlikte oturup olta ile balık avlarken, parlak bir sohosun¹ balığı oltayı ısırды. Bekter ile Belgutai onu, Temucin ile Hasar'dan zorla aldılar. Temucin ile Hasar eve gelerek Ucin anaya: "Kancayı ısırmiş olan parlak bir sohosun balığını, kardeşlerimiz Bekter ve Belgutai bizden zorla aldı,, dediler. Bunun üzerine Ucin ana: "Bırakın şu işi!² Kardeş olduğunuz halde niçin birbirinize böyle yapıyorsunuz?"

Gölgemizden başka arkadaşımız yok,
(Hayvan) kuyruğundan başka kamçımız yok.

'Taiçi'ut kordeşlerimizden nasıl intikam alalım?' diye düşünmek lâzımgelirken, geçmişteki Alan ananın beş oğlu gibi niçin anlayamıyorsunuz? Bırakın!,, dedi.

§ 77. Bunun üzerine Temucin ve Hasar memnun olmıyarak: "Onlar geçenlerde de bir defa, okla vurduğumuz bir bilci'ur³ kuşunu elimizden almışlardı. Bugün de aynen öyle yağma ettiler. Biz nasıl birlikte yaşayalım?,, deyip kapıyı iterek koştular. Bekter bir tepe üzerinde benekli beygirle birlikte dokuz hayvanı güderek oturuyordu. Temucin arka taraftan gizlenerek, Hasar da ön taraftan gizlenerek oklarını çekip gelirlerken, Bekter onları görüp: "Taiçi'ut kardeşlerimizden gördüğümüz hakarete tahamül edemiyerek, intikamı kimin (yardımıyle) alabiliriz? diye düşünmek lâzımken, niçin bana:

Gözdeki kıl parçası,
Ağızdaki yonga

gibi muamele ediyorsunuz?

¹ İnt. de tercümesi yoktur.

² NT.: *yegu'uce'ai*, İnt.: «Bırak!». Haenisch bu sözü izah edemediğinden bahisle, «bu da ne oluyor?» manasına gelmesi icabettiğini yazıyor. Kozin: «Sizle ne yapayım?» diye tercüme ederek lûgatinde şu izahı veriyor: «*yekuuceai* 'durun, bırakın', Moğ. *yakiğu* 'ne yapmak', *yağa kigucal* '(sakın) birşey olmasın!».

³ NT.: *bilci'ur*; İnt.: «Küçük kuş». Haenisch ve Kozin berhalde buna dayanarak «tarla kuşu» diye tercüme ediyorlar. Krş.: Moğ *bolcumur*, *bolcimur* «tarla kuşu, toyğar» (Kow' 1201); Kalm. *bili* «kısmen kırmızı olan bir nevi ördek»; Türk.: *bile* «ördek» (Kazak.).

Gölgemizden başka arkadaşımız yok,
 (Hayvan) kuyruğundan başka kamçımız yokken
 niçin böyle düşünüyorsunuz? Benim ocağımı yıkmayınız, Belgu-
 tai'yı öldürmeyiniz!», dedi ve bağdaş kurarak oturduğu halde
 bekledi. Temucin ile Hâsar onu önden ve arkadan, yakın bir
 (dairesel) hedef gibi vurarak gittiler.

§ 78. Eve geldikleri zaman, Ucin ana çocuklarını çehre-
 lerinden anlayarak şunları söyledi: "Kaatiller!

Sen, sıcak kucağımdan

Çıkarken,

Eline kara kan parçası

Tutarak dünyaya geldin.

Hâsar da kendisinin meşimesini ısırın

Köpeğe benziyor.

Kayalar üzerinde sıçrayan

Kaplan gibi,

Hiddetini basamıyan

Arslan gibi,

Canlıları yutmak isteyen

Büyük yılan¹ gibi,

Kendi gölgesine saldıran şahin gibi,

Sessizce şikârını yutan turna balığı² gibi,

Yavrusunu ökçesinden ısırın erkek deve gibi,

Fırtına esnasında yaklaşan kurt gibi,

Yavrusu takip edemeyince

Yavrusunu yiyen anggir³ ördeği gibi,

Yuvasına yaklaşılınca sürü ile müdafaaya girişen

Çakal⁴ gibi,

¹ NT.: *menggus, manghus*, İnt.: «büyük yılan».

² NT.: *çurağa* İnt.: «balık adı». Krş. Moğ. *tsordo* «kaya balığı» (Kow. 2221), (Alm.: Gründling, Lat.: *cyprinus gobio*); Kalm. *tsurha* «turna balığı» (R. Kalm. 434a); Türkçede: *çurtan, çortan* «turna balığı» (Alt., Tel., Kazak., Kazan.), (Alm.: Hecht, Lat.: *esox lucius*).

³ NT.: *anggir*; Krş.: Moğ. *anggir* «turpan, macreuse» (Kow. 21), (Alm. Trauerente, Lat.: *anas nigra*); Kalm. *enggir* (id.); Türkçede: *ang* (Kağg.) «bir kuş adı», *angkir* «bir nevi ördek» (Çağ.), *angar* «göğsü kırmızı ve sarı renkte, kazdan biraz küçük bir su kuşu» (Alt.).

⁴ NT.: *co'ebori*. Bu sözü berhalde *co'e-bori* şeklinde tahlil etmek icabeder. *bori* (*böri, bürü, büri*) türkçe bir söz olup, «kurt» anlamına

Yakalarken yanılmayan pars gibi,
Körükörüne saldıran barus¹ gibi
Öldürdünüz!
Gölgemizden başka arkadaşımız yokken,
(Hayvan) kuyruğundan başka kamçımız yokken,

Taiçi'ut kardeşlerimizden gördüğümüz harekete tahammül edemiyerek 'intikamı kimin (yardımıyla) alalım?' diye düşünmek lâzımgelirken, 'birlik'e nasıl yaşayalım?' diyerek böyle hareket ettiniz,,. Ucin ana böyle söyledi,

Geçmişteki fıkraları tekrarlayarak,
Eskilerin sözlerini zikrederek

onları çok azarladı.

§ 79. Böylece yaşayıp giderlerken, Taiçi'ut'lardan Tarhutai-kiriltuh :

"Kötüler tüylerini döktüler,
Salyası (akan küçükler) büyüdüler,,²

gelir; co'e tabirini «az, (küçük)» diye tercüme etmek isterdik, krş.: NT.: co'ekan «az, birkaç», Pl.: co'ekat (id.). Moğ. cögen «az» (Kow. 2228), NT. cogen, Kalm. tsö, tsön (id.) (R. Kalm. 432b). Netice olarak co'ebori «küçük (az) kurt» («çakal») anlamına gelmelidir. Bak: Kalm. tsöer «çakal» (< cöge-böri, R. Kalm.)

¹ İnt. de tercümesi verilmemiştir. Altan Tobç'i'de baruh diye yazılmış vs Galsang Gombayev tarafından «ev köpeği» diye tercüme edilmiştir. Bak: Kalm. barağ nohai (id.) (Kozin'e göre).

² NT.: holuhat ho'ocicu'u
şiluget şibericu'u

Haenisch tarafından holuhat diye okunan ve İnt. de «kötüler», YP. de «bir zamanlar terkettiğimiz kimseler» şeklinde tercüme edilen sözü Kozin kuruhat diye okumakta ve «kuzular, eiveivler» diye tercüme etmektedir. ho'ocihu tabirine gelince, İnt. de «tüy dökmek», YP. de «onların tüyleri büyümüştür» şeklinde tercüme edilen bu söz, her halde Moğ. guucihu «deri veya tüy değiştirmek» (Kow. 1020) ve Kalm. gudzihu «kuluçkadan çıkmak, yumurtadan çıkmak» (R. Kalm. 156 b) sösleriyle aynı asıldan olsa gerektir. Birinci mısra bu izaha göre: «Kötüler kuluçkadan çıkmışlar, tüylerini dökmüşlerdir (kanatları büyümektedir)» gibi bir mana ifade eder. Kozin bu cümleyi şöyle tercüme ediyor: «Galiba kuzular ve eiveivler tüylerini değiştirdiler».

İkinci mısra: şiluget, İnt. de «heüz salyasını tutamıyanlar, (salyası akan küçükler)» diye tercüme edilen bu söz için krş.: Moğ. silüsü, silü-

diyerek kendi adamlarını alıp geldi. Ana, çocuk ve kardeşler korkarak koyu ormanda gizlendiler. Belgutai ağaçları keserek çit yaparken, Hasar onları ok atmakla karşıladı. Haçi'un ile Temuge ve Temulun'u, (yani) bu üçünü kayalar arasına gizleyerek savaşırlarken, Taiçi'ut'lar : "Büyük kardeşiniz Temucin'i gönderin¹, başkanızın lüzumu yok!,, diye bağırdılar. Böyle bağırılınca, (anası ve kardeşleri) Temucin'i ata bindirip kaçır-dılar². Taiçi'ut'lar, onun koşarak ormana doğru gittiğini gö-rünce takibe koyuldular. Temucin, Tergune tepesindeki ormana nüfuz ederek girdiği halde, Taiçi'ut'lar giremeden ormanı mu-hasara ettiler.

§ 80. Tamucin orada üç gece kaldıktan sonra, "çıkma-lyım,, diyerek atını yedekte götürürken, egeri çözülecek düştü. Dönüp bakınca, egerin göğüslük ve kolan ile bağlı olduğu halde çözülecek düşmüş olduğunu gördü. "Kolan böyle olabilir (çözülebilir), fakat göğüslük de nasıl çözülecek? Herhalde tanrı ihtarda bulunuyor,, diyerek geri döndü ve daha üç gece kaldı. Sonra yine çıkmak istediği zaman, ormanın kenarında, çadır büyüklüğünde beyaz bir taş düşerek yolu kapamış bulu-nuyordu. "Herhalde tanrı ihtarda bulunuyor,, diyerek döndü ve yine üç gece kaldı. Dokuz gün yemeksiz kaldıktan sonra, "şerefsiz ölmektense çıkmalıyım!,, dedi, yolu kapamış olan çadır büyüklüğündeki beyaz taşın yanından ilerleyip, yürüme-sine engel olan ağaçları ok yapmağa mahsus bıçağı ile kestik-ten sonra atını (taşın) yanından (ileri) sürdü. Temucin çıkar-

sân «salya» (Kow. 1496), Kalm. *sülkē* (İd.) (R. Kalm. 370 a); Türk-çede: *süleğey* «salya» (çağ.), *sileğey* (id.) (Kazan). *şiberigu* sözü İnt. de «büyümek» diye tercüme edilmiştir. Buna göre biz de ikinci mısraı Haenisch'e dayanarak yukardaki gibi tercüme ettik. Kozin *şiberigu* tabirini Moğ. *şibege* «çit, tahkimat» (Kow. 1477) yardımcıyla izah ederek cümleyi de : «Onlar salyalarını bertaraf ettiler (sildiler)» diye tercüme ediyor.

¹ NT. : *ağa-ban temucin-i ire*. Aynen tercümesi : «Ağamız Temucin'i gel!» . Bu cümlede bariz bir gramer hatası göze çarptığından, *ire* «gel!» yerine ile «gönder!» diye okunmasını teklif ediyoruz. Bu söz İnt. de 亦 列 *i-re* yazılmış ise de, bunun herhalde 亦 列 *i-le* diye düzeltilmesi muvafık olur. Bunu Kozin de *ile* diye okumuştur.

² NT. : *temucin-i morila'ulcu buru'uthan*. Yukarda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin Taiçi'ut'ları fail sayarak : «Onlar Temucin'in kaçmasını sebep oldular» şeklinde tercüme ediyor.

ken halâ beklemekte olan Taiçi'ut'lar onu yakalayıp alıp götürdüler.

§ 81. (Taiçi'ut'ların reisi) Tarhutai-kiriltuh, Temucin'i alıp götürdü ve onu kendi halkı¹ içerisinde mahkûm etti². (Temucin) köylerde³ sıra ile (her evde) birer gece bırakılıyordu. Yazın ilk ayın on altısında, ayın bedir gününde, Taiçi'ut'lar Onan sahili boyunca toplantı (ziyafet) yapmışlar, güneş batınca da dağılmışlardı. Temucin'i bu toplantı esnasında zayıf bir adama teslim etmişlerdi. Toplantıdaki adamlar dağılınca, Temucin, (boynuna takılmış) bukağısını⁴ zayıf adamdan çekip aldı ve onun kafasına bir defa vurup kaçtı. "Onan ormanında yatarsam görürler," diyerek, nehir üzerine arka üstü uzandı ve bukağısını akıntı istikametinde bırakıp ancak yüzü görülebilecek bir şekilde yattı.

§ 82. Temucin'in bırakıp kaçtığı bu adam yüksek sesle : "Yakalanmış adam kaçtı!," diye bağırınca, dağılmış olan Taiçi'ut'lar yine toplandılar ve gün gibi ay ışığında Onan ormanını araştırdılar. Suldus'lardan Sorhan-şıra tam oradan geçerken, onun nehir üzerinde yattığını gördü ve : "İşte böyle kurnaz olduğun için,

Gözün ateşli,
Yüzün nurlu

olduğu için Taiçi'ut kardeşlerin tarafından böyle kıskançlıkla

¹ NT. : *ulus irgen* ; bak : §§ 5 ; 53.

² NT. : *temucin-i tarhutai-kiril-tuh abçu otçu ulus irge-duriyen casahlacu agil-tur nikan hono'ulun hono'ulun bitu'ulun yabuhui-tur*. Yukarıda Kozin'e göre çevirdik. Haenisch, *casahlacu* sözünü ancak «emretmek» manâsında alarak cümleyi şöyle çeviriyor : «*Tarhutai-kiriltuh* Temucin'i götürdü ve adamlarına, onun her köyde sıra ile birer gece bırakılmasını emretti».

³ NT. : *ail* ; krş. : Moğ. *ayil* «birkaç çadırdan mürekkep grup, meskûn yer, çadır, ev, komşu, komşu evi», Elet : *el* (id.) ; Türkçede : *ağul* (Güney T.), *avil* «köy» (Kazan.), *ayil* (id.) (Tel.), *ial* (id.) (Yakut.) ; Mançu *ang-gala* «aile» (Vlad. Gr. § 114). Birkaç *ail*'in birleşmesiyle *güreyen* meydana gelir (bak § 90 not).

⁴ NT. : *buhau*. Ceza olarak mahkûmun boynuna takılan, ağaçtan yapılmış dört köşeli çerçeve. Krş. : Moğ. *buguga* «bağ, yüzük» ; Türkçede : *bukağu* (Uyg., Kaşg.) «Bukağı, hırsızların ellerine geçirilen kelepçe», *bugau* «Demirden köstek» (Kazan).

takip ediliyorsun. Sen aynen böyle yat, ben söylemem!,, diyerek geçip gitti. Sonra, “yine arayalım!,, dedikleri zaman Sorhan-şira: “yine aynı yoldan, bakılmamış yerleri bakıp tekrar arayalım,, dedi. Taiçi'ut'lar bu teklifi uygun buldular. Aynı yoldan tekrar ararken Sorhan-şira Temucin'e: “Kardeşlerin (Taiçi'ut'lar), ağızlarını ve dişlerini bileyerek geliyorlar, böyle yat ve dik-katli ol!,, diyerek geçip gitti.

§ 83. Bunun üzerine yine aramak istedikleri zaman Sorhan-şira: “Ey Taiçi-ut oğulları! Siz aydınlık bir günde bir adamı kaçırdınız, şimdi onu karanlık gecede nasıl bulalım? Yine aynı yoldan bakılmamış yerleri bakıp tekrar aradıktan sonra dağılım, yarın toplanıp ararız. Bu bukağılı insan nereye gidebilir?,, dedi. Bu fikir tasvip edilince tekrar ararlarken Sorhan-şira (Temucin'e): “Şimdi biz dağılınca ananla kardeşlerini aramaya git. Başkalarına raslarsan, benimle görüşüğünü söyleme!,, diyerek geçip gitti.

§ 84. Onlar tamamen dağıldıktan sonra, Temucin kendi kendine: “Geçenlerde köylerde sıra ile gecelerken Sorhan-şira'nın evinde kaldığım zaman, iki oğlu Çimbai ve Çilao'un bana acımışlar ve geceleyin bukağımı gevşeterek uyumama imkân vermişlerdi. Şimdi de, Sorhan-şira beni gördüğü halde ihbar etmeden geçip gitti. Beni yine bunlar kurtarabilir,, dedi ve Sorhan-şira'nın evini arayarak Onan nehri boyunca akıntı istikametinde yürümeye başladı.

§ 85. Evin işareti (şu ses idi): orada süt sağıldıktan¹ sonra, geceleyin gün ağarınca kadar yağ yapıyorlardı². Temucin bu işarete kulak verip, yağ tokmağının³ sesini duyarak gelip eve girdiğinde Sorhan-şira: “Ben sana, ananla kardeşlerini aramaya git, dememiş miydim? Yine niçin geldin?,, dedi. Fakat Çimbai ve Çilao'un adındaki iki oğlu: “Kafesteki

¹ NT.: *sün tasuru'et*. Aynen tercümesi: «Süt döküp».

² NT.: *buleku*, İnt.: «tere yağı yapmak». Bu söz Moğ. da hem yağ, hem kırmızı yapmak anlamına gelmektedir. Krş.: Moğ. *büligü* «karıştırmak» (Kow. 1236), Kalm. *bülehu*, *bülhü* «karıştırmak, tere yağı yapmak» *tşige bülhü* «kırmızı yapmak», *üsü bülhü* «yağ yapmak» (R. Kalm. 66b).

³ NT.: *bule'ur*, İnt.: «yağ tokmağı, at sütünü karıştırmak için kullanılan değnek». Krş. Moğ. *büligür* (id). (Kow. 1236); Kalm. *bülür* «kırmızı karıştırmak için kullanılan değnek» (R. Kalm. 67a).

bir kuşçuk çalıhğa kaçtığı zaman, çalılık onu korur. Şimdi bize gelen bir kimse için niçin böyle söylüyorsun?„ dediler ve babalarının sözüne bakmıyarak onun bukağısını açıp ateşte yaktılar ve kendisini, (evin) arkasında duran yün arabasına gizlediler. Hada'an adlı küçük kız kardeşlerine de: “Kimseye söyleme!„ deyip ona bakmasını emrettiler.

§ 86. Üçüncü gün Taiçi'ut'lar kendi aralarında: “Bunu bir kimse gizlemiştir„ diyerek, araştırma yapmaya karar verdiler ve araştırdılar. Sorhan-şira'nın da evini ve arabasını, yataklarının altına varıncaya kadar aradılar. (Evin) arkasındaki yün yüklü arabaya binip öndeki yünleri çekerek arabanın dibine yaklaştıkları zaman, Sorhan-şira: “Bu sıcakta yün içerisinde kim dayanabilir!„ dedi. Bunun üzerine arayıcılar bırakıp gittiler.

§ 87. Arayıcılar gittikten sonra, Sorhan-şira: “Beni az kalsın kül gibi uçurtacaktın, artık anan ve kardeşlerini aramaya git!„ dedi ve onu ak burunlu, kula renginde kısır bir kısrığa bindirdi. İki anadan süt emmiş¹ bir kuzu kesti, bir küçük tulum², bir de büyük tulum³ yaptı, eğer ve çakmak takımı vermeden, eline yalnız bir yayla iki ok verdi. (Temucin'i) böylece teçhiz ederek (evine) gönderdi.

§ 88. Temucin böylece gidip, çit yaparak tahkim ettikleri yere vardı. Ot üzerindeki izlerden takip ederek Onan nehri'nin mecrasına doğru yürüdü. Orada batıdan Kimurha nehri gelip birleşiyordu. (Temucin) bunun yukarısına doğru giderek, Kimurha nehri civarında bulunan Beder burnundaki Horçuhui tepesinde kendi (akraba)larına rasladı.

§ 89. Orada buluştuktan sonra göç edip, Burhan-ıaldun eteğindeki Gurelgu dağı arasında, Sanggur nehri civarında

¹ NT.: *tel. Krş. : Moğ., Kalm. tel* «kendi anasından başka ikinci bir anadan süt emen havvan yavrusu» (R. Kalm. 390). Türkçede: *tel kuzu* «ilk anasından ayrılıp ikinci bir anadan süt emen kuzu» (Kazak.). Kozin bu sözü «iki yaşındaki kuzu» diye çevirmiştir.

² NT.: *go'ur, İnt. : «küçük tulum»*. Krş. : Moğ. *kegürge* «tulum, köprü» (Kow. 2633), *kögerge, köverge* «tulum, körük, köprü» (Kow. 2628); Kalm. *kökär* (id., R. Kalm. 237 b). Türkçede: *kövrüg, köbrüg, köprüg* «daval, köprü» (Uyg.), *kökär* «tulum» (Tar.).

³ NT.: *nambağa* «büyük tulum, çuval».

bulunan Hara-cirugen¹ yakınındaki Koko-na'ur² etrafında yerleştiler ve dağ sıçanı³ ile tarla sıçanı⁴ yiyerek geçindiler.

§ 90. Bir gün, benekli beygirle sekiz at evin önünde dururken, yağmacılar gelip, göz önünde bu hayvanları alıp götürdüler. (Temucin ve kardeşleri) onların peşinden koştu işeler de, bakıp geride kaldılar. Balgutai, kısa kuyruklu konur atına binerek dağ sıçanı avına gitmiş bulunuyordu. Akşamleyin güneş battıktan sonra, Belgutai, kısa kuyruklu konur atının üzerine iki yana sallanacak derecede dağ sıçanı yüklemiş olduğu halde atı yedeğinde döndü. Benekli beygirle birlikte atların çalındığını duyunca Belgutai: "Ben takip ederim," dedi. Hasar: "Sen yapamazsın, ben takip ederim," dedi. Fakat Temucin: "Siz beceremezsiniz, ben takip edeceğim," diyerek kısa kuyruklu konur atına bindi, benekli beygirle birlikte götürülen atların çayır üzerindeki izini takiben yola çıktı. Üç gece sonra, dördüncü gün erkenden yol üzerinde bir at sürüsünün içerisinde (kısarak) sağmakla meşgul yakışıklı⁵ bir gence raslandı. Benekli beygir hakkında sorulunca bu çocuk: "Bu sabah güneş doğmadan önce, benekli beygirle birlikte sekiz hayvanı buradan kovalayıp götürdüler. Ben onların izini gösteriveriyim," dedi ve Temucin'i kısa kuyruklu konur atından indirerek kara çizgili kır ata⁶ bindirdi. Kendisi de açık kestane renginde süratli bir ata⁷ bindi. Evine gitmeden tulumlarını⁸ örterek⁹ bozkırda bıraktı ve: "Arkadaş, sen bü-

¹ Manası: «Kara yürek», (yer adı).

² Manası: «Gök göl».

³ NT.: *tarbaħat*, Pl. <*tarbaħan*. Krş.: Moğ. *tarbağa* «dağ sıçanı», (marmotta alpina, dipus gerboa) (Kow. 1679); Kalm. *tarvağan* (id.) (R. Kalm. 381b); Türkçede: *tarbağa* (id.) (Tar.).

⁴ NT.: *kuçugur*. Krş.: Moğ. *küçügene* «fare, sıçan», Kalm. *küşle* (id.) (R. Kalm. 248b); Türkçe: *küşkü* (id., Uyg.) *küşürge*, *küşürge* «köstebek, tarla sıçanı soyundan bir hayvan» (Kaşg.), *köstebek* (Güney T.), *küşke* (id., Sag., Koyb.), *küşül* (id., Krim.), *küşü* (id., Kazan.).

⁵ NT.: *guramele*, İnt.: «yakışıklı, güzel». Kozin bunu moğolca *kürâmeli* «kulübe» (Kow. 2643) sözü ile karşılaştırarak, «sürü yanındaki kulübede» diye tercüme ediyor.

⁶ Bak: § 24.

⁷ NT.: *hardan ħubi*, bak: § 55.

⁸ NT.: *nambuħa sa'uluħa*. İlk söz için bak: § 87. *sa'uluħa* İnt.: «deriden yapılmış ölçü kabı, çuval».

⁹ NT.: *buħuca*, Haenisch'in lûgatinde bu söz berhalde matbaa hatası

yük müşkülât içerisinde (bana) geliyorsun¹. Erkeğin derdi hep birdir. Ben sana arkadaşlık etmek isterim. Babamın adı Naḫu-baiyan olup, ben (onun) biricik oğluyum, adım da Bo'orçu'dur „ dedi. Benekli beygirle (götürülen hayvanların) izinden takip ederek üç gece gittikten sonra, akşamleyin güneş tepenin üzerinde iken, gureyen² halinde yerleşmiş olan bir kabileye vardılar ve benekli beygirle birlikte sekiz atın bu gureyen'in² kenarında otlamakta olduğunu gördüler. Temucin : "Arkadaş, sen burada kal. Ben işte orada bulunan beygirleri kovalayıp çıkaracağım„ dedi ise de, Bo'orçu : "Ben arkadaşlık edeyim diye geldim, şimdi niçin burada kalayım?„ dedi. Bunun üzerine birlikte içeri atıldılar ve benekli beygirle (diğer) hayvanları alıp götürdüler.

§ 91. Peşlerinden adamlar biribiri ardınca takibe koyuldular. Bir adam, ak atın üzerinde elinde kement olduğu halde yalnızca geliyordu. Bo'orçu : "Arkadaş, okla yayını bana ver, ben onunla çarpışayım „ dedi. (Fakat) Temucin : "Benim yüzümden zarar görmeni istemem, ben kendim çarpışırım„ diyerek adama karşı döndü ve onunla atıştı. Ak atın üzerindeki bu adam kementi ile (geriye) işaret ederek durdu. Onun gerisindeki arkadaşları da takip ederek geldiler. Güneş batıp ka-

yüzünden ile çevrilmiştir, halbuki İnt. de ile tercüme edilmiş olup, bu da «örtmek, kapamak» anlamına gelir. Haensisch tercümesinde : «Kovalarını yere attı» diye ifade ediyor. Kozin bu tabir için «gelişi güzel örtmek» cümlesini kullanmıştır.

¹ NT. : *nokor çi burun maşi mungtanioḫ ayisu acu'a*. Kozin'in tercümesi : «Arkadaş, sen yolda şüphesiz çok müşkülât çektin».

² NT. : *gureyen, gure'en gurigen, guri'en* şekillerinde kullanılmakta olan bu sözün Moğ. yazı dilindeki karşılığı : *kürigen, kürēn*, Halha : *hürē* olup, Rusça *karen'* (Zaporod kazaklarında «mahalle» anlamında) sözü de bundan alınmıştır. - *guregen*, birkaç *ayıl*'in («köy», bak : 81 not) birleşmesinden meydana gelen bir nevi «kamp»tır. Moğollar ya *ayıl* halinde birkaç çadırla, veya *guregen* halinde kalabalık olarak göç ederlerdi. Raşid-ed-Din'e göre : «*küren*'in manası şudur : birçok çadır sahrada halka halinde bir daire teşkil ederek dizilir, buna *küren* denir» (II, 15) ; aynı müellif diğer bir yerde bu sözü şöyle izah ediyor : «*küren*'in manası *halka* demektir. Eski zamanlarda herhangi bir kabile herhangi bir yerde halka şeklinde dizilerek bir kamp kurar ve büyükleri dairenin ortasında bir nokta gibi bulunurdu. İşte buna *küren* denirdi» (II, 94) (Vlad. İct. § 37).

ranlık basmıştı. Takip eden bu adamlar karanlıkta kaybolarak geride kaldılar.

§ 92. O gece durmadan yürüdüler ve üç gün üç gece durmadan gittikten sonra (evlerine) vardılar. Temucin : "Arkadaş, ben senden yardımsız atlarımı elde edebilmiş olur mu idim ? Şimdi paylaşalım, ne kadarını istiyorsun ? „ diyince Bo'orçu : "Ben, senin gibi iyi bir arkadaş müşkül vaziyette kaldığı için, 'iyi arkadaş'a yardım olsun' diyerek geldim. Şimdi başkasının malından niçin alayım ? Benim babama (boşuna) Naħu-baiyan dememişler. Ben de onun biricik oğluyum. Babamın hazırladıkları bana yeter. Ben almam. (Yoksa) benim yardımım nasıl bir yardım olur ? Almam,, dedi.

§ 93. Onlar böylece gidip Naħu-baiyan'ın evine geldiler. Naħu-baiyan "oğlumu kaybettim,, diyerek göz yaş döküyordu. Birdenbire gelince oğlunu görüp bir ağlıyor, bir tekdir ediyordu. Oğlu Bo'orçu : "Sanki ne oldu ? İyi bir dost sıkıntı içinde bana gelince ona arkadaşlık ederek gittim ve işte şimdi geldim,, dedi. Sonra koşup, bozkırda bırakmış olduğu tulumları alıp getirdi. Temucin için iki anadan süt emmiş bir kuzu kesip tulumlarını doldurarak yol erzakını hazırladılar. Naħu-baiyan : "Siz iki genç adamsınız. Birbirinize dikkat ediniz. Bundan sonra birbirinizi terketmeyiniz,, dedi. Temucin yola çıktı ve üç gün üç gece sonra, Sanggur deresi civarında bulunan evine vardı. Ho'elun ana, Ğasar ve küçük kardeşleri kaygı içerisinde iken onu görünce sevindiler.

§ 94. Bundan sonra Temucin ile Belgutai, Temucin'in dokuz yaşında iken ancak (bir defa) görüp ayrılmış olduğu Dei-seçen'in kızı Borte-ucin'i aramak için, Keluren nehri boyunca akıntı istikametinde yola çıktılar. Unggirat'lı Dei-seçen, (o esnada) Çekçer ve Çihurħu dağları arasında bulunuyordu. Dei-seçen Temucin'i görünce büyük bir sevinçle : "Büyük ve küçük kardeşlerin olan Taiçi'ut'ların seni kıskandıklarını bildiğimden çok kederlenmiş ve artık ümidimi kesmiştim. Şimdi tekrar görüyorum!,, dedi ve kızını ona eş olarak verdikten sonra beraber gönderdi. Refakat ederek gelirken, Dei-seçen, Keluren yakınındaki Urah-col köşesinden ayrılıp geri döndü. Fakat, eşi ve Borte-ucin'in anası Çotan, kızına refakat ederek

Temucin'in (evine kadar) götürdü. Temucin'in adamları o esnada Gurelgu dağı arasındaki Sanggur nehri civarında bulunuyorlardı.

§ 95. Temucin, Çotan'ı evine yolladıktan sonra, Belgutai vasıtasıyla Bo'orçu'ya: "Buluşalım!", diye haber gönderdi. Bo'orçu, Belgutai gelir gelmez -babasına hiçbir şey söylemeden- konur rengindeki kanbur atına bindi ve onun üzerine yünden mamul boz kaputunu atarak Belgutai ile birlikte geldi. Onlar arkadaşlarından sonra tekrar bu suretle buluştular.

§ 96. Sonra, Sanggur nehrinden kalkarak Keluren nehrinin menbaındaki Burgi sahilinde yerleştikleri zaman, Çotan ana, damadının annesi için hediye olarak bir kara samur kürkü getirmişti. Temucin, Hasar ve Belgutai bu kürkü alarak yola çıktılar. Eskiden, babaları Yesugai-han ile Kereit'lerin (reisi) Onghan (ant içerek) dostluk¹ tesis etmişleridi. Onlar: "Babamızla dostluk kurmuş¹ olan bir kimse bizim için bir baba gibidir!", diyerek, o zaman Tu'ula (nehri) civarındaki Kara ormanda bulunduğunu bildikleri Onghan'a gittiler. Onghan'a varınca Temucin: "Eskiden, babamla dostluk tesis etmişsiniz. Şimdi sen benim babam gibisin. Düğün hediyesi olan şu hediyeyi sana getirdim!", dedi ve kara samur kürkünü ona verdi. Onghan çok sevinerek şunları söyledi:

"Kara samur kürküne karşılık olarak,
 Senin dağılmış olan ulusunu
 Tekrar birleştireyim!
 Samur kürküne karşılık olarak,
 Senin parçalanmış olan ulusunu
 tekrar intizama sokayım!

¹ NT.: *anda ke'eldugu* «anda söylemek, anda olmak, anda tesis etmek»; NT.: *anda*, İnt.: «dost, yeminli dostluk». Moğallarda iki kabileye ait olan kimseiler dostluk için ittifak aktederler ve mutlaka karşılıklı hediye alıp verirler ve bu suretle *anda* olurlardı (Vlad. İçt. § 61). Bunun en güzel misalini aşağıda Temucin ile Camuğa arasında geçen vakada görüyoruz (bak: §§ 116; 117). Herde bu sözü ayrıca açıklamayıp her yerde «dost» diye çevirdik.

Böğür karına,
Boyun göğüse (nasıl bağlı ise),

(bu iş de) öyle olsun!.,¹

§ 97. Oradan kalkıp Burgi sahiline döndükleri zaman Burhan -haldun'dan, Urianghat'lara mensup ihtiyar Carçi'udai, arkasında bir körük, yanında da Celme adındaki oğlu olduğu halde onlara geldi ve şunları söyledi: "Onan civarında, Deli'un tepesinde (ikamet ederken), Temucin doğunca ona samur derisinden bir kundak hediye etmiştim. Bu oğlum Celme'yi de hediye etmiştim. Fakat oğlum daha küçük olduğu için onu alıp götürmüştüm. Şimdi Celme'yi sana veriyorum:

Hayvanını kapatsın,
Kapını açsın!.,

§ 98. Kulerun nehrinin menbaında, Burgi sahilinde ikamet ederlerken, bir sabah erkenden şafak söküp gün ağarırken, Ho'elun ananın evinde hizmetçilik eden ihtiyar Ho'ahçin (yatağından) fırlayarak: "Anne, anne çabuk kalk, yer sarsılıyor, uğultusu² işitiliyor. Yoksa korkunç Taiçi'ut'lar mı geliyor? Anne, çabuk kalk!., dedi.

§ 99. Ho'elun ana: "Çocukları çabuk uyandırın!., dedi. Ho'elun ana kendisi de derhal kalktı. Temucin ve başka çocuklar da çabucak kalkarak atlarına sarıldılar. Temucin bir ata bindi, Ho'elun ana bir ata bindi, Hıasar bir ata bindi, Hıaçi'un bir ata bindi, Temuge-otçigin bir ata bindi, Belgutai bir ata bindi, Bo'orçu bir ata bindi, Celme bir ata bindi, Ho'elun ana Temulun'u at üzerinde kucağına aldı, bir atı da yedek olarak aldılar. Borte-ucin için at kalmadı.

¹ NT.: (son cümle:) *bokare-yin bokse-tur,*
çekere-yin çe'eci-tur

aduñai ke'ebe.

Aynı tercümesi: «Böğürün karına, boyunun göğüse olsun». Haenisch bu cümleyi: «Böğür karına ve boyun da göğüse nasıl bağlı ise, ben de sana öyle marbut olayım» şeklinde ve Kozin de: «Artık herkes kendi yerini alsın, asiller önde, onlara tabi olanlar arkada...» diye tercüme ediyor.

² NT.: *tuburi'un, İut.*: «Gök gürlemesi, deprem gümbürtüsü». Kozin buradaki *tuburi'un sonostamui* tabirini: «Hayvan ayağı sesleri geliyor» diye tercüme ediyor.

§ 100. Temucin ve kardeşleri atlarına binerek erkenden Burhan istikametinde harekete geçtiler. (Geride kalan) ihtiyar Ho'ahçin : "Borte-ucin'i gizliyeyim! „ diyerek oklu kara arabaya¹ bindirdi ve ala böğürlü bir öküz koşarak Tenggeli nehri boyunca, akıntının aksi istikametinde yola çıktı. Şafak söküp gün ağarırken, karşıdan askerler² dört nala koşup geldiler ve onun etrafını sararak : " Sen kimlensin ? „ diye sordular. İhtiyar Ho'ahçin : "Ben Temucin'in adamıyım. Büyük eve³ koyun kırmaya gitmiştim, şimdi eve dönüyorum „ dedi. Bunun üzerine onlar : "Temucin evde mi ? Ev uzak mı ? „ diye (sordular). İhtiyar Ho'ahçin : " Ev yakındır, Temucin'in evde olup olmadığını bilmiyorum. Ben arkadan (arka kapıdan) çıktım „ dedi.

§ 101. Bunun üzerine askerler yollarına devam ettiler. İhtiyar Ho'ahçin, ala böğürlü öküzü kamçılıyarak çabucak hareket etmek isterken arabanın dingili kırılıverdi. Arabanın dingili kırılınca : "Yaya orman içerisine koşup gidelim „ diye konuşurlarken, arkadan aynı askerler, Belgutai'in annesini (askerlerden biri) beraber at üzerine almış ve ayaklarını (üzengisiz) aşağı sarkıtmış olduğu halde, süratle koşup geldiler ve : "Bu arabanın içerisinde ne var ? „ diye sordular. İhtiyar Ho'ahçin : "Yün yüklüdür „ dedi. Askerlerin büyükleri : "Çocuklar, atlarımızdan inip bakınız! „ dediler. Küçükler atlarından inerek kapılı⁴ arabanın kapısını koparıncaya, içeride bir kadının oturduğunu gördüler⁵. (Borte-ucin'i) arabadan sürükleyip indir-

¹ NT. : *hara'utai tergen* ; bak § 6 not.

² NT. : *çerik* ; Moğ. yazı dilinde : *çerik*, *çirik* ; krş. Türkçe *çerig*, *çerik*, *çerü*, *çeri* (Uyg., Kaşg., Wb.).

³ NT. : *yeke ger*. Vladimirtsav bu tabiri içtimai nazariyelere dayanarak şöyle tercüme ediyor : "Zengin adamlara koyun kırmaya gitmiştim" (Vlad. İct. § 56).

⁴ NT. : *ha'atai*. İnt. de tercümesi yoktur. Haenisch bunu *ha'alha* "kapı" sözü ile izah ederek *ha'atai* diye okumakta ve "kapısı olan, kapılı" diye tercüme etmektedir. Kozin, sözü ayrı olarak izah etmiyor, yalnız bunu § 6 daki *hara'utai tergen* (Kozin : "kapalı araba" ; Haenisch : "kara araba") tabiriyle karşılaştırarak buradaki *ha'atai tergen* tabirini de "kapalı araba" diye tercüme ediyor.

⁵ NT. : *datora hatuhce gu'un sa'ucu*. Haenisch böyle okuyur ve yukardaki gibi tercüme ediyor. Kozin bu cümledeki ikinci sözü *hatuh-ce* diye

diler ve Ho'ahçin ile ikisini atlarının üzerine alarak, Temucin'in otlar üzerindeki izini takiben Burhan istikametinde yukarı doğru yürüdüler.

§ 102. Onlar Temucin'in peşinden ilerleyip Burhan-ıaldun etrafında üç defa gidip geldiler, fakat yakalayamadılar. Bir o yana, bir bu yana atladılar, fakat arazi bataklık, sık orman da yılan dolu olduğu için nüfuz edemediler¹. Sık ormanda onu takip edemediler ve yakalayamadılar.

Bunlar Merkit'lerden üç kişi idiler: (birincisi:) Uduyt Merkit'lerden Tohto'a, (ikincisi:) Uvas Merkit'lerden Dayirusun, (üçüncüsü:) Ha'at Merkit'lerden Ha'atai-darmala. Bu üç adamın (komutasında) gelen Merkit'ler: "Bir zamanlar (Moğollar), Ho'elun anayı Çiledu'nun elinden alıp kaçırmışlardı, diye- rek, bugün şunun intikamını almaya gelmişlerdi. Merkit'ler kendi aralarında konuşarak: "Ho'elun'un intikamı yerine şimdi onların kadınlarını yakaladık. Biz intikamımızı aldık, dediler ve Burhan-ıaldun (dağından) inerek evlerine (doğru) hareket ettiler.

§ 103. Temucin: "Acaba bu üç Merkit hakikaten evlerine mi gittiler, yoksa gizlendiler mi?," diyerek, Belgutai ile Bo'orçu ve Celme'yi, bu üçünü, Merkit'lerin peşinden üç günlük bir mesafeye keşif için gönderdi ve Merkit'leri uzaklaştırdı. (Merkit'lerin elinden kurtulan) Temucin Burhan (dağlarından) inerek yumruklarıyla göğsüne vurdu ve şunları söyledi: "Ho'ahçin ana

Gelincik² gibi
işittiği,

ayırmakta ve cümleyi de askerlerin sözü sayarak: "Hanımefendi kendisi burada imiş!" diye tercüme etmektedir.

¹ NT.: *umubu şibar berke hoi ino çathulang mohai-ya şirhu'asu ulu bolhu*. Aynen tercümesi: «Çamur, bataklık (ve) sık ormanın bol yılan nüfuz etmeği yapamadan». *mohei* sözü İnt. ve moğ. da umumiyetle «yılan» manasına gelmekle beraber, burada 地 «yer» diye çevrilmiştir. Haenisch, *çathulang* «doyurma» tabirini, *hoi* «orman» ile birleştirerek bütün cümleyi şöyle çeviriyor: «Onlar çamurdan, bataklıktan ve ormanın sık yerlerinden içeri doğru yürüdüler, fakat fazla gidemediler». Kozin'in tercümesi: «Onlar Temucin'in izini takiben öyle bataklık yerlerden ve öyle sık ormanlardan yürüdüler ki, buralardan tok yılan bile geçemezdi».

² NT.: *solangha*; krş.: Moğ. *solungğa* «gelincik» (Alm.: Wiesel, Lat.: mustela vulgaris). Kozin bu sözü «köstebek» (Rus.: krot) diye tercüme ediyor.

Kakım ¹ gibi
 gördüğü için,
 Hayatımı kurtarmak niyetiyle,
 (Ancak) bir yular başlığı olan bir atla
 Geyik izlerini takip ederek,
 Karaağaç kabuklarından kulübelere sığınarak,
 Burhan tepesine çıktım.
 Burhan-ḫaldun'un yardımıyla
 Bir bitin hayatı gibi .
 Hayatım kurtuldu.
 Biricik hayatımı kurtarmak niyetiyle,
 Yalnız bir atla
 Sığın ² izlerini takip ederek,
 Söğüt kabuklarından kulübelere sığınarak,
 Ḫaldun tepesine çıktım.
 Ḫaldun-burhan'ın yardımıyla,
 Bir kırlanğığın ³ hayatı gibi
 Hayatım kurtuldu.
 (Bu esnada) büyük korku da geçirdim.
 (Bundan sonra) Burhan-ḫaldun için
 Her sabah tapırmalıyım,
 Bunu neslim ve
 Neslimin nesli böyle bilsin!,,

Temucin bu sözlerle kemerini boynuna ve şapkasını ko-
 luna asarak güneşe karşı döndü ve eliyle göğsüne vurarak
 güneşe karşı dokuz defa diz çöküp tövbe ve istiğfar etti.

¹ NT.: *unen*. Krş.: Moğ. *üyeng*, *üyng* (Kow. 553), Kalm. *üng* (R. Kalm. 461b) «kakım»; (Alm.: Hermelin; Lat.: *mastela erminea*; Rus.: *gornostay*).

² NT.: *ḫandaḡai*; İt. de tercümesi yoktur. Yukarda Haenisch ve Kozin'e göre çevirdik. Krş. Moğ. *ḫandaḡai* «sığın» (Kow. 724).

³ NT.: *ḫarça*; İt. de tercümesi yoktur. Haenisch bunu «haşaret, küçük şey (?)» ve Kozin de «kırlanğış» diye çeviriyor. Krş.: Moğ. *kara-ğaçai* «kırlanğış», Kalm. *ḫarātsē* (id., R. Kalm, 168b); Türkçede: *karça* (Çağ.) «küçük kırlanğış», *karlığaç*, *karlığış* (Kaşg.) «kırlanğış», *karlığaç* (İd., Kazan.), *karlanğuş*, *karlağaç*, *karlavuç* (İd., Çağ.), *karlağış* (İd., Alt., Sığ.).

III.

BOZKIR SAVAŞLARI, TEMUCİN'İN ÇİNGGİS-HAHAN UNVANIYLA MOĞOL HÜKÜMDARI İLÂN EDİLMESİ

§ 104. Bundan sonra Temucin, Hasar ve Belgutai kendi aralarında konuşarak, üçü birlikte, (o esnada) Tu'ula nehri civarındaki Kara Ormanda bulunan Kereyit (hükümdarı) To'oril-onghan'a gittiler. Temucin şöyle dedi: "Merkit'lerden üç (kabile) ansızın gelip kadın ve çocuklarımızı kaçırdılar. Ben şimdi: 'Ey Han pederim, kadın ve çocuklarımızı kurtar' diye ricaya geldim,. Bu sözlere karşılık olarak Onghan şunları söyledi: "Ben geçen yıl sana dememiş miydim? Siz bana samur kürkünü getirerek: 'Babamız zamanında onunla dostluk aktetmiş olan bir kimse bize baba gibidir' deyip o kürkü üzerime giydirdiğiniz zaman, ben de:

'Samur kürküne karşılık olarak,
Senin parçalanmış ulusunu
tekrar intizama sokayım!
Kara samur kürküne karşılık olarak,
Senin dağılmış ulusunu
tekrar birleştireyim!

Bögür karına (nasıl bağlı ise), öyle olsun,
Boyun göğüse (nasıl bağlı ise) öyle olsun'¹

dememiş miydim? Şimdi tekrar bu sözlerime avdet ediyorum:

Samur kürküne karşılık olarak,
Bütün Merkit'leri yok etmek icabetse dahi,
senin Borte-ucin'ini kurtaracağım.
Kara samur kürküne karşılık olarak,
Bütün Merkit'leri ezmek icabetse dahi,
senin eşin Borte-ucin'i
geri getirelim!

Sen, küçük kardeşimiz Camuğa'ya (da) haber gönder.
Küçük kardeşimiz Camuğa, Horhonah deresi civarında bulun-

¹ Bu cümleler için bak: § 96 not.

sun. Ben buradan iki tümenle¹ sağ cenahtan hareket ederim, küçük kardeşimiz Camuğa da iki tümenle¹ sol cenahtan yürüsün. Buluşacağımız (yer ve zamanı) Camuğa tayin etsin!„

§ 105. Temucin, Hasar ve Belgutai üçü birlikte To'oril-han'dan dönüp evlerine geldikten sonra Temucin, Hasar ile Belgutai'ı Camuğa'ya gönderdi ve "Dostum Camuğa'ya şunları söyleyin„ dedi:

“Üç Merkit'linin yağmasına uğrayıp
Yatağım boş kaldı.
Biz aynı nesilden değil miyiz?
Öcümüzü nasıl alalım?
Göğsümün yarısı parçalandı.
Biz bir ciğerden olan akraba değil miyiz?
Öcümüzü nasıl alalım?„

diyerek onları gönderdi Dostu Camuğa'ya söylenecek şeyler bunlardı. Bundan başka, "Kereit'lerin (reisi) To'oril-han'ın söylediği şu sözleri de Camuğa'ya bildirin„ dedi: "Eskiden senin baban Yesugai-han tarafından bana gösterilen yardımı ve iyiliği düşünerek seninle dost oldum, şimdi iki tümen (askerle) sağ cenahtan sefere çıkacağım. Küçük kardeşimiz Camuğa'ya da haber gönder. Küçük kardeşimiz Camuğa iki tümenle harekete geçsin. Buluşacağımız (yer ve zamanı) küçük kardeşimiz Camuğa tayin etsin„. Bunları dinledikten sonra Camuğa (şöyle cevap verdi): "Dostum Temucin'in

Yatağının boş kaldığını öğrenince,
Kalbim sızladı.
Göğsünün yarısının parçalandığını duyunca,
Ciğerim yandı.
Öcümüzü olarak
Uduyt ve Uvas Merkit'leri yok edelim,
Ucin-borte'mizi kurtaralım.
İntikamımızı alarak
Bütün Ha'at Merkit'leri ezelim,
Hatunumuz Borte'yi
Geri getirelim!

¹ NT.: *tumen*, yazı dilinde: *tümen* «on bin», bak: § 191 not.

1 Bellemeye (çula) vurulduğu zaman
 Bunu bir davul sesi zanneden
 Korkak Tohto'a, şimdi Bu'ura-ke'er'de² bulunuyor.
 Kapaklı tirkeş³ sallandığı zaman
 Serkeşlik eden⁴ Dayir-usun, şimdi
 Orhon ve Selengge (arasındaki)
 Talhun adasında bulunuyor.
 Muzır otlar⁵ (rüzgârda) sallandığı zaman
 Kara ormana kaçan Ha'atai-darmala, şimdi
 Haraci-ke'er'de bulunuyor.
 Şimdi biz, dosdoğru Kilho nehri üzerinden,
 - Sert otlar bol ve sağ olsun! -⁶
 Sal yaparak geçelim.
 Şu korkak Tohto'a'nın

1 Buradan başlayarak birkaç cümlede Haenisch'le Kozin'in tercüme-
 leri birbirine uymamaktadır. Yukarda Haenisch'e göre naklettik. Kozin'in
 tercümesi: «Şimdi bizim çullarımız sallanıp davullarımız çalarken, korkak
 Tohto'a herhalde Bu'ura-ke'er'de bulunuyor. Şimdi bizim uzun oklarımız
 dalgalanırken, isyankâr Dayir-usun herhalde Orhon ve Selengge nehirleri
 arasındaki Talhun adasında bulunuyor. Şimdi sarı vermut otu rüzgârda
 dalgalanırken ormana doğru kaçan Ha'atai-darmala herhalde Haraci-ke'er'
 de bulunuyor».

2 Manası: «Erkek deve bozkırı».

3 NT.: *hor*. Krş.: *kor* «kuburluk, tirkeş, okluk» (Kow. 950), Kalm.
hor «küçük cep» (R. Kalm. 186); Türkçede: *kor* «kuşak, kemer» (Uyg.
 Kağ.), *koramsa* «kuburluk, tirkeş» (Kazak), *kurluk* (id., Koyb.). (Bak:
horçin, § 192 not). Kozin yukardaki *hor* sözünü ne sebeptedir «yay»
 diye tercüme ediyor.

4 NT.: *daiyiçici*, İnt.: «serkeş, zorba»; (krş.: *dayin* «düşman»).
 Haenisch lûgatinde böyle çevirdiği halde, tercümesinde nedendir «korkak»
 diye naklediyor.

5 NT.: *hamha'ulsun*, İnt.: «bir nevi ot, muzır ot». Kozin bunu «ver-
 mut otu» diye alıyor.

6 NT.: *saħal baiyan esen atuħai*. Bu mısradaki *saħal baiyan* tabiri
 İnt. de «sert ot» diye çevrilmiştir. Haenisch, tercümesinde YP. yi takip
 ederek cümleyi kısaltıp şu şekilde ifade ediyor: «Şimdi biz sert otlardan
 bir sal yaparak Kilho nehrini geçelim ve ilerliyelim». Kozin lûgatinde,
saħal baiyan tabirinin «bir ot ismi» olduğuna işaret etmekle beraber,
 moğolcasını zikrettiğimiz cümleyi: «Bu esnada asiller sakallarını taraya
 dursunlar» diye ve bunun için yazdığı haşiyede de değiştirerek: «Yalnız
 kamışlar yüksek olsun, biz sal yaparak geçelim» şeklinde tercüme ediyor.

Çadır bacasından¹ girerek
 Çadır direğini²
 devirelim,
 Onun kadın ve çocuklarını
 Tamamen yok edelim.
 Onun kutsal çadır direğini³
 parçalayarak
 Bütün ulusunu
 Yerle yeksan edelim!.,.

§ 106. Cumuğa daha şunları söyledi: "Dostum Tumucin ile ağamız To'oril-ğan'a şunları bildirin:

'Ben, her taraftan görülebilen tuğumu⁴ astım,
 Kara boğa derisinden
 yapılmış gür sesli
 davulumu çaldım.
 Kara koşu atıma bindim,
 Çelik (gibi sağlam) elbisemi giydim,
 Çelik mızrağımı elime aldım,
 Şeftali ağacından oklarımı çenttim,
 Ha'at Merkit'lere karşı
 Derhal savaşa girişelim!' diye söyle.
 'Her taraftan görülebilen uzun tuğumu astım,
 Öküz derisinden yapılmış
 Keskin sesli davulumu çaldım,
 Kara çizgili koşu atıma bindim,
 Meşinli zırhımı giydim,
 Kabzeli kılıcımı elime aldım.
 Çentikli oklarımı yonttum,
 Uduyit Merkit'lere karşı
 Derhal ölüm dirim savaşına başhyalım!' diye söyle.

¹ NT.: *eruge*, bak § 21 not,

² NT.: *erkin e'ede*; Haenisch'e göre: «(Çadırın) esas direği». Kozin bunu: «en mukaddes» diye ve cümlenin burasını da: «Onun en mukaddes (yerine) çullansalım» şeklinde tercüme ediyor.

³ NT.: *hatuh e'ede*. Kozin burasını: «Onun en kutsal (şeylerini) parçalayalım...» diye tercüme ediyor.

⁴ NT.: *tug, tuh, tak*.

Ağamız To'oril-han sefere çıkınca, Burhan-ıaldun (dağı) önünden dostumuz Temucin'i geçip gelsin. Sonra Onan nehrinin menbaında, Botohan-bo'orcid'de buluşalım. Ben buradan, Onan nehrinin mecrası istikametinde hareket edeceğim; dostum (Temucin'in) halkı burada bulunmaktadır¹. Dostumun halkından bir tümen ve benden de buradan bir tümen çıkınca iki tümen olur. Sonra Onan nehrinin mecrası istikametinde yürüyerek, kararlaştırılmış olan Botohan-bo'orcid'de birleşelim,,.

§ 107. Hasar ile Belgutai, Camuha'nın bu sözlerini Temucin'e gelip söyledikten sonra, onlar To-oril-han'a da haber götürdüler. To'oril-han, Camuha'nın bu sözlerini öğrenince iki tümenle sefere çıktı. To'oril-han hareketi esnasında, Burhan-ıaldun (dağı) önünden geçip Keluren nehri boyundaki Burgi sahiline doğru yürüdü. Temucin bu esnada Burgi sahilinde olduğundan: "yol üzerindeyim!," diyerek, (To'oril-han'a) yol vermek maksadiyle, Tunggelik (nehrinin) mecrasına doğru gitti ve Tana deresi civarında, Burhan-ıaldun eteğinde yerleşti. Sonra ordusunu harekete geçirdi. To'oril-han bir tümenle, To'oril-han'ın küçük kardeşi Cağa-gambu da bir tümenle, hepsi iki tümenlik bir kuvvetle Kimurha deresi boyundaki Ayil-ıarašana² civarına geldikleri zaman, Temucin onlarla birleşerek kondu.

§ 108. Temucin, To'oril-han ve Cağa-gambu üçü birleşerek hareket edip, Onan menbaındaki Botohan-bo'orcid'e geldiklerinde, Camuha, tayin edilmiş yere üç gün önce gelmiş bulunuyordu. Camuha, Temucin ile To'oril-han ve Cağa-gambu'nun ordularını gördü ve ordusunu tanzime başladı. Temucin, To'oril-han ve Cağa-gambu da ordularını tanzim ederek karşılaştıktan sonra birbirini tanıdılar. Camuha:

" Fırtına dahi olsa
Tayin edilen yere,

¹ NT.: *endeçe morilarun, onan muren o'ede anda-yin ulus ende bui.* Yukarıda Haenisch'e göre tercüme edildi. Kozin'in tercümesi: «Buradan giden yol üzerinde, Onan nehrinin mecrası tarafında, dostumun halkı bulunmaktadır».

² İnt.: «yer adı».

Yağmur dahi yağsa
Toplanacağımız yere,
Geç gelmiyelim !

diye sözleşmemiş miydik ? Manghollar, 'Evet !' dedikten sonra bunu yemin saymıyorlar mı ?

Sözünden çıkanı
Sıradan çıkaralım !

diye sözleşmemiş miydik ?" dedi. Camuğa'nın bu sözlerine To'oril-han: "Tayin edilen yere üç gün geç geldiğimiz için kardeşimiz Camuğa bizi tecziye ve tekdir etmekte haklıdır !" diye mukabelede bulundu. Buluştukları yerde birbirini tekdir ederek böyle konuştular¹.

§ 109. Onlar Botohan-bo'orcin'den hareket edip Kilho nehrine vardıktan sonra, sal yaparak nehri geçtiler. Bu'ura-ke'er'de, Tohto'a-beki'nin

Çadır direğini parçalayarak
Çadır bacasından içeri girdiler,
Kadın ve çocuklarını
Kâmilen esir ettiler.
Kutsal çadır direğini
parçalayarak,
Bütün usulunu
Kâmilen yağma ettiler.

Tohto'a-beki yatağında iken az kalsın onu da yakalayacaklardı. Fakat Kilho nehri üzerinde bulunan balıkçılarla samur ve yabani hayvan avcıları, (aletlerini) bırakıp bütün gece yol yürüyerek: "Düşman geliyor !" diye haber getirmişlerdi. Bu haber üzerine Tohto'a ile Uvas Merkit'lerden Dayir-usun, birlikte Selengge nehri boyunca akıntı istikametinde ancak pek az kimse ile Barhucin mevkiine kaçabildiler.

§ 110. Merkit ulusu Selengge (nehri) boyunca akıntı istikametinde geceleyin acele kaçarken, bizim askerler de bu Merkit'leri geceleyin takip ederek yakalamak ve yağma etmek

¹ NT. : *bolcal-un çimar edui ugulelducu*. Kozin'in tercümesi : "Buluşma mühletinden meydana gelen tartışmaya bu suretle son verdiler".

istiyorlardı. Temucin, "Bortel Bortel," diye bağırırken, kaçmakta olan bir kabileye rasladı. Borte-ucin, (kaçmakta olan) bu kabilenin içerisinde idi; Temucin'i sesinden tanıyarak arabadan indi ve koşup geldi. Borte-ucin ve Ho'ahçin, geceleyin Temucin'in dizgin ve yularını tanıyarak sarıldılar. Temucin de ay ışığında Borte-ucin'i tanıdı ve onlar kucaklaşmak için birbirine uzandılar. Bunun üzerine Temucin, To'oril-han'a ve dostu Camuha'ya: "Aradığımı buldum, geceleyin takip etmiyelim, burada kalalım!," diye haber gönderdi. Dağınık bir halde kaçan Merkit'ler, karanlık basınca buldukları yerde gecelediler. Temucin'in Borte-ucin'e raslayarak onu Merkit'lerin elinden kurtarması böyle cereyan etmiştir.

§ 111. Bundan evvel, Uduyit Merkit'lerden Tohto'a-beki ile Uvas Merkit'lerden Dayir-usun ve Ha'atai-darmala, bu üç Merkit üç yüz kişilik bir kuvvetle: "Bir zamanlar Yesugai-ba'atur, Tohto'a -beki'nin küçük kardeşi Çiledu'nun elinde Ho'elun anayı kaçırmıştı., diyerek, şunun intikamını almak için yola çıkmışlardı. Onlar Temucin'in peşinden gidip Burhan-haldun'u üç defa muhasara etmişler¹ ve Borte-ucin'i yakalayıp Çiledu'nun küçük kardeşi Çilger -boko'nun himayesine vermişlerdi. Bu suretle Çilger onu kendi yanında tutuyordu. Çilger-boko (şimdiki hücum esnasında) kaçarken şöyle söyleniyordu:

"Kara karga için
 Deri artıklarıyla beslenmek
 Mukadder olduğu halde,
 Yabanî kaz ve turnalara göz koyarak
 Tamahkârlık eder.
 Ben, kaba ve kötü Çilger,
 Ucin-hatuna
 Gönül koyarak
 Bütün Merkit'ler için bir belâ oldum.
 Ben, bayağı ve kötü Çilger,
 Kendi kara başıma
 Belâ oldum.
 Biricik hayatımı kurtarmak için
 Karanlık mağaralara sığınayım,

¹ Bu vaka için yukarıya bak: § 98-103.

Fakat kim bana kalkan olur ?

Kötü hıladı¹ kuşu için

Sıçan ve farelerle

Beslenmek mukadder olduğu halde,

Kuşu kuşlarına ve turnalara göz koyarak

Tamahkârlık eder.

Ben, pis ve kötü Çilger,

Kutsal ve asil Ucin'i

Elime geçirerek,

Bütün Merkit'ler için

Bir belâ oldum.

Ben, pis ve kötü Çilger,

Kendimin kurumuş başıma

Bir belâ oldum.

Bir koyun gübresi (kadar kıymeti olan) hayatımı

Kurtarmak için, kara ve karanlık mağaralara kaçayım.

Bir koyun gübresi (kadar kıymeti olan) hayatımı

Korumak için bana kim yardım eder?,,

(Çiledü) böyle söylenerek kaçtı.

§ 112. Onlar Ha'atai-darmala'yı yakalayıp:

Boynuna ağaçtan bir bukağı² taktılar,

Hal dun-burhan'ı göstermesi için önlerine kattılar.

Belgutai, annesinin oradaki köyde olduğunu duymuş ve annesini almak maksadiyle (köye) gitmişti. Belgutai evin sağ kapısından girerken, annesi de, üzerinde boyun postundan yırtık bir elbise olduğu halde sol kapıdan çıktı ve dışarda bulunanlara hitaben: "Oğullarımın han olduğunu söylüyorlar. Şimdi ben kötü bir adamla evlendikten sonra, oğullarımın yüzüne nasıl bakarım?,, diyerek sık ormana kaçtı ve arandı ise de bulunamadı. Belgutai-noyan³, Merkit neslinden⁴ olan kim-

¹ İnt.: «kuş adı». Krş. § 300: *boro hıladı* (boz hıladı), İnt.: «kuş adı», YP.: «karga».

² NT.: *buha'u*, bak: § 81.

³ *noyan* için bak: § 8 not.

⁴ NT.: *merkidai ele gasutu*, «Merkit kemiğinden (olanlar)». Vladimirtsov'un işaret ettiği gibi, *gasun* «kemik» ve *oboh* «soy» (§ 9) istilâhları Moğol kabilelerinin çoğunda bugün de malûmdur ve aynı manada kullanılır (Vlad. İçt. § 46).

seleri: "Annemi getirin!", diyerek kemik uclu oku ile vuruyordu¹. Bu vakadan önce Burhan'ı muhasara etmiş olan üç yüz Merkit'liyi, son neferine varıncaya kadar kül gibi uçurarak imha ettiler.

Geriye kalan kadın ve çocukları,
Uygun bulduklarını odalık yaptılar;
Kapılarına (hizmetçiliğe) uygun kimseleri
Kapılarına (hizmetçi) yaptılar.

§ 113. Temucin, To'oril-han ile Camuğa'ya teşekkür ederek şunları söyledi:

"Han babam ve dostum Camuğa'dan arkadaş gibi
yardım gördüm,

Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı,
Güçlü tanrıdan nam aldım.
Anamız Etugen'in² yardımıyla buraya geldik,
Erkekçe intikamla Merkit halkının
Sinesini boş kıldık³,
Ciğerlerini parçaladık.
Yataklarını boş kıldık,
Nesillerini yok ettik,
Kalanlarını da yağma ettik,,.

Merkit halkını bu suretle dağıttıktan sonra (evlerine) geri dönmeye karar verdiler.

¹ NT.: *belgutai noyan merkidai ele gasutu gu'un-ni eke-gi mino abçira ke'ecu hodolitihu bale'e*. Kozin, *nogan* sözünü Merkitlerle birleştirerek şöyle çeviriyor: «Belgutai, Merkit'lerin ileri gelenlerini kemik oku ile tehdit ederek, annesini bulmalarını istedi».

² NT.: *etugen* veya *otogen*. İnt.: «yer, arz»; krş.: *eke etugen* «yer anamız» (§ 113), *etugen eke* (id., § 235), *undur etugen* «yüksek yer» (§ 201), *dagir etugen* «büyük yer» (§ 245), *korisutai etugen* «kabuklu yer, yer kabuğu, yer yüzü» (§ 254), *undur etuget* (Pl., § 190); Moğ. yazı dilinde: *etügen*, *itügen* «yer ilâhesi, yer (şaman ıstılahı)», Halha: *etügün* (id.); krş.: Türkçe *ötügen* (y19) «Orhon civarındaki ormanlı bir dağın adı-Türk Devletinin merkezi sayılan yerin ismi», (Orb.), *il ötügen kutı* «Devlet ve Ötüken kutu» (Orh.) (Vlad. Gr. s. 86; Gabain Gr. S. 324).

³ Kozin'in tercümesi: {«Merkit'lerin erkeklerinden intikam atarak, onların sinesini boş kıldık».

§ 114. Uduyit Merkit'ler kaçarken, ordugâhlarında ¹ beş yaşında Küçu isimli gözleri ateşli bir çocuğu bırakıp gitmişlerdi. Onun üzerinde samur derisinden bir şapka, dişi geyiğin ayak derisinden yapılmış bir çizme ve su samuru derisinden eklenerek dikilmiş bir elbise vardı. Bizim askerler onu alıp götürdüler ve Ho'elun anaya hediye ettiler.

§ 115. Temucin, To'oril-han ve Camuğa üçü, Merkit'lerin Evlerini² yıkıp,
Asil kadınlarını yağma edip,

Orhon ve Selengge nehirleri arasındaki Talhun adasından geri döndüler. Temucin'le Camuğa birlikte Horhonah-cubur'a doğru yürüdüler. To'oril-han, dönerken Burhan-ğaldun'un şimal tarafından yürüdü; Hokortu-cubur, Haça'uratu-subçit ve Huliyatu-subçit (mevkilerinde) avlandıktan sonra, Tu'ula boyundaki Kara ormana geldi.

§ 116. Temucin ile Camuğa beraber Horhonah-cubur yakınında yerleştiler. Onlar eskiden kurmuş oldukları dostluğu³ hatırlayarak: "Bu dostluğu³ tekrar tazeleyip derinleştirelim," dediler.

İlk defa aralarında dostluk³ tesis ettikleri zaman Temucin on bir yaşında idi. O zaman Camuğa Temucin'e, karaca bacağından elde edilmiş bir oyun kemiği⁴ vermiş ve Temucin'den de, içine kurşun dökülmüş başka bir oyun kemiği almış, bu suretle dost³ olmuşlardı. Bu dostluğu onlar, Onan (nehri) buzları üzerinde aşık oynarken kurmuşlardı. Bundan sonra bahar gelince, ağaçtan yapılmış yaylarıyla ok atıştılar. O zaman Camuğa, iki yaşlık bir öküzün iki boynuzunu kesip ok uçları yapmış ve bunları delip yapıştırmak suretiyle ıslık çalan (ok) meydana getirmişti. Camuğa bunu Temucin'e hediye etmiş ve

¹ NT.: *nutuh*, bak: § 74.

² NT.: *çorhan ger*. Bu tabirdeki *çorhan* sözünü İnt. de manası verilmemiş, Yp. de «*da-da çadırı*» (Moğol çadırı) diye tercüme edilmiştir. Kozin bunu Moğ. *çor* «*yay*» (Kow. 2220) yardımıyla izah ederek, *çorhan ger* «*sivri (mahruti) çadır*» diye tercüme ediyor.

³ NT.: *anda*, bak: § 96 not.

⁴ NT.: *şi'a*, bak: § 59 not.

buna karşılık Temucin'den, ucu selvi ağacından yapılmış bir ok hediye almak suretiyle onunla dost olmuştu. Dostluklarını ikinci defa tazelemeleri böyle cereyan etmişti.

§ 117. Onlar: "Kadim zamanki ihtiyarların sözlerini duyduk. Buna göre, dost olan kimselerin hayatı ve canı bir olur. Onlar birbirini terketmezler, birbirinin hayatını korurlar," diyerek yeniden dost oldular ve: "Şimdi yine dostluğumuzu tazeliyelim!", dediler. Temucin, Merkit'li Tohto'a'dan iğtinam ettiği altın kuşağı dostu Camuğa'nın (beline) bağladı ve dostu Camuğa'yı, Tohto'a'nın birkaç yıldanberi kulunlamamış kara yelesi ve kara kuyruklu kısrığına¹ bindirdi. Camuğa, Uvas Merkit'li Dayir-usun'dan iğtinam ettiği altın kuşağı dostu Temucin'in (beline) bağladı ve Temucin'i, (yine) Dayir-usun'un boynuzlu kuzuya benziyen kır atına² bindirdi. Onlar Hıorhona-h-cubur'da, Hıldahar kayalığı civarındaki koyu yapraklı bir ağacın altında dost olmaya söz verip sevinç içerisinde ziyafet tertip ettiler³, geceyi de bir yorgan altında geçirdiler.

§ 118. Temucin ile Camuğa böylece birbirine karşı sevgi ile bir seneyi ve ikinci senenin yarısını birlikte geçirdiler. Bir gün, (bu ordugâhtan) gitmeye karar vererek, ilk bahar mevsiminin birinci ayının on altısında, (yani) kamerin bedir gününde göç ettiler. Temucin ile Camuğa ikisi birlikte arabaların önünde giderken, Camuğa: "Dostum, dostum Temucin!"

Dağın yamacına konalım,

At çobanlarımız

Çadırlara girsinler.

¹ NT.: *esgel hali'un*. İnt. de *esgel* «birkaç yıldanberi doğurmamış kısrak» manasına gelip, *hali'un* tabiri de «siyah yelesi, siyah kuyruklu sarı at» şeklinde tercüme edilmiştir. Kozin bu iki sözü atın ismi sayarak şöyle çeviriyor: «*Esgel - hali'un* isminde bir kısrak».

² NT.: *ebertu unogun çağa'an*. Aynen tercümesi: «Boynuzlu kuzu kır». Kozin bunu hayvanın adı sayarak: «*Ebertu-unogun* (boynuzlu aygır) isminde bir at» şeklinde tercüme ediyor.

³ NT.: *toyılan* (< *toyilahu*), İnt. de tercümesi yoktur. Bunu Haenisch ve Kozin «dansetmek» diye çeviriyorlarsa da, biz «ziyafet çekmek, düğün yapmak» diye aldık. Krş.: Türkçe *toy* (Çağ., Kazak., Tar., Alt., Tel., Kom.), *tay* (Kazan.) «düğün; doğum, evlenme ve buna benzer ballerde tertip edilen meclis».

Dere boyuna konalım,
Koyun çobanlarımız ve kuzu çobanlarımız
Karınlarını doyursunlar,,

dedi. Temucin ise dostu Camuğa'nın sözlerini anlayamadan sükût ederek durdu ve geride kalarak katarın ortasında arabaların gelmesini bekledi. Sonra hareket esnasında Ho'elun anaya şunları söyledi :

"Dostumuz Camuğa bana :

'Dağın yamacına konalım,
At çobanlarımız
Çadırlara girsinler.
Dere boyuna konalım,
Koyun çobanlarımız ve kuzu çobanlarımız
Karınlarını doyursunlar'

diye söylüyor. Ben onun bu sözlerini anlamadım ve cevap ta vermedim, şimdi anam senden (bu hususta) sormaya geldim,, . Daha Ho'elun ana fikrini söylemeden, Borte-ucin (söze karışarak) : " Dostumuz Camuğa sebatsız bir kimse olarak tanınmıştır. Şimdi bizim aramızda onun canı sıkılıyor. Dostumuz Camuğa şimdi söylediği sözlerle bizi kastetmiştir. Biz durmıyalım, bilâkis büsbütün ayrılarak bütün gece yolumuza devam edelim, en iyisi budur,, dedi.

§ 119. Onlar Borte-ucin'in fikrini uygun bularak, yerleşmeden bütün gece yürüdüler. Bu esnada yol üzerinde Taiçi'ut'lara rasladılar. Taiçi'ut'lar korkarak aynı gece karışık bir halde Camuğa'nın bulunduğu tarafa gittiler. Bizimkiler, Taiçi'ut'lardan Besut'ların karargâhında bırakılmış Kokoçu isimli küçük bir çocuğu buldular ve götürüp Ho'elun anaya verdiler. Ho'elun ana onu kendi terbiyesine aldı.

§ 120. Onlar bütün gece yürüdüler. Gün ağardıktan sonra, Calayır'lardan Tohura'un ailesinden Hacı'un-tohura'un, Harağai-tohura'un ve Halaldai-tohura'un isminde üç kardeşin kendilerine yaklaşıp bütün gece birlikte yürümüş olduklarını gördüler. Sonra, Tarhud'lardan Hada'an-daldurhan, hepsi Tarhud'lu beş kardeş oldukları halde, gelip iltihak ettiler. Sonra, Munggetukiyan'ın oğlu Ungur ve başkaları, Çangşi'ut ve Baya'ud (ka-

bileleri) ile birlikte geldiler. Barulas'lardan Hübilai ve Hüdus¹ adında (iki) kardeş, Manghud'lardan Cetai ve Doholhu-çerbi² adında iki kardeş geldiler. Bo'orçu'nun küçük kardeşi Ogolen-çerbi² Arulad'lardan ayrılarak, büyük kardeşi Bo'orçu'nun peşinden geldi. Celme'nin küçük kardeşi Ça'urhan ve Sube'tai-ba'atur, Uriyanghan'lardan ayrılarak Celme'nin yanına geldiler. Besud'lardan Degai ve Kuçugur adında iki kardeş, Suldus'lardan Çilgutai, Taki ve Tayiçi'udai³ adlı kardeşler de geldiler. Calayir'lardan Seçe-domoh ve Arhai-şasar-bala oğulları ile birlikte geldiler. Honghotan'lardan Süyiketü-çerbi de geldi. Sukeden, Cegai ve Hongdahor, oğulları Sukegai-ce'un, Ne'udai ve Ça'ha'an-uva ile birlikte geldiler⁴. Olhuno'ud'lardan Kinggiyadai, Horolas'lardan Seçi'ur ve Dorben'lerden Moçibedu'un da geldiler. İkires'lerden Butu, güvey olarak orada bulunduğundan beraber geldi. Noyakin'lerden Cungso da geldi. Oronar'lardan Cirho'an da geldi. Barulas'lardan Suhu-seçen ve Haraçar oğulları ile birlikte geldiler. Sonra, Ba'arin'lerden Horçi-usun ve ihtiyar Kokoços, Menen-ba'arin'lerle beraber bir gureyen⁵ halinde geldiler.

§ 121. Horçi gelince şunları söyledi: "Kutsal Bodoçar'ın (bir zamanlar) kaçırmış olduğu⁶ kadından doğan bizlerin, Camuğa ile

¹ Kozin bu iki adı birleştirerek: «Barulas'lardan Hübilai-hüdus kardeşleri ile birlikte geldi» diye çeviriyor. Halbuki bunların ayrı ayrı iki şahıs olduğu gerek önce tercümeden ve gerek NT. deki başka cümlelerden anlaşılmalıdır. Meselâ, § 202 de bunlar ayrı ayrı binbaşı olarak zikrediliyorlar.

² çerbi sözü için bak: § 191 not.

³ Kozin, Çilgutai ve Taki adlarını birleştirerek burasını şöyle tercüme ediyor: «Tayiçi'ut'lardan Suldus kabilesine mensup Çilgutai-taki kardeşleri ile birlikte geldi». Halbuki bu üç söz İnt. de ayrı ayrı şahıs adı olarak gösterilmiştir. Çilgutai § 124 te müstakil olarak da zikredilmektedir.

⁴ NT.: Sukeken-o Cegai Hongdahor-un ko'un Sukegai Ce'un irebe gu, Ne'udai Ça'ha'an-uva irebe gu. Bu cümlede büyük harflerle gösterdiğimiz sözlerin herbiri İnt. de özel ad olarak ifade edilmişlerdir. Yukarda Haenisch'e göre tercüme ettik. Kozin'in tercümesi: «Sukeken (kabilesinden) Cegai-hongdahor'un oğlu Sukegai-ce'un geldi, Ne'udai (kabilesinden) Ça'ha'an-uva da geldi».

⁵ Bak: § 90 not.

⁶ Bak: § 41.

Anamız bir,
Kanımız birdir.

Camuğa'yı terketmemiş olurduk, fakat ilâhî bir işaret bana (rüyamda) şunları gösterdi: Beyaz bir inek gelerek Camuğa'nın etrafında dolaştı ve onun çadır arabasını süstü, sonra da Camuğa'yı süstü. Bu esnada ineğin iki boynuzundan biri kırılıverdi, inek de: 'Boynuzumu ver!' diyerek toprakları saçmaya ve Camuğa'nın karşısına dikilerek böğürmeye başladı. Derken, boynuzsuz (başka) bir beyaz öküz, sırtına yüklenmiş büyük bir çadır direğini çekerek geldi. O, büyük araba izinden, Temucin'in peşinden gömürdeyerek geliyor ve: 'Gökle yer, Temucin'i ulusun¹ hükümdarı ilân ettiler. Şimdi (Temucin) ulusu¹ idaresine alsın!'² diyordu. Bu hayırlı alâmetler bana istikbali haber verdi. Temucin, sen ulusun hükümdarı olursan, beni bu kehanetim için ne ile sevindirirsin?.. Temucin ona: "Hakikaten ulusun hükümdarı olursam, seni tümen komutanı yaparım," dedi. (Horçi şöyle söyledi:) "Bu gibi mühim hadiseleri önceden haber verdiğim için beni ancak bir tümen komutanı yaparsan, bu mükâfat neye yarar? Beni tümen komutanı yaptıktan başka, devletin güzel ve iyi kızlarından arzuma göre almama ve otuz kadınımlı olmasına müsaade et! Sonra, müracaatlarımı da dinle!.."

§ 122. (Temucin'e daha şu kimseler gelip iltihak ettiler:) Hunan başlarında olduğu halde, Geniges'ler bir gureyen³ halinde geldiler. Sonra Daritai-otçigin de gureyeni³ ile geldi. Cadaran' lardan Mulhalhu da geldi. Sonra Uncin-sahayit dahi bir gureyen³ ile geldi. (Temucin) böylece Camuğa'dan ayrılıp Kimurha nehri civarındaki Ayil-harahana yakınında yerleştiği zaman, Curkin'li Sorhatu-curkin'in Saça-beki ve Taiçu adındaki iki oğlu bir gureyen³ ile, daha Nekuntaizi'nin oğlu Huçar-beki bir gureyen ile, Hutula-han'ın oğlu Altan-otçigin bir gureyen ile, işte bunlar da Camu-

¹ Bak: § 53 not.

² NT. *tenggiri hacar eyetulducu Temucin'i ulus-un ecen boltuhai kegen, ulus te'ecu abçu agisu keyen.* Bu cümleyi Kozin'e göre çevirdik. Haenisch şöyle tercüme ediyor: "Gökle yer, Temucin'i ulusun hükümdarı ilân ettiler. İşte ben devleti sırtımda getiriyorum!.."

³ Bak: § 90 not.

ha'dan ayrılıp hareket ettiler ve Temucin Kimurha nehri civarındaki Ayil-ğarağana yakınında iken gelip onunla birleştiler. Sonra (hep birlikte) buradan kalkarak, Gurelgu (dağları) arasında, Sanggur nehri civarında bulunan Ğara-cirugen¹ yanındaki Koko-na'ur² boyuna gidip yerleştiler.

§ 123. Altan, Hıçar ve Saça-beki kendi aralarında konuştuktan sonra Temucin'e şunları söylediler: "Biz seni Han yapmak istiyoruz. Temucin, sen Han olursan, biz

Düşmanlara karşı öncü olarak yürürüz,
Onların en güzel
Kadın ve kızlarını,
Saraylarını, devlet ve milletlerini,
Güzel yanaklı kadın ve kızlarını,
Güzel bacaklı beygirlerini
Dört nala koşturarak sana getiririz.
Vahşi hayvan avına çıktığın zaman,
Önde giderek onları sana doğru süreriz.
Bozkır avlarının
Gövdesini, toptan sana getiririz.
Dağ avlarının
Butlarını, toptan sana getiririz !
Savaş günlerinde
Emirlerine itaat etmezsek,
Bizi mal ve mülkümüzden,
Kadın ve eşlerimizden
Ayrarak,
Kara kafalarımızı
Yer üzerine fırlat.
Sulh günlerinde
İttifakı bozarsak,
Bizi kendi adamlarımızdan,
Kadın ve çocuklarımızdan
Ayrarak,
Sahipsiz memlekete sür ! „ -

¹ Bak : § 89.

² Bak : § 89.

Onlar böyle karar verdiler ve Temucin için ant içerek, onu Çinggis¹ -hahan (kağan) unvaniyle hükümdar ilân ettiler.

§ 124. Çinggis, Hahan olunca, Bo'orçu'nun küçük kardeşi Ogolai-çerbi²'ye okluk³ taşımak hakkını verdi. Bundan başka, Haçi'un-tohura'un'a ve iki kardeş olan Cetai ile Doholhu'ya da okluk taşımak hakkını verdi. Onggur, Süyiketu-çerbi² ve Hada'an -daldurhan, bu üçü :

"Biz, sabah içkisini
Azaltmayız,
Akşam içkisini
Geciktirmeyiz !,

diyerek aşçı oldular.-Degai şöyle dedi:

"Ben, iki yaşındaki koyun etinden
Çorba⁴ yaparım,
Sabah yemeği az olmasın,
Akşam (yemeği) geç kalmasın.
Ala koyunlara öyle bakarım ki,
Arabalar dolsun.
Kara koyunlara öyle bakarım ki,
Sürüler çoğalsın.
Ben, obur ve kötü bir adamdım,
Şimdi koyunları güder,
Ancak işkembe yemekle geçinirim.,,

Degai bunları söyliyerek koyun çobanı oldu. — Onun küçük kardeşi Guçugur :

"Kilitli arabaların
dingilbaş çivileri düşmesin,
Tenggisgeli⁵ arabalar
yolda kırılmasınlar,

¹ Bu söz için Haenisch'in notlarına bak.

² çerbi sözü için bak : § 191 not.

³ NT. : *hor* 'akuburluk, okluk, tirkeş', bak : § 105 not. *hor* taşımak hakkını haiz olan kimselere *horçin* deniliyor ("silâhşor.."); bir nevi askerî rütbedir. (Krs. : § 192 not).

⁴ NT. : *şulen*, bak : § 279 not.

⁵ NT. : *tenggisge*; lat. de tercümesi yoktur. Haenisch bunu lüga-tinde izah etmemekle beraber, tercümesinde «dingil» diye alıyor. Kozin bu sözü Moğ. *tenggege* «kudret, sanat» (Kow. 1696) ile izah ederek «sa-nat eseri araba» diye çevirmiştir.

ben de çadır arabalarına bakarım,, dedi. -Dadai-çerbi : "Ben de evdeki hizmetçilere nezaret ederim,, dedi. Hübilai, Çilgutai ve Harhai-tohura'un, bu üçü Hasar'la birlikte ¹ kılıç kuşandılar. (Çinggis-ħahan) onlara :

"Haşinlerin
Boynunu koparınız,
Küstahların
Göğsünü parçalayınız!,,

diye emir verdi. - Belgutai ile Haraldai-tohura'un'a :

"Siz beygirlere bakınız,
Seyislik yapınız!,,

dedi. - Taiçi'ut'lardan Hutu, Moriçi ve Mulħalħu at sürülerine bakmak vazifesini aldılar. - (Çinggis-ħahan), Arħai-ħasar ile Tahai, Sukegai ve Ça'urħan'a, yani bu dört kimseye :

"Siz, uzak mesafe için ħo'orçah (-okum) ²,
Yakın mesafe için benim odora (-okum) ³

olunuz!,, dedi. - Sube'etai-ba'atur :

"(Adamları) sıçan gibi
Toplarım,
Dışarda kalanları
Kara karga gibi
Toplarım.
Bir keçe gibi
Seni örtmek isterim,
Rüzgârdan muhafaza eden keçe gibi
Senin evini korumak isterim!,, dedi.

§ 125. Bundan sonra Çinggis-ħahan, Bo'orçu ile Celme'ye sunları söyledi :

"Gölgemden başka dostum yokken
Bana gölge oldunuz

¹ NT.: Hübilai, Çilgutai, Harhai-tohura'un ħarban-ni Hasar lu'a bolun... Kozin'in tercümesi: "Hübilai, Çilgutai ve Harhai-tohura'un, Hasar'ın emri altında cellât tayin olundular".

² İnt.: "Bir nevi ok".

³ İnt.: "Bir nevi ok".

Gönlümü teskin ettiniz,
Sizi unutmıyacağım!

Siz ikiniz herkesten önce bana gelip yanımda kaldığınız için, buradakilere baş olmanız icap etmez mi?.. Çinggis-ħahan bundan başka şunları ilâve etti: "Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı; onlar beni korudular, bu sayede sizler de dostumuz Camuħa'dan ayrılıp dostluk düşünceleriyle bana geldiniz. Böyle olunca şüphesiz ki siz benim eski arkadaşlarımsınız ve buraya saadet getirdiniz! Şimdi herbirinizi uygun bir şekilde nasbedeceğim!.."

§ 126. Çinggis-ħahan'ın Han intihap edildiğini bildirmek için, Dahai ve Sugagai, Kereyit (hükümdarı) To'oril-ħan'a elçi olarak gönderildiler. To'orii-ħan: "Oğlum Temucin'i Han yapmanız pek doğrudur. Siz Mangħol'lar nasıl öyle Hansız kalabilirdiniz?"

Bu kararınızı
Bir daha bozmayınız,
Bu mukavelenizi
Bir daha parçalamayınız,
Yakanızı
Tekrar koparmayınız!..

diye cevap gönderdi.

IV.

DÜŞMANLARIN CAMUHA ETRAFINDA TOPLANIŞI, CAMUHA'NIN GEÇİCİ ÜSTÜNLÜĞÜ VE YENİLMESİ

§ 127. (Çinggis-hahan), Ar^hai-hasar ile Ça'urhan'ı Camu-ha'ya elçi olarak gönderdiği zaman, Camuha şöyle dedi: "Al-tan ve Huçar'a gidip şunları söyleyiniz: Altan ve Huçar, siz dostum Temucin'in

Böğürlerini dürterek,
Kaburgalarını gıdıklayarak

niçin ikimizin arasına ayrılık soktunuz? Dostumdan henüz ayrılmamışken, niçin dostum Temucin'i Han yapmadınız? Şimdi onu hangi düşüncelerle Han yapıyorsunuz? Altan ve Huçar, verdiğiniz söze sadık kalarak dostumun gönlünü yatıştırınız ve dostuma iyi arkadaşlık temenni ediniz! .. Camuha'nın söz-
leri bundan ibaretti.

§ 128. Bu (vakadan) sonra, Camuha'nın küçük kardeşi Taiçar, Calama (dağı)nın önündeki Olegai menbandan kalkıp, bizim Sa'ari bozkırında bulunan Coçi-darmala'nın at sürüsünü çalmak maksadiyle oraya gitmişti. Taiçar, Coçi-darmala'nın sürüsünü alıp götürdü. Sürüsünün aşırıldığını öğrenen Coçi-darmala, dostlarından yardım göremeyince kendisi takibe koyuldu. Geceleyin atının yelesine yaslanarak onun sürüsüne yaklaştı ve Taiçar'ı arkasından vurarak öldürdü. Sonra kendi sürüsünü alarak geri döndü.

§ 129. Hepsi on üç kabile teşkil eden Camuha ve başka Cadaran'lar: "Küçük kardeşimiz Taiçar öldürülmüştür!," diyerek harekete geçtiler ve üç tümenlik bir kuvvetle A'ula'ut-turha'ud (dağı) üzerinden Çinggis-hahan'a karşı sefere çıktılar. İkires'lerden Mutke-totah ve Borodaki, Gurelgu'de (konmuş) olan Çinggis-hahan'a gelerek (yukardaki) vakayı anlattılar. Bu haberi aldığı zaman, Çinggis-hahan'ın kuvveti on üç gure'et'ten¹ ibaretti ki, bu da üç tümen teşkil ediyordu. Bu durumda Camuha'-

¹ Bak: § 90 not.

ya karşı sefer etti. Dalan-balcut'ta karşılatılar. Çinggis-*hahan* orada Camu*ha* tarafından takip edilerek Onan boyundaki Cerene geçidine kadar çekildi. Camu*ha* : "Onları Onan boyundaki Cerene geçidine kadar çekilmeye mecbur ettik!," diyerek geri döndü ve (esir aldığı) Çinös prenslerini yetmiş kazanda kaynatarak öldürdü. Ne'udai ve Ça*ha*'an-uva'nın da kafalarını kestirerek at kuyruğuna bağlatıp sürüklettirdi.

§ 130. Camu*ha* böylece oradan döndüten sonra, Uru'ud'lardan Curçe'dai kendisinin Uru'ud kabilesini alarak, Mang*hud*'lardan Hıyuldar da kendisinin Mang*hud* kabilesini alarak Camu*ha*'dan ayrıldılar ve Çinggis-*hahan*'a gelip iltihak ettiler. Munglik-eçiğe o esnada Camu*ha* yanında bulunuyordu. Manglik-eçiğe de yedi oğlu ile Camu*ha*'yı terkederek Çinggis-*hahan*'a gelip birleşti. Çinggis-*hahan* : " Bu kadar halk ve bu kadar ulus Camu*ha*'dan ayrılarak kendiliğinden geldi ," diye seviniyordu. Bu vesile ile Çinggis-*hahan*, Ho'elun-ucin, H*asar*, Curkin'li Saça-beki, Taiçu¹ ve başkaları, Onan boyundaki ormanda ziyafet tertip ettiler. En önce Çinggis-*hahan*'a, Ho'elun-ucin'e, H*asar*'a, Saça-beki'ye ve arkadaşlarına birer kâse (içki) ikram edildi. Sonra, Saça-beki'nin küçük karısı Ebegai'a da başkalarından evvel bir kâse (içki) ikram edildi. Bunun üzerine hatunlardan H*oricin* ve Hı'urçin : "Ebegai'a bizden önce nasıl ikram ediyorsun?," diyerek aşçıbaşı Şiki'ur'u azarladılar. Aşçıbaşı Şiki'ur : "Yesugai-ba'atur ile Nekun-taize öldü diye, (onların yokluğundan istifade ederek) niçin beni böyle dövüyorsunuz?," diyerek yüksek sesle ağladı.

§ 131. Bu ziyafeti bizlerden Belgutai idare ediyor ve (o esnada) Çinggis-*hahan*'ın atları yanında bulunuyordu. Curkin'ler tarafından ise ziyafete Buri-boko² nezaret ediyordu. O esnada, H*adagin*'lerden bir adam bizim semerlikten bir kantarma kayışı çalarken yakalandı. Buri-boko kendilerinden olan bu adamı himaye etmek istediğinden, Belgutai adet olduğu üzere³ onunla güreşmeye başladı. Onun sağ yeni sıyrılmış ve

¹ Bu söz İnt. de, burada «kabile adı» diye gösterilmiş ise de. §§ 49, 122, 179 da «şahıs adı» olarak ifade edilmiştir. Zateu Haenisch ve Kozin de bunu şahıs adı olarak almışlardır.

² *boko* (*bökö*, *büke*) «pehlivan, güreşçi» (bak : § 8 not).

³ NT. : *nasuda*, İnt. : «bermutat». Haenisch'in tercümesi : «uzun müddet».

sağ kolu çıplak olduğu halde güreşe devam etmekte idi. Buri-boko onun çıplak omuzuna kılıçla vurdu. Belgutai böylece yaralanmış olduğu halde (yarasına karşı) hiçbir tedbir almadığından kan kaybetmekte idi. Ağaç gölgesinde oturan Çinggis-
hahan onu görerek meclisin ortasından çıkıp geldi ve: "Böyle bir muameleye nasıl tahammül edebiliriz!," dedi. Belgutai: "Yaram ehemmiyetsizdir. Benim yüzümden sakın kardeşlerinle bozuşma. Halim ağır değildir, şimdi daha iyiyim, Ağam (Hanım), kardeşlerinle barıştığın bir günde (benim yüzümden kavga çıkarmaktan) vaz geç, biraz bekle!," dedi.

§ 132. Fakat Çinggis-hahan Belgutai'nin bu ihtarlarına kulak asmadı. (İki taraf) ağaçların dallarını kopararak, kovaların değneklerini alarak dövüştüler. Neticede (Moğollar) Curkin'leri yenerek onların hatunlarından Horicin ile Hu'urçin'i esir aldılar. Fakat sonra Curkin'ler barışmak istediklerinden, (Moğollar) Horicin hatun ile Hu'urçin hatunu geri verdiler; (iki taraf da): "Barışalım!," diyerek karşılıklı elçiler gönderdiler.

Bu esnada şöyle bir haber geldi: "Tatar'lardan Megucin-se'ultu, Kitan halkının (hükümdarı) Altan-han'ın tekliflerini kabul etmediği için, (Altan-han) (kendisinin başvekili) Ongging-çingsiang'a¹: 'Gecikmeden asker topla!' diye emir gönderdi. Ongging, Megucin-se'ultu'nun idaresinde hareket eden Tatar'ları Ulca (nehrinin) mecrasına doğru takip etmektedir.". Bu haberi öğrenince

§ 133. Çinggis-hahan: "Tatar halkı eskidenberi bizim cedlerimizi ve babalarımızı öldürerek bize düşman kesilmiştir. Şimdi bunu fırsat (bilerek) onlara hücum edelim!," dedi ve To'oril-han'a şöyle haber gönderdi: "Altan-han'ın (başvekili) Ongging-çingsiang¹, Tatar'ların (reisi) Megucin-se'ultu'yu ve başka Tatar'ları Ulca (nehrinin) mecrasına doğru takip etmektedir. Cedlerimizi ve babalarımızı öldürmüş olan Tatar'ları sıkıştıralım. Babam, To'oril-han çabuk gel!,". Bu haber üzerine To'oril-han: "Oğlum, dediklerin doğrudur, hücum edelim!," dedi ve askerlerini toplayıp harekete geçerek üçüncü gün süratle gelip yetişti. Çinggis-hahan ile To'oril-han, Curkin'lerden Saça-beki ile

¹ NT.: çingsiang, İnt.: *Başvekil* = çin. ch'eng-siang (id.), krş.: yeke noyan Ongging-çingsiang (§ 248).

Taiçu'ya da: "Eskiden beri cedlerimizi ve babalarımızı öldüren Tatar'ları şimdi bu fırsattan (istifade ederek) sıkıştırmak için hepimiz sefere çıkalım!," diye davet ederek haber yolladılar. Curkin'lerin gelmesini altı gün beyhude bekledikten sonra, Çinggis-ħahan ile To'oril-ħan daha fazla dayanamıyarak, Ongging-çingsiang ile birlikte hücum etmek için askerlerini harekete geçirdiler. Megucin'in idaresindeki Tatar'lar bu esnada, Ulca boyundaki Ĥusutu-şituyen ve Naratu-şitu'en etrafında tahkimat yapıp yerleşmiş bulunuyordu. Çinggis-ħahan ile To'oril-ħan, bu suretle mevzie girmiş olan düşmana hücum ederek Megucin-se'ultu'yu mevzilerinden attılar ve kendisini orada öldürdüler. Onun gümüşten beşiğini ve incili yorganını Çinggis-ħahan kendisine aldı.

§ 134. (Çinggis-ħahan'la To'oril-ħan:) "Megucin-se'ultu'yu öldürdük!," dediler. Ongging-çingsiang, Çinggis-ħahan ile To'oril-ħan'ın Megucin-se'ultu'yu öldürdüklerini duyunca çok sevindi ve Çinggis-ħahan'a Ca'uthuri¹ unvanını verdi, Kereyid'li To'oril'a da Ong² unvanını verdi. Ongging-çingsiang tarafından verilmiş olan Onghān³ tabiri işte o zamandan kalmaz. Ongging-çingsiang: "(Megucin-se'ultu'yu) yandan hücum ederek öldürmekle, Altan-ħan'a büyük yardımda bulundunuz. Bu yardımınızı Altan-ħan'a arzedeceğim. Çünkü, Çinggis-ħahan'a bundan daha yüksek bir unvan olmak üzere Caotao⁴ unvanını vermek hakkı (ancak) Altan-ħan'a aittir!," dedi. Ongging-çingsiang oradan büyük bir sevinçle avdet etti. Çinggis-ħahan ile Onghān Tatar'ları yağma ederek (ganimeti) paylastıktan sonra evlerine dönerek yerleştiler.

§ 135. Tatar'ların Naratu-şitu'en'deki müstahkem mevkilleri yağma ederken, bizim askerler orada bırakılmış küçük bir erkek çocuk buldular. Burnunda altın bir halka⁵, üzerinde

¹ Bir nevi unvan. Temucin, Onghān'a hitap ederken kendisini böyle takdim ediyor. (Haenisch'in notlarına bak).

² NT.: ong < çin.: 王 wang «kral, prens».

³ NT.: onghān < wang + ħan. To'oril'in lâkabı olup, sonraları isim olarak ta kullanılmıştır.

⁴ İnt.: «Memur unvanı». Bu ve yukardaki sözler için Haenisch'in notlarına bak.

⁵ NT.: altan e'emek dorebçita. Bu cümledeki e'emek İ. de. «daire, yüzük, kuşak» diye ve dorebçi tabiri de «yüzük, bilezik» şeklinde tercüme

de altın işlemeli ipekle ve samur derisi ile astarlanmış bir cep-ken bulunan bu çocuğu Çinggis-hahan Ho'elun anaya hediye etti. Ho'elun ana: "Bu her halde iyi bir adamın çocuğu ve asil cedli bir adamın torunu olsa gerektir," dedi ve onu beş çocuğun yanına altıncı kardeş olarak aldı, Şikikan-huduğu adını koyarak kendi oğlu gibi büyüttü.

§ 136. Çinggis-hahan'ın esas karargâhı Hariitu gölü civarında idi. Curkin'ler, bu karargâhta kalmış olan kimselerden elli kişinin elbisesini yağma ettiler, on kişiyi de öldürdüler. Bu karargâhta (sağ) kalan adamlarımız Çinggis-hahan'a: "Curkin'ler şöyle böyle yaptılar," diye (onların kötü muamelelerini) bildirdiklerinde, Çinggis-hahan çok kızdı ve: "Curkin'ler nasıl olup da böyle bir harekette bulundular?¹. Onan, ormanında yaptığımız toplantıda bu adamlar aşçı Şiki'ur'u tahkir etmişler ve aynı adamlar Belgutai'ı omuzundan yaralamışlardı. Onlar barışmak isteyince, biz Horicin ile Hu'urçin'i geri vermiştik. Bundan sonra: 'Cedlerimizle babalarımızı öldürmüş olan eski düşmanımız Tatar'ları muhasara etmek için sefere çıkalım!' diyerek Curkin'leri altı gün beklediğimiz halde gelmeyenler yine onlardı. Şimdi ise aynı adamlar düşman tarafını tutarak² bize düşman oldular," diyerek, Çinggis-hahan Curkin'lere karşı harp açtı. Curkin'ler, Keluren'in Kodo'e-aral civarındaki Dolo'an-bolda'ut (Yedi tepe) etrafında buldukları esnada, (Çinggis-hahan) onların halkını esir etti. Saça-beki ile Taiçu (ancak) pek az kimse ile³ kaçıp kurtuldular. (Moğollar), onları peşle-

edilmiş olup, tekmil cümle YP. de: «Burnunda altın bir yüzükle» diye nakledilmiştir. Haenisch buna dayanarak yukardaki gibi tercüme ediyor. Kozin: *döröbçi* «küçük bağ, şerit, kordon» ve cümleyi de: «(elbisesinde) ipe dizilmiş altın yüzükler (halkalar) vardı» diye çevirmiştir.

¹ NT.: *curkin-e ker eyin kikden bule'qi*. Kozin'in tercümesi: «Curkin'lerin bu işini affetmek akla gelir mi?». Vladimirtsov'un tercümesi: «bu gibi muameleyi Curkin'lerden ne diye çekiyoruz?» (Vlad. İkt. § 60).

² NT.: . . . *daiyiaun-tur şihan* . . . ; aynen tercümesi: «düşmana dayanarak, yaslanarak». Kozin *şihahu* sözünü «bakmak» diye ve cümleyi de: «Düşmanların gözü önünde düşmanımız oldular» şeklinde tercüme etmiştir.

³ NT.: *cogen bes-iyen duta'aba*. Yukarda Kozin'e göre çevirdik. İnt.: *cogen* «az», *bes* «yorgun vücut» diye izah edildiğinden, Haenisch te buna dayanarak: «Sie retteten ihr nacktes Leben» şeklinde tercüme etmiştir.

rinden takip ederek Teletu boğazında arkalarından yetiştiler ve Saça-beki ile Taiçu'yu yakaladılar. Çinggis-hahan Saça-beki ile Taiçu'yu yakaladıktan sonra onlardan: "Bir zamanlar ne konuşmuştuk?", diye sordu. Saça-beki ile Taiçu: "Biz sözümüzde durmadık. Şimdi sözümüze göre muamele et!,"¹ dediler ve sözlerini ispat için boyunlarını ileri uzattılar². (Çinggis-hahan), sözlerini yerine getirmek için onları kendi arzularına göre öldürttü ve cesetlerini bozkıra attırdı³.

§ 137. (Çinggis-hahan), Saça ile Taiçu'yu yok ettikten sonra Curkin halkını önüne katarak dönerken, Calayir'lardan Telegetu-bayan'ın Gu'un-u'a, Çila'un-hayıçi ve Cebke adlı üç oğlu da Curkin'ler arasında bulunuyordu. Gu'un-u'a, Muğali ve Buha ismindeki iki oğlu ile birlikte kendisini takdim etti ve:

"Bunlar senin eşiginde
Kulun⁴ olsunlar,
Eşiginden
Uzaklaşırlarsa,
Ökçelerini kes!
Bunlar senin kapında

¹ NT.: *uguleksen uge-dur-iyen ba ese gurbe, uges-tur mano gurge*. Yukarda Hachnisch'e göre çevirdik. Kozin'in tercümesi: «Eğer her hangi bir işte sözümüzde durmamışsak ispat et!».

² NT.: *uges-iyen mederecu tuşicu okbe*. Kozin bu cümleyi: «Çinggis Han onlara sözlerini hatırlattı» diye çeviriyor. Fakat *tuşigu* «nasbetmek» sözü bu yerde İnt.: «Boynunu ileri uzatmak» diye izah edilmiş olup, Hachnisch te buna göre tercüme etmiştir.

³ NT.: . . . *bute'ecu mun tende gebe*. Kozin *gebe* sözünü ancak bir yardımcı fiil sayarak: «Onların işini bitirdi» diye çeviriyor. Halbuki *gegu* İnt. de «bırakmak, atmak» manaları yanında «(cesedi) bozkıra atmak» anlamında da kullanılmıştır.

⁴ NJ.: *bo'ol* (yazı dilinde: *boğol*). Bu sözü şark (islâm) memleketlerinde olduğu gibi «köle, demirbaş köle» şeklinde anlamak doğru olmaz. Eski Moğol *bo'ol* (boğol)'ları hakikî ve tam manasiyle köle değillerdi (bak: Vlad. İqt. § 64): Bunlar mülklerini muhafaza ederler, muayyen bir derecede şahsî hürriyetlerinden faydalanırlardı. *bo'ol* bu eserde yalnız olarak değil de bilhassa şu terkiplerle kullanılmaktadır: *bosoğa-yin bo'ol* «eşik hizmetçileri, kapu kulu» (§ 137); *yençu bo'ol* «hizmetçi, hususî (şahsî) köle» (§§ 137; 180); *haraçu bo'ol* «adi köle» (§ 200); *bo'ol nekun* «köle ve hizmetçiler» (§ 200).

Hizmetçin¹ olsunlar,
Kapını
Terkederlerse,
Kebellerini
Kesl.,

diyerek oğullarını Çinggis-*hahan*'a verdi. Çıla'un-*hayaçi* de Tungge ve *Haşi* adlı iki oğlunu Çinggis-*hahan*'a sunarak şunları söyledi:

“Altın eşliğini beklesinler
Diye bunları sana veriyorum.
Altın eşigiden
Uzaklaşırlarsa,
Hayatlarına son ver!
Geniş kapını yükseltsinler (açsınlar)
Diye bunları sana veriyorum.
Geniş kapını
Terkederlerse,
Kalplerini ayaklarımla çiğne!..”

(Çinggis-*hahan*) Cebke'yi *Hasar*'a verdi. Cebke, Curkin'lerin ordugâhında bulmuş olduğu Boro'ul adlı küçük çocuğu, ziyareti esnasında Ho'elun anaya hediye etti.

§ 138. Ho'elun ana: Merkit'lerin ordugâhında bulunmuş Guçu² adlı çocuğu, Taiçi'ut'lardan Besut'ların ordugâhında bulunmuş Kokoçu³ adlı çocuğu, Tatar'ların ordugâhında bulunmuş Şigikan-*hutuğu*⁴ adlı çocuğu ve Curkin'lerin ordugâhında bulunmuş Boro'ul⁵ adlı çocuğu, yani bu dört yavruyu evinde büyüttü. Ho'elun ana: “Çocuklarıma

¹ NT.: *yençu bo'ol*. *bo'ol* sözü için yukardaki nota bak. *yençu*, *gamçu*, *yançu*, *emçu*, *amçu* şekillerinde kullanılan söz «bizmetçi, tabi» anlamına gelmekte, bazan yalnız olarak (bak: § 224) ve bazan da terkîp halinde kullanılmaktadır, meselâ: *yençu bo'ol* (§ 137), *yençu irge(n)* «tabi halk, köle» (§§ 139; 186); *yençu keşikten* veya *yençu tumen keşikten* «emektar muhafızlar» (§§ 231; 269), *e'uden-o yençu* «kapı hizmetçisi» (§ 211).

² NT.: *guçu*, *küçu*, bak: § 114.

³ Bak: §§ 119; 202; 214.

⁴ NT.: *şigikan hutuğu* veya: *şigihutuğu*, bak: § 135.

⁵ NT.: *boro'ul* veya: *borohul-noyan*, bak: §§ 137; 163; 172; 173; 177;

Gündüzleri
Görmek için kim göz olsun?
Geceleri
İşitmek için kim kulak olsun?„

diyerek onları kendi evinde terbiye etti.

§ 139. Bu Curkin halkının menşesine gelince, vaziyet şöyle olmuştur : Hâbul-han'ın yedi oğlundan en büyüğü Okin-bala-ğah¹ idi. Onun oğlu Sorhatu-curki idi. Curkin kabilesi teşkil edilirken, o : “Hâbul-han'ın çocuklarının büyüğüüm !„ diyerek kendi halkı içerisinde (en iyi kimseleri) seçti:

Kebetlerinde cesaret,
Baş parmaklarında ok atmak için kuvvet olanları,
Ciğerlerinde cesaret,
Ağızlarında hiddet olanları,
Böyle faziletli kimseleri,
Kuvvetli kahramanları seçti.

Bunlar kuvvetli, cesur ve mağrur oldukları, kimse de onlara karşı çıkamadığı için Curkin tesmiye edildiler. Vaka işte böyle olmuştur. Çinggis-ğahan işte bunun gibi mağrur bir halkı yenmekle Curkin ailesini imha etti, halkını ve milletini de kendisine tabi kıldı².

§ 140. Bir gün Çinggis-ğahan : “Buri-boko ” ile Belgutai'yı güreştirelim !„ dedi. Buri-boko, (bundan önce yaptıkları bir güreş esnasında) Belgutai'yı bir kolu ile yakalayarak ve bir ayağı ile iterek yere yuvarlamış ve onu kılmıdayamayacak bir halde tutmuştu. Buri-boko ulusun güreşçisi³ idi. Şimdi ise (Çinggis-ğahan) Belgutai ile Buri-boko'yu (tekrar) güreştirmek istiyordu. Yenilmez bir adam olan Buri-boko, (bu güreş esnasında mahsus) yıkılıverdi. Belgutai onu yere sermeye (sırtını yere getirmeye) muvaffak olamayınca omuzlarından yakaladı ve

202; 209; 213; 214; 240; 241. Bu dört şahıs sonraları binbaşı olarak mühim işler görmüşlerdir.

¹ Bak: *Okin-barğah*, § 48.

² NT.: *yençü irgen*, bak : § 137 not.

³ NT.: *boko* (*böke, büke*), bak : § 8 not ; §§ 41 ; 50 v. b.

sırtına ¹ çıktı. Belgutai geriye bakıp Çinggis-hahan'ı görmesiyle, Hahan alt dudakını ısırды. Belgutai derhal anladı ve ata biner gibi rakibinin üzerine çıkarak onun iki yakasını elleriyle kavrayıp birbirine doğru çekti ve arkasına dizini dayayarak bel kemiğini kırdı. Buri-boko, bel kemiği kırılınca : " Ben Belgutai tarafından yenilmemiş olurdum, fakat Hahan'ın hiddetinden korktum ve mahsus yatarak tereddüt ettim, bu ise hayatıma mal oldu „ dedi ve derhal öldü. Belgutai rakibinin bel kemiğini kırdıktan sonra onu sürükleyip dışarı attı.

Habul-han'ın yedi oğlundan en büyüğü Okin-barhah idi. İkincisi Bartan-ba'atur olup onun oğlu da Yesugai-ba'atur idi. Üçüncüsü Hutuhtu-mungler olup onun oğlu da Buri idi. (Buri bir kaç defalar) güreştikten sonra, Bartan-ba'atur'un oğullarından ayrılıp ² Barhah'ın cesur oğulları ile arkadaş olmuştu. Ulusun güreşçisi olan Buri-boko böylece, Belgutai tarafından bel kemiği kırılmak suretiyle öldürülmüştü.

§ 141. Bundan sonra, tavuk yılında (1201) Hadagin ve Salci'ut (kabileleri) anlaştılar ; Hadagin'lerden Buğu-çorogi kendi adamları olan Hadagin'lerle ³, Salci'ud'lardan Çirgidai -ba'atur da kendi adamlarıyla gidip Dorben ve Tatar'larla ⁴ anlaştılar; Dorben'lerden Hacı'un-beki kendi adamlarıyla, Tatar'lardan Alçi ve Calin-buğa kendi adamlarıyla, İkires'lerden Tuge-mağa kendi adamlarıyla, Unggirad'lardan Dergek, Emel, Alhui ve başkaları, Horolas'lardan Çonah ve Çaha'un kendi adamlarıyla, Naiman'ların Guçu'ut-naiman kabilesinden Buyiruh-han, Merkit'lerden Tohto'a-beki'nin oğlu Hutu, Oyirad'lardan

¹ NT. : *sa'ari*, İnt. : «kış, makat». Kozin bunu Moğ. *sağari* «deri» sözü ile karşılaştırarak, cümleyi : «... onun belindeki kemeri üzerine çıkı» diye çeviriyor.

² NT. : *bartan-ba'atur'un ko'un eçe alus. alus* İnd. de : «ötede, ötesinde» diye tercüme edilmiştir. Kozin bu sözün manasını ayrıca göstermeyip cümleyi : «Güreşte Bartan-ba'atur'un oğullarından çok üstündü» diye çeviriyor.

³ NT. : *Hadagin-o Buğu-çorogi teri'uten Hadagin Salci'ud-un Çirgidai-ba'atur teri'uten*. Yukarıda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in tercümesi : «Hadagin'lerden Buğu-çorogi kendi adamlarıyla, Hadagin-salci'ud'lardan Çirgidai-ba'atur kendi adamlarıyla...».

⁴ Haenisch, *Dorben ve Tatar* sözlerini ayırdığı haide, Kozin bunları *Dorben-tatar* şeklinde bir isim olarak alıyor.

Huduha-beki, Taiyiçi'ut'lardan Tarhutai-kiriltuh, Hodun-orçang, A'uçu-ba'atur ve başka Taiyiçi'ut'lar, (bütün) bu halklar Olhüi menbaında toplandılar ve Cacirat'lardan Camuha'yı Han seçmeye karar verdiler. Bir aygır ve bir kısrağ keserek karşılıklı yemin ettiler. Bundan sonra, Ergune nehri boyunca akıntı istikametinde göç ettiler ve Kan nehrinin Ergune'ye döküldüğü yerde bir adamın burnunda Camuha'yı Gur-han¹ (unvaniyle hükümdar) ilân ettiler. Bu seçimden sonra, Çinggis-hahan ile Onghan'a karşı harp açmaya karar verdiler. (Fakat) Horolas'lardan Horidai, (Camuha taraftarlarının) sefer için verdikleri bu kararı Çinggis-hahan'a bildirdi. Çinggis-hahan bu esnada Gurelgu'de bulunuyordu. Böyle bir haber karşısında Çinggis-hahan Onghan'ı bundan haberdar etti. Onghan bu haberi alır almaz derhal askerlerini toplayıp Çinggis-hahan'ın yanına geldi.

§ 142. Onghan geldikten sonra Çinggis-hahan'la müzakere ederek Camuha'ya karşı savaşa karar verdiler ve Keluren nehri boyunca akıntı istikametinde yola çıktılar. Çinggis-hahan, Altan, Huçar ve Daritai'yi, yani bu üç (kimseyi) uç (öncü)², olarak ileri gönderdi. Onghan da, Sanggum, Cağa-gambu ve Bilge-beki'yi, (yani) bu üç (kimseyi) uç (öncü) olarak ileri gönderdi. Bu uçlar da ileriye keşif kolları (karakol postaları)³ çıkardılar: Enegen-guiletud'e bir (sabit) keşif kolu⁴ çıkarıldı, onun ötesinde Çekçer'e bir (sabit) keşif kolu çıkarıldı, ondan ötede Çihurhu'ya da bir (sabit) keşif kolu çıkarıldı.

¹ Bu unvan için Haenisch'in notlarına bak:

² NT.: *manglai*, esas manası: «alı»; krş. : Türkçe: *manglay* (id.) (Çağ., Tar., Şark T., Kazan.).

³ NT.: *hara'ul*. Krş.: Moğ. yazı dilinde *harağul* «nöbetçi, bekçi, karakol» (Kow. 832), orta Moğ. da *haravul*, *haraul* (id.). (Vlad. Gr. s. 216); Türkçede: *karagül* (id.) (Çağ.), *karaul* (id.) (Kazak., Kazan., Tel.), *karakol* (Güney T.) < *kara* (*mak*) «bakmak» (Çağ., Doğu T., Kazan., Kazak., Kom., Tel., Sag., Şor.) + *göl*. Rusçada aynı anlamda kullanılmakta olan *karaul* sözü de bu dile türkçeden geçmiştir.

⁴ NT.: *su'urin hara'ul*. Burada *su'urin* «yer, taht, mevki» anlamına geldiğine göre, *su'urin hara'al* tabiri «yer gözeüsü, ileri karakol postası» gibi bir mana ifade etmelidir. Harekâtın cereyanında, bunların daha ziyade keşif için çıkarıldıkları anlaşılıyor. Bu eserdeki askerî terim ve muharebe durumlarının ayrıca mufassal bir şekilde açıklanması, askerlik tarihi bakımından çok faydeli dir iş olacaktır.

Bizim öncülerden Altan, Hıçar, Sanggum ve başkaları Utkiya mevkiine vardıklarında : "Burada kalalım!," diye konuşurlarken, Çihurhu'ya çıkarılmış keşif kolundan bir adam süratle koşup geldi ve : "Düşman yaklaşıyor!," diye haber getirdi. Bu haber üzerine onlar durmadılar ve "Bilgi edinelim!," diyerek düşmana doğru yürüdüler. (Düşmanla) karşılaştıktan sonra malûmat almak için "kimsiniz?," diye sordukları zaman bunların, Camuha tarafından öncü olarak ileri sürülen kıtaya ait oldukları anlaşıldı. Manghol'lardan A'uçu-ba'atur, Naiman'ıardan Buyiruh - han, Merkit'lerden Tohto'a - beki'nin oğlu Hutu ve Oyirad'lardan Huduha - beki, işte bu dört kişi hep birlikte Camuha'nın öncüsü olarak geliyorlardı. Bizim öncüler onlarla karşılıklı sesiendiler. Bu esnada karanlık basmaya başladığından : "Yarın çarpışalım!," diyerek geri çekildiler ve esas kuvvetleriyle birlikte gecelediler.

§ 143. Ertesi gün her iki tarafın orduları harekete geçti; birbirine doğru yürüyerek Koyiten'de karşılaştılar. Biribirini bir aşağı bir yukarı sıkıştırarak, karşılıklı muharebe nizamı almağa çalışıyorlardı. Bu savaşa (Camuha tarafından) iştirak edenlerden Buyiruh-han ile Huduha sihirbazlıkla yağmur yağdırmak kudretine maliktiler. Onların yağmur için büyü yapmasıyle hakikaten yağmur yağmağa başladı, fakat fırtına, yağmuru kendi aleyhlerine çevirdi. Onlar ileri hareket edemiyerek hendeklere yuvarlandılar ve : "Biz herhalde tanrının lütfuna mazhar olmadık! „diyerek dağıldılar.

§ 144. Naiman'lı Buyiruh-han (Camuha'dan) ayrılıp Altay dağları önündeki Uuhtah istikametine gitti. Merkit'li Tohto'a'nın oğlu Hutu Selengge tarafına gitti. Oyirad'lı Huduha-beki ormanlara doğru kaçarak Şisgis yolunu tuttu. Taiyiçi'ud'lu A'uçu-ba'atur Onan yolunu tuttu. Camuha'ya gelince, kendisini Han intihap eden halkları yağma ettikten sonra Ergune boyunca akıntı istikametinde geri çekildi. Onlar bu suretle parçalandıktan sonra, Onghan Ergune istikametinde Camuha'yı takip etti. Çinggis-hahan, Onan istikametinde Taiyiçi'ud'lu A'uçu-ba'atur'u takip etti. A'uçu-ba'atur memleketine varınca kendi ulusunu beraberinde alıp götürdü. Taiyiçi'ut'lardan A'uçu-ba'atur ve Hodun-orçang Onan (nehrinin) öte tarafında, kendilerinin arta kalan

kalkanlı¹ askerlerini intizama sokarak savaşa hazırlanırken Çinggis-hahan gelip yetişti ve onlarla muharebeye tutuştu. Muharebe değişik safhalar gösteriyordu. Akşam olunca aynı muharebe meydanında karşı karşıya gecelediler. Halk da koşup geldi ve aynı yerde askerle birlikte gure'en² kurarak geceledi.

§ 145. Çinggis-hahan bu savaşta şiryanından yaralanmış, kanı durdurmak mümkün olmamıştı. O muztarip bir halde idi. Güneş batınca iki tarafta karşı karşıya yerlerinde kaldılar. (Çinggis-hahan atından) indi. Celme onun pıhtılaşmış kanını ağız kanlanıncıya kadar (ağız dolusu) emmeye başladı³. Celme başka kimseye itimat etmediğinden (yalnız bırakmıyor), yanında oturuyordu. Bu iş gece yarısına kadar sürdü. O ağızını kanla dolduruyor, bazan yutuyor, bazan tükürüyordu. Gece yarısından sonra Çinggis-hahan kendine geldi ve: "Kan tamamıyla kurudu, susadım!," dedi. Bunun üzerine Celme şapkasını, çizmesini, kaputunu ve bütün elbisesini çıkardı, üzerinde yalnız bir don olduğu halde çıplak bir vaziyette, karşıda yerleşmiş olan düşman içerisine koştu ve (düşman tarafında geceleme için) gureyen² kurmuş olan halkın arabalarına çıkıp kısırak sütü aradı, fakat bulamadı. (Konmak için) acele hareket ederken kısıraklarını sağmadan bırakmışlardı. Kısırak sütü bulamayınca bir arabadan, içerisinde yoğurt bulunan büyük bir ağaç kap⁴ alarak beraberinde getirdi. Gidişi ve gelişi esnasında onu gören olmadı, şüphesiz ki tanrı korudu. Yoğurt dolu kabı alıp getirdikten sonra Celme kendisi su arayıp buldu ve yoğurdu su ile karıştırarak (ayran yaparak) Hana içirdi, Han üç defa durarak içtikten sonra: "İçimde, gözüm tekrar aydınlandı!," dedi ve doğrularak oturdu. Bu esnada şafak söküp gün ağarmaya başlamış, Han da oturduğu yerin etrafında, Celme'nin durmuş kanı eme eme tükürmesi yüzünden, çamur peyda olduğunu görmüştü. Bunu farkedince Çinggis-hahan: "Bu da nedir? Biraz uzağa gidip tükürsen ne olurdu?," dedi. Bunun

¹ NT.: *tulastan* < *tulas* İnt.: «dört köşeli kalkan» (Haenisch'in notlarına bak). Kozin bunu *durastai* diye okuyor ve «cesur» diye çeviriyor.

² Bak: § 90 not.

³ Haenisch'in notlarına bak.

⁴ NT.: *huri'tai tarah*, «kapaklı yoğurt».

üzerine Celme: "Sen rahatsızken uzağa gidersem, senden ayrıırım diye korktum. Acele iş görürken yuttuğumu yuttum tükürdüğümü tükürdüm, heyecan içinde karnıma da birşeyler kaçı," dedi. Çinghis-hahan sözüne devam etti: "Ben böyle yatarken, niçin çıplak bir vaziyette düşman içerisine koştun? Yakalanmış olsan, benim durumumu söylemez miydin?,". Celme: "Benim düşüncem (şöyle idi): çıplak gidip herhangi bir kimse tarafından yakalanmış olsaydım, onlara: 'Sizin tarafa kaçmak istiyordum, (bizimkiler) farkedip yakaladılar ve öldürmek niyetiyle bütün elbisemi çıkardılar. Ancak bir donla ansızın kaçtım ve size geldim' diyecektim. Onlar bana inanarak elbise vermiş ve bakmış olurlardı. Fakat ben bir fırsatını bulup ata binerek geri dönemez miydim? Ben böyle düşündüm ve Hanın susamış gönlüne yetişeyim diyerek bir anda ¹ karar verip hareket ettim,, diye cevap verdi. Çinggis - hahan şunları söyledi: "Şimdi ne diyeyim? bir zamanlar Merkit'lerden üç (kabile), Burhan'ı üç defa muhasara ettiklerinde hayatımı bir defa kurtarmuştun. Şimdi yine kurumuş kanımı ağzınla emerek hayatıma can kattın. Sonra ben susuzluktan ızdırıp çekerken, kendi hayatını tehlikeye koyarak bir anda düşman içerisine koşmak ve bana doyuncaya kadar içirmekle hayatımı kurtaran yine sen oldun. Senin bu üç türlü hizmetini hiç unutmayacağım!,". (Çinggis-hahan) böyle buyurdu.

§ 146. Gün tamamiyle ağardıktan sonra, karşı taraftaki askerlerin geceleyin dağılmış oldukları anlaşıldı. Gureyen ² kurarak yerleşmiş olan halk kaçmaya muktedir olmadığından bulunduğu yeri terketmemişti. Çinggis-hahan: "Dağılmış ulusu geri getireyim!," diyerek atına binip kaçanları toplamak için gecelediği yerden hareket ederken ³, bir tepenin üzerinde kır-

¹ NT.: *nidun hara eyin setkicu*. Haenisch bu tabiri: «Göz bebeği (karası) gibi (sevdiğim) Hanı düşünerek» diye çeviriyor, yani *nidun hara* tabirini *hara nidun* «kara göz» ile (§ 194) bir sayıyor. Biz Kozin'e göre tercüme ettik. Burası lat. de bir tabir halinde değil de, kelime kelime «göz kara böyle düşünmek» şeklinde tercüme edilmiştir. Krş.: *nidan hara* «göz bebeği» (kara göz) (Kow. 827); *nidun harağa* «an, bakış» (Kow. 831). (*harağa* < *harahu* «bakmak», türkçede: *karamak* «bakmak» Çağ., Kom., Kazan.).

² Bak: § 90 not.

³ NT.: *durbekun irgen-i içü'an yabuñi-tur*. Haenisch, Çinggis Han

mızı elbiseli bir kadının " Temucin ! „ diyerek yüksek sesle bağırıp ağladığını işitti ve (hemen) : "Bu bağırıp çağıran kadın kimin nesidir? „ diye sormak için adam gönderdi. Adam gidip sorduğunda mezkûr kadın : "Ben Sorhan-şira'nın kızıyım, adım Hada'an'dır. Kocamı burada askerler yakalayıp öldürmek istediler. Ölüm tehlikesi karşısında ben 'Temucin kocamı kurtar-sın ! ' diyerek, bağıra çağıra ağladım,, dedi. Bu adam geri gelerek Çinggis-ğa'an'a yukardaki sözleri söyledi. Çinggis-ğahan bu haberi duyar duymaz dört nala koşturarak Hada'an'ın yanma gitti; atından inince kucaklaştılar. Onun kocasını askerlerimiz biraz evvel öldürmüş bulunuyorlardı. Çinggis-ğahan (kaçan) halkı topladıktan sonra, ordusunun büyük kısmı ile aynı yerde geceledi. Hada'an'ı çağırttı ve yanına oturttu. Ertesi gün, Taiyiçi'ud'lu Todoge'nin adamlarından Sorhan-şira ile Cebe de geldiler. Çinggis-ğahan Sorhan-şira'ya şöyle dedi:

"Boynumdaki
Ağır ağacı
Yere atan;
Yakamdaki
Zillet ağacını
Çıkaran sizdiniz!
Bu iş, (sizin gibi) baba ve oğullara
Yakışacak bir hareketti,
Niçin geciktiniz?„.

Sorhan-şira şöyle cevap verdi: "Ben içimden sana çoktan beri itimat besliyordum, fakat nasıl acele edebilirdim? Acele ederek daha erken gelmiş olsaydım, Taiyiçi'ut'ların ileri gelenleri¹ benim geride kalan kadın, çocuk, sürü ve erzakımı yel gibi uçurmuş olurlardı. Bunu düşünerek acele etmedik ve Hahanımızla birleşmek için ancak şimdi gelebildik,,. Sorhan-şira sözlerini bitirince, (Çinggis-ğahan: "Dediklerin) doğrudur!„ dedi.

§ 147. Çinggis-ğahan sözüne devam ederek: "Koyiten'de düşmanla karşılaşp birbirimizi sıkıştırarak muharebe nizamı

tarafından idare edilen takip hareketini burada bitmiş sayarak cümleyi: *... kaçanları geri getirirken* diye tercüme ediyor. Biz Kozin'e göre çevirdik.

¹ NT.: *noyat*, bak: § 3 not.

almağa çalışırken, oradaki sırtın yukarısından bir ok gelip benim savaş atım olan ak ağızlı kulamın boyun kemiğini parçalamıştı. Bu oku dağın arkasından kim attı?», diye sordu. Buna karşılık olarak Cebe:

“Bu oku dağın arkasından ben attım. Şimdi Han beni öldürtürse, benden ancak bir avuç kirli toprak kalır. Affedilirim, Hanın önünde :

Derin suları geçerek,
Parlak taşları kırarak
(Düşmana doğru) atılırim.
‘İlerle!’¹ dediğin yerde,
Mavi taşları kırarak,
‘Saldır!’² dediğin yerde,
Kara taşları parçalayarak
(Düşmana) saldırırim!,,

diye cevap verdi. Çinggis-hahan şöyle buyurdu: “Düşmanca hareket eden bir kimse, öldürdüğünü ve düşmanlığını gizler ve konuşurken içinde saklar³. Fakat bu adam öldürdüğünü ve düşmanlığını gizlemiyor, onu bizzat anlatıyor. Bu, arkadaş olmağa lâyık bir kimsedir.

Onun adı (şimdiye kadar) Cirho'adai idi, benim savaş atım olan ak ağızlı kulamın boyun kemiğini parçaladığı için şimdi onu Cebe⁴ tesmiye ediyorum. Seninle birlikte savaşalım. Cebe adını taşıyarak benim yanımda yürü,,

Cebe'nin Taiyiçi'ud'lardan ayrılarak (Çinggis - hahan'la) dost oluşu işte böyle cereyan etmiştir.

¹ NT.: *gur* (< *gurgu* «varmak, vasıl olmak, yetişmek»), Haenisch bu sözü «gel» ve Kozin de «ileri» diye çeviriyor.

² NT.: Haenisch'e göre: *hal* (< *halhu* «savaşmak, kızdırmak»). Kozin bu sözü *kar* şeklinde okuyarak «geri» diye çevirmiştir.

³ NT.: *kele-ben buçacı ayu*. Bu cümledeki son söz *ayu* olduğu halde, Haenisch bunu *ayuyu* (< *ayuhu* «korkmak») şekline sokarak düzeltilmiş ve «korkuyor» diye tercüme etmiştir. Biz bunu Kozin gibi *aşa* «olmak» fiilinden bir form sayarak *aya* şeklinde bıraktık ve ancak yardımcı fiil olarak *mütalâa* ettik. *-yu -yü* eki moğolcada kullanılmakta ve mastarlara eklenerek tamamlanmış bir hareketi göstermektedir, meselâ: *buiyu* (NT.) «dır» (< *bagu* «mevcut olmak»); *habtagi çilağun-u degere usun dusucu bayasu nükülen oroyu* «düz taş üzerine su damlayıp düşerse, delip geçer» (*oroyu* < *oroğu*), (Unkrig. Wb.).

⁴ Manası: «Harp vasıtası, silâh». Cebe sonraları Çinggis Hanın ordusunda binbaşı olarak vazife görmüştür. Krş.: §§ 153; 193; 195; 202; 209; 221; 238; 248; 251; 257; 272.

NAİMAN'LARA KARŞI İLK ZAFER, ONGHAN'LA BOZUŞMA

§ 148. Çinggis-hahan Taiyiçi'ud'ları yağma ederek, Taiyiçi'ud'lardan olan A'uçu-ba'atur, Hoton-orçang, Hudu'udar ve başkalarını bütün nesilleriyle kül gibi uçurarak imha etti, halkını da beraberinde götürdü. Sonra Hubahaya (civarında yerleşerek) kışı geçirdi.

§ 149. Niçigut (çıplak) Ba'arin'lerden Şirgu'etu adlı ihtiyar bir adam, oğulları Alah ve Naya'a ile birlikte ormanda (dolaşırken), hayvana binemeyecek halde (hasta) bir vaziyette gizlenmiş olan Taiyiçi'ud komutanlarından Tarhutai-kiriltuh'u yakalamış ve: "(Çinggis-hahan'ın) düşmanıdır,, diyerek arabaya bindirip alıp götürmüştü. Böylece, ihtiyar Şirgu'etu oğulları Alah ve Naya'a ile birlikte Tarhutai-kiriltug'u yakalayıp götürürlerken, Tarhutai-kiriltuh'un oğulları ve küçük kardeşleri onu kurtarmak maksadiyle takibe koyuldular. Oğulları ve küçük kardeşleri gelirken, (Tarhutai-kiriltuh) kalkamıyarak (arka üstü) arabada yatıyordu. İhtiyar Şirgu'etu arabaya çıktı ve (hayvana biner gibi) Tarhutai'yın üzerine oturarak kılıcını çektiği halde: "Oğulların ve küçük kardeşlerin seni kurtarmağa geliyorlar. Kendi hanıma ihanet ettiğim için, seni öldürmezsem bile öleceğim; çünkü kendi hanıma karşı el kaldırmış bulunuyorum. Öldürsem de öldürüleceğim. Madem ki öyle de böyle de ölmek var, hiç olmazsa (başımın altına) bir yastık elde edeyim' de öyle öleyim!,, dedi ve büyük kılıcı ile onun boğazını kesmeye hazırlandı. Bunun üzerine Tarhutai-kiriltuh çocuklarına ve küçük kardeşlerine yüksek sesle: "Şirgu'etu beni öldürecek. Öldükten sonra, benim cansız vücudumu alıp götürmekten ne çıkar? Daha ölmemişken dönüp gidiniz! Temucin beni öldürmez. Temucin daha küçükken

¹ NT. : *dere abun ukusu* ; aynen tercümesi : «Yastık alarak öleyim». Bu tabire § 154 te de raslıyoruz : *dere abun ukuye* «Yastık alarak ölelim». Bununla her askerın ölümünden önce hiç olmazsa bir düşman erini öldürmesi kastedilmektedir.

Gözleri ateşli,
Yüzü nurlu

olduğu ve kimsesiz bir memlekette bırakılıp gittiği için, ben onu beslemek maksadiyle yanıma almış :

'Terbiye edersem - zekidir, (diyerek),
İki veya üç yaşlık tayı
Besler gibi
Büyütmüştüm.
Onu öldürmek istesem bile
Öldüremedim ¹.
Ben (halâ) onun gönlündeyim,
Onun hatırasını canlandırabilirim!

Bu sözlerim yerindedir. Temucin beni öldürmez. Siz, çocuklarım ve küçük kardeşlerim, çabuk geri dönün, ta ki Şirgu'etu beni öldürmesin!,, diyerek yüksek sesle bağırdı. (Bunun üzerine, takip eden) çocukları ve küçük kardeşleri kendi aralarında: "Biz, babamızın hayatını kurtaralım! diye geldik. Eğer Şirgu'etu onu hakikaten öldürecek olursa, onun cansız boş vücudu ile ne yaparız? Şimdi henüz öldürülmemişken geri dönelim!,, diyerek bırakıp gittiler. Alah ile Naya'a, (takip edenler) yaklaşırken (arabada) uzaklaşmışlardı; şimdi ise tekrar geldiler ve (hep birlikte) yollarına devam ettiler. Hutuhul-no'ud'a vardıklarında, Naya'a: "Biz bu Tarhutai'yı yakalayıp götürürsek, Çinggis-ħahan: 'Bunlar kendi hanlarına ² karşı el kaldırmışlardır. (Kendi hanlarına) karşı el kaldıran bu adamlara nasıl itimat edilir, bunlarla nasıl arkadaşlık yapılabilir? Arkadaşlığa lâyık olmayan ve kendi hanlarına ihanet eden kimselerin kafası kesilmelidir' diyerek bizi de idam ettirmez mi? Biz en iyisi, Tarhutai'yı burada salıverelim ve kendimiz Çinggis-ħahan'a giderek: 'Bütün kuvvetimizle sana hizmete geldik. Biz esasında Tarhutai'yı yakalayıp sana getirmek için yola çıkmıştık, fakat sonra kendi hanımıza ihanet edemedik ve

¹ NT.: *uku'ulsu ke'esu*

uku'ulan gadahuyu bule'e bi.

Yukarda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in tercümesi: « O beni öldürebilir mi? Hayır bunu yapamaz! ».

² NT.: *tas ħan.* Haenisch'in notlarına bak: § 141.

göz göre göre onu nasıl ölüme sürükleyelim? diyerek salıverdük ve sana sadaketle hizmet etmeye geldik' diyelim,, dedi.

Baba ve oğulları, Naya'a'nın bu sözlerini muvafık buldular. Tarhutai-kiriltug'u Hudu Hulno'ud'da salıverdikten sonra, ihtiyar Şirgu'etu oğulları Alah ve Naya'a ile birlikte Çinggis-*hahan'a* geldi ve niçin geldiğini şu sözlerle anlattı: "Biz, Tarhutai-kiriltug'u yakalamış ve sana geliyorduk. Fakat ona ihanet edemedik: 'Öz hanımızı nasıl olur da göz göre göre ölüme sürükleyebiliriz?' diyerek onu serbest bıraktık ve Çinggis-*hahan'ın* emrinde hizmete geldik,,.

Bunun üzerine Çinggis-*hahan*: "Hanınız Tarhutai'yı yakalayıp getirmiş olsaydınız, sizleri, kendi hanına ihanet eden köleler gibi bütün akraba ve yakınlarınızla idam ettirmiş olurum. Kendi hanınıza el kaldırmıyarak doğru hareket etmişsiniz,, dedi ve Naya'a'yı taltif etti.

§ 150. Bu (vakadan) sonra, Çinggis-*hahan'ın* Tersut'ta ikameti esnasında, Kereyid'li Cağa-gambu ona gelerek iltihak etti. Onun iltihakından sonra bir baskın yapmak isteyen Merkit'leri, Çinggis-*hahan'la* Cağa-gambu birlikte tardedtiler. Bundan sonra (Cağa-gambu), bir tümen (teşkil eden) Tubegan (halkını), bütün Dunğhayit'leri ve dağılmış olan Kereyit'leri alıp getirerek Çinggis-*hahan'ın* emrine verdi.

Kereyit (hükümdarı) Onğhan'a gelince: Eskiden Yesugai-*han'ın* zamanında sulh ve sükûn içerisinde yaşamış ve Yesugai-*han* ile dostluk tesis etmişti ki, bu vaka da şöyle cereyan etmişti: Onğhan, kendi babası Hurçağus-buyiruh-*han'ın* küçük kardeşlerini yok etmek istediği için, onlar amcaları Gur-*han*¹ ile birlikte (Onğhan'a) karşı isyan etmiş, onu Hara'un geçidine kaçmaya mecbur etmişlerdi². Onğhan oradan ancak yüz kişi ile çıkabildi ve Yesugai-*han'a* sığındı. Yesugai-*han* onun

¹ Hara-kitan'ların hükümdarıdır; bak: §§ 152; 177; 198. Bu tabir § 141 de Camuğa'ya unvan olarak ta verilmişti.

² Onğhan *çigge-yugen Hurçağus-buyiruh-han-o de'uner-iyen alahağın tula. Gur-han abaha lu'a ban bulha bolulğacu. hara'un habçal şirhu'uldacu.* Yukarıda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in tereümesi şöyledir: «Onğhan kendi babası Hurçağus-buyiruh-*han'ın* küçük kardeşlerini öldürdü; bu yüzden amcası Gur-*han* ile mücadeleye girişti ve (onun taziyi karşısında) kaçarak Hara'un geçidine sığınmaya mecbur oldu».

ricası üzerine, kendi askerleriyle Gur-han-ı Haşin (mevkiine) taretmiş ve Onghan'ın milletini tekrar kendisine iade etmişti. Onlar işte bu yüzden dost olmuşlardı.

§ 151. Bu vakadan sonra Onghan'ın küçük kardeşi Erke-hala ağabeyisi Onghan tarafından öldürüleceğini hissederek kaçmış, Naiman (hükümdarı) İnança-han'a sığınmıştı. İnança-han, (Onghan'a karşı) asker gönderdi ise de, Onghan o zaman üç şehir¹ boyunca hareket ederek Hara-kitan'ların (hükümdarı) Gur-han'a gitmiş bulunuyordu. Fakat orada da geçinemiyerek isyan etmiş², Ui'ur ve Tanggut'ların şehirlerinden geçip, bin müşkülâtla Guse'ur gölüne gelebilmişti. (Onghan) yolda yiyecek cihetinden çok zorluk çekti, öyle ki, sağmak için yanında beş keçi bulunduruyor kısmen de deve kanı ile besleniyordu. (Onghan) eskiden Yesugai-ğahan ile dost olduğu için, Çinggis-ğahan, Tahai-ba'atur ile Sukegai-ce'un'u (Onghan'a) elçi olarak gönderdi ve kendisi de Keluren menbaından hareket ederek Onghan'ı karşıladı. Onghan aç ve bitkin bir halde olduğundan (Çinggis-ğahan) onun için milletinden hususî iane topladı ve onu gureyen'i içerisine alarak kendi hesabına besledi. Onlar kışın oradan kalkarak birbirini arkasından (sıra ile)³ göç ettiler. Çinggis-ğahan kışı Hıubahaya (mevkiinde) geçirdi.

§ 152. Bu aralık Onghan'ın kardeş ve komutanları kendi aralarında şöyle konuştular: "Bizim hanımız ve ağabeyimiz

Düşük karakterli,
Karaciğeri kokmuş
Bir kimsedir.

Kendi kardeşlerini imha etti ve Hara-kitan'ların tabiiyetine girerek devleti felâkete sürükledi. Şimdi ona karşı nasıl bir harekette bulunalım? Eski zamanları hatırlarsak: Daha yedi

¹ NT.: *hurban balahat*. Haenisch bunu ynkardaki gibi harfiyen tercüme ediyor; Kozin yer adı olarak alıyor.

² NT.: *bulha bolun*. Kozin'in tercümesi: «Karışıklık yüzünden».

³ NT.: *cerge'er*. İnt.: «Sıra ile, sıraya göre». Kozin bu sözü «tedricen» diye tercüme ederek bütün cümleyi şu şekilde çeviriyor: «Çinggis-ğahan bu kış için Hıubahaya mevkiinde yerleşti ve sonraları tedricen orada ordugâh kurmayı adet edindi».

yaşında iken onu Merkit'ler alıp götürmüşler ve üzerine kara-ala koç postu giydirerek Selengge boyunda, Bu'ura-ke'er'de havan dövürmüşlerdi ¹. Babası Hurçahus-buyiruh-han o zaman Merkit halkını yenerek oğlunu kurtarmış ise de, bundan sonra on üç yaşında iken onu Tatar'ların (hükümdarı) Acai-han annesi ile birlikte esir etmişti. (Onghan) onların develerini gütmekle meşgulken kaçmaya muvaffak olmuş ve Acai-han'ın çobanlarını alıp götürmüştü. Bundan sonra Naiman'lardan korkarak müslümanların ² memleketine kaçmış, Çui nehri boyunda oturan Hara - kitan'ların (hükümdarı) Gur - han'a sığınmıştı. Orada bir yıl bile oturmadan karışıklık çıkararak ayrılıp gitmişti. Ui'ur ve Tang'ut'ların memleketinden geçerken müşkül duruma düşmüş: yanında sağmak için (ancak) beş keçi bulundurabilmiş, kısmen de deve kanı ile beslenmişti. Kör ve kara kuyruklu ³ bir tek atı ile Temucin'e geldiğinde, (Temucin hususî) iane toplayarak onu beslemişti. Şimdi ise, Temucin'in muamelesini unutarak, ciğeri kokmuş bir adam gibi hareket ediyor (kin besliyor). Onunla ne yapalım?, diye konuştular. Onların bu sözlerini Altun-aşuh aynen Onghan'a gidip söyledi ve ezcümle: "Önce ben de bu suikastın içerisindeydim, fakat öz hanım olan sana karşı ihanet edemedim,, dedi. Bunun üzerine Onghan mezkûr konuşmaya iştirak etmiş olan küçük kardeş ve komutanlarından Elhutur, Hulbarı, Arintaize ve başkalarını yakalattırdı. Küçük kardeşlerinden Çağambu kaçmağa muvaffak olarak Naiman'lara sığınmıştı. Diğerlerini zincire vurarak hepsini huzuruna getirtti ve onlara: "Ui'ur'ların ve Tang'ud'ların memleketinden geçerken ne konuşmuştuk? Sizin gibiler hakkında ne düşüneyim?, diyerek yüzlerine tükürdükten sonra zincirlerini çözdürdü. Han bu suretle yüzlerine tükürdükten sonra, ev içerisinde bulunan (diğer) kimseler de yerlerinden kalkarak onların yüzüne tükürdüler.

¹ NT. : *selengge-yin bu'ura ke'ere merkid-un a'ur nodube gu*. Kozin'in tercümesi: «Selengge çölü olan Bu'ura-ke'er'de Merkit'lerin havanında darı dövüdü».

² NT. : *sarta'ul*; krş. : *sartaçin* (§ 181), *sartahtai* (§ 182) şekillerinde kullanılan bu söz İnt. de «müslüman» diye çevrilmiştir. Bundan maksat, Harezmliler, Orta Asyanın Türk ve İran müslümanlarıdır (krş. : *sart*).

³ NT. : *sohor hal'i'un moritu*; bak: § 117.

§ 153. Mezkûr kışı geçirdikten sonra, köpek yılının (1202) baharında, Çinggis-hahan, Ça'a'an-tatar, Alçi-tatar, Duta'ut ve Aluhai-tatar (kabileleriyle) Dalan-nemurges'te karşılaştı. Muhabeden önce Çinggis-hahan şu emri verdi: "Düşmanı yenersen, ganimet üzerinde durmayalım. Galip geldiğimiz takdirde ele geçen mal nasılsa bizimdir, onu kendi aramızda paylaşabiliriz. Düşman bizi geri çekilmeye mecbur ederse, hücumla başladığımız yere kadar ricat ederek mevzi alalım, bu yerde mevzi almayanları idam edelim!.. Kendi aralarında buna karar verdiler. Dalan-nemurges'te çarpışarak Tatar'ları çekilmeye mecbur ettiler ve takip ederek Ulhui-şilugelcit'te onların bütün ulusunu esir aldılar. Tatar'ların ileri gelen (kabilelerinden) Çahan-tatar, Alçi-tatar, Duta'ut-tatar ve Aluhai-tatar'ları orada yok ettiler. Altan, Huçar ve Daritai, bu üçü, verilen emre itaat etmeyerek geride kalmışlar, ganimet toplamakla meşgullerdi. Emre itaat etmedikleri için, (Çinggis-hahan) Cebe ile Hübilai'yı onlara gönderdi ve ellerine geçirmiş oldukları sürülerin ve başka şeylerin geri alınmasını emretti.

§ 154. Çinggis-hahan, Tatar (ordusunu) yok edip ulusunu esir ettikten sonra, bu ulusun akibeti hakkında konuşmak için maiyetini ayrı bir eve toplayarak onlarla istişarede bulundu. Neticede şöyle bir karara vardılar :

"Tatar'lar, eskidenberi
Dedelerimizi ve babalarımızı öldürmüşlerdir.
Dedelerimizin ve babalarımızın
İntikamını alarak,
Boyları dingilbaş çivisine müsavi (olanlarını)
Tamamiyle imha edelim!¹
Son neferine kadar yok edelim!
Kalanlarını² köle yaparak
Her tarafa dağıtalım!..

Böyle karar vererek evden çıktıklarında, Tatar'lardan Yıke-çeren Belgutai'ya (sokularak) neye karar verdiklerini

¹ NT. : *çi'un-tur ulıca*

kiducu alacu oğuge. (Haenisch'in notlarına bak).

² NT. : *hüleksed* «geriye kalanlar», yani «boyları dingilbaş çivisinden daha aşağı olanlar» (Haenisch'in notlarına bak).

sordu. Belgutai: "Sizleri, dingilbaş çivisine müsavi kılacak şekilde öldürmeye karar verdik!," dedi. Yeke-çeren bu sözleri Tatar'lara bildirince, onlar tahkimat yaparak yerleştiler. Bizimkiler, mevzi almış olan Tatar'lara hücum ederken çok kayıp verdiler. Nihayet büyük müşkülâtla Tatar'ların mevzilerini işgal ederek kendilerini esir aldıktan sonra, dingilbaş çivisine müsavi kılacak şekilde toptan öldürmek istedikleri zaman, Tatar'lar kendi aralarında: "Herkes eline bıçağını alarak elbiseşinin kolunda gizlesin, başımıza (bire düşmanı) yastık yaparak ölelim!"¹, diye konuştular. Bizimkiler yine ağır kayıplara uğradılar. Nihayet Tatar'ları dingilbaş çivisine müsavi kılacak şekilde imha ettikten sonra Çinggis-hahan şöyle buyurdu: "Kendi aramızda büyük mecliste verdiğimiz kararı Belgutai'yın etrafa söylemesi yüzünden büyük kayıplara uğradık. Bundan sonra Belgutai büyük meclise giremeyecektir. Konuşma bitinceye kadar dışarda intizamı temin edecek: Kavga edenleri, hırsızlık ve yalancılık meselelerini yargılayacak ve ancak meclis bitip içki içildikten sonra Belgutai ile Da'arıtai (meclise) girebileceklerdir,."

§ 155. Çinggis-hahan (bu savaştan sonra) Tatar'lardan, Yeke-çeren'in kızı Yesugan hatunu kendisine aldı. Onun iltifatına nail olunca Yesugan hatun: "Hahan emrederlerse, beni kendilerine kadın olarak alabilirler, fakat benim ablam Yesui benden daha üstün (meziyetlere sahip) ve bir han için daha muvafıktır. O bundan biraz önce evlenmişti. Bu karışıklık esnasında kimbilir nerde kaldı!," dedi. Bunun üzerine Çinggis-hahan: "Kız kardeşin senden daha güzel ise onu aratacağım. Fakat gelirse, yerini ona bırakır mısın?," diye sordu. Yesugan hatun: "Hanın emriyle, kız kardeşimi görür görmez yerimi ona terkederim!," diye cevapta bulunduğundan, Çinggis-hahan, ablasının aranması için emir verdi. Bizim askerler (Yesui hatuna) bir ormanda, kocası ile birlikte gizlenmiş olduğu halde rasladılar. Kocası

¹ NT. : *horhalahsat tatar-i cobocu*. Kozin'e göre çevirdik. Haenisch'in tereümesi: «Tatar'ları mevzilerinde sıkıştırarak . . . ». Bak: *cobaçu*, *cobaçu*, lat. : «ıztırap çekmek, müşkülâtla . . . »; Moğ. *cobaçu* «ıztırap çekmek» (Kow. 2378). Haenisch bu sözü «düşmanı sıkıştırmak» manasında ve Kozin de «müşkülâtla (mevzileri almak)» anlamında kullanmıştır.

² Bak: § 149.

kaçtı, Yesui hatunu alıp getirdiler. Yesugan hatun, önceden vermiş olduğu söze sadık kalarak yerinden kalktı ve onu yerine oturttuk kendisi daha aşağıda mevki aldı. Çinggis-hahan onu, Yesugan hatunun tasvir ettiği gibi güzel bulunca içinden çok sevindi¹ ve Yesui hatunu kendisine alarak şerefli mevkie oturttu.

§ 156. Tatar halkını kâmilten itaatı altına aldıktan sonra, bir gün Çinggis-hahan içki meclisi tertip etmiş dışarda oturuyordu. Yesui hatun ile Yesugan hatunun arasında içerek otururken, Yesui hatunun birdenbire içini çektiğini farkettiler. Çinggis-hahan kendi kendine düşünerek noyan'lardan² Bo'orçu ile Muhalı'yi yanına çağırtiler ve onlara: "Burada toplanmış bulunan adamları kabile kabile ayırın, kabilelerin dışında kalan olursa, onları da ayrı koyun!," diye emir verdi. Böylece herkes kendi kabilesine ayrılınca, genç ve güzel bir adamın³, kabilelerin dışında kendi başına ayrı kaldığı görüldü. "Sen kimsin?," diye sordukları zaman bu adam: "Ben, Tatar'lardan Yeke-çeren'in kızını alarak ona damat olan kimseyim. Düşman eline düşmekten korkarak kaçmıştım. Şimdi ortalık yatıştığından, 'kalabalık içerisinde tanımazlar' düşüncesiyle çıkageldim," dedi. Bu sözü duyunca Çinggis-hahan: "Bu adam düşmanca düşüncelerle serseriyane dolaşiyor. Buradan daha neler koparmak istiyor? Bunun gibileri dingilbaş çivisine müsavi kılmamış mıydık? Burada daha ne beklenir? Gözümün önünden kaybolsun!," diye buyurdu ve (gencin) derhal kafası kesildi.

¹ NT.: *Yesugan hatun-o uge-tur adalı boldacu Çinggis-hahan oyindur-iyen oro'ulcu*. Yukarıda Kozin'e göre çevirdik. Haenisch'in tercümesi: «Çinggis-hahan, Yesugan hatunun sözünde durduğunu görünce içinden çok sevindi».

² Bak: § 8.

³ NT.: *nikan cala'ui sayin gurumele gu'un*. Bu cümledeki *gurumele* İnt.: «Zarif, şık, güzel» sözünü Kozin § 90 da (bak not) Moğ. *kürümel* ile karşılaştırarak «kulübe» diye tercüme ettiği halde, burada Moğ. *gürümel üsün* «örülmüş saç» tabiriyle mukayese ederek cümleyi: «Asil adamlarda olduğu gibi saçları örülmüş genç adam» şeklinde çeviriyor. (Bak: Moğ. *gürehu*, Kalm. *gürhü* «örmek»; Moğ. *gürege*, Kalm. *gürē* «örülmüş, sepet»; Moğ. *güremer*, Kalm. *gürmel*, *gürmer* «örgü» (R. Kalm. 139 b, 140 a).

§ 157. Aynı köpek yılında (1202), Çinggis-hahan (Tatar'lara) karşı savaşırken, Onghan da Merkit halkına karşı harp açmış, (onların hükümdarı) Tohto'a-beki'yi Barhucin-tokum'a kadar takip etmiş, Tohto'a'nın büyük oğlu Togus-beki'yi öldürmüş, Hutuhtai ve Ça'arun adındaki iki kızını, kadınlarını ve Hutu ve Çila'un adındaki oğulları ile birlikte bütün halkını esir ederek alıp götürmüştü. Onghan bu ganimetten Çinggis-ha'na'a hiçbir şey vermedi.

§ 158. Bu vakadan sonra Çinggis-hahan'la Onghan ikisi birlikte Naiman'lardan Guçugut'lu Buyiruh-han'a karşı sefer ettiler. (Muharebe) esnasında, Uluhtağ civarındaki Sohoş suyu yakınında (mevzi almış olan) Buyiruh-han, orada tutunamayarak Altay (dağlarına) doğru çekildi. (Çinggis-hahan ve Onghan), Buyiruh-han'ı takiben Altay üzerinden geçerek Humşinggir (mekiiindeki) Urunggu nehri boyunca akıntı istikametinde yürürlerken, (Buyiruh-han'ın) Yedi-tubluh adında bir subayı¹) artçı olarak gidiyordu. Bizim öncülerimiz yaklaşıncı dağ üzerinden kaçmak istediye de, (eğerinin) kolanı kopması yüzünden yakalandı. Urunggu (nehri) boyunca akıntı istikametinde (düşmanı) takip ettikten sonra, Kişilbaşı gölü civarında Buyiruh-han'a yetiştiler ve orada onu yok ettiler.

§ 159. Çinggis-hahan'la Oghan oradan dönerlerken, Naiman muhariplerinden Kokse'u-sabrah, Bayidarrah-belçir'de ordusunu tertipleyerek muharebeye hazır bir vaziyette duruyordu. Çinggis-hahan ile Onghan da çarpışmaya karar vererek ordularını tanzim ettiler ise de, birdenbire karanlık bastığından, ertesi gün çarpışmak niyetiyle intizamlı bir surette gecelediler. Fakat Oghan bulunduğu yerde birçok noktalarda ateş yaktıktan sonra, daha gece esnasında (Çinggis-hahan'ı terkederek) Hara-se'ul (nehriinin) mecrasına doğru yürüyüşe geçti.

§ 160. Camuğa ile Onghan birleşerek uzaklaşırlarken, Camuğa Onghan'a hitaben şunları söyledi: "Dostum Temucin, eskidenberi Naiman'larla, elçiler vasıtasıyla münasebette bulunmuştur. Ah, hanım hanım!

¹ NT.: *noyan*, bak: § 8 not.

Ben,
Martı¹ gibi (yerinde) kalan bir kuşum,
Dostm ise,
Tarla kuşu² gibi göç eden bir kuştur!

O herhalde Naiman'lara gitmiş ve onlara sığınmak için geride kalmıştır,,. Camuğa'nın bu sözlerine karşı Ubçih'lı Gurin-ba'atur: "Niçin böyle yaltaklanarak, asil kardeşlerine karşı iftira ve tahkirde bulunuyorsun?,, dedi.

§ 161. Çinggis-ħahan geceyi orada geçirdi. Ertesi sabah savaşa başlamak niyetiyle Onğhan'ın mevzilerine baktığı zaman, onun gitmiş olduğunu gördü. "Bunlar bize yanmış yemek gibi muamele ediyorlar!,, diyerek oradan kalktı, Eder-Altay vadisinden, (yani) onun geçtiği yollardan geçerek Sa'ari-ke'er'e (gidip) yerleşti. Çinggis-ħahan'la Ĥasar o zaman Naiman'ların niyetini anladılar ve artık onları kendilerinden saymadılar³.

§ 162. Kokse'u-sabrah, Onğhan'ın peşinden giderek Sang-gum'un kadınlarını, çocuklarını ve halkını yağma etti, sonra Onğhan'ın Telegetu boğazında bulunan halkının yarısını da sürü ve erzakı ile birlikte alıp geri döndü. Bu hadise esnasında Merkit'li Tohto'a'nın Ĥutu ve Çila'un adındaki iki oğlu da (Onğhan'ın) yanında bulunuyorlardı⁴. Onlar vaziyetten istifade ederek ayrıldılar ve kendi kabilelerini alarak babaları ile birleşmek niyetiyle Selengge (nehri) boyunca akıntı istikametinde hareket ettiler.

§ 163. Koksegu-sabraħ tarafından yağma edilen Onğhan, Çinggis-ħahan'a elçi vasıtasıyla şu haberi gönderdi: "Naiman'lar halkımı, kadın ve çocuklarımı alıp götürdüler. Sen oğlumdan, dört kahramanını göndermeni ve benim halkımı kurtarmanı rica ederek bu haberi yolladım,,. Bunun üzerine Çinggis-

¹ NT. : *ħagiruħana*, lat. de : "Ak tüylü kuş" diye tercüme edilmiş olan bu sözü Haenisch lüğatinde : "Ardış kuşunun bir cinsi" diye tefsir etmiştir. Kozin «martı» diye çeviriyor.

² NT. : *bildu'ur* = *bilci'ur* (bk : § 77 not).

³ NT. : *tendeçe Çinggis-ħahan Ĥasar ĥoyar naiman-o tubu'ud-i uħacu ĥaran-a ese to'olai. (to'olahu «saymak, addetmek»)*. Kozin'in tercümesi şöyledir : «Çinggis-ħahan'la Ĥasar o zaman Naiman'ların niyetini anladılar, fakat bundan kimseye bahsetmediler».

⁴ Onğhan onları esir almıştı ; bak : § 157.

hahan, Bo'orçu, Muhalı, Borohul ve Çıla'un adındaki dört kahramanını askerleriyle birlikte yolladı. Bu dört kahraman gelmeden önce Sanggum, Hula'an-hut (mevkiinde) (Naiman-larla) savaşa tutuşmuş bulunuyordu. Hayvanı bacağından yaralandığından, Sanggum, düşman tarafından esir edilmek üzere iken; (tam o esnada yetişen) dört kahraman tarafından kurtarıldı. (Onlar, Onghan'ın) halkını, karısını ve çocuklarını da kurtarıp iade ettiler. Bunun üzerine Onghan şöyle dedi: "Geçmişte, senin iyi (kalpli) baban da, şimdiki gibi tamamiyle dağılmış olan ulusumu kurtarmıştı. Şimdi ise, onun oğlu tarafından gönderilen dört kahraman, aynı şekilde dağılmış olan ulusumu kurtardılar. Buna teşekkürle karşılık göstereceğime yer ve gök şahit olsun!,,

§ 164. Onghan daha şunları söyledi: "Dostum Yesugai-ba'atur bir zamanlar, benim parçalanmış olan ulusumu kurtarmıştı. Oğlu Temucin de aynı şekilde dağılmış olan ulusumu kurtardı. Baba ve oğul bu suretle dağılmış olan ulusumu bana toplayıp getirirlerken, kimin için çalıştılar? Ben artık yaşlandım. Şimdi bana yükseklere çıkmak (semaya yükselmek) zamanı da geliyor. Ben böyle ihtiyarlayıp kayalara çıktuktan (gömüldükten) sonra, ulusumu kim idare eder? Küçük kardeşlerim kabiliyetsiz kimselerdir. Biricik oğlum Sanggum ise sanki yokmuş gibi yalnızdır¹. Oğlum Temucin'i Sanggum'a ağabey yapayım da, iki oğlum olsun ve gönülüm rahat etsin!,,. Onghan bu düşüncelerle, Tu'ula boyundaki Kara ormanda Çinggis-hahan'la müzakerede bulundu ve neticede birbirine karşı baba-oğul gibi hareket etmeye karar verdiler.

Onların, baba - oğul oluşunun (tarihçesine) gelince: Geçmişte, (Temucin'in) babası Yesugai-han ile Onghan (ant içerek) dost olmuşlardı. (Bugün), babasının yerini tutan Onghan ile de aynı şekilde baba - oğul gibi bir münasebet kuruldu.

Karşılıklı şöyle konuştular:

¹ NT.: *hahça ko'un mino ugaişitu Sanggum hahça buiyu*. Haenisch'in tercümesi: « Benim biricik oğlum Sanggum sıfıra müsavidir, bu da biricik oğlumdur ». Kozin'in tercümesi: « Oğullarım sanki yok gibidir, olanı da biricik Sanggum'dur ».

"Düşmanlara karşı hücum ederken,
Birlikte hücum edelim;
Sürek avına da,
Birlikte çıkalım!,,.

Bundan başka Çinggis-hahan'la Onghan birbirine şöyle söz verdiler: "İkimizi kıskanarak

Dişli yılanlar
Aramıza nifak sokmak isterlerse,
Bu nifağa düşmeyelim,
Ancak yüz yüze konuşarak inanalım!
Büyük dişli yılan
Bizi ısırarak (aramıza nifak sokmak)¹ isterse,
Bu ısırmaı (nifağı)² üzerimize almayalım,
Ancak yüz yüze anlaşarak inanalım!,,.

Böylece söz vererek karşılıklı sevgi içerisinde yaşadılar.

§ 165. Çinggis-hahan bu dostluğu ikinci bir dostlukla derinleştirmek maksadiyle, Coçi için Sanggum'un bacısı Ça'urbeki'yi istedi ve buna karşılık olarak Sanggum'un oğlu Tusaha'ya bizim Hocin-beki'yi vereceğini söyledi. Buna mukabil Sanggum kendisini yüksek görerek: "Bizim nesilden biri size giderse kapı dibinde oturur ve durmadan yüksek tarafa (evde büyüklerin oturduğu şeref mevkiine) bakar. Sizin nesilden biri bize gelirse yüksek tarafa oturur ve kapı dibine bakar,, dedi;

¹ NT.: *adarda'asu* (<*adardahu*, *adartağu*). Bu sözün İnt. de tercümesi verilmemiş ise de, Haenisch tarafından, cümlede kullanılış icabı olarak «(yılan tarafından) ısırılmak, zehirlenmek?» diye çevrilmiştir. Kozin bunu Moğ. *atağar-ğa-hu* «rekabet etmek, haset etmek», Kalm. *atārhaḥu* (id. R. Kalm. 17 b) sözü ile karşılaştırarak tercümesinde «kötülük» diye almakta ve cümleyi de şöyle tercüme etmektedir:

« Dişli yılanlar
Bize kötülük telkin ederse,
Bu kötülüğü atalım,
Dostu dinliyelim,
Ancak dosta inanalım! ».

² NT.: *adarhan*, İnt. de bu sözün de tercümesi yoktur. Haenisch bunu yukarıda işaret ettiğimiz *adarhaḥu* ile izah etmekte ve «(yılan) ısırması, zehirlenme» diye çevirmektedir. Kozin de «kötülük» diye tercüme ediyor (yukardaki nota bak).

kendisini yüksek ve bizi aşağı görerek Ça'ur-beki'yi vermedi, bu arzuya muvafakat etmedi. Bu söz üzerine Çinggis-ħahan'ın, Onghan ve Nilħa-sanggum'a karşı sevgisi azaldı,

§ 166. Bu suretle (Çinggis-ħahan'ın) sevgisinin azaldığını farkedен Camuħa, domuz yılının (1203) ilkbahar mevsiminde Altan, Ğuçar, Ğardakin'lerden Süge'etai, Ebugecin'lerden To'oril ve Noyakin'lerden Ğaçi'un-beki¹ ile bir araya gelerek konuştu. Sonra hep birlikte oradan hareket ederek, Cece'er tepesinin kuzeyindeki Berke-elet (çölünde) bulunan Nilħa-sanggum'un yanına gittiler. Burada Camuħa şu iftiralarda bulundu: "Dostum Temucin, Naiman'lardan Tayang-ħan ile, elçiler vasıtasıyla şifahi münasebette bulunmaktadır.

Onun ağızı:
'Baba - oğul' der,
Fakat hareketi
başka türlüdür.

Ona inanabilir miyiz? Daha önce davranmazsanız, haliniz ne olur? Dostum Temucin'e karşı harekete geçerseniz, ben de yandan hücum ederim,,. Altan ve Ğuçar: "Biz senin için Ho'elun ana'nın

Çocuklarını, büyük kardeşlerini
Öldürürüz,
Küçük kardeşlerini
Bozkıra atarız!,,

dediler. - Ebugecin, Noyakin ve Ğarta'at (kabilelerinden olanlar):
"Biz senin için, onların

Ellerini
bağlarız,
Ayaklarını
bağlarız,,

¹ NT.: *camuħa altan Ğuçar Ğardakidai ebugacin noyakin süge'etai to'oril Ğaçi'un-beki...* Bu cümlede birkaç şahıs ve yer adı birbirine karıştırılmıştır. Yukarıda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in tercümesi: "Camuħa, Altan, Ğuçar, Ğardakidai'ın Ebugecin-noyakin, Süge'etai-to'oril ve Ğaçi'un-beki...". beki sözü için bak: § 216.

dediler. -To'oril şöyle dedi: "(En iyisi), hile ile gidip Temucin'in ulusunu ele geçirmektir. Ulusunu aldıktan sonra, ulussuz kalınca ne yapabilir? „ -Haçi'un-beki: "Oğlum Nilha-sanggum! Sen ne düşünürsen, ben de

Mesafenin
Sonuna kadar,
Derinliğin
Dibine kadar

seninle giderim! „ dedi.

§ 167. Böylece konuştuğundan sonra, Nilha-sanggum bu sözleri Sayıhan-tode'ın vasıtasıyla babası Onghan'a bildirdi. Bu haber üzerine Onghan: "Oğlum Temucin'e karşı niçin böyle fikirler besliyorsunuz? Şimdiye kadar bize destek olduğu halde, bugün oğlum hakkında kötü düşünürsek tanrı yardımcımız olmaz. Camuha, sözü kararsız bir adamdır, bir öyle, bir böyle konuşur „ diye (teklifi) kabul etmeyerek geri gönderdi. Sanggum tekrar: "Bir adam, ağız ve dili ile konuştuğu halde ona niçin itimat edilmesin? „¹ diyerek tekrar ve tekrar haber yolladığı halde bir netice çıkmayınca kendisi gitti ve (babasına) şunları söyledi: "Senin vaziyetin (kuvvetin) bugünkü durumu aldığı halde, o bizi hiçe sayıyor. Han babam, sen hakikaten

Beyazı parçalar,
Siyahı durdurursan²,

babam Hırçaşus-buyiruh-han tarafından büyük müşkülâtle toplanmış olan bu ulusun idaresi bize verilir mi? Bunun idaresi kime ve nasıl bırakılacaktır? „. Buna karşı Onghan: "Çocuğu-

¹ NT.: *amatu keletu gu'un ugulen bo'etele, yekin ala busirekdegu ...*
Yukarıda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in tercümesi: «Şimdi bu iş hakkında ağız ve dili olan herkes konuştuğu halde, niçin itimat edilmesin?».

² NT.: *çağa'an-a saça'asu,*
harada hağa'asu.

Haenisch bu cümleleri toptan: «Sen bir defa ihtiyarladıktan sonra... o, devletin idaresini bize verir mi?» şeklinde naklediyorsa da, lügatinde: *saçağu* «yağma etmek, zorlamak», *çağa'an-a saçağu* «sonuna kadar almak, yağma etmek», *hağağu* «(ihtiyarlıktan) yutamamak», *harada hağa'asu* «karanlıkta yutamamak» şeklinde izah etmiştir. Anlaşılması güç olan bu cümleleri yukarıda Kozin'e göre tercüme ettik.

mu, oğlumu nasıl bırakırım? Şimdiye kadar bize destek olan bir kimseye karşı fena fikirler beslersek, acaba bu doğru bir hareket olur mu? O zaman tanrı bize yardım eder mi?„ dedi. Bu söz üzerine oğlu Nilha-sanggum darılarak, kapıyı şiddetle kapayıp çıkıp gitti. Fakat Onghan, sonunda oğlu Sangguma acıyarak onu tekrar çağırttı ve şöyle dedi: “Acaba, tanrı bize yardım eder mi dersin? İnsan, oğluna karşı nasıl (olur da) kötülük yapabilir? Eğer bunu yapabilecek kudrette iseniz, siz bilirsiniz!„.

§ 168. Bunun üzerine Sanggum: “Onlar bizim Ça'ur-beki'ye talip olmuşlardı. Şimdi onları nişan meclisine çağıralım ve bir gün tayin ederek buraya getirdikten sonra yakalayalım„ diye bir teklifte bulundu. Bu fikir kabul edilince: “Ça'ur-beki'yi vereceğiz. Nişan yemeğine buyurun!„ diye (Çinggis-hahan'a) haber gönderdiler. Bu davet üzerine Çinggis-hahan on adamla yola çıktı ve yolda Munglik-eçiğe'nin evinde kaldı. Munglik-eçiğe ona: “Ça'ur-beki'yi istediğiniz zaman, aynı adamlar seni hakir görerek, vermemişlerdi. Şimdi ise nasıl oluyor da bunun tersine hareket ederek seni nişan yemeğine çağırıyorlar? Kendilerini yüksek tutan bu adamlar, nasıl olur da '(gelini) vereceğiz!' diyerek seni davet ederler? Acaba bu sağlam bir iş midir? Oğlum burada dikkatli bulunmak gerekir! Onlara, bahane olarak: 'Bahar geldi, hayvanlarımız zayıftır, önce onları beslemek istiyoruz!' diye haber yollayalım„ dedi. Neticede (Çinggis-hahan) kendisi gitmedi, ancak: “Nişan yemeğini yiyiniz!„ diyerek, Buhatay ile Kiratai'ı gönderdi. Çinggis-hahan, Munglik-eçiğe'nin evinden geri döndü. Buhatay ile Kiratai'in gelmesiyle düşmanlar: “Meseleyi çaktırdık. Onu, yarın erkenden kuşatarak yakalayalım!„ diye karar verdiler.

§ 169. Bu suretle kuşatarak yakalamak için verilen kararı, Altan'ın küçük kardeşi Yeke-çeren evine gelerek karısına söyledi: “Yarın erkenden Temucin'i yakalamak için sözleşildi. Bu kararı biri gidip te Temucin'e bildirirse, kimbilir nasıl mükâfatlandırılırdı!„ dedi. Buna karşı karısı: “Senin bu manasız sözlerin de ne oluyor? Adamlar, ciddi konuşuyorsun zannederler„ diye (cevap verdi). Onlar böyle laf ederlerken, çobanlarından Badai süt getirerek içeri girdi ve bu sözü duyarak çıktı. Badai, arkadaşı çoban Kişilih'in yanına giderek, ona Çeren'in

sözlerini nakletti. Kişiliş : “Ben de gidip anıyayım!,” diyerek eve geldiği zaman, Çeren’in oğlu Narin - keyen dışarda oturmuş, oklarını sivirtmekle meşguldü ve şöyle söylüyordu : “Biraz önce aramızda neler konuşuldu? Belki bu sözleri gizlice dinleyen de olur, fakat başkalarının ağzını kapamak kimin elinden gelir?,”. Bunları söyledikten sonra çobanı Kişiliş’a dönerek : “Merkit hayvanlarından Ak-ağız ile Ak-boz’u yakalayıp getir ve bağla. Geceleyin erkenden hareket edeceğiz!,” diye ilâve etti. Kişiliş, Bedai’yın yanına giderek : “Biraz önce getirdiğin haberi tahkik ettim; doğrudur. Şimdi biz, bunları anlatmak için Temucin’e gidelim!,” dedi. (kisi birlikte Temucin’e) gitmeye karar verdiler.

Merkit’li Ak-ağız ve Ak-boz isimli atları yakalayıp bağladıktan sonra, geceleyin evlerinde bir kuzu kestiler ve kendi yataklarını parçalayıp ateş yakarak kuzuyu kızarttılar, sonra, hazır olan Merkit’li Ak-ağız ve Ak-boz’a binerek geceleyin hareket ettiler. Badai ve Kişiliş, aynı gece Çinggis-ğahan-ı bularak evin (çadırın) arkasından (durumu) anlattılar, Yeke-çeren’in sözlerini, oğlu Narin-keyen’in ok sivirtirken söylediklerini, Merkitli Ak-ağız ve Ak-boz isimli atların yakalanması için verilen emirleri, hepsini söyledikten sonra ilâve ettiler : “Çinggis-ğahan’a arz ediyoruz ki, bu işte şüpheli yoktur, onlar (seni) kuşatarak yakalamaya karar vermişlerdir,-

VI.

HALAHALCIT SAVAŞI. KEREYİT'LERİN SONU

§ 170. Böyle bir haber karşısında Çinggiz - hahan Badai ve Kişilih'in sözlerine inandı ve daha geceleyin, etrafında bulunan itimatlı kimseleri bundan haberdar etti. Yüklerini atarak hafifledikten sonra, geceleyin oradan uzaklaştılar. Mao - undur (dağının) kuzeyinden ilerlediler. Mao-undur'un kuzeyinde (Çinggis-hahan), itimat ettiği Urianghad'h Celme-ho'a'yı (geri emniyetini temin için) artçı olarak bıraktı. Yürüyüşlerine devam ederek, ikinci gün öğleyin, güneş zeval vaktinde iken HalaHALCİT çölüne vararak yemek için durdular. (Ordunun büyük kısmı) dinlenirken, Alçidai'yın hayvan bakıcıları Çigidai ve Yadir¹, mıntaka mıntaka dolaşarak taze çayır üzerinden atlarını otlatarak gelirlerken, geriden (yani) Mao-undur'un önünden Hula'an-buruhat'ı geçip gelen düşmanın tozunu gördüler ve: "Düşman geliyor!," diye atlarını sürerek haber getirdiler. Düşmanın gelmesi haberi üzerine, Mao-undur'un önünden ve Hula'an-buruhat üzerinden yükselen tozu tetkik ettikleri zaman Onghan'ın, peşlerinden gelmekte olduğunu anladılar. Çinggis-hahan tozu görür görmez atına bindi ve hayvanlarını yükleterek oradan uzaklaştı. Bunu görmemiş olsalar, geç kalmış olurlardı.

Bu hareket esnasında Onghan ve Camuğa yan yana beraber geliyorlardı. Onghan Camuğa'dan: "Oğlum Temucin'in yanında savaştan anlayan kimler var?," diye sordu. Camuğa şöyle cevap verdi: "Onun yanında Uru'ut ve Manghut (kabileleri) vardır ki, bunlar muharebeden anırlar:

Çekildikleri² zaman bile
Muharebe safları bozulmaz,

¹ Kozin bu iki sözü Çigidai-yadir şeklinde yazarak bir isim olarak alıyor.

² NT.: *to'orihui*, lat. «dönmek» diye tercüme edildiği halde, *to'orin* «etrafta», *to'orin batyihu* «çevresinde durmak» diye izah edilmiştir. Kozin *to'orihu* sözünü «kuşatmak» diye alıyor. Fakat bu, herhalde Moğollara

Tekrar geldikleri¹ zaman bile
 İntizamları bozulmaz².
 Küçüklüklerinden başlayarak
 Kılıç ve mızrağa
 Bu halk alışkındır.
 Onların kara ve ala tuğları var.
 Bu halktan sakınmak lâzımdır! „³.

Bunun üzerine Onğan: “Öyleyse biz onlara karşı, Curgin’li bahadırlardan Hadagi’yi çıkaralım ve Curgin’li bahadırlarla hücum edelim. Curgin’leri takviye ederek Tumen-tubegen’li Açıhşirun hücum etsin, Tubegen’leri takviye ederek Olondunghayit’li bahadırlar hücum etsin, Dunghayit’leri takviye ederek Onğan’ın (yani benim) muhafız⁴ Binliğimin başında prens Hori-şilemun hücum etsin. Muhafız⁴ Binliği takviye ederek, biz esas kuvvetimizle saldıralım! „ dedi ve ilâve etti: “Küçük kardeşim Camuğa, ordumuzu sen idare et! „ Bu söz üzerine Camuğa bir kenara ayrıldı ve dostlarına: “Onğan bana: ‘Orduyu sen idare et!’ diyor. Ben hiçbir zaman dostuma karşı muharebe edemedim (muharebede muvaffak olmadım). ‘Bu orduyu sen idare et!’ diyen Onğan, kendisini benden

has savaş usulüne ait bir tabir olup, onların savaşırken birdenbire muharebeyi keserek geri çekilmelerini ifade etse gerektir ki, bunun arkasından geri dönüp tekrar düşmana saldırmak ta (aşağıdaki nota bak) onların adeti idi.

¹ NT.: *dergeledu* «dönmek, geri gelmek». Yukardaki notta işaret ettiğimiz gibi bu söz, Moğol askerlerinin kendi arzularıyla çekildikten sonra birdenbire geri dönerek düşmana saldırmalarını ifade etse gerektir.

² Buraya kadar olan dört satır:

to'oriñui tutum
toyi cokiya,
dergelega gu tutum
den cokiya.

Kozin şöyle tercüme ediyor: «Onlar kuşatmakta usta, fakat yatak yapmakta yardıma muhtaçtırlar» .

³ NT.: *tede serelten irgen bui ce*. Kozin’in tercümesi: « Bunları baskına uğratmak mümkün değildir - dikkatlidirler » .

⁴ NT. : *turha'ud* ; bak § 191 not.

aşağı hissediyor ¹. O ancak muvakkat zaman için arkadaştır. (Öyle ise ben) dostuma haber göndereyim de uyanık bulunsun!,, dedi ve Çinggis-hahan'a gizlice şu şekilde haber yolladı: "Onghān benden 'Temucin'in yanında savaştan anlayan kimler var?' diye sorduğu zaman ben ona, Uru'ut ve Manghut'ları yüksek tuttuğumu ² söyledim. Bu sözüm üzerine onlar, en iyi gördükleri Cirgin'leri öncü olarak ileri sürdüler. Cing'inlerin takviyesi için Tumen-tubegen'li Açıh-şirun'u tayin ettiler. Dunghayid'lerin takviyesi için Onghān'ın muhafız binliğinin başında prens Hori-şilemun'u seçtiler. Bunların gerisinde de, karar gereğince Onghān ordusunun büyük kısmı bulunacaktır. Bundan başka Onghān bana: 'Küçük kardeşim Camuğa orduyu sen sevket' dedi. Bu da gösteriyor ki, o ancak muvakkat zaman için arkadaştır. Onların ordusu hiç seninki ile ölçülebilir mi? ³. Ben eskiden dostuma karşı harbedememiştim, Onghān ise benden de aşağıdır ⁴. Dostum korkma, (yalnız) dikkatli ol!,,

§ 171. Bu haber üzerine Çinggis-hahan: "Uru'ut'lu Curçedai amca, ne dersin? Seni öne sürmek istiyorum!,, dedi. Daha Curçedai söze başlamadan, Manghud'lu Huyildar-seçen: "Dostumun önünde ben savaşmak isterim. Yalnız, benden sonra yetim kalacak olurlarsa çocuklarıma bak!,, diye söze karıştı. Curçedai: "(Öyle ise) biz, Uru'ut ve Manghut'lar, Çinggis-hahan'ın önünde birlikte savaşalım,, dedi. Bunun üzerine Curçedai ve Huyildar, Uru'ut ve Manghut'ların başında olmak üzere, Çinggis-ha'an'ın önünde muharebe nizamı aldılar. Onlar tertiplenirken, önlerinde Cirgin'ler olduğu halde düşman gelip çattı. Düşman gelir gelmez Uru'ut ve Manghut'lar

¹ NT.: *Onghān dulet nadaça çinaru acu'u*. Yukarda Haenisch ve YP. ye göre tercüme ettiğimiz bu cümleyi Kozin şöyle çeviriyor: «Onghān süratli bir adam olduğu halde, şimdi benden geride kalıyor».

² NT.: *tumbulaḡu*, İnt.: «Birinci mevkie, ön plana koymak». Kozin bunu «önde bulunmak» diye almakta ve cümleyi de: «Öncü olarak Uru'ut ve Manghut'lar gelmektedir» şeklinde çevirmektedir.

³ NT.: *çerig-iyen casaldun ya'u çidahun*. Kozin'in tercümesi: «Onunla birlikte hiç ordu sevketmek mümkün olur mu?».

⁴ NT.: *Onghān nadaça çinaru acu'u*. Yukardaki notlardan birinde ayne zikrettiğimiz bu cümleyi Kozin burada şöyle çeviriyor: «Görülüyor ki, Onghān benden de ileri gitmiştir».

ileri atıldılar ve Cing'in'leri tardedtiler. Onlar muzaffer bir şekilde ilerlerken, Tumen-tubegen'li Açışşirun hücumu geçti. Bu hücum esnasında Açışşirun, Hüyildar'ı mızrakla vurup düşürdü. Manghut'lar, (komutanları) Hüyildar'ın etrafını sararak (beraberlerine alıp) çekilmeye başladılar. Fakat Curçedai, Uru'ut'ların başında düşmana saldırarak Tumen-tubegen'leri geriye attı. Böylece düşmanı sıkıştırarak ilerlerken Olon-dunghayit'ler onun karşısına çıktılar. Curçedai onları da geriye attı. Böylece ilerlerken, prens Hori-şilemun muhafız Binliği ile hücumu geçti. Curçedai onun hücumunu da tardedip ilerlerken, Sanggum, Onghan'ın muvafakatını almadan ona karşı hücumu kalkıştı. Fakat kırmızı yanaklarından vurularak hemen orada yuvarlandı. Sanggum'un vurulduğunu gören Kereyit'ler onun etrafını sararak durdular.

Bizimkiler düşmanı yenmişlerdi. Güneş tepenin üzerinden kaybolacağı sırada, yaralı bir halde yatan Hüyildar'ı beraberlerine alıp geri döndüler. (Savaştan sonra) Çinggis-hahan, bizimkilerin Onghan'la çarpıştıkları yerden ayrılarak geceleyin oradan uzaklaştı ve başka yerde kondu.

§ 172. Kondukları yerde günün ağarmasını beklediler. (Yoklama neticesinde) Ogodai, Boroğul ve Bo'orçu'nun mevcut olmadıkları anlaşıldı. Çinggis-hahan: "Ogodai ile birlikte bizim sadık arkadaşlarımızdan Bo'orçu ile Boroğul da geride kalmışlar. Acaba nasıl durumdalar, hayattalar mı, değil mi?," dedi. Bizimkiler geceyi, hayvanlar yedekte olduğu halde geçirdiler, çünkü Çinggis-hahan mevzide kalmayı emretmiş ve: "Arkamızdan gelirlerse savaşırız!," demişti. Gün ağardıktan sonra geriden bir adamın yaklaştığını gördüler. Bu Bo'orçu idi. Bo'orçu'nun gelmesiyle Çinggis-hahan yumruklarıyla göğsüne vurarak: "Ölmez tanrı herşeye kadirdir!," dedi. Bo'orçu (başından geçenleri) şöyle anlattı: "Hücum esnasında atım vurulunca yaya (kalarak) kaçtım. Yaya gelirken, Kereyit'lerin durarak, (vurulmuş olan) Sanggum'un etrafında toplanmış olduklarını gördüm. Muharebenin hafiflediği bu anda, yüklü bir mekkâri, yükü bir yana yatmış olduğu halde bir kenarda duruyordu. Ben (urganı) keserek yükünü indirdim, hayvana binerek, ayrılmış olduğumuz yerden izleri takiben sizi buldum ve yetiştim!.."

§ 173. Biraz sonra bir atının daha gelmekte olduğu görüldü. Yaklaşırken altında iki kişinin ayağı sallanıyor, fakat bir adam gibi gözüküyordu. Geldikten sonra, Okodai'nin arkasında Boroğul olduğu halde ikisinin bir hayvan üzerine binmiş oldukları anlaşıldı. (Boroğul'un) ağız kenarlarından kanlanmıştı. (Muharebe esnasında) Okodai, bir okla şiryanından yaralanmış ve kan da pıhtılaşmıştı. Boroğul (yarayı) emdiği içindir ki ağız kanlanmış bulunuyordu.

Bunu görünce Çinggis-ğahan'ın gözleri yaşarıp kalbi sızladı. Derhal ateş hazırlattırıp yaranın dağlanması ve Okodai'ya içilecek birşey verilmesini emretti. Kendisi ise düşman geldiği takdirde savaşmak için hazır bir vaziyette duruyordu. Boroğul: "Düşmanın tozu ta uzaklarda yükseliyor, Mao - undur'un önünden, Hula'an - boluhat istikametine doğru uzanıyor, onlar öteye gidiyorlar," diye işaret etti. Boroğul'un bu sözü üzerine (Çinggis - ğahan): "Onlar gelmiş olsalar, çarpışmış olurduk¹, düşman bizi geri çekilmeye mecbur etmiş olsa idi, ordumuzu tertipleyerek (tekrar) savaşmış olurduk," diyerek oradan hareket etti.² (Önce) Ulhui ve Şilugelcit (nehirlerinin) mecrasına doğru yürüdüler (ve sonra da) Dalan - nemurges'e girdiler.

§ 174. Burada, Hada'an-daldurğan kadın ve çocuklarından ayrılarak (Çinggis-ğahan'ın) peşinden geldi ve Onğhan hakkında şu haberi getirdi: "Oğlu Saanggum uçumah (oku)³ ile kırmızı yanaklarından yere yuvarlanınca (ordusunu) durdurarak çekilen Onğhan şöyle diyordu:

'Herhalde kızdırmamak gerekirken
Onları kızdırdık,
Savaşmamak gerekirken

¹ NT.: *Boroğul tere uge-tur ire'esu hatıhdunhun bul'eai*. Kozin'in tercümesi: «Boroğul bu söze geldiği (bu söze kadar söylediği, çeviren) zaman bile, Çinggis-ğahan savaşa bazır bir vaziyette duruyordu».

² NT.: *daiyin-a buru'aılan godolde'esu. bida çerig-iyen cibşi'erçu hatıhdutce ke'ecu godolbe*. Yukarda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in tercümesi: «(Çinggis-ğahan:) 'Mademki düşman kaçıyor, öyleyse biz ona hücum edelim!' diyerek harekete geçti».

³ İnt.: «bir nevi ok»; (Haenisch'in notlarına bak).

Savaşlık¹ ;
Zavalı oğlumun
Yanağına da bir çivi çaktılar !

Oğlumun hayatını kurtarmak maksadiyle onların üzerine tekrar saldıralım !'. Fakat Açıhşirun : 'Hanım, hanım vazgeç !

Oğlun henüz dünyaya gelmemişken, onu isteyerek,
Büyü yapmış, dua kılmış,
'Abai', 'Babai' diyerek
Onun için yalvarmıştık.
Şimdi artık doğmuş olan
Oğlumuz Sangguma bakalım !

Monghol'ların çoğu Camuğa, Altan ve Huçar ile bizim yanımızdadır. Temucin'in peşine takılarak bize karşı savaşan Monghol'lar nereye gidebilir ? Onlar

Tak atla giderler,
Ağaç altlarına sığınırılar.

Eğer kendileri gelmezlerse, biz gider ve onları at gübresi gibi toplayıp getiririz !' dedi. Açıhşirun'un bu sözü üzerine Onghan : 'Peki, öyleyse oğlum müşkül durumda kalmasın. Onu sinirlendirmeyin, (iyi) bakın !' diyerek muharebe meydanından çekilip gitti ». (Hada'an-daldurhan) işte bunları anlattı.

¹ Manası açık anlaşılmayan bu dört mısra NT. de şöyledir :

hilaḥathuḡu metu
hilaḥatba,
halḡuḡu metu-tur
halḡun bolun.

(*hilaḥatḡa*, İnt. : « kızdırmak »). Haenisch buradaki *ḡu* hecesini soru eki diye izah etmekte ise de, cümleyi YP. ye dayanarak yukardaki gibi çevirmektedir. - Kozin'in gerek transkripsiyonu ve gerek tercümesi biraz farklıdır :

hila ḡathḡatan metu-tur
hila ḡat(hu)ba
halḡutan metu-tur
halḡan bolun.

Kozin, *hila* hecesini ayırarak bunu Moğ. *ülegüü*, *ilegüü* ile karşılaştırmakta ve « fazla, ifrat » diye tercüme etmektedir (Kozin s. 549). Cümleyi de şöyle çeviriyor : « Çok kıskırtan bir kimseyi çok çekerler, kavgada elebaşı olanı en başta döverler ».

§ 175. Çinggis-ħahan o aralık Dalan-nemurges'ten hareket ederek Halħa (nehri) boyunca akıntı istikametinde yürüdü ve ordusunu teftiş etti. Yoklama sonunda umum yekûnun iki bin altı yüz kişi olduğu anlaşıldı. Çinggis-ħahan bin üç yüz kişiyi Halħa'nın batı tarafından yürüttü, Uru'ut ve Mangħut'lardan müteşekkil bin üç yüz kişilik kuvveti de Halħa'nın doğu tarafından gönderdi. Yürüyüş esnasında sürekle avı yaptılar. Huyıldar, yarası iyileşmediği halde, Çinggis-ħahan'ın ihtarlarına kulak asmadan ava iştirak etti. Fakat yarası tekrar açıldı ve orada öldü. Çinggis-ħahan onun cesedini, Halħa boyundaki Orno'u (dağının) eteğindeki kayalıklara gömdürdü¹.

§ 176. (Çinggis-ħahan), Unggirat (halkının) Terge ve Amel² ile birlikte, Halħa (nehrinin) Buyür-na'ur gölüne döküldüğü yerde oturduklarını öğrendi ve Curçedai'yı kendi kabilesiyle beraber onlara göndererek: "Unggirat halkı

Eskisi gibi
Gençlerinin yakışıklılığı,
Kızlarının güzelliği ile

(iftihar ediyorsa), bize tabi olsun. Yok, savaşmak istiyorlarsa savaşalım!," diye haber yolladı. Onlar Curçedai'ya kendi istekleriyle tabi oldular. Kendi arzularıyla tabi olduklarından, Çinggis-ħahan onların hiçbir şeyine dokunmadı.

§ 177. Unggirat'ları kendi hakimiyeti altına alan Çinggis-ħahan oradan hareket ederek Tungge nehrinin doğu tarafına gidip yerleşti. Buradan, Arħai-ħasar ile Sugegai-ce'un'u şu sözlerle (Onğħan'a) gönderdi: "Tungge nehrinin doğusunda-yım. Çayır iyidir, hayvanlarımız da tavlandılar,.. (Sonra) "han babama şunları söyleyiniz," dedi: "Han babam, sen hangi kız-şıklıkla beni böyle korkutmak istedin? Niyetin korkutmak ise, için ilkönce kendi kötü oğullarınla kötü gelinlerini korkuta-ak derin uykudan uyandırmıyorsun?"

Oturduğum iskemle alçaldı,
Yükselen duman dağıldı,

¹ Haenisch'in notlarına bak.

² NT.: *terge amel-ten unggirat*. Haenisch, *terge* ve *amel* sözlerini int. e göre şahıs adı olarak alıyor. Kozin hepsini birleştirerek: « *terge-amel-ten-unggirat* kabilesi » şeklinde naklediyor.

Niçin beni böyle korkuttun ?
 Han babam,
 Seni dışardan olanlar mı
 Tahrik etti ?
 Seni kötü niyetliler mi
 Kızdırdı ?

Han babam, biz ne konuşmuştuk ? Corçalhun (dağlarının) kızıl tepelerinde şöyle karar vermemiş miydik :

'Dişli yılanlar
 Aramıza nifak sokmak isterlerse,
 Bu nifağa düşmiyelim,
 Ancak yüz yüze konuşarak
 İnanalım' dememiş miydik ?

Şimdi ise han babam, dişimiz ve ağzımızla anlaştıktan sonra benden niçin ayrıldın?

'Büyük dişli yılan
 Bizi ısırarak isterse,
 Bu ısırılmayı (nifağı) üzerimize almayalım,
 Ancak yüz yüze anlaşarak
 İnanalım' dememiş miydik ?¹

Şimdi ise han babam, ağzımız ve dilimizle anlaştıktan sonra benden niçin ayrıldın ? Han babam ! Ben

Küçük olmuşsam,
 Büyük şeyleri arayamaz mıydım ?
 Ben kötü olmuşsam,
 İyi şeyleri arayamaz mıydım ?
 İki oklu arabanın
 Bir oku kırılırsa,
 Öküz onu çekemez.

Bunun gibi, ben de senin bir okun değil miydim ?

İki tekerlekli arabanın
 Bir tekerleği kırılırsa,
 Gidemez.

Bunun gibi, ben de senin bir tekerleğin değil miydim ?

¹ Bu mısralar için bak : § 164 not.

Eski günleri hatırlarsak: Sen, baban Hırça-hus-buyiruh -han'dan sonra, onun kırk oğlu içerisinde en büyüğü olduğun için, han olmuştun. Han olur olmaz, küçük kardeşlerinden prens Tai-temur ile Buha-temur'u öldürmüştün. Fakat kardeşlerinden Erke-hara, öldürüleceğini anlayınca hayatını kurtarmak maksadiyle kaçmış ve Naiman'lı İnança-bilge-han'a sığınmıştı. Kardeşlerinin katili olduğun için, amcan Gur-han sana karşı harp açmıştı. Onun gelmesiyle, sen kendini kurtarmak istiyerek yüz adamla kaçmış ve Selengge (nehri) boyunca akıntı istikametinde yürüyerek Hara'un (dağı) boğazlarına sığınmıştın. Oradan çıkmak istediğin zaman da, Merkit'li Tohto'a'ya kızın Huca'ur-ucin'i hediye elmiştin. Nihayet oradan çıktıktan sonra babam Yesugai-han'a gelerek: 'Ulusumu amcam Gur-han'ın elinden kurtar!' diye yalvarmıştın. Babam Yesugai-han senin bu rican karşısında Tayçi'ud'lardan Hunan ile Bahacı'yi (emrine) göndermiş: 'Senin ulusunu kurtaracağım!' diyerek askeri ile gitmiş ve Hurban-telesut'ta bulunan Gur-han'ı (ancak) yirmi otuz kişisi ile Haşin istikametinde kaçmağa mecbur ederek senin ulusunu kurtarıp iade etmişti. Bundan sonra babamın yanına gelmiş ve Tu'ula boyundaki Kara ormanda onunla dostluk kurmuştun. Babam Onghan! Sen o zaman büyük şükranla: 'Senin bu iyiliğini unutmayacağıma, nesline ve neslinin nesline gereken mukabelede bulunacağıma yüksek tanrı (sema) ile yer kutları şahit olsun!' demiştin.

Bu vakadan sonra Erge-hara, Naiman'lı İnança-bilge -han'dan asker isteyerek senin üzerine yürüyünce, yalnız kendini kurtarmak maksadiyle ulusunu terketmiş ve pek az kimse ile kaçıp, Hara-kitan'ların (hükümdarı) Gur-han'a, Çui nehri civarındaki müslümanların memleketine sığınmıştın. Fakat orada bir yıl bile tutunamayarak ayrılmış ve onu terkedip gitmiştin. Ui'ur ve Tang'ut'ların memleketinden geçerken çok zahmet çekmiş, öyle ki, sağmak için yanında (ancak) beş keçi bulundurabilmiş ve kısmen de deve kanı ile beslenmiştin. Kôr ve kara kuyruklu bir tek atla zaruret içerisinde geldiğini görünce, eskiden babam Yesugai-han'la kurmuş olduğun dostluğu düşünerek Tahai ile Sukegai'yı, seni karşılamak için elçi diye göndermiş ve kendim de Keluren boyundaki Burgi-ergi'den kalkarak seni karşılamak için hareket etmiştim. Bu

suretle Guse'ur gölü civarında buluşmuştuk. Zaruret içerisinde gelmiş olduğundan, milletimden iane toplayarak sana vermiştim. Eskiden babamla dostluk için sözleştiğiniz gibi, bizim Tu'ula boyundaki Kara ormanda akdettiğimiz anlaşma da aynı esaslara dayanmıyor muydu?

O kış seni kendi gureyen'im¹ içerisinde besledim. Kışı geçirdik, yazı geçirdik, güz gelince ben Merkit'li Tohto'a-beki'ye karşı sefer ettim ve Hadihlih sırtları civarındaki Muruçese'ul'de onunla savaştım. Tohto'a-beki'yi Barhucin-togum cihetine tard ederek Merkit halkını yağma ettim, onun bütün sürüsünü, sayaylarını ve ekini alarak han babama verdim :

Senin açlığını
Öğleye kadar
Devam ettirmedim,
Senin yorgunluğunu
Yarım ay bile
Devam ettirmedim.

(Seni öğleye kadar aç bırakmadım, yarım ay bile yorgun bırakmadım). Sonra biz, Guçugurtai-buyiruh-han'ı Uluh-tah civarındaki Sohöh suyu boyundan tardedip Altai dağlarına doğru sürmüş ve Urunggu (nehri) boyunca akıntı istikametinde yürüyerek onu Kijilbaşı civarında imba etmiş ve herşeyini almıştık. Oradan dönerken, Naiman'lı Kokse'u-sabrah Baidarah-belçir'de ordusunu tertipleyerek muharebeye hazır bir vaziyette duruyordu. Fakat akşam olup karanlık bastığından, ertesi gün çarpışmak niyetiyle intizamlı bir surette gecelemiştik. Fakat sen, han babam, kendi mevzilerinde ateş yaktıktan sonra geceleyin Hara-se'ul (nehrinin) mecrasına doğru kalkıp gitmiştin. Ertesi gün bu vaziyeti görünce ben : 'Bunlar bize yanmış yemek gibi muamele ediyorlar!' demiş ve Eder-altai vadisinden yürüyerek Sa'ari-ke'er'e gidip yerleşmiştim. O zaman Kokse'u-sabrah seni takibederek Sanggum'un kadınlarını, çocuklarını ve bütün halkını yağma etmiş, (senin) han babamın Telegetu boğazında kalmış halkının yarısını da sürü ve erzakı ile birlikte alıp götürmüştü. Kendi kabileleriyle senin yanında bulunan Merkit'li Tohto'a'nın oğulları Hudu ve Çıla'un bu fırsattan isti-

¹ Bak : § 90.

fade ederek senden ayrılmış ve Barhucin mevkiine giderek babaları ile birleşmişlerdi. O zaman sen, han babam bana : 'Naiman'lı Kokse'u-sabrah halkımı yağma etti. Oğlum, dört kahramanını göndersene!' diye haber yolladığın zaman, ben senin gibi düşünmemiş, bilâkis Bo'orçu, Muğali, Borohul ve Çila'un adındaki dört bahadırımı askerleriyle birlikte yollamıştım. Benim bu dört kahramanım varmadan önce, Sanggum, Hula'an-hut'da savaşa tutuşmuş bulunuyordu. Hayvanı bacağından yaralandığından, Sanggum düşman tarafından esir edilmek tehlikesi karşısında kalmışsa da, benim bu dört kahramanım yetişerek onu kurtarmışlardı. (Bundan başka) onun kadınlarını, çocuklarını ve halkını da kurtarıp kendisine iade ettim.

O zaman sen, han babam teşekkür ederek : 'Oğlum Temucin'in gönderdiği dört kahraman, tamamıyla kaybolan halkımı tekrar kurtardılar!' demiştin. Şimdi han babam, beni niçin böyle azarlıyorsun? Kızgınlığının sebebini bildirerek bana bir elçi gönder! Gönderdiğin takdirde, Hubarihuri ile İdurgen'i gönder. Eğer bunların ikisini birlikte gönderemezsen yalnız birini gönder!., (Çinggis-hahan, Onghan'a) işte bu sözleri yolladı.

§ 178. Bunu dinledikten sonra Onghan : "Ah yazık!

Oğlumdan mı ayrıldım ?

(Öyleyse) kanundan ayrıldım !

(Oğlumdan) mı uzaklaştım ?

(Öyleyse) tuttuğumuz yoldan uzaklaştım!.,

dedi ve kalbinin sızladığını hissetti. Sonra sözüne devamla : "Eğer şimdi oğluma karşı kötü niyet besleyecek olursam, kanım işte bunun gibi aksın!., diye yemin etti, ok yontmağa mahsus bıçağı ile serçe parmağının ucuna vurarak kanını akıttı ve bir parça kanını kayın kabuğundan yapılmış küçük bir kutuya koyarak : "Oğluma verin!., diye gönderdi.

§ 179. Sonra Çinggis-hahan Camuğa'ya şu haberi gönderdi : "Sen, kıskançlık yüzünden han babamla aramı açtın. Bir zamanlar, bizden kim erken kalkarsa, han babamızın mavi bardağından içerdi. Ben (senden) daha erken kalkarak içtiğim için beni kıskandı. Şimdi siz han babamızın mavi bardağını

boşaltmakla meşgulsünüz, çok israf edeceksiniz!”,¹. Bundan sonra Çinggis-*hahan*, Altan ile *Huçar*'a da şu haberi yolladı: “Siz beni terkederken, (maksadınız) açıkça ayrılmak mı, yoksa kendi aranızda anlaşıp iş yapmak mıydı? *Huçar*! Seni, ‘*Nekun-taize*'nin oğlusun’ diyerek han yapmak istediklerinde, kabul etmemiştin. Altan! Sana da, ‘Artık *Hutula-han* devletin işini gördü, şimdi baban yerine sen han ol!’ dedikleri zaman, sen de kabul etmemiştin. Sonra, daha yüksek (nesilden) *Bartan-ba'atur*'un oğullarından *Saç*a ile *Taiçu*'ya han olmaları için müracaat edildiği zaman onlar da kabul etmemişlerdi. Ben sizden han olmanızı talep ettiğim zaman kabul etmediğiniz halde, sizin talebiniz karşısında bu vazifeyi üzerime almış bulundum. Siz han olmuş olsaydınız, ben düşmanlara karşı ön safta saldırır² ve tanrının yardımile onlarla savaşarak:

Güzel yanaklı kadın ve kızlarını,
 Güzel bacaklı beygirlerini alıp
 Size getirmiş olurdum.
 Vaşşi hayvan avına gönderilmiş olsam,
 Kayalıkta yaşayan av hayvanlarının
 Ön bacaklarını toplayıp
 Size getirmiş olurdum.
 Uçurumlarda yaşayan av hayvanlarının
 Arka bacaklarını toplayıp
 Size getirmiş olurdum.
 Bozkır hayvanlarının
 Karın aksamını toplayıp
 Size getirmiş olurdum.

* * *

Şimdi han babama
 İyi hizmet ediniz!
 Hakkınızda: ‘Dikkatsizdir!’ diyorlar,
 - *Cauthuri*'nin (yani benim) desteğimsiniz-

¹ NT.: *kedui ce horoğun ta*. *Kozin*'in tercümesi: «Benden çok şey koparamazsınız!».

² NT.: *tani hat boluhsan bo'esu, olon daiyin-tur alginçi ha'ulhah-da'asu*. *Kozin*'e göre çevirdik. *Haenisch*'in tercümesi: «Siz han olup, öcüleriniz de düşman baskısına uğramış olsa idi».

Böyle sözlere yol vermeyin!
 Üç ırmağın başına
 Kimseyi yerleştirmeyin! „.

§ 180. Sonra Çinggis-*hahan* küçük kardeşi To'orila da şu haberi gönderdi: "Sana 'küçük kardeşim' diye hitap etmemin sebebi şudur: (Bir zamanlar) Tumbinai ile Çaraha-i-linghu, Ohda-bo'ol'u¹ esir ederek alıp getirmişlerdi. Ohda-bo'ol'un oğlu Subegai-bo'ol², Subegai-bo'ol'un oğlu Kokoçu-kirsa'an, Kokoçu-kirsa'an'ın oğlu Yegai-hongtahar idi. Yegai-hongtahar'ın oğlu olan sen To'oril, hangi ulusu satmak niyetiyle dalkavukluk ediyorsun? Benim ulusumu, Altan ile Hıçar hiç kimsenin eline teslim etmezler. — Sana işte bunun için küçük kardeşim diyorum.

Benim ceddimin
 Eşiğinde köle² idiniz,
 Benim dedemin
 Kapısında hizmetçi³ idiniz!

Size demek istediklerim bunlardır „.

§ 181. Sonra Çinggis-*hahan* Sangguma da şu haberi gönderdi:

"Elbise ile doğmuş
 Bir çocuğum ben,
 Çırlıçılak doğmuş
 Bir çocuksun sen!

Han babamız bizi müsavi bir şekilde terbiye etmek istemişti. Fakat dostum Sanggum, sen beni 'araya girer!' korkusu ile kıskançlıkla takip ettin. Han babamızın kalbini muztarip etme, sabah ve akşam, girerken ve çıkarken onu teskin et! Kendi fikirlerinden vazgeçmiyerek, han baban zamanında hükümdar olmak niyetiyle pederimizin kalbini muztarip etme ve onun (fikirlerini) dağıtma. Dostum Sanggum, bana elçi gönder! Gönderirsen Bilge-beki ile Todoyen'i gönder „. Çinggis-*hahan* daha

¹ NT.: *bo'ol*, Moğ. yazı dilinde *boğol* «köle»; burada isimle kullanılmaktadır. (Bu söz için bak: § 137 not).

² NT.: *boşoğa-yin bo'ol*, bak: § 137 not.

³ NT.: *gençu bo'ol*, bak: § 137 not.

şunları ilâve etti: "Bana elçi gelecekse han babam iki elçi göndersin, dostum Sanggum da iki elçi göndersin. Dostum Camuğa da iki elçi göndersin. Hıçar da iki elçi göndersin. Açıhşirun da iki elçi göndersin. Haçi'un dahi iki elçi göndersin., diyerek Arhai-ğasar ve Sugegai-ce'un vasıtasıyla bu haberi yolladı. Bu sözleri öğrenince Sanggum: "O ne zamandan beri 'Han babam' diye konuşuyor? (Şimdiye kadar) onu 'ihtiyar katil' diye adlandırmıyor muydu? O bana ne zaman 'dostum' diye hitap etmiştir? (Şimdiye kadar) 'büyücü Tohto'a, müslüman¹ koyunu kuyruğunun peşinde dolaşiyor' demiyor muydu? Bu sözlerin manası açık anlaşılıyor. Bunlar, savaşa işaret eden sözlerdir. Bilge-beki ve Todoyen! Savaş tuğumu açınız! Beygirlerimizi besleyiniz! Burada beklemeye gelmez!, dedi.

Bunun üzerine Arhai-ğasar Onğhan'dan ayrılmaya hazırlandı. Fakat Sugegai-ce'un'un kadın ve çocukları To'oril'in yanında oldukları için, dönmeye cesaret edemedi ve Arhai'dan ayrılarak orada kaldı. Arhai geri dönerek yukardaki sözleri Çinggis-ğahan'a bildirdi.

§ 182. Bundan sonra Çinggis-ğahan oradan kalkıp Balcuna gölü civarında yerleşmeye (başladı). Tam yerleşeceği sırada, Horulas'lı Ço'os-çahan'a rasladı. Bunlar kendi istekleriyle muharebesiz onun emrine geliyorlardı. Orada, beyaz bir deve üzerinde, önüne bin adet koç katarak Onggud'lu Alahu-şidigithuri yanından gelmekte olan müslüman¹ Asan'a da rasladılar. (Asan), Ergune boyunca akıntı istikametinde gidiyor ve orada da samur ve sincap derisi satın almak istiyordu. Onlar böylece Balcuna gölü civarında (hayvanlarını) sularken karşılaştılar.

§ 183. Çinggis-ğahan (hayvanlarını) sulamak maksadiyle Balcuna yakınında bulunurken, kardeşi Ğasar karısını, Yegu, Yesungge ve Tuğu adlı oğullarını Onğhan'ın yanında bırakıp ancak pek az arkadaşı ile ağabeyisi Çinggis-ğahan'ı arayıp onun peşinden gitmişti. O bütün Ğara-uncidun sırtlarını geçmiş, fakat bulamayınca müşkül vaziyete düşmüş ve ancak kuru deri ve sinir parçalarıyla beslenmek mecburiyetinde kalmıştı. Nihayet

¹ NT.: *sartağçin, sartahtai*, bak: § 152 not.

Balcuna yakınında buluştular. Onun gelmesiyle Çinggis-hahan çok sevindi ve Onghan'a haber yollamaya karar verdi. Nihayet Cao'uriyedai'lı Hali-udar ile Urianghadai'lı Çahurhan'ı elçi olarak gönderdiler ve Hasar'ın ağzından şunları söylemesini emrettiler:

"Ağabeyimi aradım,
Şeklini kaybettim;
İzinden gittim,
Yolunu bulamadım;
Ona seslendim,
Sesini duyamadım.
Yıldızlara bakarak,
Toprağı yastık yaparak
Yatıyorum.
Karım ve çocuklarım
Han babamın yanındadır.
Destek ve ümit bulabilirsem,
Han babamın yanına gelmek isterim!.."

Bu sözlerle elçileri gönderirken, onlara: "Biz de hemen sizin peşinizden hareket edeceğiz. Keluren boyundaki Arhal-geogi' de buluşuruz, siz de oraya gelin!..", diye tenbih ettiler. Böylece anlaşdıktan sonra Hali-udar ile Çahurhan'ı gönderdiler. Çinggis-hahan, Curcedai ile Arhai'yı öne sürdükten sonra Balcuna gölünden kalkıp hemen onların peşinden harekete geçti ve Keluren boyundaki Arhal-geogi'ye vardı.

§ 184. Hali-udar ile Çahurhan Onghan'ın yanına vardıklarında, kendilerine belletilen sözleri Hasar'ın sözü diye naklettiler. Onghan tam o anda altın çadırını kurarak ziyafet hazırlamakla meşguldü. Hali-udar ile Çahurhan'ın sözlerine karşılık olarak Onghan: "Öyle ise Hasar gelsin, kefil olarak ta İtügen'i gönderiyorum!..", dedi. Oradan ayrılıp tayin edilmiş olan Arhal-geogi'ye gelirken, İtügen büyük kalabalığı fark ederek kaçmak istedi. Hali-udar'ın atı süratli idi. Onun peşinden yetişti ise de, yakalamaya cesaret edemiyerek bir önüne çıkıyor, bir arkasından takip ediyordu. Çahurhan'ın hayvanı daha ağırdı. (O geride kaldı) ve ok atılabilecek en uzak mesafeden İtügen'in altın eğerli kara beygirini sağ bacağından vurdu. Hayvan geriye çöktü. Nihayet Hali-udar ile Çahurhan

İtügen'i yakalayıp Çinggis-ħahan'a alıp götürdüler. Çinggis-ħahan İtügen ile hiç konuşmadan onu Ĥasar'a gönderdi ve: "Ne yapılacağını Ĥasar bilir!," dedi. İtügen'i getirdikleri zaman onunla Ĥasar da konuşmadı ve derhal kafasını kestirmek suretiyle öldürttü.

Ş 185. Ĥali-udar ile Çaçurħan Çinggis-ħahan'a hitaben: "Onħan hazırlıksızdır. Altın çadırını kurarak ziyafete hazırlanıyor. Derhal toplanıp bütün gece yürüelim ve onu (her taraftan) çevirerek yakalıyalım!," dediler. (Çinggis-ħahan) bu fikri muvafık buldu. Curçedai ile Arħai'yı öne sürdükten sonra gece yürüyüşü ile oraya vardı ve Cece'er-undur (dağlarının) boğaz methalinde bulunan (Onħan'ı) muhasara etti. Üç gün üç gece savaştıkları kalde muhasara mukavemet ediyordu. Nihayet (düşman) üçüncü gün dayanamıyarak teslim oldu. Onħan ile Sanggum ortada yoktular ve nasıl kaçtıklarını da gören olmadı. (Düşman askerlerinin) komutanı Cirgin'li Ĥadah-ba'atur namında biri idi. Ĥadah-ba'atur (Çinggis-ħahan'ın) huzuruna götürülünce şunları söyledi: "Üç gün üç gece savaştıktan sonra, öz hanımın yakalanıp öldürülmesine tahammül edemediğimden, onun teslimine mani olmak maksadiyle mukavemete devam edip kaçmasını kolaylaştırdım. Şimdi öldürüleceksem ölürüm, Çinggis-ħahan tarafından affedilirse, bütün gücümü vererek (ona) hizmet ederim!.."

Çinggis-ħahan, Ĥadah-ba'atur'un (mertçe) sözlerinden hoşlanarak şöyle buyurdu: "Kendi hanına ihanet edemiyerek onun kaçıp kurtulması için savaşmış olan bu adam bir erkek değil midir? Bu, arkadaş olmağa lâyık bir adamdır!.. (Çinggis-ħahan) onu öldürtmiyerek affetti ve şunları emretti: "Ĥuyildar'ın yerini alması için, Ĥadah-ba'atur, yüz Cirgin'li adamla kuvvetini Ĥuyildar'ın kadın ve çocuklarına tahsis etsin. Erkek çocukları olursa, onlar da Ĥuyildar'ın nesli için kuvvetlerini tahsis etsinler, kız çocukları olursa, onları anne ve babası kendi isteklerine göre nişanlamasınlar, bilâkis onlar da Ĥuyildar'ın kadın ve çocukları arkasından hizmete tahsis edilsinler.."-Ĥuyildar-seçen, (Çinggis-ħahan'ın) itimadını ilk kazananlardan biri olduğu için, Çinggis-ħahan ilâveten: "Ĥuyildar'ın hizmetine karşılık olarak, onun nesline ve neslinin nesline yetimler maası tahsis edilsin!.. diye buyurdu.

VII.

ONGHAN VE SANGGUM'UN ÖLÜMÜ. NAİMAN'LARIN SONU. MERKIT'LERİN YENİLMESİ

§ 186. (Çinggis-ḥahan) Kereyit halkını itaatı altına aldıktan sonra yağma ederek her tarafa dağıttı. Cirgin'li yüz kişiyi, hizmetine karşılık olarak Suldus'lu Tahai-ba'atur'a verdi. Sonra icraatına devam ederek, Ongḥan'ın küçük kardeşi Caḥa-gambu'nun iki kızından büyüğü olan İbaḥa-beki'yi Çinggis-ḥahan kendisine aldı, Sorḥahtani-beki namındaki küçüğünü Tolui'ya verdi. Bu yüzden Caḥa-gambu'yu affetti ve onu yağmadan hariç kılarak emrindeki adamlarıyla ¹ birlikte (arabasının) ikinci oku ² olmasını emretti.

§ 187. Çinggis-ḥahan daha şu emri verdi: "Ongḥan'ın altın çadırını, bütün içki ve sofrta takımını, hizmetçileri de dahil olduğu halde hizmetlerine karşılık olarak Badai ile Kişilib'a veriyorum. Ongḥocit'lerle Kereyid'ler de onları muhafızı ³ olsunlar. Bundan başka onlara okluk taşımak ⁴ ve kadehten içmek hakkını verdiğim gibi, torunları da nesilden nesle darḥan ⁵ hakkını haiz olsunlar.

Düşmana saldırırken
Ganimet bulursanız,
Bulabildiğiniz kadar alınız!
Av avlarken
Avlayabildiğiniz kadar avlayınız!..

Çinggis-ḥahan şunları ilâve etti: "Badai ile Kişilib'in, hayatımı kurtarmak suretiyle yaptıkları yardımla, mengü Tanrının ver-

¹ NT.: *yençu irge*, bak: §§ 137; 139.

² NT.: *noka'e kilgun bol*; «ikinci ok(um) ol». Bundan maksat, yardımcı, destek, mütemmim olmak demektir. Krş.: *noka'e kilgun bolun «ikinci ok olarak»* (§ 214); *ore'ele kilgun bolulçacu «iki oktan biri olarak»* (§ 200).

³ NT.: *keşikten*, bak: § 151 not.

⁴ Bak: §§ 105-124.

⁵ Bak: § 51.

diği güçle Kereyit halkını yendim ve en yüksek mevkie çıktım. Benden sonra neslimden ve neslimin neslinden tahta çıkacak olanlar, bu gibi hizmet gösterenleri unutmazlar!», .

Kereyit halkını hiç kimseye eksik gelmiyecek şekilde taksim etti. On bin Tube'en'lerin taksiminde de herkes yetecek kadar aldı. Dunğhayit'leri bir gün bile geçirmeden kâmil len yağma ettiler ¹. Yalnız, (muharebe meydanında ölenlerin) kanlı elbiselerini alan ² Cirgin'li bahadırlardan müteşekkil haydutları tamamiyle parçalayamadılar.

§ 188. Onğhan ile Sanggum kaçıp kurtulduktan sonra, Onğhan (Sanggum'dan ayrılarak) susamış olduğu için Didik-sağal civarındaki Nekun deresine gitmişti. Orada Naiman karakollarından ³ Horisu-beçi'ye rasladı ve: "Ben Onğhan'ım!," dedi ise de onu inandıramadı. (Naimanlı) karakol (postası) onu tanımadığından yakalayıp hemen öldürdü. Sanggum ise Didik-sağal civarındaki Nekun deresine gitmemiş, uzaktan dolaşarak Çol (mıntakasına) gelmişti. Orada su ararken, yabancı atların sineklerle uğraşıp durduğunu gördü. Sanggum atından inerek onlara doğru yürüdü. Sanggum'un yanında, seyisi Kokoçu ile seyisinin karısı olmak üzere (yalnız) iki kişi bulunuyordu, (yani hepsi) üç kişi idiler. (Sanggum atından inince), hayvanını seyisi Kokoçu'ya vermişti. Seyisi Kokoçu ise (Sanggum'un) atını eline geçirince geriye dönüp kaçmak istedi. Fakat karısı ona :

"Altın (elbiseler) giyerken,
Tatlı (yemeklerden) yerken,
Seni: 'Kokoçum!' diye çağırıyordun ⁴.

¹ NT. : *olon dunğhayit oħuħa udur-e ulu gurgen tala'ulba-ce. Kozin'in tercümesi : «Dunğhayit'leri bütüa gün yağma etmelerine rağmen bitiremediler».*

² NT. : *çisutu tonoh abuhçi. Krş. : çisutu tonoh tonohçin uldutu ere, § 195.*

³ Bak : § 142 not.

⁴ NT. : *altatai-yi emuskui-tur,
amtatai-yi idekui-tur,
Kokoçu mino ke'egu bale'e.*

Vladimirtsov bu satırları şöyle tercüme ediyor : «Altın elbiseler giyerken, tatlı yemeklerden yerken, ey benim Kokoçum, sen (böyle) söyler miydin?» (Vlad. İqt. § 94). (P. Pelliot'nun tercümesi için Haenisch'in notlarına bak).

Hanın Sanggum'u,
Niçin bırakıp
Gidiyorsun sen?„

dedi ve durdu. Kokoçu: “Yoksa Sanggum'u kendine koca mı yapmak istiyorsun?„ diye sordu. Bunun üzerine karısı: “Bir kadın olmakla (beraber) şunu söylemeliyim ki, benim yüzüm ancak köpek yüzüne benzer. Hiç olmazsa ona altın bardağını ver de su içebilsin!„ dedi. Seyis Kokoçu altın bardağı yere attı ve geriye dönüp dört nala fırladı. Sonra Çinggis-hahan'a gidip Sanggum'u Çol (mevkiinde) bıraktığını söyledi ve konuştuklarını da olduğu gibi anlattı. Çinggis-hahan: “Kadını taltif ediniz. Öz hanına ihanet eden seyis Kokoçu'ya bundan sonra kimse inanmaz, onun kafasını kesiniz!„ diye buyurdu.

§ 189. Naiman'lı Tayang-han'ın anası Gurbesu: “Onghan, geçmiş zamanın büyük hanıdır. Onun kafasını buraya getiriniz. Eğer bu kafa hakikaten Onghan'ın ise, onun için ayin yapalım„ dedi. Horisu-beçi'ye bir adam gönderip (Onghan'ın) kafasını kestirip getirttikten sonra tanıdı ve onu beyaz bir keçenin üzerine koydurdu. Gelinlerini topladı, içki hazırlattı ve telli sazlar çaldırarak eline kadeh alıp ayine başladı. Bu ayin karşısında kafa gülümsedi. Tayang-han: “Gülüyorsunuz!„ diyerek kafayı ayaklarıyla çiğnedi. Bunun üzerine Kokse'u-sabrah şunları söyledi: “Ölmüş bir hanın kafasını siz evvelâ kestiriz, sonra buraya getirip ayaklarınızla da çiğnediniz. Bu ne biçim bir harekettir? Köpeklerimiz fena haylamaya başladılar. İnança-bilge-han bir zamanlar dememiş miydi:

‘Karım gençtir,
Ben yaşlıyım.
Bu Tayang'ı
Ancak dua ile büyüttüm.
Ey benim torluh¹ oğlum,
Kötü ve bozuk ulusunu
Hakkiyle idare edebilecek misin?’

¹ NT.: *aiyi torluh toreksen ko'un mino torulmişi*. Bu cümledeki *torluh* sözü İnt. de tercüme edilmemiştir. Haenisch bunu «zayıf bünyeli (?)» diye çeviriyor ve Kozin de: *Moğ. dorliğ, sayin oçirtu, sayin waçir* tabir-

Şimdi köpeklerimiz, yaklaşan (bir tehlikeyi haber verir gibi) havlıyorlar. Hatunumuz Gurbesu'nun icraatı sert, fakat hanım Torluh-tayang sen zayıfsın. Senin, kuş beslemek ve av avlamaktan başka düşüncen yok gibidir „.

Tayang-han cevabında: “Şurada doğu tarafımızda birkaç Manghöl varmış. Onlar, kuburluklarıyla büyük Onghan'ı korkutarak, nihayet onu ölüme kadar sürüklemişler imiş. Yoksa onlar şimdi kendileri mi han olmak istiyorlar? Gökte güneş ve ay gibi iki parlak şey varsa da, yer yüzünde iki han barınmaz¹. Biz şu bir avuç Manghöl üzerine yürüyerek onları tutsak edelim!„ dedi.

Bu esnada Curbesu da söze karıştı ve şunları söyledi: “Onları ne yapalım?

Manghöl halkı pis pis kokar,
Kara elbise giyer.

Şimdi bizden uzaktırlar ve orada kalsınlar. Fakat asil kızlarını gelin alıp el ve ayaklarını temizledikten sonra, onlara inek ve koyunlarımızı sağdırabilirdik!„. Tayang-han: “Vaziyet böyle ise, onlar (korkulacak) bir şey değilmiş. Şimdi biz Manghöl'lerin üzerine yürüyüp kuburluklarını (okluklarını) alalım!„ dedi.

Ş 190. Bu sözlere karşılık olarak Kokse'u-sabrah: “Amma da büyük sözler konuşuyorsunuz ha! Ey Torluh-han, acaba sen bu iş için uygun bir adam mısın? Susalım!„ dedi. Kokse'u-sabrah'ın bu ihtarlarına rağmen (Tayang han), Onggud'lu Alaşu-şidigithuri'ya Torbitaş adlı elçisini gönderip şu haberi

leriyle karşılaştırarak «koruyucu ruh» diye alıyor. Kozin eümleyi: «Ey benim Torluh (koruyucu ruh) tarafından dünyaya getirilen oğlum!» şeklinde tercüme ederek *torulmuşî* sözünü bu eümleden ayırıyor.

¹ NT.: *tenggeri de'ere naran sara hoyar gerelten gegeyen boltahai keyen, naran sara hoyar buice. hacar de'ere hoyar hat ker bolhu*. Kozia şöyle naklediyor: «Gökteki güneşle ay aynı zamanda avdınlatmak için yaratılmamışlardır. Bunun gibi, yer yüzünde de iki han nasıl barınsın?». - Bu ibare herhalde, Moğollarda ve Çinlilerde eskidenberi meşhur olan darbimeselin başka bir ifadesidir: «Göklerde iki güneş olamaz. Milletin iki hükümdarı olamaz». Bu darbimesele muhtelif varyantlarda birçok Moğol tarihî eserlerinde ve çince den çevrilmiş tarihî romanlarda tesadüf edilir. (meselâ: Bolor toli III, 48; Barağun Han ulusun biçig VIII, 38; IX, 54; Sanang-setsen tarihi 190 v. b.). (Tafsilât için bak: Vlad. İqt. Ş 144).

yollamaktan kendini alamadı : “ Şurada doğu tarafımızda bir kaç Manghol var diye söylüyorlar. Sen benim sağ kolum ol. Ben de buradan hücum ederim. Böylece onların kuburluklarını elimize geçirelim ! „ . Fakat Alahu-şidigithuri : “ Senin sağ kolun olamam ! „ diye cevap verdi ve Yühunan adında bir adamı da Çinggis-hahan'a yollayarak şu sözlerle ona vaziyeti izah etti : “Naiman'lı Tayang-han senin kuburluklarını almak niyetiyle gelmek istiyor. O bana adam yollayarak sağ kolu olmamı talep etti. Fakat ben reddettim. Şimdi, kuburluklarından mahrum kalmayasın diye, dikkatli bulunmanı tavsiye ediyorum „ .

Çinggis-hahan bu esnada Deve bozkırında sürekle avıyla meşgul olup, Tulkinçe'ud (mevkini) her taraftan çevirmiş bulunuyordu. İşte o esnada, Alahu-şidigithuri'nin gönderdiği Yühunan yukardaki haberi getirdi. Bu haber üzerine : “Ne yapalım? „ diye konuşurlarken, birçokları : “Şimdi hayvanlarımız zayıftır, bu durumda ne yapabiliriz? „ dediler. Fakat Otçigin-noyan : “Atların zayıflığı da bir özür olur mu imiş? Benim atlarım sağlamdır. Böyle bir haber karşısında nasıl hareketsiz kalabiliriz? „ dedi. Bunun üzerine Belgutai-noyan söz alarak şunları söyledi :

“Hayatta iken
Okluğunu çaldıran bir kimsenin
Yaşamada ne mana var ?
Erkek olarak doğan adam, öldüğü zaman
Okluk ve yayını
Cesedinin yanında bulundurursa,
İyi olmaz mı ?
Naiman halkı,
'Devletimiz (ulusumuz) büyük, halkımız çok'
Diyerek, büyük laflar sarfediyor.
Biz onların büyük laflarına karşılık olarak
Atlarımıza binsek,
Okluklarını alsak,
Acaba bu zor mu olur ?
Takibedersek, acaba sürüleri
Geride kalmaz mı ?
Saray çadırları boş bir halde

Terkedilmez mi ?

Ulusunu da, yüksek yerlere çıkararak

Kendini kurtarmak çaresine bakmaz mı ?

Onların bu lafları karşısında nasıl yatıp kalabiliriz ? En iyisi, derhal hayvanlara atlamaktır! „.

§ 191. Çinggis-hâhan Belgutai-noyan'ın bu sözlerini tasvip ederek süreklî avına son verdi, Abciha-koteger'den kalkıp Halha boyundaki Orno'yu yakınında bulunan Keltegai-hada'da yerleşti. Orada ordusunu teftiş etti. Binlikleri² teşkil ederek Binbaşlıları¹, Yüzbaşlıları¹ ve Onbaşlıları¹ tayin etti. Burada çerbi'leri³ de tayin etti: Dodai-çerbi, Doholhu-çerbi, Ogole-çerbi, Tolun-çerbi, Baçaran-çerbi ve Süyiketu-çerbi olmak üzere, tayin edilenler altı çerbi idi. Binlikleri (Alay veya Tabur)², Yüzlükleri (Bölük)² ve Onlukları (Manga)² kurduktan sonra, seksen gece nöbetçisi⁴ ile yetmiş gündüz nöbetçisinden⁵ ibaret olan muhafız kıtası-

¹ Çinggis-hâhan'ın ordusu, Türk ordusu gibi onlu teşkilât esasına kurulmuş olup, rütbeleri gösteren sözlerin yapılışı da türkçedeki gibidir, meselâ: *minghan-o noyan* «Binbaşlı» (bin'in efendisi, bak: § 8 not); *ca'un-o noyan* «Yüzbaşlı»; *harban-o noyan* «Onbaşlı» gibi. Alay (Tabur), Bölük ve Manga tabirleri de moğolcada doğrudan doğruya sayı ile ifade olunmaktadır, (aşağıdaki nota bak!)

² (Yukardaki notun devamı) meselâ: *harban «on»* (= Manga); *ca'un «yüz»* (Bölük); *minghan «bin»* (Alay veya Tabur); *tümen «on bin»* (= Tümen).

³ NT.: *çerbi*. Haensch, Vladimirsof'a istinaden bunun bir memuriyet olduğunu ve unvan olarak ta verilebildiğini söylüyor (bak: § 124 not), fakat burada «emir subayı» diye tercüme ediyor. Bu söz, burada olduğu gibi başka bir çok yerde de isimlerle kullanılmaktadır (bak: §§ 120; 124 v. b.). § 232 de *çerbin* şeklinde saray kadınları için istimal edilmiştir.

⁴ NT.: *kebe'ul*. Çinggis-hâhan tarafından kurulan «hassa ordusu»nun bir kısmı gece vazife görür, bunlara *kebe'ul* («yatıklar» < *kebeta* «yatmak»), yani «gece nöbetçi (bekçi, muhafız) kıtası» denirdi. Gündüz vazife gören muhafızlara *tarhah* (Pl. *tarha'ut*) denirdi. (Aşağıdaki notlara bak). Krş.: *noyan kebe'ulsu tu dalan tarhah keşikten tu bul'e* «seksen gece-bekçileri kıtasıyla, yetmiş kişilik gündüz-muhafız kıtamı vardı» (§ 224). Bu söz islâmî eserlere كوتادول، كوتادول، كوتادول şekillerinde geçmiştir (krş.: İ. H. Uzunçarşılı, Osm. dev. teşk. medhal, s. 242).

⁵ Çinggis-hâhan tarafından kurulan «hassa ordusu» nun bir kısmı gündüz vazife görür, bunlara *tarhah* (Pl.: *tarha'ut*) denirdi. Gece muhafız kıtası *kebe'ul* adını taşıyor (yukardaki nota bak) ve bunların hepsine birden *keşikten* derlerdi (aşağıdaki nota bak). Bu iki söz *tarha'ad-keşik-*

ni¹ teşkil etti. Bu kıtaya Binbaşlıların ve Yüzbaşlıların çocuk ve kardeşleriyle, becerikli ve boylu boslu olmak şartıyla, serbest kimselerin çocuk ve kardeşleri de girebiliyorlardı.

Sonra Arhai-ḥasar'a iltifat ederek şu emri çıkardı: "Arhai-ḥasar, seçme kuvvetlerden kurulan çekirdek binliğin komutanı olacaktır. Bunlar, savaş günlerinde benim önümde yürüyerek savaşsınlar, sulh günlerinde benim gündüz-muhafızım² olsunlar!". Sonra şu emri verdi: "Gündüz nöbeti (için ayrılan) yetmiş (kişiye) Ogole-çerbi baş olsun, fakat Hudus-ḥalçan ile anlaşarak (birlikte) iş görsün!".

§ 192. Bundan sonra Çinggis-ḥahan şu emri çıkardı: "Silâhşorlar³, gündüz nöbetine ayrılan muhafız kuvvetleri⁴, aşçılar, kapı bekçileri ve seyisler sabahleyin hizmetlerine başlayıp, güneş batmadan önce yerlerini gece nöbetçilerine⁵ terkedecekler, atlarının yanına giderek orada geceliyeceklerdir. Gece nöbeti için ayrılmış olanlar, evlerin etrafındaki nöbetçileri ve kapı dibindeki nöbetçileri yerlerine göndereceklerdir. Silâhşorlar ve gündüz nöbeti için ayrılmış olanlar, ertesi gün

ten şeklinde terkip halinde de kullanılmaktadır (meselâ: §§ 192; 224). (*tarḥah* için karşılaştırmâ: Türkçe *turmak*, *durmak*).

¹ NT.: *keşikten* (Pl. < *keşiktu* «muhafız»; krş.: *keşik*, *kesek* «kısm, kıta, nöbet»). Çinggis-ḥahan tarafından kurulan «hassa ordusu» nun bir kısmı gece ve diğeri de gündüz vazife görür ve hepsine birden *keşikten* denirdi. Moğol *noyan*'ları (bak § 8) arasından ve binliklerden seçilen kuvvetlerden teşekkül eden bu hassa ordusu Moğol hanın elinde kuvvetli bir silâhtı ve onu diğeri «ulus» sahipleri olan şebzâdelerden farkettilen esaslı bir unsurdu. Sonradan şebzâdeler de kendileri için hassa orduları bulundurmağa bağladılar (bak: Vlad. İçt. § 120). Moğol noyanları ve onların binlikleri, «hassa ordusu» na inanla birlikte muayyen miktar teçhizat ta vermeye mecburdular (ibid.).

² NT.: *tarḥah keşikten* (yukardaki notlara bak).

³ NT.: *ḥorçin* «okluk (kuburluk) taşıyanlar» < *ḥor* «kuburluk, okluk, tirkeç» (bak: §§ 105; 124). Çok defa isimlerle de kullanılmaktadır, meselâ: *Hongḥai-ḥorçin* (§ 260), *Hongtaḥar-ḥorçin* (ibid.), *Şormaḥan-ḥorçin* (ibid.). *ḥorçin*'ler, Çinggis-ḥahan'ın şahsî muhafızı idiler. (Haenisch'in notlarına bak: §§ 124; 219).

⁴ NT.: *tarḥa'ut keşikten*. Kozin bu tabirleri ayırarak: «Gündüz nöbetçileri ve muhafızlar» diye tereüme ediyor. (Bu sözler için bak: § 191 not).

⁵ NT.: *kekte'ul*, bak: § 191 not.

biz çorba ¹ içerken, gece nöbetçilerinin yanına giderek kendilerini takdim edecekler ve bu suretle silâhşorlar, gündüz nöbetçileri, aşçılar ve kapı bekçileri kendi hizmetlerine giderek yerlerini alacaklardır. Üç gün üç gece bu suretle nöbet tutuktan sonra, (gece nöbetçileri) aynı şekilde üç gece istirahat edecekler ve (gündüz nöbetçileri) değişmek suretiyle gece nöbetine başlayacaklardır. (Nöbetçi-muhafız kıtaları ordugâhın) etrafında istirahat edeceklerdir !,,.

Böylece Binlikleri teşkil ederek çerbileri tayin edip, gece nöbeti için seksen, gündüz nöbeti için yetmiş (kişi) ayırıp Arhai-hasar için de çekirdek askerleri seçtikten sonra, Halha boyundaki Orno'u yanında bulunan Keltegai-hada'dan kalkıp Naiman halkına karşı yürüdü.

§ 193. Sıçan yılında (1204), yazın birinci ayının on altısında, (yani) ayın bedir gününde, tuğunu açarak yürüyüşe geçti. Cebe ile Hübilai'ı öne göndererek, Keluren boyunca ilerledi, Sa'ari bozkırına geldiklerinde, Hangharhan tepesinde bulunan Naiman karakol (posta)larına çattılar. Naimanlar bizim gözcüleri takip ederken, kır atlı ve kötü eğerli birini yakaladılar. Naiman'lı karakol (postaları) bu atı ellerine geçirince kendi aralarında: "Manghol'ların beygirleri zayıfmış!,, diye konuşmağa başladılar. Bizimkiler Sa'ari bozkırına vararak durduktan sonra "ne yapalım?,, diye müzakere ederlerken, Dodai-çerbi Çinggis-hahan'a şöyle bir teklifte bulundu: "Biz sayı bakımından azız. Az olduktan başka yorgun da düştük. Bir defa burada durduktan soara, Sa'ari bozkırına dağılalım ve atlarımızı da tavlanıncıya kadar yayalım. Her asker beş muhtelif yerde ateş yaksın. Bu ateşle düşmanı korkutmuş oluruz. Naiman'ların çok olduğu söyleniyor. Fakat hanları, evinden dışarı çıkmamış zayıfın biridir. Onlar ateşlerimizizi tesiriyle kendilerini toparlayıncıya kadar hayvanlarımız da tavlanmış olur. Hayvanlarımız kuvvetlendikten sonra, Naiman'ların karakollarına baskın yaparız. Onları takiben esas merkezlerine saldırıp bu kargaşalık içerisinde savaşa başlarsak nasıl olur?,,.

Çinggis-hahan bu fikri uygun bularak derhal her askerin beş yerde ateş yakmasını emretti. Bu suretle (Manghol'lar)

¹ NT.: *sülen*, bak: § 279 not.

bütün Sa'ari bozkırına dağıldılar ve her asker beş yerde olmak üzere ateş yaktı. Naiman'ların karakol (postaları) geceleyin Hangharhan tepesinden bakıp birçok yerde ateş görünce: "Bize Manghol'ları 'az' diye söylememişler miydi? Halbuki burada gökteki yıldızlardan da fazla ateş var," dediler. Biraz önce Manghol'lardan esir almış oldukları kötü eğerli kır hayvanı (geriye) yollamış olan bu nöbetçiler, şimdi (komutanlarına) şu haberi gönderdiler: "Manghol askerleri bütün Sa'ari bozkırını işgal ettiler. Acaba onlar hergün çoğalmıyorlar mı? Ateşleri gökteki yıldızlardan da fazladır! „

§ 194. Karakol (postalarından) bu haber geldiğinde, Tayang-han, Hanghai civarındaki Haçir suyu yakınında bulunuyordu. Haber üzerine, oğlu Guçuluk-han'a şunları söylemek için adam yolladı: "Manghol'ların beygirleri zayıftır, fakat ateşlerinin yıldızlardan da fazla olduğu söyleniyor. Öyle ise Manghol'lar çok olsa gerektir:

Onlarla birleşirsek (savaşa bir başlarsak),
Ayrılması (çekilmesi) zor olmaz mı?
Onlara yaklaşılsa bile,
Kara gözlerini
Kırpamazlar.
Yanaklarından yaralanıp
Kara kanları aksa bile
Korkmazlar.
Bu sert Manghol'larla
Karşılaşmağa değer mi?

'Manghol'ların beygirleri zayıftır' diye haber geldi. Şimdi biz, kendi ulusumuzu alıp Altai üzerinden geri çekilelim. Ordumuzu intizamlı¹ bir şekilde (çekip) onları pusuya düşürelim ve Altai önlerine kadar köpek muharebesi yaparak²

¹ NT.: *cibsi'erçu*, İnt.: "tertip etmek, intizama sokmak". Kozin bunu Moğ. *cibsiyere* «soldan sağa gitmek» tabiriyle karşılaştırarak: «ordumuzu soldan sağa hareket ettirerek» diye çeviriyor.

² NT.: *nohai kerel kerecu*. «köpekler gibi savaşmak». Çekilirken düşmanı oyalamak ve yormak maksadiyle artçılarla yapılan muharebe tarzıdır (Haenisch'in notlarına bak). Kozin bunu «hafif çarpışmalarla» diye çeviriyor.

yürüyelim. Beygirlerimiz şişmandır, onlarınki ise zayıflar¹ ve yorulur², işte tam bu anda onların yüzüne tükürürüz!.. Bu sözlere karşılık olarak Guçuluk-ğan: “Kadın gibi korkak Tayang yine (aynı) sözleri söylüyor! Manghol’lar nereden çoğalsın? Manghol’ların büyük kısmı Camuğa ile bizim yanımızda bulunuyor.

Gebe bir kadının su döktüğü yere kadar bile
Çıkamıyan,
Tekerlek (yüksekliğindeki) buzağının otladığı yere
kadar bile

Gidemiyen
Tayang, kadın gibi korktuğu için
Bu sözleri söylemiyor mu?..

diye babasını ağır surette tahkir ederek yukardaki sözleri yolladı. Kendisini “kadın,, diye vasıflandıran bu sözleri dinledikten sonra Tayang-ğan:

“Güçlü ve mağrur Guçulug,
(Düşman) karşısında ölüm sahnesi başladığı gün dahi
Bu cesaretini kaybetme!
Düşmanla karşılaşıp birbirimize girdikten sonra
Sıyrılmak herhalde zor olur!..

dedi. Bu sözlere karşı, Tayang-ğan’ın emrindeki yüksek komutanlardan³ Horisu-beçi: “Senin baban İnança-bilge-ğan, hiçbir zaman erlerinin arkasını ve atının arka butlarını müsavi kuvvette olan düşmana göstermemiştir. Nasıl oluyor da şimdi sen sabah sabah cesaretini kaybediyorsun? Senin bu kadar korkak olduğunu bilmiş olsaydık, kadın olduğu halde annen Gurbesu’yu çağırarak komutayı onun eline vermiş olurduk.

¹ NT.: *ke’eli segu’ulun*, İnt.: “karnını içeri çekerek” (yani kendi yağ ile beslenerek). Haenisch’in notuna bak.

² NT.: *bidano ahtas tarhut bui, ke’eli segu’ulun, Manghol-un ahtas biharda’ulan*. Aynen tercümesi: “Beygirlerimiz şişmandır, karınlarını içeri çekerek, Moğollar’ın beygirlerini yorarak». Haenisch buradaki *ke’eli segu’ulun* tabirini Moğollar’a değil de söyliyene ait sayarak cümleyi şöyle çeviriyor: “Şişman olan beygirlerimizi zayıflatarak onların beygirlerini yorarız”. Biz, Haenisch’in tercümesinden biraz ayrıldık.

³ NT.: *yeke noyan*, bak: § 8.

Maalesef Kokse'u-sabrah artık ihtiyarlamış ve bu yüzden ordumuzun talim terbiyesi de gevşemiş bulunuyor. Manghol'lar için son saat çaldığı halde (iş) olmuyor. Ey Tayang-han! Sen yapamıyorsun!,, dedi ve okluğuna vurarak arkasını dönüp dört nala fırladı.

§ 195. Bu sözlere kızan Tayang-han:

“Hayatın sönmesi,
Vücudun ızdırıp çekmesi,
Hepsi de bir
Değil midir?

Öyle ise harbedeceğiz!,, dedi ve Hacıir suyu civarından kalkarak Tamir (deresinin) mecrasına doğru yürüdükten sonra Orhon'u geçti ve Nahu kayalıklarının doğu tarafını takiben Çakirma'ut yerine geldi.

Çinggis-hahan'ın karakolları onları görünce: “Naiman'lar geliyor!,, diye haber yolladılar. Bu haber üzerine Çinggis-hahan: “Çoğun fazlası zararlı olduğu gibi, azın eksigi de zararlıdır!,, diyerek onlara doğru ilerledi. Onların karakollarını geriye atarken ordusunu tertipledi ve :

“Biz, ‘sık çayırılık’ tarzında yürüyeceğiz,
‘Deniz’ sisteminde tertipleneceğiz,
‘Burgu’ usulüne göre savaşaacağız!,,¹

diye emir verdi. Çinggis-hahan kendisi önde yürüdü, esas kuvveti Hasar'ın emrine verdi ve yedek hayvanların sevkini de Otçigin-noyan'a bıraktı. Naiman'lar Çakirmaud'tan çekilerek, Nahu kayalıklarının güneyinde, dağın kenarında mevzi aldılar. Bunun üzerine, Naiman'ların karakollarını geriye püskürten bizim karakollarımız onları takip ederek, Nahu kayalıklarının önünde bulunan esas kuvvetlerine kadar sürdüler.

Tayang-han, takip ederek gelen bu kuvvetleri görünce, ordusu ile birlikte Naiman'lar tarafında bulunan Camuha'dan : “Koyun sürüsünü ürküterek onları ağıla kadar kovalıyan kurt gibi saldıran bu adamlar kimlerdir?,, diye sordu. Camuha ce-

¹ NT.: *haraahan-a gorçil gorçicu, na'ur baiyildu'a baiyilducu, ş'uçı hatıuldu'a hatıulduya*. Yukarda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in tercümesi: «Koyu akasyalıklardan geçmek, deniz ortasında tertiplenmek, zım-ba ile vuruşmak icabetse dahi savaşaacağız».

vabında şöyle dedi : “ Dostum Temucin’in, insan eti ile beslenen ve zencire bağlı dört köpeği vardı. Karakollarımızı kovalayıp gelen işte onlardır. Bu dört köpeğin :

Ahınları bakırdır,
Burunları minkaştır,
Dilleri zimba gibi,
Yürekleri demirdir,
Kamçuları kılıçtır!
Onlar çiğle beslenirler,
Rüzgârla uçarlar,
Savaş günlerinde
İnsan eti yerler,
Hareket günleri için
İnsan eti biriktirirler !

Şimdi onlar zencirlerinden boşanmışlar ve zaptedilmez bir halde, tükürüklerini saçarak, neşe ile ileri fırlamışlardır. „ Bu dört köpeğin adlarını öğrenmek istersen, bunlar :

İkisi Cebe ile Hübilai,
İkisi de Celme ile Sube’etai

olmak üzere dört kişidir. „ Tayang-han : “ Öyle ise biz bu kötü kimselerden biraz uzak duralım! „ diye geriye gitti ve biraz yükselerek dağın eteğinde durdu. Bundan sonra Tayang-han, neşe içerisinde bağırıp çağırarak (kendilerini) etraftan çevirmeye çalışanları görünce tekrar Camuğa’ya dönerek “ Bunlar kimlerdir ?

Erken doğmuş kulun,
Anasından süt emerek
Etrafında dolaşıp
Koşar gibi,
Niçin bunlar bizi
Kuşatıyorlar ? „

diye sordu. Camuğa tekrar şöyle cevap verdi :

“ Mızraklı erleri kovalayan,
(Onların) kanlı elbiselerini ¹ alan,

¹ NT. : *çisutu tonoh tonohçin*, bak : § 187 not.

Kılıçlı erleri takip ederek
 Yere seren, öldüren ve
 Onların mallarını alan bu adamlara
 Uru'ut ve Manghut derler!
 Bu anda saldıran bu kıtalar
 Neşeli gözüküyorlar mı? „

Tayang-han yine: "Öyle ise biz bu kötü adamlardan biraz daha uzaklaşalım!„ dedi ve tekrar biraz daha yükselerek mevzi değiştirdiler. Tayang-han tekrar Camuha'ya dönerek: "Onların gerisinde, kıtasının başında aç doğan gibi tükürüklerini saçarak gelen de kim oluyor?„ diye sorunca Camuha: "O gelen dostum Temucin'dir:

Bütün vücudu
 Bakırla kaplanmış,
 Zimba vurulacak boş yeri yoktur!
 Bütün vücudu
 Demirle dövülmüş,
 İğne sokulacak boş yeri yoktur

Dostum Temucin'in aç doğan gibi tükürüklerini saçarak geldiğini görüyor musun? Siz Naiman'lar: 'Manghol'lar gözükünce, keçi yavrusunun ayak derileri bile arta kalmaz' diye kendiniz söylemiyor muydunuz? Baksanıza (nasıl geliyorlar)!„ diye (Tayang-han'ı kıskırtmakta devam etti).

Tayang-han: "Müthiş, müthiş! Öyle ise biraz daha yükselelim!„ dedi ve mevzilerini biraz daha yukarıya aldılar. Tayang-han Camuha'dan tekrar: "Onun arkasından bir dağ gibi gelen de kim oluyor?„ diye sordu. Camuha şöyle cevap verdi:

"Ho'elun ana bir oğlunu
 İnsan eti ile beslemişti.
 Onun boyu üç alda'yı¹ bulur,
 Günde üç yaşlık bir öküzü yer,
 Üç katlı zırh giyer,
 Üç öküzle çekilen arabaya biner;
 Bir adamı, teçizatı ile

¹ lat.: «Uzunluk ölçüsü». Haenisch bunu «üç kulaç» ve Kozin de (Rus ölçüsüne göre:) «üç sajen» diye tercüme ediyor

Yutarsa,
 Boğazına hiçbir şey olmaz.
 Bir adamı yutmakla
 Gönlü doymaz.
 Hiddete gelip,
 Anghu'a¹ okunu
 Attığı zaman,
 Dağın arkasında bulunan
 Yirmi - otuz adamı
 Birden öldürür.
 Çarpıştığı kimseleri,
 Dağın arkasındakileri,
 Keyibur¹ okunu
 Atmakla
 Birçoğunu birden öldürür.
 (Yayını) çok gererek atarsa,
 (Okunu) dokuz yüz alda'ya² fırlatır,
 Az gererek atarsa,
 Beş yüz alda'ya² fırlatır.
 O, insanlardan başkadır,
 Gurelgu yılanı gibidir.
 Coçi-hasar dedikleri
 İşte o kendisidir! „.

Bunun üzerine Tayang-han: "Öyle ise biz mümkün olduğu kadar çabuk yükselim, haydi tırmanın!," dedi ve biraz daha çıkarak yeniden mevzi aldılar. Tayang-han tekrar: "Onun arkasından gelen kimdir? „ diye sorduğunda, Camuğa, şunları söyledi: "Bu,

Ho'elun ananın
 En küçük oğlu Otçigin'dir.
 Ona tenbel derler,
 Erken yatar,
 Geç kalkar,
 Fakat kitleden

¹ İnt.: «Ok adları».

² İnt.: «Uzunluk ölçüsü». (Yukarıya bak).

Hiç geri kalmaz,
Savaş hattından
Arkada kalmaz!,,.

Bunu duyunca Tayang-han: " Öyle ise biz, dağın en son zirvesine çıkalım!,, dedi.

§ 196. Camuğa, Tayang-han'a bunları söyledikten sonra Naiman'lardan ayrılıp: "Dostuma söyleyin!,, diyerek Çinggis-hahan'a şu haberi yolladı: "Tayang-han,

Sözlerimle aklını oynatıp,
Korkudan dağın tepesine çıktı.
Ağızla (sözle) öldürülebilecek derecede korkarak
Dağın tepesine çıktı.
Dostum, dayan!
Onlar dağa tırmanıyorlar!

Şimdi onlarda, yeni bir cephe kurmak için cesaret kalmadı. Ben de onlardan ayrıldım,,.

Akşam olduğundan, Çinggis-hahan Nağu dağını çevirmekle iktifa ederek orada geceledi. Naiman'lar o gece kalkıp kaçmağa teşebbüs ettiler: Kayalardan atladılar, birbirinin üzerine çullandılar, birbirinin kemiklerini parçalayarak ve saçlarını yolarak, kuru ağaçlar gibi çatırdayarak ölüme sürüklendiler. Ertesi gün, bitkin bir hale düşen Tayang-han esir edildi. Kendi başına hareket eden Guçuluk-han, pek az kimse ile ayrılıp gitti ve takip edilince Tamir civarında gureyen¹ kurarak tutunmağa teşebbüs etti ise de muvaffak olamadı ve selâmeti kaçmakta buldu. Bu suretle (Çinggis-hahan), Naiman halkını Altai dağlarının önünde yenerek kendisine ilhak etti. (Şimdiye kadar) Camuğa'nın emrinde bulunmuş olan Cadaran, Hatagin, Salci'ut, Dorben, Tayiçi'ut ve Unggirat'lar da Çinggis-hahan'a tabi oldular. Çinggis-hahan, Tayang'ın anası Gurbesu'yu çağırarak, ona: "Manghol'lar fena kokuyorlar, diye söyliyeni sen değil miydin?,, dedi ve onu kendi emrine aldı.

§ 197. Aynı sene, sıçan yılının güzünde, Çinggis-hahan Haradal-huca'ur civarında Merkit'li Tohto'a- beki ile savaşarak

¹ Bak: § 90 not.

onu yendi, Sa'ari-ke'er'de bütün halkını ve devletini eline geçirdi. Tohto'a, oğulları Hudu, Çila'un ve daha başka birkaç kimse ile kaçıp kurtuldu.

Böylece Merkit halkının yenilmesi sırasında, Ho'as Merkit'lerden Dayir-usun, Çinggis-ħahan'a sunmak maksadiyle kızı Hulan hatunu alıp gelmekte idi. Yolda askerler tarafından durduruldular. Onları durduran askerlerin haşında, Ba'arin'lerden Naya-noyan namında biri vardı. Dayir-usun: "Kızımı Çinggis-ħahan'a sunmak için götürüyordum!," deyince Naya-noyan: "Kızımı beraber götürürüz. Şimdi yalnız gidersen, bu karışık zamanda askerler seni hayatta bırakmazlar ve kızın da müşkül duruma düşer," diyerek onları üç gün üç gece alkoydu. Ancak bundan sonradır ki, Naya-noyan, Hulan hatun ile babası Dayir-usun'u Çinggis-ħahan'a götürdü. Çinggis-ħahan: "Bunları niçin alkoydun?," diye çok hiddetlenerek onu sert bir şekilde sorguya çekip, hakkında kanunî takibat yapılmasını istedi ise de, Hulan hatun ortaya atılarak: "Naya'a bize, Çinggis-ħahan'ın yüksek bir subayı olduğunu söyledi ve: 'Kızımı Çinggis-ħahan'a beraber götürüp takdim edelim, askerler yolun emniyetini bozuyorlar' diye ihtar etti. Eğer biz Naya'a'dan başka askerlere raslamış olsaydık, tehlikeli duruma düşmüş olabilirdik. Naya'a ile karşılaşmamız, bizim için bir tali eseri olmuştur. Şimdi (bir taraftan) Naya'a sorguya çekilirken, ey Hanım! benim de, tanrının inayetiyle anam ve babam tarafından dünyaya getirildiğim gibi inceden inceye muayene edilmeme müsaade et!," diye yalvardı. Naya'a ifadesinde şöyle dedi:

"Ĥahanımın karşısında iki yüzüm yoktur,
Halkımız içerisinde güzel yanaklı kadın ve kızlara
Narin bacaklı beygirlere rasladığım zaman,
Bunları, 'Ĥahanın malıdır' diye korudum.
Bundan başka düşüncem varsa,
Ölmeye razıyım!," dedi.

Çinggis-ħahan, Hulan hatunun ricasını yerine getirerek, aynı gün esaslı bir muayene yaptırdı ve neticede sözlerinin doğruluğu anlaşılınca onu sevgisiyle taltif etti. Naya'a'nın ifadesi de bu suretle sabit olduğu için, onun hareketini de uygun buldu ve: "Bu, doğru sözlü bir adamdır, onu yüksek bir mevkie koyacağım!," diyerek kendisine iltifat etti.

VIII.

CAMUHA'NIN SONU. ÇİNGGİS'İN "BÜYÜK HAN" İLÂN EDİLMESİ. ASKERİ VE İDARİ İŞLERİN DÜZENLENMESİ.

§ 198. (Çinggis-hahan) Merkit halkını idaresi altına aldıktan sonra, Tohto'a-beki'nin büyük oğlu Hudu'nun Tugai ve Doregene adındaki iki karısından Doregene'yi Ogodai-hahan'a verdi.

O sırada Merkit ulusunun yarısı tekrar ayrılıp Taihal tepesindeki bir kalede yerleşmiş bulunuyordu. Bunun üzerine Çinggis-hahan bir emirle Sorhan-şira'nın oğlu Çimbai'yı komutan yaparak, sol cenah askerlerinin başında, kaleye sığınan Merkit'lere karşı yolladı. Hudu ve Çıla'un adındaki iki oğlu ile birlikte ancak pek az kimse ile kaçıp kurtulmuş olan Tohto'a'yı, Çinggis-hahan kendisi takip etti ve (sonra) Altai (dağlarının) güney tarafında kışlamak için ordugâh kurdu.

Ertesi sene, öküz yılının (1205) baharında, Arai¹ (dağları) üzerinden harekete geçti. O zaman, halkı elinden çıkmış ve ancak pek az kimse ile kaçıp kurtulmuş olan Guçuluk-han'la Merkit'li Tohto'a, Erdiş boyundaki Buhdurma menbaı civarında birleşerek askerlerini tanzim etmekle uğraşıyorlardı. Çinggis-hahan gelip onlarla savaşa başlar başlamaz, Tohto'a, serseri bir okun isabetiyle öldü. Oğulları onun ölüsünü gömemedikleri gibi beraberlerine de alamadılar, ancak kafasını kesip götürübildiler. Naiman ve Merkit'ler kuvvetli olmalarına rağmen savaşa devam edemiyerek kaçarcasına çekilip gittiler. Erdiş² (nehri) geçerken, adamlarının çoğu suda boğularak öldü. Naiman ve Merkit'lerden geri kalan az bir topluluk ta, Erdiş geçtikten sonra ayrılarak yollarına devam ettiler. Naiman'lı Guçuluk-han Uı'ur ve Harih'ların (memleketinden) geçip, müslümanların³ diyarında, Çui nehri civarında bulunan Hara-kitan'lı Gur-han'ın yanına gitti. Merkit'li Tohto'a'nın oğulları Hudu, Hat, Çıla'un ve baş-

¹ P. Pellin *arai* diye okuyor, (Haenisch'in notlarına bak.).

² =İrtiş.

³ NT. *narra'nd*, bak : § 152.

kaları Hanglin ve Kıpçak'ların memleketinden yürüdüler. Bundan sonra Çinggis-hahan geri dönerek, Arai (dağlarındaki) esas memleketinde¹ yerleşti. Taihal tepesinde bulunan Merkit'ler Çimbai'a teslim oldular. Bundan sonra Çinggis-hahan, Merkit'lerden öldürülmesi icabedenlerin öldürülmesini ve arta kalanlarının da kendi askerleri arasında paylaşılmasını emretti. Bu hadise üzerine, eskiden itaat altına alınmış olan Merkit'ler tekrar ayaklanarak ordugâhtan kaçmağa teşebbüs ettiler. Fakat esas ordugâhın muhafızları bu teşebbüsü önlediler. Bu vaziyet karşısında Çinggis-hahan: "Ben onların eski şekilde toplu bir halde yaşamalarına müsaade etmişken, isyana kalkıştılar," diyerek, büsbütün birbirinden ayırmak suretiyle her tarafa dağıtılmalarını emretti.

§ 199. Aynı sene, öküz yılında (1205),

Çinggis-hahan yine emir çıkardı,
Demir arabalı Sube'etai'yi,
Tohto'a'nın Hudu, Hal ve Çıla'un
Adlı oğullarını takibe gönderdi.
Çinggis-hahan Sube'etai'ya
Emir vererek şunu söyledi:
"Tohto'a'nın Hudu, Hal ve Çıla'un
Adlı oğulları ile başkaları,
Korkup kaçarken okla vuruldular.
Boynu kementli vahşi at gibi,
Okla vurulmuş bir geyik gibi,
Kanatlanarak yükseğe uçup,
Tanrıya çıkmak isterler ise,
Sube'etai sen atmaca olup,
Uçup onları yakalar mısın?
Sıçan olarak toprağı delip,
Yerin altında kaybolurlarsa,
Kürek olarak toprağı kazıp,
Onları takip edemez misin?
Balık olarak denize dalıp,
Suda yok olmak isterler ise,

¹ NT.: *a'uru'at*, pl. <*a'urah*, İnt.: «Esas ordugâh». Kozin bunu her halde yer adı sayarak: «A'uru't'ta yerleşti» diye çeviriyor.

Sube'etai sen büyük ağ olup,
 Onları çekip çıkarmaz mısın?
 Yüksek dağları aşasın diye,
 Geniş suları geçesin diye
 Gönderdim seni.
 Yol pek uzundur, düşünmek gerek,
 Askerin atını
 Fazla yormadan korumak gerek,
 Yiyecekleri, bitmeden önce
 İhtiyatlıca kullanmak gerek.
 At zayıflarsa
 Artık korunmaz,
 Erzak biterse
 Artık bulunmaz.
 Av hayvanları yolda pek çoktur,
 Âdi yürüyüş saatlarında,
 Asker başıboş
 Bırakılmasın,
 Gelişi güzel av yapılmasın.
 Askere erzak
 Yetişmez ise,
 Bunu çoğaltmak mühim iş ise,
 Muntazam avlar tertip edilsin.
 Muntazam avdan başka zamanda,
 Asker atının
 Kuyruk kayışı
 Hiç takılmasın,
 Soluk zenciri¹ de hiç takılmasın,
 Hayvanın başı serbestte kalsın.
 Böyle olursa askerleriniz,
 Nasıl olup ta dört nala koşsun?
 Bu nizamlara² karşı geleni,
 Ele geçirip tevbih edersin,
 Emirimize³ karşı geleni,
 Bizlere kadar belli olanı,

¹ Haenisch'in notlarına bak.

² NT.: *caşah*, «kanun».

³ NT.: *carlıh*, «emir, ferman».

Yakalattırır ve gönderirsin.
 Duymadığımız vakalar varsa,
 Olduğu yerde idam edersin.
 Suyu geçince ayrılırsınız,
 Fakat yürüyüş hep devam eder,
 Dağı aşarken ayrılırsınız,
 Fakat muhtelif düşünmezsiniz !
 Mengü tanrının
 Verdiği güçle,
 Tohto'a'mn oğullarını
 Eline geçirirsen,
 Bize göndermek artık gerekmez,
 Derhal orada bitsin işleri !,
 Dedi Çinggis-ħahan.
 Çinggis-ħahan daha Sube'etai'ya
 Emir vermekte hep devam etti :
 "Seni yollamamın sebebi şudur :
 Çocukluğumda,
 Üç Merkit'lerden Uduyt beni,
 Burhan-ħaldun'u üç defa aşıp
 Korkutmuşlardı.
 Böyle bir düşman karşısında ben,
 Şimdi bir daha ant içiyorum :
 Uzaklığın sonunda,
 Derinliğin dibinde,
 Onları bulmalısın
 Diye gönderiyorum !,,
 Demir araba yapıp,
 Öküz yılında onu (uzun yola) gönderdi,
 (Daha şunları dedi :)
 " Biz arkanda isek te,
 Önünde gibi düşün !
 Biz uzakta isek te,
 Yakında gibi düşün !
 (Böyle olursa sizi)
 Yüksek tanrı da korur, ..
 Çinggis-ħahan'ın emri,
 (Tamamen işte budur).

§ 200. Naiman'larla Merkit'lerin imhasında Naiman'lar tarafında bulunan Camuğa, bütun ulusunu kaybetmiş ve ancak beş arkadaşı ile bir tarafa ayrılp kaçak vaziyetinde Tanglu (dağlarına) sığınmıştı. Orada bir yabancı koyunu vurarak ateşte kızartıp yemeye oturduklarında, Camuğa arkadaşlarına döndü : "Bugün yediğimiz bu yabancı koyunu kimin oğlu vurdu?", diye sordu.

Yemek esnasında, Camuğa'nın beş arkadaşı onu yakalayıp **Çinggis** - hahan'a alıp götürdü. Camuğa, kendi arkadaşları tarafından yakalanarak götürülünce (eski) dostu (Çinggis) - hahan'a :

"Kara karga kuşu
 Harambai ¹ ördeğini
 Yakalar gibi,
 Adi köle ² de
 Kendi hanına
 İhanet etti ³.
 Han olan dostum,
 Onları şimdi kullanır mısın ⁴ ?
 Boz hıladı ⁵ kuşu,
 Boz bir ördeği ⁶
 Yakalar gibi,
 Köle ve hizmetçiler ⁷
 Öz hanlarına
 İhanet edip

¹ İnt. : «Bir nevi kara ördek adı».

² NT. : *haraça bo'ol*, bak : § 137 not.

³ Bu mısralar için Haenisch'in notlarına bak.

⁴ NT. : *ga'u ekdegu*. Buradaki *ekdegu* sözü Y. nushasında böyle yazılmış ve İnt. : «Hizmete almak, vazife vermek» diye tercüme edilmiş ise de, P. nushasında *endegu* şeklinde yazılarak «yanılmak» diye çevrilmiştir. Kozin bunu da değiştirerek *ögdegü* diye alıyor.

⁵ İnt. : «Kuş adı»; YP. : «Karga». Kozin bunu «akbaba» diye çeviriyor. Krş. : Moğ. yazı dilinde : *hıladı, hıldu* «la busc, basard, cassard (falco buteo)» (Kow. 924, 933).

⁶ NT. : *borçin sono*, İnt. : «Bir nevi ördek». Krş. : Moğ. *borçin sono* «le taon gris, oestre» (Kow. 1223).

⁷ NT. : *bo'ol nekun*, bak : § 137 not.

Yakaladılar.
Sen aziz dostum,
Onları şimdi kullanır mısın? „

dedi. Camuĥa'nın bu sözlerine karşılık olarak Çinggis-hahan; "Öz hükümdarına el kaldıran bir kimse nasıl olur da hayatta bırakılır? Böyle bir adamla kim arkadaş olur? Öz hanlarına ihanet edenler, bütün nesilleriyle yok edilsinler! „ diye emir verdi ve Camuĥa'yı yakalayıp getirmiş olanları, derhal onun gözü önünde kafalarını kestirmek suretiyle idam ettirdi.

Sonra Çinggis-hahan Camuĥa'ya şunları söyledi:

"Bugün ikimiz yine yüzleştik, gel dost olalım!
Arabanın iki okundan biri¹ olalım, diye sözleşmiş iken,
'Kenarda kaldım' diye düşündün.
Şimdi birleşir ve dost olursak,
Untulmuşları hatırlatırız,
Uyumuş isek uyandırırız.
Benden ayrılıp gitti isen de,
Bana yaptığın iyilik çoktur,
Ölümlle dolu savaş gününde
Sen acı duydun kalbin sızladı.
Benden ayrılıp kaldı isen de,
Karşı karşıya ölüm gününde
Ciğerin yandı kalbin sızladı.

Ne zaman? dersen, (bak anlatayım:)

Kereyit halkı ile,
Halahalcit çölünde
Muharebe ederken,
Pederimiz Onĥan'a
Söylediğin sözleri, bana bildirmek ile
Büyük yardım etmiştin!

Sonra Naiman halkını,
Sözlerinle titretip,
Ağızınla öldürüp
Korkuttuğunu bana

¹ NT. : *ore'ele kilgun*, bak : § 186 not.

Öylece bildirmekle
Büyük yardım etmiştin „
dedi ona (Çinggis-hahan).

§201. Camuha cevabında şöyle dedi :

“Eski günlerde, küçüklüğümde,
Horhonah suyu, dere boyunda,
Hazmedilmeyen yemekler yedik,
Hiç unutulmayan sözler söyledik,
Ve dostum hanla böyle dost olduk.
Önce yorganlar dahi bir idi,
Fakat araya girenler oldu,
Kötü niyetli olanlar oldu,
Fena fikirli olanlar oldu.

Artık büsbütün ayrılınca da:
Birbirimizi çok tahkir ettik,
Kara yüzümden
Derim çözüldü,
Yanaşamadım
Dostum hanıma,
Göremedim hiç sıcak yüzünü,
Dolaştım yolda kendi başıma!

Unutulmaz sözler
Söyledik, diye
Kızıl yüzümden
Derim soyuldu,
Geniş fikirli dostumun artık
Göremedim hiç doğru yüzünü
Dolaştım yolda kendi başıma!
Şimdi han dostum
İltifat ile,
Dost olmak için davet ediyor,
Dost olmak lâzımken,
Dost olmadım ben!
Aziz dostum bugün artık,
Etraftaki ulusları
Tabi kıldı kendisine,
Hariçteki devletleri

Birleştirdi sinesinde,
 Hanlığın tahtı sana verildi,
 Geniş dünya da
 Önüne serildi,
 Benim dostluğumdan artık ne fayda?
 Karanlık gecelerde,
 Belki rüyana girer,
 Gündüz aydınlığında
 Belki aklına girer,
 (Seni rahatsız ederim).
 Yakanda bir bit gibi,
 Şalvarda dikiş gibi
 (Fazlayım burda) derim.

Benim çok karım oldu,
 Fakat fikrim dostumdan ayrı gittiği için
 Benden haksızlık doğdu.
 İşte bugün dünyada,
 Her ikimizin adı
 Güneşin doğusundan
 Ta batısına kadar
 Meşhur oldu yayıldı.
 Sen akıllı anadan
 Cesur olarak doğdun,
 Kardeşlerin de usta,
 Adamların da usta,
 Beygirinin sayısı yetmiş üç idi başta,
 Bu sebepten dolayı, yendin beni savaşta.
 Bana gelince : anam ve babam,
 Küçükken beni terketmişlerdi,
 Kardeşim yoktu.
 Karım geveze idi,
 Dostlarım itimatsız,
 Sana Tanrı güç verdi,
 Yenildim kaldım yalnız !

Dostum iltifat edip
Beni çabuk öldürtsen,
Dostunun kalbini sen,
 Böylece teskin etsen.

Lütfun olup da beni, öldürteceksen hanım,
 Senden ricam odur ki, akmasın aman kanım.
 Artık öldükten sonra,
 Benim ölüm orada,
 Yüksek kayalıklarda¹, uzun zaman içinde,
 Nesilden nesillere,
 Koruyucun da olur,
 Sana duacı olur!
 Asil bir aileden, dünyaya gelmiş idim,
 Daha asil olanı, Temucin yendi beni.
 Söylediğim sözleri
 Unutmayınız sakın,
 - Sabah akşam söyleyip
 tekrar etmelisiniz -
 Şimdi benim işimi, bitirmelisin yakın!., .

Camuha'nın bu sözlerine karşılık olarak Çinggis-hahan şöyle dedi: "Dostumuz Camuha bizden ayrılarak bize karşı çok söz sarfetti ise de, hayatımıza kastettiği hakkında hiçbir şey duymadık. Bu, kendisinden çok şey öğrenilebilecek bir adamdır. Fakat artık yaşamak istemiyor. Onun öldürülmesi hakkında fala baktı ise de, zar gelmedi. Esaslı bir sebep olmaksızın onun hayatına son verirsem iyi olmaz. O büyük bir şahsiyettir. Öyle ise ona, sebep olarak şunu söyleyiniz: Bir zamanlar, Coçi-darmala ve Taiçar karşılıklı biribirinin hayvan sürülerini çaldıklarında, sen Camuha, haksız yere kavga çıkarmış ve sonra da Dalan-balcut savaşında beni takip ederek Cere ne boğazına sıkıştırmış ve beni çok korkutmuşsun, değil mi? Şimdi seni tekrar kendime arkadaş yapmak istediğim halde, kabul etmiyorsun. Sana hayatını bağışlamak istediğim halde, arzu etmiyorsun. Öyle ise, şimdi seni kendi arzuna göre kanını akıtmadan öldürteceğim!., . Bunları söyledikten sonra Çinggis-hahan: "Onu, kanını akıtmadan öldürünüz, fakat ölüsünü rasgele yere atmayıp iyi bir şekilde defnediniz!," diye emir verdi ve onu idam ettirerek ölüsünü gömdürdü.

§ 202. Böylece, çadırlarda yaşayan halk itaat altına alındıktan sonra, onlar pars yılında (1206) Onan nehrinin menbaında

¹ NT.: *undur etugen*, «yüksek yer», bak: § 113 not.

toplandılar ve dokuz parçalı tuğlarını dikerek, Çinggis-hahan'ı "Han," ilân ettiler. Muğali'ye "Guo-ong¹," unvanı verildi. Cebe ise, Naiman hükümdarı Guçuluk-han'ı takip etmek için gönderildi.

Manghölcin ulusu orada teşkilâtlandırıldı. Çinggis-hahan : "Şimdi binlikleri tanzim ederken, ulusun kuruluşunda birlikte çalışmış olanları Binbaşı yapıp teşekkürümü ifade etmek istiyorum!" diye buyurdu ve şu kimselere Binbaşı unvanını verdi : (1) Munglik - eçige, (2) Bo'orçu, (3) Muğali Guo-ong, (4) Horçi, (5) İrugai, (6) Curçedai, (7) Hunan, (8) Hubilai, (9) Celme, (10) Tuge, (11) Degai, (12) Tolon, (13) Onggur, (14) Çulgetai, (15) Borohul, (16) Şigihutuğu, (17) Guçu, (18) Kokoçu, (19) Horhosun, (20) Hüsün, (21) Hüyildar, (22) Şiluğai, (23) Cetai, (24) Tahai, (25) Çağa'an-ho'a, (26) Alah, (27) Sorhan-şira, (28) Buluhan, (29) Haraçar, (30) Kokoços, (31) Suyiketu, (32) Naiya'a, (33) Cungşoi, (34) Guçugur, (35) Bala, (36) Oronartai, (37) Dayir, (38) Muge, (39) Bucir, (40) Mungu'ur, (41) Dolo'adai, (42) Bogen, (43) Hudus, (44) Maral, (45) Cebke, (46) Yuruhan, (47) Koko, (48) Cebe, (49) Udutai, (50) Bala-çerbi, (51) Kete, (52) Şube'tai, (53) Mungko, (54) Halca, (55) Hurçağus, (56) Geogi, (57) Badai, (58) Kişilih, (59) Ketai, (60) Ça'urğai, (61) Unggiran, (62) Tohon-temur, (63) Megetu, (64) Hada'an, (65) Moroha, (66) Dori-buğa, (67) İduhadai, (68) Şirağul, (69) Dao'un, (70) Tamaçi, (71) Ha'uran, (72) Alçi, (73) Tosağa, (74) Tungkuidai, (75) Tobuğa, (76) Acinai, (77) Tuyideger, (78) Seçao'ur, (79) Ceder, (80) Olar-guregen, (81) Cigiyadai, (82) Buğa-guregen, (83) Huril, (84) Aşih-guregen, (85) Hadai-guregen, (86) Çigu-guregen, (87) üç bin Unggirat ile (gelen) Alçi-guregen, (88) iki bin İkires ile (gelen) Butu-guregen, (89) beş bin Onggut ile (gelen) Onggut'lu Alaşu-şidigithuri-guregen.

Orman halkları müstesna, bu suretle Çinggis-hahan tarafından Manghöl ulusu içerisinde nasbedilen Binbaşılardan sayısı doksan beşi buldu².

¹ Çince «preps», Haenisch'in notlarına bak.

² Burada, 86. binbaşısı kadar her şahıs için birer Binlik hesap edilmek şartıyla, bütün Binliklerin sayısı 96 ya çıkmakta ise de, ismen ancak 89 binbaşı zikredilmektedir. En sondaki cümlede işaret edilen «Orman halklarından» seçilen binbaşılardan da bu isimler arasında olup olmadığı

§ 203. Bunun üzerine Çinggis-hahan : "Şimdi, damatlar da dahil olmak üzere, zikredilen doksan beş Binbaşığı Binliklere tayin ettim. Bo'orçu ile Muhalı ve başka noyanları çağırın, gösterdikleri hizmetten dolayı onları taltif edeceğim! „ diye buyurdu. Bu sırada Şigi-ħutuħu odanın içinde bulunuyordu. Çinggis-hahan ona : "Git onları çağır! „ diye emir verince, Şigi-ħutuħu şöyle mukabelede bulundu : "Bo'orçu ile Muhalı ve başkaları

Kimden fazla hizmet ettiler?

Kimden fazla emek ektiler?

Benim hizmetim daha az mıydı?

Benim emeğim daha dar mıydı?

Daha beşikte iken

Eşiğinde büyüdüm,

Daha sakalsız iken

Yalnız seni düşündüm.

Daha donuma işerken

Altın kapında büyüdüm,

Sakallanıncaya kadar

Doğru yoldan yürüdüm.

Aldın beni kollarına,

Benzettin oğullarına,

Beni yanında uyuttun,

Kardeşin gibi büyüttün.

Şimdi beni ne ile taltif edeceksin? „ Çinggis-hahan şöyle cevap verdi : "Sen benim altıncı kardeşim değil misin? En son doğan kardeşim olman dolayısıyla, senin hakkında şu emri veriyorum : Ganimet paylaşılırken, kardeşlerinle müsavi hakka malik olacaksın, cezaya çarptırılacak işler işlediğin zaman, hizmetinden dolayı dokuz defa cezasız bırakılacaksın! Mengü

açık anlaşılmıyor. Haenisch tercümesinde, 86. binbaşı olan Çigu-guregen ile cümleyi bitirerek ondan sonra şöyle diyor : « Üç bin Uggirat ile (gelen) Alçı, iki bin İkires ile (gelen) Butu, beş bin Onggut ile (gelen) Ala-ħu-şidigithuri-guregen ve Orman hâliklarından başka, Çinggis-hahan tarafından Mangħol ulusu içerisinden intihap edilen binbaşılardan sayısı 95 i buldu. » (Haenisch'in notlarına da bak). Kozin'in tercüme ve metni matbaa hatası ile dolu olduğundan, ne isimlerde ve ne de onların sayısında itimada şayan bir esas yoktur.

Tanrının verdiği güçle bütün ulusu idarem altında toplarken, sen benim gözüm ve kulağım olmuştun. Şimdi sen bütün halkı kendi adlarına göre ayırarak, analarımıza, bize, kardeş ve oğullarımıza taksim et, öyle ki, keçe çadırda oturanlarla tahta kapılı evlerde oturanlar birbirinden ayırt edilsin. Bu esnada senin sözüne herkes itaat etsin!.,. Bundan sonra Çinggis-hahan: “Bütün ulusun içerisinde hırsızları cezalandır, yalanı ortadan kaldır, ölüm cezasına lâyık olanları öldürt, para cezasına müstahak olanlardan para cezası al!., diyerek Şigi-hutuğu'yu yüksek mahkeme reisliğine tayin etti ve sözüne devamla: “Halkın taksim işi ve mahkeme kararları ‘Koko debter’ (Mavi defter) e yazılıp raptedilsin. Şigi-hutuğu'nun, benimle istişare sonunda ak kâğıt üzerine mavi yazı ile yazarak defter halinde tesbit ettiği (esaslar), nesilden nesle intikal etsin ve onu kimse değiştirmesin, değiştirmeye kalkışanlar cezalandırılsın!., diye emir verdi. Şigi-hutuğu tekrar: “Kardeşlerimin arasında en küçüğü olduğum halde, nasıl olur da ganimet payında onlar gibi müsavi hakka malik olurum? Hahandan ricam odur ki, bana surla çevrili şehirlerden (adamlar) versin!., deyince, Çinggis-hahan: “Sen kendin düşünüp buldu, bildiğin gibi yap!., diye cevap verdi.

Şigi-hutuğu, bu şekilde kendisi için (hanın) lütfunu temin ettikten sonra dışarı çıktı ve Bo'orçu ile Muhalî'yi ve başka noyanları çağırdı.

§ 204. O zaman Çinggis-hahan Munglik-eçiğe'ye dönerek şöyle dedi :

“Senin gözün önünde
Ben doğmuş idim,
Senin gözün önünde
Büyümüş idim;
Sen, takdis edilmiş ve bahtiyarsın.

Hizmet ve yardımın kaç defadır beni korudu. Bunlardan biri: Babam Onghan ile dostum Sanggum beni hile ile çağır-dıklarında kalkıp gitmiş ve yolda senin evinde gecelemişim. Eğer o zaman beni ikna etmemiş olsaydın,

Girdablı suya dalmış,
Alev içinde kalmış

olurdum. Bu gibi bir iyiliği neslim ve neslimin nesli nasıl unut-sun? Bu iyiliğine karşılık olarak bundan sonra seni şu köşede (şeref mevkiinde) oturtmak, her yıl, her ay hediyeler sunarak iltifat etmek ve bütün neslim boyunca sana hizmet etmek isterim!..”

§ 205. Çinggis-ħahan bundan sonra Bo'orçu'ya dönerek şunları söyledi: “Gençliğimde, benekli beygirle birlikte sekiz atımız çalınınca, onları takip ederken, üç gün sonra yol-da sana raslamıştım. Sen o zaman: ‘Yardıma muhtaç olan bir kimseye yardım edeyim!’ diyerek, babana haber bile yolla-madan tulularını gelişi güzel örtmüş, beni kısa kuyruklu ko-nur atımdan indirerek siyah çizgili kır ata bindirmiş, kendin de açık kestane renginde süratli bir ata binerek, sürülerini başıboş bırakıp hemen oradan benimle hareket etmiştin. Üç gün gittikten sonra, benekli beygirlerin bulunduğu gureyen'e¹ varmış ve mezkûr gureyen'in kenarında duran bu hayvanları kovalayıp alıp götürmüştük. Babanın adı Naħu-baiyan idi. Onun biricik oğlu olan sen, o zaman hangi düşüncelerle bu iyiliği yapmıştın? Hayır, sen ancak kahramanlık düşünceleriyle benimle dost olmuştun. Seni her zaman düşündüğüm için, bu vakadan sonra Belgutai'yı sana gönderip: ‘Buluşalım!’ diye haber yollamıştım.

Kambur konur atına binmiş,
Boz kaputunu sırtına giymiş

olduğun halde gelmiştin. Merkit'lerden üç adam gelip Burhan (dağını) üç defa muhasara ettiklerinde, sen yine orada (yanım-da) idin. Sonra, Dalan-nemurges'te Tatar halkına karşı birlikte savaşırken geçirdiğimiz geceyi (hatırlıyor musun?). Gece gün-düz durmadan yağmur yağıyordu. Sen benim uykumu düşünere-k kendi keçeni üzerime örtmüş ve ıslanmama mani olmuşsun. Bu şekilde bütün gece (baş ucumda) kalmış ve ayağını da an-cak bir defa değiştirmiştin. Bu, senin kahramanlığının bir de-lilidir! Senin bundan başka diğer kahramanlıklarını saymağa lüzum var mı? Bo'orçu ile Muħali:

¹ Bak: § 90.

Haklı olduğum yerde teşvik etmek,
Haksız olduğum yerde durdurmak

suretiyle beni bu mevkie kadar yükselttiler. Şimdi onların oturacağı yer herkesinkinden yüksek olsun ve dokuz defa cezadan kurtulmak hakkına malik olsunlar! Bo'orçu, sağ cenaha ait Altai önündeki Tümenin komutanı olsun!„.

§ 206. Sonra Çinggis-hahan Muḫali'ye hitap ederek şöyle dedi: “Bir zamanlar, Hutula-han'ın eğlence için toplanmayı adet edindiği sahil kenarındaki Horḫonah ormanında bulunan yapraklı ağacın altında oturduğumuz zaman, Tanrının inayetiyle Muḫali'ye birkaç söz malûm olmuştu. Bu vesile ile (Muḫali'nin babası) Gu'un-ho'a hatırıma geldi. Şimdi onun sözleri tahakkuk ediyor¹. Bundan dolayı, şimdi tahta çıkarken²: ‘Bütün halkın prensi olsun ve bu prenslik onun bütün nesline intikal etsin’ diyerek ona Go-ong³ unvanını veriyorum. Muḫali-go-ong, sol cenaha ait Ḫara-uncidun (dağları) önündeki Tümenin komutanı olsun!„.

§ 207. Çinggis-hahan Horçi'ye dönerek şöyle dedi: “Sen hadiseleri önceden haber vermiş ve küçüklüğümden bugüne kadar uzun zaman içinde, benimle

Birlikte ıslanmış,
Birlikte donmuş,
Takdis edilmiş
Gibi olmuşsun.

Horçi, sen o zaman: ‘Eğer dediklerim tahakkuk eder ve Tanrı bunları tasvip ederse, bana otuz kadın almama müsaade et!’ demiştin. Şimdi bu dediklerin olduğu için sana müsaade ediyorum: İdaremize alınmış olan halkların içerisinde en güzel kadın ve kızları bakıp otuz tanesini kendine seçip al!„ dedi ve Horçi hakkında daha şunları emretti: “Horçi, emrindeki üç bin Ba'arin'den başka, Tahai ve Aşih ile birlikte Adarkin

¹ NT.: *bi tende Gu'un-ho'a-yi setkiu Muḫali-da uge barala'a*. Yukarıda Kozin'e göre çevirdik. Heanisch'in tercümesi: «Ben o zaman, babası Gu'un-ho'a'nın Muḫali'ye söylediği sözleri hatırladım».

² NT.: *sa'uri de'ere sa'ucu*. Heanisch bu cümleyi Muḫali için söylenmiş sayarak: «Yüksekte otursun!» diye çeviriyor.

³ Bak: § 202.

lerden Çinos, To'oles ve Telengut'ları da idaresine alsın ve bunları Tümen şeklinde teşkil etsin; meralarını Erdiş nehri boyunca oturan halkların mintakasına kadar serbestçe seçerek, orman halklarına karşı hudut muhafızı şeklinde Tümen komutanı olsun¹. Horçi'nin müsaadesi alınmadan, orman halkı ne öyle, ne böyle hiçbir türlü harekette bulunamayacaktır. Onlardan kendi arzularına göre hareket etmek isteyenlere karşı kesin muamele yapılacaktır.,,

§ 208. Sonra Çinggis-hahan Curçedai'ya hitaben şöyle dedi: "Senin esas hizmetin şu idi: Kereyit'lerle Hala - halcit çölünde savaşırken müşkül duruma düştüğümüzde, Hüyildar sadakat için ant içmişti. Fakat onun ant içtiği işi sen yerine getirmiş ve ileri atılarak Cirgin'leri, Tubegen'leri, Dunghayid'leri, Horişilemun'u ve (düşmanın) muhafız Binliği ile seçme askerlerini geriye atmıştın. Merkeze ulaşarak uçumah okun ile Sanggum'u kırmızı yanağından vurduktan sonradır ki, mengü Tanrı bize kapıyı açmış ve dizginleri elimize bırakmıştı. Hakikaten, sen orada Sanggum'u yaralamamış olsaydın, acaba halimiz ne olurdu? Curçedai'yın en büyük başarısı işte bu olmuştur. Düşmanla irtibatımızı keserek oradan uzaklaşıp Halha boyunca akıntı istikametinde hareket ederken de, Curçedai'yın yanında kendimi yüksek bir dağın himayesinde gibi hissediyordum. Sonra su almak için Balcuna gölüne varmış, fakat orada kalmayıp Curçedai'yı öncü yaparak tekrar Kereyit'lere karşı yürüyüşe geçmiştik. Yer ve gökün (Tanrının) verdiği güçle Kereyit'leri imha ve esir ettik. Bu suretle en mühim uluslar bertaraf edildikten sonra, Naiman'larla Merkit'lerin nüfuzu söndü, bize karşılık gösteremez oldular ve parçalanmağa yüz tuttular. Naiman'larla Kereyit'lerin ayrılması ile neticelenen bu savaşta, Cağa-gambu, iki kızına hürmeten kendi ulusu ile bir grup halinde orada bırakılmıştı. (Cağa-gambu bizimle birleştikten sonra) ikinci defa isyan ederek kalkıp gitti ise de, Curçedai onu pusuya düşürüp hile ile yakalayarak yok etti ve böylece Cağa-gambu'nun ulusunu ikinci defasında tamamiyle imha etti. Bu da Curçedai'yın diğer bir başarısı olmuştur.,,

¹ NT.: *hoi-yin irgen-i daru'ulun Horçi tumen medetugai. Kozin'in tercümesi: «Horçi, orman halklarının Tümenine de nezaret etsin!».*

Çinggis-ħahan:

"Savaş gününde de
Hayatını esirgemedi,
Ölüm gününde de
Kendisini hiç düşünmedi,,

diyerek, İbaha-beki'yi Curçedai'ya verdi ve bu esnada İbaha-beki'ye şunları dedi: "Senin hakkında

Aklın kısa,
Yüzün çirkin

diye söylemedim ¹. Göğüs ve bacaklarımıza kadar yaklaşmış ve bizim bulunduğumuz sıraya kadar yükselmiş olan seni, şimdi Curçedai'ya büyük hizmetlerinin bir nişanesi olmak üzere hediye ediyorum. Çünkü Curçedai:

Savaş günlerinde
Bir kalkan oldu,
Düşmanlara karşı
Bir siper oldu,
Dağılmış ulusu
O birleştirdi,
Parçalanmış ulusu
Güzelleştirdi

ve böylece büyük yardımda bulundu. Bundan sonra bu tahta çıkacak olanlar, bu gibi iyilik edenleri düşünmeli ve sözlerine göre iş yürütmelidirler. Neslim devam ettikçe, İbaha'nın mevkiine de kimse el uzatmasın!,,. Çinggis-ħahan bundan başka İbaha'ya: "Pederin Caħa-gambu sana iki yüz kız ile Aşih-temur ve Alçih adında iki aşçıyı çeyiz ² olarak vermişti. Şimdi sen Uru'ut halkına giderken, emrindeki kızlardan yüz tanesini, aşçın Aşih-temur ile birlikte hatıra olarak bana bırak!" dedi ve bunları aldıktan sonra da Çinggis-ħahan Curçedai'ya dönerek: "Şimdi İbaha'yı sana veriyorum. Dört bin Uru'ut da senin emrinde bulunsun!,, diye emir verdi.

¹ NT.: *ulige ce'eci çino uge'ui*
ucesguleng tala mao'ui
ese ke'ebe ce bi.

Kozin'in tercümesi: "Senin zekânı ve güzelliğini ihmal etmedim".

² NT.: *inces*, bak: § 43 not.

IX.

ASKERİ VE İDARİ İŞLERİN DÜZENLENMESİ (DEVAM).
MUHAFIZ KITALARININ GENİŞLETİLMESİ.

§ 209. Çinggis-hahan Hubilai'ya şunları söyledi:

"Güçlülerin
Boynunu kırdın.
Güresçilerin
Sırtını yere getirdin.

Ey Hubilai, Celme, Cebe ve Subegetai! Ben sizleri: 'Bunlar benim dört köpeğimdir!' diyerek düşmana karşı gönderdiğimde,

İllerle¹ dediğim zaman,
Taşları kırdınız,
Saldır!² dediğim zaman,
Kayaları parçaladınız,
Parlak taşları kırarak,
Derin suları geçtiniz!

'Dört köpek' diye adlandırdığım Hubilai, Celme, Cebe ve Sube'tai'yi emredilen yere gönderip, 'dört bahadır' tesmiye ettiğim Bo'orçu, Muhalı, Boroğul ve Çıla'un-ba'atur'u yanımda, Curçedai ile Huyildar'ı Uru'ud ve Manghud'larla önümde bulundurarak savaşa başladığımız günlerde: 'Herkes müsterih olsun!' diyordum. Hubilai sen, bütün askeri işleri idare edeceksin!., dedi ve sözüne şöyle devam etti: "Ben, Bedu'un'a inadından dolayı darğındım ve onu binbaşı yapmamıştım. Şimdi bu işi senin arzuna bırakıyorum. O (şimdilik) senin emrin altında binbaşı olarak vazife görsün de, sonra onun hakkında yine görüşürüz.,.

§ 210. Sonra Çinggis-hahan Geniges'li Hunan hakkında şunları söyledi: "Bo'orçu, Muhalı ve başka noyanlar³ için, Dodai, Doholhu ve başka çerbi'ler⁴ için, Hunan

¹, ² Bu tabirler için § 147 ye ve Haenisch'in notlarına bak.

³ Bak: § 8 not.

⁴ Bak: § 191 not.

Karanlık gecelerde
 Kurdun erkeği,
 Gündüz aydınlığında
 Kara karga gibi idi.
 Hareket esnasında
 Oturmaz,
 İstirahat anında
 Hareket etmezdi.
 Yabancılar¹ yanında
 Çehresi hiç değişmez,
 Düşmanları yanında
 İki yüzlülük etmezdi.

Sizler, Hunan ve Kokoços'tan habersiz iş görmeyiniz, ancak onunla anlaşarak hareket ediniz!," dedi ve sonra devam etti : "Oğullarımın en büyüğü Coçi'dir. Hunan, Geniges'lerin başında olduğu halde, Coçi'nin emri altında Tümen komutanı olarak vazife görsün. Hunan, Kokoços, Degai ve Usun-ebugan

Gördüklerini
 Gizlemediler,
 İşittiklerini
 Saklamadılar.

Bu dördü, işte bu (evsafta adamlardır)!,,.

§ 211. Sonra Çinggis - hahan Celme'ye dönerek şunları söyledi : " Carçi'udai-ebugen, bir zamanlar, arkasında bir körük ve yanında da henüz beşikten aldığı oğlu Celme olduğu halde Burhan-haldun (dağından) inerek, benim doğduğum yer olan Deliun-boldah'a gelmiş ve bana samur derisinden bir kundak hediye etmişti. Sen o zaman bana iltihak ederek :

Eşiğimde kulum²,
 Kapımda hizmetçim³ olmuşsun.

¹ NT.: bosu. İnt. de tercümesi yoktur. Haenisch bunu YP. ye daya- narak «kötü» diye ve Kozin de Moğ. bosuğa gabuğçi kümün «başı yu- karda olan adam» tabiriyle karşılaştırarak «mağrur (asil)» diye tercüme ediyor.

² NT.: bosoha-yin bo'ol, bak : § 137 not.

³ NT.: e'aden-o gençü, bak : § 137 not.

Celme'nin hizmetleri çoktur.

Benimle beraber
Doğdun,
Benimler beraber
Büyüdün,
Samur derisinden,
Kundaktan çıktın,
Takdis edildin, Celme!
Dokuz kabahata kadar
Seni cezadan affediyorum!„

diye buyurdu.

§ 212. Sonra Çinggis-hahan Tolun'a dönerek şunları söyledi: "Baba ve oğul, neden ikinizi de Binbaşı yaptım? (Sebebi şudur:) Çünkü sen, Ulusun birleştirilmesi esnasında babanla birlikte onunla yanyana çalıştın. İşte bunun için sana çerbi¹ unvanını verdim. Şimdi sen, toplamış olduğun adamları bir araya getirerek ayrıca bir Binlik teşkil eder ve bunu Turuğan ile anlaşarak idare edersin!„

§ 213. Sonra Çinggis-hahan aşçı Onggur'a hitaben şunları söyledi: "Munggetu-kiyan'ın oğlu Onggur, sen üç Toğura'ut, beş Tarhut, Bişi'ut ve Baya'ud'larla birlikte bizimle aynı gureyen'den² idin. Onggur sen:

Sisli havada
Yol şaşırmadın,
Kavgalı anda
Hiç ayrılmadın.
Yağmur altında
Beraber ıslandık,
Soğuk altında
Beraber donduk,

şimdi ne arzu ediyorsun?„. Onggur: "Benim arzuma bırakıyorsan: Baya'ut kardeşlerim her tarafa dağılmıştır, onları tekrar bir araya toplamama müsaade et!„ diye cevap verince, Çing-

¹ Bak: § 191 not

² Bak: § 90 not.

gis-ħahan: "Peki, öyle ise sen Baya'ut'ları bir araya getirerek onlardan bir Binlik (teşkil et ve kendin Binbaşı olarak) onları idare et!," diye emir verdi.

Sonra devam etti: "Onggur ve Boro'ul, siz sağda ve solda bulunanlara yemekleri o suretle dağıtacaksınız ki, sağda bulunanlara da yetişsin, solda bulunanlar da aç kalmasin. Siz böyle hareket ederseniz, benim boğazım kuru kalmaz, kalbim de endişe duymaz. Onggur ve Boro'ul, şimdi siz sefer esnasında bütün ordunun yemek işine bakacaksınız. Ben tahtta otururken ¹, siz de şarap fıçısının sağında ve solunda oturarak yemek dağıtımını idare edeceksiniz ve Tolun ile birlikte yüzünüzü kuzeye çevirerek oturacaksınız! ²," diyerek onlara yerlerini gösterdi.

§ 214. Sonra Çinggis-ħahan Boroħul'a dönerek şunları söyledi: "Benim annem, Şigi-ħutuħu, Boroħul, Guçu ve Kokoçu'yu, yani sizin dördünüzü ordugâhlarda bularak

Yerden toplayıp
Ayaklarınızın üzerine basacak hale getirdi.
Kendi çocukları gibi
Terbiye etti.
Boyunlarınızdan çekerek
Sizi adama benzetti,
Omuzlarınızdan çekerek
Sizi erkeğe benzetti.

Bizim için, kendi gölgemiz gibi ayrılmaz birer arkadaş olmanızı istedi. Sizi böylece büyütmesine karşılık olarak, ona çok defalar teşekkür makamında mukabelede bulundunuz. Boroħul, sen beni

Uzun seferlerde,
Yağmurda ve gece esnasında
Aç bırakmadın,
Savaşırken düşman karşısında
Çorbasız ³ bırakmadın.

¹ NT.: *sauri sa'urun*. Kozia'in tercümesi: «Sizin için tahsis edilmiş olan yeri aldığınız zaman».

² Bu cümlelerin sonunu Kozia şöyle çeviriyor: «... Kendiniz de Tolun ve yardımcılarınızın karşısına geçip oturacaksınız».

³ NT.: *şulen*, bak : § 279.

Cedlerimizi ve babalarımızı öldürmüş olan düşmanımız Tatar halkını yenip onları (arabanın) dingilbaş çivisine müsavi kılarak öldürdüğümüzde, onlardan Hargil-şira namında biri kaçıp kurtulmuştu. Fakat aç kalınca tekrar ordugâha gelmiş ve annemizden ekmek dilenmişti. 'Ekmek istiyorsan şuraya otur!' diye mukabele görünce kapının arkasındaki sağ köşede bulunan iskemlenin kenarına oturmuş iken, o esnada beş yaşında olan Tolui içeri girmişti. (Çocuk onu görünce) geri dönerek koşup gitmek istediye de, Hargil-şira yerinden kalkarak çocuğu yakalamış ve koltuğu altına alarak dışarı fırlamıştı. (Bir eliyle de) bilemek için bıçağını çekmişti¹. (Bu sırada) Borohul'un karısı Altani annemizin evinde oturuyordu. Annemin: '(Hargil-şira) çocuğu öldürecek!' diye bağırması üzerine, Altani onunla birlikte derhal dışarı fırlamış ve Hargil-şira'ya yetişerek bir eliyle onun saç örgüsünden yakalamış, diğer eliyle de bıçak tutan elinden kavrayıp bıçağın yere düşmesine sebep olmuştu. Bu esnada evin arkasında boynuzsuz bir kara öküzü kesmekle meşgul olan Cetai ve Celme, Altani'nin sesini duyup kanlı baltalarıyla yetişmişler ve Tatar'lardan olan Hargil-şira'yı derhal orada öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Altani, Cetai ve Celme kendi aralarında, çocuğun kurtulmasında hangisinin daha büyük hizmeti olduğu hakkında münakaşaya başlamışlardı. Cetai ile Celme: 'Biz olmasaydık ve derhal koşup gelerek onu öldürmemiş olsaydık, bir kadın olan Altani ne yapabilirdi? Çocuğun kurtulmasında esas hizmeti biz gördük' dedilerse de, Altani: 'Benim sesimi duymamış olsaydınız, nasıl gelebilirdiniz? Ben koşarak onun saçlarından yakalayıp bıçak tutan elini çekmek suretiyle bıçağını düşürmemiş olsaydım, Cetai ile Celme gelinceye kadar çocuk sağ kalabilir miydi?' diye cevap verdi. Neticede Altani haklı sayıldı. Bu suretle Borohul'un eşi de, Borohul'un yanında (arabanın) ikinci oku² olarak Tolui'yun hayatını kurtarmış oldu.

Sonra, Halaahalcit çölünde Kereyit'lerle savaştığımız zaman Ogodai'yın bir okla boynundan yaralandığını gören

¹ NT.: *kituhai-ban temtelcu cahulun yabuhui-tur.* (*temtelcu*, lat. : «bileyerek»). Yukarda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin, *temtelcu* sözünü Moğ. *temterikü* «araştırmak» ile karşılaştırarak cümleyi şöyle çeviriyor: «Koşarken, (cebini A. T.) araştırarak bıçağını çekti».

² NT.: *noko'e kilgun.* bak : § 186 not.

Boroğul, onun baş ucunda kalmış ve pıhtılaşmış kanını emmek suretiyle bütün gece yanından ayrılmamıştı. İkinci gün ata binerek hareket etmek istediklerinde, Ogodai oturamadığı için Boroğul onu kendi yanına almış ve arkasından tutarak pıhtılaşmış kanını ağız kanlanıncaya kadar emmekte devam etmişti. (Boroğul), Ogodai'yın hayatını işte bu suretle kurtarmıştı.

Annem tarafından büyütülmüş olmasına karşılık yerinde Boroğul benim iki oğlumun hayatını kurtarmıştır. Boroğul bizimle arkadaş oldukça,

İşeret ve sözlerimize,
Ses ve sadalarımıza

her zaman kulak vermiş, hiç bir zaman geç kalmamıştır. Boroğul kabahat işledi ise, dokuz defa cezadan kurtulmak hakkına malik olsun,,. Sonra (Çinggis-ğahan) kendi ailesine mensup kadınları da mükâfatlandıracağını söyledi.

§ 215. Sonra (Çinggis-ğahan) kendi ailesine mensup kadınları da mükâfatlandıracağını söyledi.

§ 216. Sonra Çinggis-ğahan Usun-ebugen'e şunları dedi: Usun, Hunan, Kokoços ve Degai, yani bu dördü, gördüklerini ve duyduklarını hiçbir zaman gizlememişler, bilâkis bildirmişlerdir. Fikir ve düşüncelerini gizli tutmamışlardır. Mangğol'ların âdetince, noyan¹ olan bir kimse beki² olmak hakkını haizdir. Sen, Ba'arin'lerin reisleri neslinden geliyorsun. Bizim aramızda beki'ler, en eski nesilden seçilir. Sen de şimdi beki'lerin başı ol! Beki intihap edildikten sonra,

Beyaz bir hırka giysin,
Beyaz bir ata binsin,
En yüksek yere otursun,
Kendisine hürmet edilsin!

Bu suretle (Usun-ebugen) (savaş için) uygun olan yılları ve ayları tesbit etsin!,,.

§ 217. Sonra Çinggis-ğahan devam ederek : " Dostumuz Huyildar, ön safta savaşarak bizim için hayatını feda ettiğinden,

¹ Bak : § 8.

² «Şaman, falcı». Bu söz için Haenisch'in notlarına bak. (Etimoloji bakımından karşılaştırmak için türkçe bek, beğ, bey).

onun bu hareketine mükâfat olmak üzere nesline ve neslinin nesline yetimler tahsisatından yardım edilsin! „ diye emir verdi.

§ 218. Sonra Çinggis-ħahan, Ćahan-ħo'a'nın ođlu Narin -to'oril'a hitaben : “ Senin baban Ćahan - ħo'a, Dalan - balcut muharebesinde benim önümde gayretle savaşırken Camuħa tarafından öldürölmüştü. şimdi To'oril, sen babanın bu hizmetine karşılık olarak yetimler sandığından yardım gör!„ dedi. To'oril cevabında : “ Benim akrabam olan Negus'lar her tarafa dağılmışlardır. Müsaaden olursa, onları bir araya toplayayım!„ deyince, Ćinggis-ħahan : “ Peki öyle ise sen akrabam olan Negus'ları topla ve onları kendin idare et!„ diye emir verdi.

§ 219. Sonra Ćinggis - ħahan Sorħan-řira'ya dönerek řunları söyledi : “ Küçüklüđümde, Tayçi'ut'lardan Tarħutai - kiriltuh ve kardeřleri beni kinle takip ederek yakalamıřlardı. Onlar sizin kardeřleriniz olduđu halde ¹, Sorħan-řira sen, ođulların Ćıla'un, Ćimbai ve kızın Ĥada'an ile (birlikte) beni gizleyip saklamıř ve sonra da evime yollamıřtınız. Sizlerin bu iyiliđinizi hep düřünüyorum :

Karanlık gecelerde rüyamdasınız,

Gündüz aydınlığında gönlümdesiniz !

Her ne kadar Tayçi'ut'lardan geć ayrılarak geldi iseniz de, size de bir iyilikte bulunmak isterim, ne arzu ediyorsunuz ? „. Sorħan-řira ođulları Ćimbai ve Ćıla'un ile řöyle cevap verdi : “ Lütfuna mazhar olmuřsak, bize vergiye tabi olmayan ² bir mera ihsan et. Ben, Merkit'lerin Selengge boyundaki arazisini serbest mera ³ olarak almak isterdim. Bařka iřler hakkında Ćinggis-ħahan kendisi emir buyursun!„ dedi. Bunun üzerine Ćinggis-ħahan devam etti : “ Merkit'lerin Selengge boyundaki arazisini istediđiniz gibi kullanınız ve neslinizin devamı müddetince okluk tařımak ve benimle sofradařlıđı yapmak hakkına malik olunuz!„.

Bundan bařka Ćinggis-ħahan Ćimbai ile Ćıla'un'a (hitaben řu sözlerle) iltifatta bulundu : “ Ćimbai ile Ćıla'un'un

¹ NT. : *tende aħa de'u-deyen noiyitahdamu keyen*. Yukarda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in tercümesi : “ Böylece kinle takip edililiğimi kardeş kavgaşına hamlederek ”.

² NT. : *darħalası (< darħalaħı)*, bak : § 51.

eskiden söylemiş oldukları sözleri hiç unutmak kabil mi? Çim-bai ve Çıla'un! Düşünce ve ricalarını bildirirken başkalarını vasıta yapmayınız, doğrudan doğruya bana söyleyiniz. Eksiklerinizi benden kendiniz isteyiniz!,, dedi ve devam etti: "Sorhan-şira, Badai ve Kişilih! (Sizleri) darhan¹ yaparak darhan hakkını verdiğim için :

Düşmana saldırırken
Ganimet bulursanız,
Bulabildiğiniz kadar alınız!
Sürek avında
Avlayabildiğiniz kadar avlayınız!

Sorhan-şira eskiden Tayçi'ut'lardan Todege'nin adamlarından² idi. Badai ile Kişilih de, Çeren'in yanında çobanlık yapıyorlardı³. Şimdi ise bana destek olarak okluk taşıyınız, sofrada bana arkadaşlık ediniz ve darhan hakkına malik olmakla sevininiz!,, diye buyurdu.

§ 220. Sonra Çinggis-hahan Naya'a'ya şunları söyledi: "İhtiyar Şirgotu (Şirgu'etu), bir gün iki oğlu Alah ve Naya'a ile, yani sizlerle birlikte kendi hanı olan Tarhutai-kiriltug'u yakalayıp bize getirirken, yolda Hutuhul-no'ud'a geldiğinde, kendi hükümdarına ihanet edemiyerek, Naya'a'nın teklifi üzerine onu serbest bırakmıştı. Sonra ihtiyar Şirgotu oğulları Alah ve Naya'a ile bana gelmiş ve Naya'a-bilci'ur da şöyle demişti: 'Biz, kendi hanımız olan Tarhutai-kiriltug'u yakalayıp sana getirmek üzere idik. Fakat sonra ona ihanet edemeyeceğimizi anlayarak kendisini serbest bıraktık. Şimdi ise, bütün gücümüzü Çinggis-ha'an'a sunmak üzere geldik!'. Ben de buna karşılık olarak: 'Eğer kendi hanınızı yakalayıp getirmiş olsaydınız, sizin hakkınızda: 'Kendi hanlarına karşı el kaldırdıktan sonra, bu adamlara kim itimat edebilir?' diye söylemiş olurlardı, demiştim⁴. 'Kendi hanıma ihanet edemedim!' dediği için ona,

¹ Bak : § 41.

² NT. : *haran*, İnt. : «adam, adamlar» (Pl. : *harat* ; krş. Moğ. *aran*, *arat*, id.). Kozin burasını : «Sorhan-şira eskiden Tatar'lardan Todege'nin kölesi idi» diye çeviriyor.

³ Bak : § 51.

⁴ Yukarıda anlatılan vakalar için bak : 149.

,kendi hanına sadakat göstermenin büyük kanuna itaat eseri' olduğunu söylemiş ve ona büyük bir vazife vereceğimi vademiştim. Şimdi Bo'orçu'yu batıdaki bir Binliğin komutanlığına ve Muhalı'yi de doğudaki diğer bir Binliğin komutanlığına tayin ediyorum. Naya'a ise, merkezde bulunan bir Binliği idare edecektir!„ diye buyurdu.

§ 221. Sonra (Çinggis-hahan) Cebe ile Sube'etai hakkında: "Cebe ile Sube'etai, kendilerinin topladıkları adamlardan (biri) Binlik teşkil etsinler!„ dedi.

§ 222. Sonra (Çinggis-hahan) koyun çobanı Degai'ya da, kabilelerin dışında kalanları bir araya toplamak suretiyle ayrı bir Binlik kurması için emir verdi.

§ 223. Sonra şöyle buyurdu: "Marangoz Guçugur, kendisine adam yetişmediği için öteden beriden bir miktar kuvvet toplamış ve Cadaran'lardan Mulhalhu'yu da kendisine arkadaş yapmıştı. (O halde,) Guçugur ile Mulhalhu da birlikte bir Binlik kurarak müşterek idare etsinler!„

§ 224. Çinggis-hahan, ulusu kendisiyle birlikte kurmuş ve kendisi ile birlikte çalışarak didinmiş olanların hepsini de Binbaşı yaptı. Binlikleri¹ teşkil ederek Binbaşılı¹, Yüzbaşılı² ve Onbaşılı³ tayin etti. Tümenleri⁴ teşkil ederek Tümen komutanlarını⁴ da tayin etti. Tümen ve Binlik komutanlarından taltife değer olanlarını taltif etti ve bu hususta şu emri yayınladı:

"Eskiden benim, yalnız seksen gecebekçileri kıtasiyle⁵ yetmiş kişilik gündüz-muhafız kıtam⁶ vardı. Şimdi artık mengü Tanrının verdiği güçle, yerin ve semanın (Tanrının) inayetiyle kuvvetlenerek bütün ulusu bir tek idare halinde birleştirdikten sonra, gündüz-muhafız⁷ kıtam için her Binlikten adam seçilerek gönderilmesini emrediyorum. Gece muhafızlarının, silâhşor⁸, ve gündüz muhafızlarının seçilerek teşkilinde şuna dikkat etmelidir ki, bunların miktarı (bir) Tümen olacaktır„

¹ NT. : *minghan* ; *minghan-o noyan*, bk. : § 191.

² NT. : *ca'un-o noyan*, bk. : § 191.

³ NT. : *harban-o noyan*, bk. : § 191.

⁴ NT. : *tumen*, *tumed* « on bin » ; *tumed-un noyat*, bk. : 191.

⁵ NT. : *kebe'ulsu*, bk. : § 191.

⁶ NT. : *turhah-kesikten*, bk. : 191.

⁷ NT. : *kesikten - turhah*, bk. : § 191.

⁸ NT. : *horcin*, bk. : § 192.

Bundan sonra Çinggis-ħahan, muhafız kıtası için seçilecek kimseler hakkında Binliklere şu emri yayınladı: "Bize, muhafız kıtası için adam seçip gönderirken gerek Tümen komutanlarının ve gerek Binbaşı, Yüzbaşı veya âdi kimselerin oğullarından da gönderebilirsiniz, yalnız bizde iyi vazife görebilmeleri için becerikli ve vücutça da gösterişli olmaları gerektir. Binbaşların oğulları, yanlarına küçük kardeşlerinden birini ve maiyetlerine de on adam alarak gelsinler. Yüzbaşların oğulları, yanlarına küçük kardeşlerinden birini ve maiyetlerine de beş adam alarak gelsinler. Onbaşların ve âdi kimselerin oğulları da küçük kardeşlerinden birini ve maiyetlerine de üçer adam alarak gelsinler. Bunlar hayvanlarını kendi kıtalarından temin ederek geleceklerdir. Bizde hizmet görecekler iyi beslensin. Binbaşların oğullarına Binlik ve Yüzlüklerden onar kişi seçilip verilsin. Onlara, babaları tarafından verilen maldan ve kendileri tarafından tedarik edilmiş olan adam ve atlardan-yani kendilerine ait¹ bu miktardan-başka da, kanuna göre tesbit edildiği şekilde yardım edilsin. Yüzbaşların oğullarına beşer kişi ve onbaşlarla âdi kimselerin oğullarına da üçer kişi verilsin, fakat burada da aynı şekilde, hizmet gelirlerinden başka, kendilerine düşen hisseler ayrılsın,,. (Çinggis ħahan) sonra şu emri yayınladı: "Binlik, Yüzlük, Onluk komutanları ve erat, bu emrin tebliğinden sonra itaatsizlik gösterdikleri taktirde cezalandırılacaklardır. Yanımızda muhafızlık yapacak askerlerin içerisinde vazifesinden kaçınan, isteksizlik gösteren veya artık vazife göremiyecek vaziyete düşenler olursa, bunların yerine başkaları tayin edilecek, fakat (suçlular da) cezalandırılarak uzak memlekete sürülecektir. Kendi arzularıyla bize gelerek hizmet etmek isteyenlere engel çıkarılmasın!,,.

§ 225. Çinggis-ħa'an'ın bu emri üzerine Binliklerde seçim işine başlandı ve emir gereğince, Yüzbaşı ve Onbaşların oğullarından gidecekler intihap edildi. Eskiden gecebekçilerinin² sayısı ancak seksen idi. Sonra bunlar sekiz yüze çıkarıldı ve son emirle de Binlik halinde teşkilâtlandırılmaları buyrulmuştu. Gece muhafız kıtasına³ talip olanlara müşkülât gösterilmemesi emredilmiş bulunuyordu. (Çinggis-ħahan) Yekene'urin'i gece muhafız kıtasının² başına getirdi ve onu Binbaşı

¹ NT. : *yençu*, bak : § 137.

² NT. : *kebe'ul*, bak : § 191 not.

yaptı. Bundan önce seçilen dört yüz silâhşorun¹ başına Celme'nin oğlu Yesunte'e komutan olarak getirilmiş ve onun yanına da (muavin olarak) Tuge'nin oğlu Bugidai verilmişti. Şimdi ise silâhşor¹ ve gündüz muhafız kıtalarının² yeniden teşkilinde (Çinggis-hahan) şu emri verdi: "Yesunte'e bir silâhşor kıtasının komutanı olacak, Bugidai bir silâhşor kıtasının komutanı olacak, Horhudah bir silâhşor kıtasının komutanı olacak ve Lablağa da diğer bir silâhşor kıtasının komutanı olacaktır. Okluk asılırken, onlar da gündüz muhafızları gibi sıra ile vazife göreceklerdir. Silâhşorların sayısı bine çıkarılacak ve başlarına da Yesunte'e komutan olarak getirilecektir.

§ 226. Eskiden Ogele-çerbi'nin idaresinde kurularak vazife görmüş olan gündüz muhafız kıtası² (şimdi) bir Binlik haline sokularak (tekrar) Bo'orçu'nun neslinden olan Ogele-çerbi'nin emrine verildi. Gündüz muhafızlarının² diğer bir Binliğine Muhalı'nın neslinden Buğa komutan oldu. İlugai'yın neslinden Alçidai, gündüz muhafızlarının başka bir Binliğine komutan oldu. Dodai-çerbi gündüz muhafızlarının diğer Binliğine komutan oldu. Dohoihu-çerbi gündüz muhafızlarının diğer bir Binliğine komutan oldu. Aynı gündüz muhafızlarının diğer bir Binliğine Curçedai'yın neslinden Çanai komutan oldu. Gündüz muhafızlarından başka bir Binliğe de Alçı'nın neslinden Ahutai komutan oldu. Seçme bahadırlardan müteşekkil diğer bir gündüz muhafız Binliğine Arhai-hasar komutan oldu. (Bu binlik) sulh günlerinde muhafızlık vazifesini görecek ve savaş günlerinde de ön safta bulunacak bahadırlar kıtasını teşkil edecekti. Böylece muhtelif Binliklerden toplanan kuvvetlerle sekiz gündüz muhafız Binliği meydana getirildi. Gece muhafızları³ ile silâhşorlar da iki Binlik teşkil ettiler. Neticede (bütün) muhafız kıtalarının kuvveti bir Tümene (on bine) kadar çıktı. Bunlar hakkında Çinggis-hahan: "Şahsımız etrafında toplanan bir Tümenlik bu muhafız kuvveti (hassa alayı) iyi talim ve terbiye görsün ve ordunun çekirdeğini teşkil etsin!", diye buyurdu.

¹ NT. : *horçin*, bak : § 191 not.

² NT. : *turha'ud*, bak : § 191 not.

³ NT. : *kebie'ul*, bak : § 191 not.

§ 227. Bundan sonra Çinggis-ħahan, gündüz muhafızlarından (şahsî) muhafızlığa ayrılan dört kıtaya komutanlar tayin ederek şu emri çıkardı : " Bir(inci) muhafız kıtasına Buħa komuta edecek ve bu kıta ile nöbet tutacaktır. İkinci muhafız kıtasına Alçidai komuta edecek ve bu kıta ile nöbet tutacaktır. Üçüncü muhafız kıtasına Dodai-çerbi komuta edecek ve bu kıta ile nöbet tutacaktır. Dördüncü muhafız kıtasına Doħolħu komuta edecek ve bu kıta ile nöbet tutacaktır. „ Bu suretle dört kıtanın komutanlarını tayin ettikten sonra, nöbet hizmetinin cereyanı hakkında şöyle dedi : " Kıta komutanı (nöbetçi subayı), kendisine düşen muhafız kıtasının tekmilini alarak (vazifesi başına gidecek) ve üç gün sonra değiştirilecektir. Muhafızlardan biri yoklamada bulunmazsa üç değnek vurularak cezalandırılacaktır. Aynı muhafız ikinci defa yoklamada bulunmazsa, yedi değnek vurularak cezalandırılacaktır. Yine aynı adam hasta olmayıp, veya komutanından izinsiz üçüncü defa yoklamada bulunmadığı takdirde, otuz yedi değnek vurularak cezalandırılacaktır. Bundan sonra bu adam, artık yanımızda hizmet görmeye lâıyk olmadığından uzak bir mıntakaya sürülecektir. „ (Bu emre ek olarak) şunlar bildirildi : " Kıta komutanları (nöbetçi subayları), her üç günde bir, nöbetin değişimi esnasında bu emri muhafız kıtalarına tebliğ edeceklerdir. Bu emrin tebliğini ihmal eden kıta komutanları cezaya çarptırılacaktır. Tebliğden sonra emre itaatsizlik gösteren (veya) yoklamada bulunmayanlar, emir gereğince cezalandırılacaktır. „

"(Nöbet için ayrılan) kıta komutanları, emirleri altında bulunan muhafızlarımızı, 'Üstüm!' diyerek bizden habersiz azarlamasınlar. Kanuna aykırı hareket edenleri doğruca bize bildirsınler. Eğer onların suçu kafalarının kesilmesini icabettiriyorsa, biz onların kafalarını keseriz, tevbihleri icabediyorsa, tevbih ederiz. 'Üstüm!' diyerek muhafızlarımıza karışır, onları el, ayak veya değnekle döverseniz, sizin her değneğimize karşı değnekle ve her yumruğunuza karşı yumrukla ceza verilecektir."

§ 228. Sonra Çinggis-ħahan şu emri yayınladı : "Benim muhafızlarım, hariçteki Binbaşılara nazaran üst sayılacaktır. Onların emrinde bulunanlar¹ da, hariçteki Yüzbaşı ve Onbaşı-

¹ NT. : *kotoçin*, İnt. : «bizmetçi, emir eri» .

lara nazaran üst sayılacaktır¹. Eğer hariçteki Binlik komutanları kendilerini benim muhafızlarımla aynı dereceye koyar ve onlarla kavga ederlerse, Binliklerden olan bu adamlar cezalandırılacaktır²„.

§ 229. Bundan sonra Çinggis-hahan nöbet için ayrılan (muhafız) kıtası subaylarına bildirilmek üzere şu emri yayınladı: “Silâhşorlar³ ve gündüz muhafızları⁴, yerlerini alarak vazifelerini gördükten sonra, güneş batmadan önce yerlerini gece nöbetçilerine⁵ terkedecekler ve dışarda geceliyeceklerdir. Geceleyin etrafımızda gece nöbetçileri bulundurulacaktır. Silâhşorlar silâhlarını ve aşçılar da mutfak edevatını teslim ederek çekileceklerdir. Dışarda gecelemiş olan silâhşorlar, gündüz nöbetçileri ve aşçılar, biz (sabah) çorbasını⁶ içerken tavla civarında toplanarak gece nöbetçileriyle karşılaştıktan sonra nöbeti teslim alacaklardır. Sabah çorbasından⁶ sonra silâhşorlar silâhları başına, gündüz nöbetçileri nöbetleri başına ve aşçılar da mutfaka gideceklerdir. Nöbet devir ve teslimi her defasında böyle cereyan edecektir„ diye emir verildi. — “Güneş battıktan sonra kışlanın gerisinde veya önünde yol üzerinde dolaşan olursa tevkif edilecek, geceleyin nöbetçilerin yanında alikonarak sabahleyin sorguya çekilecektir. Gece nöbetçileri arasında nöbet değiştirilirken, nöbeti teslim edenler, ancak tutuklunun ifadesi hakkında rapor tanzim edip nöbet yerini terkedeceklerdir. Gece nöbetçileri nöbeti teslim alırken, ancak nöbet devir ve teslimi için rapor tanzim edildikten sonra yerlerine geçeceklerdir⁷. Gece nöbetçileri, geceleyin kışlanın etrafında

¹ NT.: *hadanadus minhad-un noyad-aça mino keşiktu de'ere bui ce. hadanadus ca'ud-un harbad-un noyad-açu mino keşiktu-yin kotoçin de'ere bui ce.*

² NY.: *minhali'ud-ai gu'un-i ere'uleye kegen carlih bolba.* Kozin'in tercümesi: «Bu yüzden mesuliyet Binbaşılara düşecektir».

³ NT.: *horçin*, bak: § 192 not.

⁴ NT.: *turha'ut* bak: § 191 not.

⁵ NT.: *kebte'ul*, bak: § 191 not.

⁶ NT.: *şulen*, bak: § 279 not.

⁷ NT.: *kebte'ul kesek ye'atkeldurun, belge ano da'ulcu orocu iretugat. ge'utgecu harhun kebte'ul ta'ulcu gu harçu ottuğai ke'ebe.*

Bu son iki cümleyi yukarda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin şöyle tercüme ediyor: «Nöbete gelen kebte'ul'lar işaret vererek yerlerini alacaklar ve nöbeti teslim eden kebte'ul'lar da aynı şekilde işaret vererek uzaklaşacaklardır».

nöbet bekliyeceklerdir. Kapı nöbetçileri, geceleyin (Kapıdan) girmek isteyenlerin kafasını keserek veya omuzundan vurarak cesetlerini bir kenara atacaktırlar. Acele haber getirenler olursa, onlar vaziyeti nöbetçiye bildirecekler ve emir gelinceye kadar nöbetçi ile birlikte evin gerisinde bekliyeceklerdir. Hiç kimse gece nöbetçisinden daha yüksek mevkie oturamayacak ve hiç kimse de onlara haber vermeden içeri giremeyecektir. Gece nöbetçilerinin yanında kimse dolaşmayacak, aralarından kimse geçmeyecek ve onların sayısı hakkında da hiç kimse birşey sormayacaktır. Nöbetçiler, aralarından geçenleri tevkif edecekler, kendilerinin sayıları hakkında soran olursa, bu gibilerin eğer takımları ile birlikte atlarını alacaklar ve üzerlerindeki elbiseleri müsadere edeceklerdir". —"Meselâ, Elcigedai itimatlı bir adam olduğu halde, geceleyin nöbetçilerin arasından geçtiği için bir defa böyle tevkif edilmişti,,.

X.

NÖBET VE HİZMET İŞLERİNİN DÜZENLENMESİ
KARLUK VE UYGUR'LARIN KENDİ İSTEKLERİYLE
TABİ OLMALARI
DOĞU VE BATI SEFERLERİ. ŞAMAN KOKOÇU'NUN
ÖLDÜRÜLMESİ

§ 230. Çinggis-ğahan şöyle buyurdu :

"Bulutlu gecelerde,
Pencereli evimin
Etrafında bekleyerek
Beni sakın uyutan,
Bu mevkie yükselten
Eski gece muhafızlarım !

**

Yıldızlı gecelerde,
Benim saray evimin
Etrafında bekleyerek
Korkudan uzak tutan
Mutlu gece muhafızlarım,
Beni yüksek mevkie
Çıkaran siz oldunuz !

**

Şiddetle esen karlı havada,
Herkesi titreten buzlu havada,
Yağmurlu karlı bu fırtınada,
Örölmüş evimin etrafında
Hareketsiz durarak
Kalbimi teskin edip,
Sadık gece muhafızlarım,
Beni sevinç tahtına
Çıkaran siz oldunuz!

**

Kalabalık düşman arasında,
Toprak zeminli evimin etrafında,
Hiç sarsılmadan, geri dönmeden
Savaşan gece muhafızlarım!

* * *

Kayın kabuğundan kuburluklar,
Rüzgârda dahi sallandığında,
Siz hiçbir zaman geç kalmadınız,
Ey çevik gece muhafızlarım!

* * *

Söğüt kabuğundan kuburluklar,
Rüzgârda dahi sallandığında,
Siz hiçbir zaman geç kalmadınız,
Süratli gece muhafızlarım!

* * *

Bahtiyar gece muhafızlarım,
(Bundan sonra sizin adınız)
'Eski gece muhafızlarım' olsun!

* * *

Ogole - çerbi ile birlikte
Yetmiş gündüz muhafızlarım,
(Bundan sonra sizin adınız)
'Büyük gündüz muhafızlarım' olsun!

* * *

Arhai'yın meşhur bahadırları,
'Eski bahadır' adını alsın!

* * *

Yesunte'e ile Bugidai'yın silâhşorları,
'Büyük silâhşor' adını alsın.,

diye emir verdi.

§ 231. (Çinggis - hahan, daha şu emri) yayınladı: "(Bundan önce)" doksan beş Binliğin içerisinde seçilmek suretiyle bize gelerek iltihak edip bir Tümen teşkil etmiş olan emektar

muhafızlarımıza ¹, bizden sonra nesilden nesle gelecek olan oğullarımız iyi muamelede bulunsunlar, onlara benim vasiyetim gibi baksınlar ve azarlamasınlar. Bir Tümenlik bu muhafız kıtası, beni hakikaten bir melek gibi korumamış mıdır?..

§ 232. Sonra Çinggis-*hahan* şunları söyledi: "Gece muhafızları, saray hanımlarına ², saray gençlerine, deve çobanlarına ve öküz çobanlarına dikkat edecekler, saray evinin arabasını muhafaza edeceklerdir. Tuğ, davul, mızrak ve mutfak edevatı da onların nezareti altında bulundurulacaktır. Onlar bizim yiyecek ve içeceklerimize de bakacaklar ve taze ³ etin (gece esnasında) pişirilmesine ⁴ nezaret edeceklerdir. Eğer (geceleyin) yiyecek ve içecek lâzım olursa, bunlar gece muhafızlarından istenecektir. Silâh-şorlar, yiyecek ve içecek dağıtırken gece muhafızlarından habersiz iş görmeyecekler ve yemek dağıtırken gece muhafızlarından başlayacaklardır. Saraya giriş ve çıkışı yine bunlar tanzim edeceklerdir. Gece muhafızlarından bir nöbetçi kapının dibinde bekleyecek ve iki kişi de büyük şarap fıçısının başında bulunacaktır. Evlerin (çadırların) tanzimi için de gece muhafızlarından bir kişi ayrılacaktır. Hayvan veya kuş avına çıktığımız zaman, gece muhafızlarının (yarısı) bizimle beraber bulunacak, yarısı da arabaların yanında kalacaktır.."

§ 233. Sonra Çinggis-*hahan*: "Kendimiz sefere gitmediğimiz zaman, gece muhafızları bizden ayrılarak ordu ile gitmiyecektir,, dedi ve şöyle emir verdi: "Bu emrin yayınlanmasından sonra da, çerbi (veya) diğer komutanlardan, gece muhafızlarına gazez besleyerek onları ordu ile birlikte savaş meydanına sürmek suretiyle emre karşı hareket edenler olursa, bu gibiler cezalandırılacaktır,,.-"Gece muhafızları hiçbir zaman muharebe-

¹ NT.: *yençu keşikten* bak: § 137 not.

² NT.: *çerbin*, bak: § 191 not.

³ NT.: *otkan*, İnt.: «kalın. taze». Krş.: Moğ. *ötken* «kaba, koyu» (Kow. 251). Kozin bunu Moğr. *adögu-utugu-ötegü, ötegen-i ger* «mezar» tabiriyle karşılaştırarak: «Mezarlıklarda yapılan ayinler için tahsis edilen et» diye çeviriyor.

⁴ NT.: *bolhaşu*, esas manası: «yapmak» < *bolhu* «olmak». Fakat burada İnt.: «iyi pişirmek» diye çevirdiği için Haenisch te buna göre tercüme etmiştir. Kozin bu cümlenin son kısmını şöyle çeviriyor: «Onlar, mezarlıklarda yapılacak merasim için tahsis edilen etlere de nezaret edeceklerdir».

ye sürülmeyeceklerdir. Çünkü onlar benim altın hayatımı koruyorlar, hayvan veya kuş avlarında benimle birlikte zahmeti paylaşıyorlar ve sarayın bakımını üzerlerine almakla hareket ve istirahat esnasında arabaların intizamından mesul buluyorlar. Benim şahsımı bütün gece beklemek kolay mıdır? Çadır arabasını gerek büyük göç ve gerek istirahat esnasında intizamlı bulundurmamak kolay mıdır? Bir orada bir burada bu kadar ağır işlerle yüklü oldukları için, onlara bundan başka askeri vazife verilmeyecektir. Emre göre hareket edilsin!,,.

§ 234. Sonra şöyle dedi: “Şigi-ħutuħu'nun yanına, gece muhafızlarından adli işler için de adam ayrılacak ve bunlar adli tahkikata iştirak edeceklerdir. Gece muhafızlarından bir kısmı, kuburluk, yay, zırh ve silâhların muhafaza ve dağıtımında yardımda bulunacaktır. Yine onlar beygirlere ve mekârelerin yükletilmesine nezaret edeceklerdir. Gece muhafızlarından diğerleri de, ipek dağıtırken çerbilere yardımda bulunacaklardır,,.

“Silâhşorlarla gündüz muhafızlarının bulunacakları yerlerin tesbitine gelince: Yesunte'e ile Bukidai'yın emrindeki silâhşorlarla Alçidai, Ogole ve Aħutai'yın emrindeki gündüz muhafızları, sarayın sağ tarafında yer alacaklardır. Buħz, Dodai-çerbi, Doħolħu-çerbi ve Çanai'yın emrindeki gündüz muhafızları, sarayın sol tarafında bulunacaklardır. Arħai'yın bahadırları sarayın önünde yer alacaklar ve saray arabasına bakacak olan gece muhafızları da, sarayın yanında, sol tarafta yer alacaklardır,, dedi. Sonra: “(Saray civarında bulunan) bütün gece ve gündüz nöbetçilerine, sarayın etrafındaki saray hizmetkârlarına, saray yakınında bulunan at çobanlarına, koyun çobanlarına deve ve öküz çobanlarına Dodai-çerbi nezaret edecektir,, dedi ve şu emri yayınladı: “Dodai-çerbi orada her zaman hazır bulunacaktır. Onlar sarayın arkasında yer alacaklar,

Artıklardan yiyecekler,
Gübre yakacaklardır! ¹,,.

¹ NT.: *Dodai-çerbi darun açu, ordo-yin ħoyinaça
ħoh idecu,
ħoma'ul tulecu,*

yabutuħai keyen carlih bolba.

§ 235. Hübilai-noyan Harluğ (Karluk) lara karşı gönderildi. Harluğ (hükümdarı) Arslan-han, kendi arzusu ile Hübilai'ya tabi oldu. Hübilai-noyan, Arslan-han'ı beraberinde götürüp Çinggis-hahan'a takdim etti. Harp önlenmiş olduğu için, Çinggis-hahan Arslan'a iltifat ederek kızını vereceğini söyledi.

§236. Demir arabalı Sube'etai, Merkit'li Tohto'a'nın Hutu, Çila'un adındaki çocuklarını ve diğer (oğullarını) takip ederek peşlerinden yetişti ve Çui nehri boyunda onları imha edip geri döndü.

§ 237. Cebe, Naiman'lı Guçuluk-han'ı takip ederek Sarih-hun civarında peşinden yetişti ve Guçuluk'u orada imha ederek geri döndü.

§ 238. Uı'ur (Uygur)lardan İdu'ut, Çinggis-hahan'a elçileri Atkirah ve Darbai vasıtasıyla haber yollayarak şunları bildirdi:

"Sanki bulutlar dağılmış,
Annemiz güneş tekrar gözükmüş gibi,
Sanki buzlar çözülmüş,
Nehrin suyu tekrar bulunmuş gibi,

Çinggis-ha'an'ın adı ve şöhreti bize sevinç getirdi. Çinggis-hahan bana emrederler mi?

Altın kuşağından bir artık iplik,
Al elbisesinden bir artık parça

(acaba bana da) lütfederler mi? Senin beşinci oğlun olarak, bütün gücümü sana hasretmek isterim. Çinggis-hahan bu sözlerden çok memnun olarak: "Ben ona kızımı vermek ve kendisini beşinci oğlum yapmak isterim. İdu'ut, altın gümüş ile, büyük ve küçük incilerle, diba ve damasko kumaşlarıyla ve ipekli kumaşlarla buraya gelsin!," diye cevap yolladı. İdu'ut, onun lütfuna mazhar olduğu için çok sevindi ve altın gümüşlerini, büyük ve küçük incilerini, ipekli kumaşlarını, diba ve

Kozin, bu sözleri de Dodai-çerbi'nin şahsı için söylenmiş sayarak şöyle tercüme ediyor: Dodai-çerbi bunları idare ederken geride yer alacak ve atalar sözü kabilinden:

Artıklarla beslenecek,
Gübre yakacaktır!*

damasko kumaşlarını alarak Çinggis-hahan'ın huzuruna çıktı. Çinggis-hahan onu kendi himayesine alarak, Al-aitun (ismindeki kızını?) verdi.

§ 239. Tavşan yılında (1207), Coçi sağ cenah ordusu ile orman halklarına karşı gönderildi. Buha kılavuzluk ederek (önde) gidiyordu. Oyirad'lardan Huduha-beki, on bin Oyirad'la birlikte kendi arzusu ile (Coçi'ye) (şu şekilde) tabi oldu: Coçi'nin yanına gelerek, onu on bin Oyirat'ın bulunduğu yere götürdü ye Şihşit (civarında) onları itaatları altına aldılar. Coçi, Oyirat, Buriyat, Barhun, Ursut¹, Hahhanas Hanghas ve Tuba'ları tabi kıldıktan sonra, on bin Kirgis'in² bulunduğu yere gitti. Kirgis komutanlarından Yedi, İnal, Aldı'er ve Orebekdigin kendi arzularıyla Coçi'nin huzuruna geldiler ve ak doğan, ak beygir ve kara samuru hediye olarak takdim ettiler. Şibir, Kesdiyın, Bayıt, Tuhas, Tenlek, To'eles Tas ve Bacigid'lerin bu tarafında oturan orman halklarını tabi kıldıktan sonra, Coçi Kirgisud'ların Tümen ve Binlik komutanlarını ve orman halklarının komutanlarını da yanına alarak geri döndü, onları ak doğanlarıyla, ak beygir ve kara samurlarıyla birlikte Çinggis-hahan'a sundu. Çinggis-hahan, Oyirad'lı Huduha-beki'yi yanına çağırttı ve on bin Oyirad ile hepsinden önce tabi olduğu için, onun oğlu İnalçı'ye (kendi kızı?) Çeçeyigen'i verdi, İnalçı'nin büyük kardeşi Torelçi'ye de Coçi'nin kızı Holuihan'ı verdi. Alaha-beki'yi de Onggut (halkına) verdi. Sonra Çinggis-hahan Coçi'yi şu sözlerle övdü: "Oğularımın en büyüğü olan sen, evden daha ilk defa ayrılmış olmana rağmen iyi yoldan gittin, yabancı memleketlerde ne insan ve ne de hayvan kaybı vermeden, orman halklarını kendimize tabi kılarak muvaffakiyetle geri döndün. Bu halkı sana hediye ediyorum!"

§ 240. Sonra Borohul-noyan Horitumat halkına karşı gönderildi. Tumat halkının reisi Daiduhalsohor öldükten sonra, bu halkı onun karısı Botohui-tarhun idare ediyordu. Onların mintakasına varınca, Borohul-noyan üç kişi ile birlikte ordusunun önünde ilerledi. Böylece geceleyin sık ormanın içerisinden giderlerken, Borohul-noyan (düşmanın) emniyet kitaları

¹ Ruslar.

² Kırgızlar.

tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Çinggis-hahan, Borohul'un Tumat'lar tarafından öldürüldüğünü duyunca çok hiddetlendi ve kendisi harekete geçmek istedi. Fakat Bo'orçu ile Muhalı yalvararak onun gitmesine mani oldular. Bunun üzerine (Çinggis-hahan) Dorbet'li Dorbai-dohşin'i bu işe memur etti ve ordusunu sıkı bir disiplin altında bulundurup, Tanrının yardımıyla Tumat halkını ele geçirmesini emretti. Dorbai önce ordusunu düzenledi ve sonra, (bundan) evvei (Borohul'un) geçtiği ve (Tumat'ların) karakolları tarafından beklenen yollara, patika ve geçitlere: "Ordu geliyor!" diye yalan haber dağıttı, fakat kendisi kırmızı mandaların geçtiği patikalardan yürüdü. Aynı zamanda, her askerın arkasında on değnek taşımamasını emretti ve yolda tereddüt gösterenlerin bunlarla cezalandırılacağını bildirdi. Askerler balta, bıçkı, burgu ve buna benzeyen başka silâh ve aletlerle teçhiz edilmişlerdi. Bundan sonra, kırmızı mandanın geçtiği patikanın etrafındaki ağaçları kestirmek suretiyle yol açtırdı. Bu suretle dağın tepesine çıktılar ve o esnada ziyafet için toplanmış olan Tumat halkını, damdan düşer gibi ansızın basıp esir ettiler.

§ 241. Bundan önce Tumat'lar tarafından esir edilmiş olan Hırcı-noyan ile Hıduha-beki, (Tumat hükümdarı) Botohui-tarhun'un yanında bulunuyorlardı.

Hırcı'nın esir edilişi şöyle cereyan etmişti: Tumat halkından otuz kadın ve kız alabileceği emri çıkınca, (Hırcı) bunları almak niyetiyle oraya gitmiş, fakat bundan evvel tabi olmuş olan halk bu sefer isyan ederek Hırcı-noyan'ı bu suretle esir almıştı. Çinggis-hahan, Hırcı'nın esir edildiğini öğrenince, orman halkının âdetlerini bildiği için Hıduha'yı onun peşinden göndermişti. Fakat Hıduha da aynı şekilde esir edilmişti. Şimdi Tumat halkını kesin olarak yendikten sonra (Çinggis-hahan), Borohul'un intikamını almak için onlardan yüz kişiyi öldürttü. Hırcı kendisine otuz kız ayırdı. (Çinggis-hahan), Botohui-tarhun'u Hıduha-beki'ye verdi.

§ 242. Çinggis-hahan, emrindeki halkları anası, oğulları ve kardeşleri arasında taksim edeceğini bildirdi ve: "Ulusun birleştirilmesinde annem, büyük oğlum Coçi ve kardeşlerimin en küçüğü Otçigin en büyük hizmeti görmüşlerdir," diyerek annesi ile Otçigin'e, birlikte on bin adam tahsis etti. Annesi

bundan memnun olmadı ise de, birşey söylemedi. Coçi'ye dokuz bin adam verdi. Ça'adai'ya Naiman halkından sekiz bin adam verdi. Ogodai'ya beş bin adam verdi. Tolui'ya beş bin adam verdi. Hıasar'a dört bin adam verdi. Alçidai'ya iki bin adam verdi. Belgutai'ya da bin beş yüz adam verdi.

(Çinggis-hahan, Da'arитай hakkında:) "Bir zamanlar düşmanla anlaşmış olduğu için; Da'arитай gözümün önünden yok olsun!," dedi ise de, Bo'orçu, Muhalı ve Şigihutuğu:

"Kendi ocağını
Söndürür gibi,
Kendi evini
Devirir gibi

yapmış olursun. O senin asıl babanın mirası ve biricik amcan olarak yanında bulunuyor. Onu nasıl yok edebilirsin? Eğer düşünmeden hareket etmişse onu affet! Rahmetli babanın çocukluk ocağının dumanı tekrar tütsün!," dediler ve bu suretle, burunlarından duman fışkıracak şekilde kızışarak karşılıklı münakaşa ettiler. Neticede (Çinggis-hahan): "Dediğiniz gibi olsun!," dedi ve rahmetli babasını hatırlayarak Bo'orçu, Muhalı ve Şigi-hutuğu'nun sözleriyle sakinleşti.

§ 243. (Çinggis-hahan): "Anam ile Otçigin'e on bin adam verdikten başka, Noyanlardan Guçu, Kokoçu, Cungsai ve Hıorhasun'u da onlara tahsis ediyorum. Coçi'ya, Hıuan, Mungke'ur ve Kete'yi, yani bu üçünü tahsis ediyorum. Ça'adai'ya, Hıalatur, Mungke ve İdohudai'yi, yani bu üçünü tahsis ediyorum," dedi ve sonra şunları söyledi: "Ça'adai dik kafalı ve küçük tabiatlıdır². Kokeços sabah akşam onun yanında bulunsun ve düşüncelerini birlikte konuşsunlar!," Ogodai'yın emrine İluge ile Degai'yi verdi. Tolui'ya Cedai ile Bala'yi verdi. Hıasar'a Cebke'yi verdi. Alçidai'ya Ça'urhai'yi verdi.

¹ NT. : *sayın eçige-yin çino nilha natuh hani butara ulçaca atuhai*. Yukarıda Kozin'e göre çevirdik. Haenisch'in tercümesi : "O, rahmetli babanın en küçük kardeşidir. Ordugahın dumanını dağıtmakta sana yardım etsin!". (Haenisch'in notuna bak).

² NT. : *narin aburitu*, (NT. : *narin*, İnt. : «zarif»). Kozin bu tabiri «ketum» diye çeviriyor.

§ 244. Honghotat'lardan Munglik-eçiğe'nin yedi oğlu vardı. Bu yedi çocuktan ortancası olan Kokoçu, Tebtenggeri¹ (büyücü) idi. Bu yedi Honghotat'lı bir gün, (Çinggis-hahan'ın kardeşi) Hasar'ı nasılsa dövmüşlerdi. Bunun üzerine Hasar Çinggis-hahan'a giderek onların bu hareketlerinden dolayı şikâyetinde bulundu. Fakat Çinggis-hahan'ın hiddetli zamanına rasladığından, Çinggis-hahan ona: "Sen hayatında yenilmemiş bir adamdın, şimdi nasıl oldu da yenildin?," demesiyle Hasar göz yaşları dökerek çıkıp gitti ve kederinden üç gün görünmedi. O aralık Tebtenggeri de Çinggis-hahan'a gelerek: "Mengü Tanrı bana emrini² bildirirken, bazan 'devleti Temucin idare etsin' diyor ve bazan da 'bu işi Hasar yapsın' diyor. Eğer Hasar'dan daha önce davranmazsan, ne olacağı hakkında sana teminat veremem!, dedi.

Bunun üzerine Çinggis-hahan aynı gece atına binerek Hasar'ı yakalamak için yola çıktı. Guçu ile Kokoçu (Çinggis'in) annesine giderek, onun Hasar'ı yakalamak niyetiyle yola çıktığını haber verdiler. Annesi bunu duyar duymaz, aynı gece kara arabaya³ ak deveyi koşarak peşlerinden hareket etti ve bütün gece giderek güneş doğarken (Temucin'e) yetişti. Tam o esnada Çinggis-hahan Hasar'ın kollarını bağlatıp, şapkasını ve kemerini çıkartarak sorguya çekmeye hazırlanıyordu. Çinggis-hahan annesinin geldiğini görünce, korkusundan titredi. Anaları büyük bir hiddetle arabadan indi, Hasar'ın kollarını çözdürdü ve şapkasıyla kemerini tekrar eline verdirdi. Çok kızmış olan anaları (Ho'elun-ucın) hiddetini bastırarak yere oturdu, iki memesini çıkarıp dizlerinin üzerine yayarak şunları söyledi: " Görüyor musunuz? Bunlar sizin emdiği-

¹ İnt.: «Bir sihirbazın adı» diye çevrilmiştir. Haenisch bu sözü *teb-tenggeri* diye ayırmakta ve *teb* gecesini türkçe (ve moğolcadaki) *kap-kara*, *ab-ak* sözlerinde olduğu gibi teğdit hecesi olarak almaktadır. Buna göre *teb-tenggeri*=*tab-tanrı* «kuvvetli, yüksek tanrı» şeklinde izah edilebilir. (Haenisch'in notlarına bak).

² NT: *mungke tengri-yin carlih han ca'arit ugulemu*. Haenisch bu cümledeki *carlih-han* sözlerini birleştirerek: «Mengü semaın amir hükümdarı bana şunları bildiriyor» şeklinde tercüme ediyor. Fakat, *carlih* sözü ile cümleyi ayırarak: *mungke tengri-yin carlih: han ca'arit ugulemu*, «Mengü Tanrının emri şudur...» diye mütalâa etmek akla daha uygun geliyor.

³ Bak: § 6 not.

niz memelerdir! Atalar sözünün dediği gibi¹, siz, ana rahminizi ısırın ve kendi meşimenizi koparan adamlarsınız! Hasar ne yaptı ki? Temucin işte bu memelerimden bir tanesini boşaltabiliyordu. Haçî'un ile Otçigin ise bunun bir tanesini bile boşaltamıyorlardı. Halbuki Hasar, her iki mememi emerek boşaltmak suretiyle beni teskin ederdi, benim göğsümü açar ve genişletirdi. Bundan dolayı Temucin'im akıl bakımından ve Hasar'ım da vücutça kuvvetli oldular.

Ok muharebesinden kaçanları,
Ok atmakla tâbi kılar,
Ve korkarak kaçanları,
Uzaktan atmakla yener.

Şimdi Hasar'ı, 'düşmanları yendi' diye mi kıskanıyorsun? „ Nihayet Çinggis-ħaban annesini teskin etmek için : "Anne, seni kızdırdığımdan dolayı çok korktum ve utanıyorum. Şimdi (bu işi bırakıp) dönelim ! „ dedi ve bunun üzerine geri döndüler. - Fakat (Temucin), annesine bildirmeden Hasar'ın adamlarını geri aldı ve onun için ancak bin dört yüz adam bıraktı. Annesi bunu öğrendiği zaman çok kederlendi ve bu hadiseler onu yıprattı. Calayır'lardan Cebke ise, korkudan kaçarak Barħucin' lere sığındı.

§ 245. Bu vakadan sonra dokuz lisan zümresine mensup halklar Tebtenggeri etrafında toplanmağa başladılar. Çinggis-ħaban'ın ahırında çalışanlardan da oraya birçoğu gitti. Bu toplantiya, Temuge-otçigin'in adamlarından da gidenler oldu. Otçigin-noyan, Soħor adında birini göndererek oraya gitmiş olan adamlarını çağırtdı ise de, Tebtenggeri, elçi olarak gelen Soħor'a : "Otçigin ve sen, ikiniz de elçili oldunuz ! „² diyerek ona küfretti ve eğerini sırtına vurdurarak kendisini yaya geri gönderdi. Elçisinin azarlanarak geri gönderilmesi üzerine, ertesi

¹ NT. : *ħadalun da'un*. İst. ve YP. de tercümesi yoktur. Harfiyen çevrilirse : * Peşinden giderek ve araştırarak » anlamına gelir. Karşılaştır : *ħa'uçin uges ħadalun* « eski sözleri zikrederek », (§ 78). Haenisch te bu misale dayanarak yukardaki gibi tercüme etmiştir.

² NT. : *otçigin ta cirin elçiten bolcu'ui*. Harfiyen çevrilirse « Otçigin (ve) siz ikiniz elçili oldunuz » anlamına gelen bu cümle açık anlaşılıyor. Kozin bu cümleyi şüphe ile : *Sen işte tam Otçigin için uygun bir elçi olursun ! » diye tercüme ediyor. (Haenisch'in notuna bak).

gün Otçigin kendisi Tebtenggeri'ye giderek: "Sana Sohor'u yolladı isem de, ona küfrederek yaya geri göndermişsin. Şimdi adamlarımı almak için kendim geldim!," dedi. Bunun üzerine yedi Honghotan onu her taraftan çevirdiler ve: "Sohor'u elçi diye göndermekte haklı mı idin?,"¹ diye tehdit etmeye başladılar. Otçigin-noyan dövülmek ve hapsedilmek korkusu ile: "Evet, size adam göndermekle haksızlık ettim!," dedi. Bunun üzerine yedi Honghotan: "Mağemki haksızdın, öyle ise diz çökerek af dile!," diyerek, onu Tebtenggeri'nin arkasında secde etmeye mecbur ettiler, fakat adamlarını da geri vermediler. Otçigin, ikinci gün erkenden, daha Çinggis-hahan yatağından kalkmamışken onun huzuruna çıktı ve diz çökerek göz yaşları içerisinde hadiseyi anlattı: "Dokuz lisan zümresine mensup halklar Tebtenggeri'nin etrafında toplanmağa başlayınca, ben kendime ait adamları Tebtenggeri'nin yanından geri çağırarak maksadı ile, Sohor namında birini göndermiştim. Fakat onlar Sohor'u azarlayarak, eğerini arkasına vurmak suretiyle yaya geri yolladılar. Bunun üzerine adamlarımı almak için kendim gittiğimde, yedi Honghotan beni her taraftan çevirerek Tebtenggeri'nin arkasında diz çökmek suretiyle af dilemeye mecbur ettiler. O ağlayarak işte bunları söyledi. Daha Çinggis-hahan söze başlamadan Borte-ucin yatağında doğrularak, yorganının uçları ile göğsünü örterek oturdu, Otçigin'in hakikaten ağladığını görünce o da ağlamağa başladı ve şöyle dedi: "Bu Honghotan'lara da ne oluyor? Daha bundan biraz önce onlar, kitle halinde saldırarak Hıasar'ı dövmüşlerdi, şimdi yine nasıl oluyor da Otçigin'i kendilerinin arkasında diz çökmeye mecbur ediyorlar? Bu ne biçim iştir? Bu suretle onlar, senin selvi ve çam gibi kardeşlerini herhalde yok edeceklerdir. Hakikaten biraz sonra

Yüksek ağaca benzer vücudun,
Bir gün gelip de yere yatarsa,
Kendire benzeyen ulusunu,
Kimin emrine vereceklerdir ?

¹ NT. : *Sohor elçi yen ilēgu çino cob bui ke'ecu*. Bu cümlede soru edatı olmadığından, Haenisch şöyle tercüme ediyor: "Sohor'u göndermen doğrudur!". Biz Kozin'e göre çevirdik.

Sütuna benzeyen vücudun,
 Bir gün gelip de devrilir ise,
 Kuşlara benzeyen ulusunu,
 Kimin emrine vereceklerdir ?

Senin, selvi ve çama benzeyen kardeşlerine bu şekilde takılan bu adamlar, benim, şöyle böyle büyümekte olan üç dört yavruma devleti nasıl teslim ederler? Honghotan'lar işte böyle adamlardır! Sen, kardeşlerine karşı yapılan bu muameleye sükûnetle bakarak nasıl dayanabiliyorsun?.. Borte - ucin göz yaşları içerisinde bunları söyledi. Borte-ucin'in bu sözlerine karşılık olarak Çinggis-hahan Otçigin'e: "Şimdi Tebtenggeri geldiğinde, ona istediğin gibi muamele etmene müsaade ediyorum!," dedi. Bunun üzerine Otçigin göz yaşlarını silerek doğruldu ve çıkıp gitti. Tebtenggeri gelmeden önce güçlü kuvvetli üç adam getirerek gizlice bir tarafa yerleştirdi.

Biraz sonra, Munglik-eçiğe de yedi oğlu ile birlikte gelerek içeri girdiler. Tebtenggeri şarap fıçısının sağına oturur oturmaz Otçigin onun yakasına yapıştı ve: "Daha dün, sen beni af dilemeye mecbur etmiştin, gel şimdi biribirimizi deneyelim!," diyerek kapıya doğru sürükledi. Tebtenggeri de onun yakasına yapışmak suretiyle güreşmeye başladılar. Bu güreş esnasında Tebtenggeri'nin yere düşen şapkasını Munglik-eçiğe eğilerek aldı ve kokladıktan sonra koynuna sakladı. Çinggis-hahan'ın: "Dışarı çıkıp biribirinizin gücünü orada deneyin!," demesiyle, Otçigin Tebtenggeri'yi kapıdan dışarı doğru sürüklemeye başladı. Bu esnada, Otçigin'in önceden kapının arkasına gizlemiş olduğu üç kuvvetli adam Tebtenggeri'yi yakaladılar ve dışarı sürükleyip çıkardıktan sonra onun bel kemiğini kırarak avlunun sol tarafındaki arabaların yanına attılar. Biraz sonra Otçigin içeri girdi ve: "Tebtenggeri, beni daha dün af dilemeye mecbur etmişti. Bugün kendisini güreşmeye davet ettiğim halde kabul etmiyor ve yerde yatıyor. Görülüyor ki, o da âdi bir arkadaşımsı!," dedi. Bu sözleri duyunca Munglik-eçiğe derhal meseleyi anladı ve ağlayarak:

"Büyük yer¹

Daha toprak parçası kadar iken,

¹ NT.: *dagir etugen*; bak: § 113 not.

Büyük deniz
Daha bir dere kadar iken,

ben (Hahan'ımla) arkadaş olmuştum,,¹ dedi. O bunları söylerken diğer altı oğlu kapının dibinde sıralandılar ve kollarını sıvayarak² ocağın etrafını çevirdiler. Gittikçe sıkıştırıldığını farkeden Çinggis-hahan korkmağa başladı ve: "Açılın, çıkacağımı,, diyerek dışarı çıktı. Dışarda bulunan silâhşor ve gündüz muhafızları derhal onun etrafını sardılar. Çinggis-hahan, Tebtenggeri'nin bel kemiği kırılmış bir vaziyette bir köşede, arabaların yanında yatmakta olduğunu görünce üzerine boz bir çadır kurdurdu ve: "Arabaları koşun! Buradan gideceğiz!, diye emir verdi. Bunun üzerine burasını terkederek başka yere göç ettiler.

§ 246. Teb'in üzerine kurulmuş olan çadırın penceresi (bacası) kapatılmış, kapısı örtülmüş ve etrafına nöbetçiler konmuştu. Böyle olduğu halde, üçüncü gün şafak sökerken çadırın penceresi açıldı ve Teb'in (vücudu da) kendiliğinden yükselerek kayboldu. Durum incelendikte, bu (çıkanın) hakikaten Teb olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Çinggis-hahan: "Tebtennggeri benim kardeşlerime el uzattığından ve kardeşlerimin arasına sebepsiz olarak nifak soktuğundan, Tanrı onu sevmedi, ruhunu da vücudu ile birlikte alıp götürdü,, dedi ve Munglik-eçiğe'ye karşı ağır sözler kullanarak şunları söyledi: "Sen oğullarının karakterini zaptetmedin. Onlar ise, kendilerini bana denk saymakla Tebtenggeri'nin ölümüne sebep oldular. Eğer sizlerin bu karakterde olduğunuzu bilmiş olsaydım, sizlere de Camuha, Altan, Hıçar (ve arkadaşlarına) karşı kullanmış olduğum muameleyi tatbik etmiş olurdum,, Fakat sonra da şunları ilâve etti:

¹ NT.:

dayir etugen-i
daŋglasun-o tedui bukui-eçe,
dalai muren-i
horohan-o tedui bukui-eçe,

nokoşebe bi. Kozin'in tercümesi: «Arz üzerinde benim hizmetim kadar taş parçası, denizde benim hizmetim kadar dere yoktur!».

² NT.: *hançud-iyen şimaliḥahdarun.* Yukarda Kozin'e göre çevirdik. Haenisch'in tercümesi: «İşte Çinggis-hahan'ın kaputunun kollarından çekmeye başladılar».

“Sabahtan söylenen sözleri
Akşamleyin unutan,
Akşamdan söylenen sözleri
Sabahleyin unutan

kimse utanmalıdır! Eskiden verilen sözler değişmez! Onun için hiddetimi yenerek sizi affediyorum. Eğer kendinizi zaptetmiş olsaydınız, Munğlik-eçiğe'nin nesliyle kim boy ölçüşebilirdi?.. Tebtenggeri'nin yok edilmesinden sonra Honghotan'lar uslandılar ¹.

¹ NT. : *çirai cibturacu'ut ce.* Haenisch'in tercümesi: «Obların nüfuz» azaldı ».

XI.

KUZEY ÇİN'İN İSTİLÂSI YEDİ YILLIK BÜYÜK BATI SEFERİ TÜRKİSTAN ve RUSYA'NIN ZAPTI

§ 247. Bundan sonra Çinggis-ħahan, koyun yılında (1211) Kitat halkına karşı sefer etti. Fuceo'yu aldı, Tilki geçidini¹ aşarak Süan-dei-fu'yu da aldıktan sonra, Cebe ile Guyigunek-ba'atur'u öncü olarak ileri sürdü. Çabçiyal'a geldikleri zaman, Çabçiyal geçidinin müdafaa edildiğini gördüler. O zaman Cebe: "Ben onları hile ile çekip çıkarayım ve hareket haline getireyim. Savaşmak niyetiyle çıktuktan sonra onlara hücum ederiz!," dedi. Onların çekilmesi üzerine takip etmek isteyen Kitat ordusu, mevzilerinden çıkarak bütün dağ ve dereleri doldurdu. Fakat Süan - dei - fu dönemecine varınca Cebe birdenbire cephesini değiştirdi ve uzun bir kol halinde gelen düşmana saldırdı. Esas kuvvetiyle onun peşinden gelen Çinggis-ħahan da burada Kitan'lara saldırdı ve Hara-kitan'lardan, Curçet'lerden ve Cuyin'lerden müteşekkil en seçme düşman kitalarını yok etti, o suretle ki, düşman kuvvetleri Çabçiyal'a kadar kesilmiş bir orman gibi yere serilmiş bulunuyordu². Cebe, Çabçiyal geçidini alıp tepeleri aştıktan sonra, Çinggis-ħahan Şira-dektur'da ordugâh kurdu. Buradan Cung-du³'ya hücum edildi ve muhtelif yer ve şehirlerin muhasarası için de kuvvetler gönderildi. Cebe Dung-cang şehri üzerine yürüdü; Dung-cang'a yaklaştı ise de şehri hücumla alamayıp geri döndü. Fakat, altı günlük bir (geri yürüyüşten) sonra birdenbire cephesini değiştirdi ve her askere yalnız birer yedek at aldırarak mecburi yürüyüşle tekrar hedefine geldi ve hazırlıksız bulunan şehri zaptetti.

§ 248. Cebe, Dung-cang'ı aldıktan sonra geri geldi ve Çinggis-ħahan'la birleşti.

¹ NT.: *hunegen daba'ar*.

² NT.: *hunci'u bayıtala kiduca*. Kozin'in tercümesi: "(Burada öyle bir imha oldu ki), kemikler kuru ağaç gibi çatırıyordu".

³ Bugünkü Peking.

Dung-cang'ın muhasarası esnasında, Altan-han'ın başvezi ¹ Ongging-çingsiang, Altan-han'a şu teklifte bulunmuştu: "Yoksa gök ve yerin emriyle, büyük tahtın değişme zamanı mı geldi? Manghol'lar büyük kuvvetlerle peyda oldular ve bizim Hara-kitad, Curçed ve Cuyin'lerden mürekkep seçme kitalarımızı yok edercesine yendiler. Müstahkem yerimiz olan Çabçiyal'ı da aldılar. Biz şimdi ordumuzu tanzim ederek tekrar muharebeye sürer ve bunlar da Manghol'lar tarafından tekrar yenilirse, bu sefer kuvvetlerimiz türlü şehirlere dağılacaktır. Ondan sonra bu kıtalar bizimle işbirliği etmeyip bize karşı döneceklerdir ². Eğer Altan-han emrederse, Manghol'ların hanı ile şimdilik sulh müzakeresine girişelim. Onlar teklifimizi kabul edip de geri çekilirlerse, sonra yine başka bir karara varabiliriz. Bildirildiğine göre, Manghol'ların kendileri ve hayvanları bura iklimine dayanamıyor, aralarında bulaşıcı hastalıklar da başgöstermiştir. Biz onların hanına bir prenses verelim ve askerlerine de çok miktarda altın, gümüş, ipek ve başka mallardan dağıtalım. Kim bilir, belki teklifimizi kabul ederler.. Altan-han, Ongging-çingsiang'ın bu sözlerini uygun buldu ve: "Peki, öyle olsun! diyerek (Manghol'larla) sulh müzakeresine başlamak için karar verdi. Ongging-çingsiang, Çinggis-ħahan için Gungcu adında bir prenses ve (Manghol) askerlerine dağıtmak için de altın, gümüş, ipek ve mücevherat alarak, Çinggis-ħahan'ın huzuruna çıkmak için Cung-du'dan hareket etti. Arzedilen bu sulh teklifini Çinggis-ħahan kabul etti ve muhtelif şehirlerin muhasarası için gönderdiği askerlerini toplayarak çekilip gitti. Ongging-çingsiang, Moceo ve Fuceo tesmiye edilen dağıtım ucuna kadar Çinggis-ħahan'a refakat ettikten sonra geri döndü. Bizim askerler de ipekten ve mallardan istedikleri kadar alarak, ve hatta yüklerini bile ipeklerle bağlayarak çekilip gittiler.

¹ NT.: *yeke noyan*. (*noyan* için bak § 8). Bu tabir herhalde çince *ch'eng siang*'ın karşılığı olarak alınmıştır. (Krş.: § 132).

² NT.: *çiçi bidana ħura'ulu'asu, ulu bolun bidan-tur daiyisun bolcu, ulu nokoçekun tede*. Yukarıda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in tereümesi: "Sonra tekrar ordu toplamak imkânsız olacağı gibi, düşmanla sulh yapmak da mümkün olmaz".

§ 249. Bu seferden sonra (Çinggis-ħahan), Ğaşın halkına karşı yürüdü. Onlara yaklaşınca, Ğaşın'lerin (hükümdarı) Burhan Çinggis-ħahan'a: "Senin sağ kolun olmak isterim!," diye haber yolladı ve ona Çaha adında bir prenses sunarak tâbi olmak istediğini bildirdi. Burhan-ħan daha şunları söyledi: "Biz eskidenberi Çinggis-ħahan'ın şöhretini duyarak korkuyorduk. Şimdi ise, onun kudretli şahsiyeti kendimize yaklaşınca haşmetinden titriyoruz. Biz Tang'ut (Tangħut) halkı, senin sağ kolun olarak gücümüzü sana hasretmeye hazırız. Bu işi şöyle yapmayı düşünüyoruz:

Orduğâhımız sabit,
Evlerimiz kerpiçten-

olduğu için, sana tabi olduğumuzda:

Sûratli hücumlarda
Ve keskin savaşlarda
Büyük süratle sizi,
Biz takip edemeyiz,
Çetin savaşta sizi
Biz destekliyemeyiz.

Eğer Çinggis-ħahan emrederse, biz Tang'u'lar:

Yüksek otla beslenen
Develeri toplarız,
Emrine göndeririz.
Yünden de bez örürüz,
İpek kumaş dokuruz,
Emrine göndeririz.
Av kuşları besleriz,
İyisini seçeriz,
Emrine göndeririz,,.

Bunları söyledikten sonra (Burhan), hiçbir tane kalmayacak şekilde Tang'ut halkının develerini topladı ve Çinggis-ħahan'a götürüp takdim etti.

§ 250. Bu sefer esnasında, Çinggis-ħahan, Kıtat halkının (hükümdarı) Altan-ħahan'ı kendisine tâbi kılarken çok miktarda ipek ve Ğaşın halkının (hükümdarı) Burhan'ı emri altına alırken de çok miktarda deve eline geçirmişti. Bu suretle Çinggis-ħa-

han, koyun yılında (1211) vuku bulan¹ bu seferi esnasında, Kitat halkının Aşutai namındaki (hükümdarı) Altan-han'ı ve Tang'ut halkının (hükümdarı) İluhu-burhan'ı emri altına aldıktan sonra vatanına döndü ve Sa'ari bozkırında ordugâhını kurup yerleşti.

§ 251. Bu vakadan sonra, Cubhan'ın idaresinde Cao-gon'lara elçiler gönderilmişti. Kitat halkının (hükümdarı) Aşutai, yani Altan-şahan bunları alıkoyduğu için Çinggis-şahan: "Onlar bizimle sulh yapmış oldukları halde, nasıl oluyor da Cao-gon'lara gönderdiğimiz elçileri tutuyorlar?," diyerek, köpek yılında (1214) tekrar Kitat halkına karşı harp açtı.

Çinggis-şahan kendisi Tung-gon geçidine yürürken, Cebe'yi (yine) Çabçiyal üzerine gönderdi. Altan-şan, Çinggis-şahan'ın Tung-gon geçidine doğru yürüdüğünü duyunca, ordusunu İle, Hada ve Hobogetur adındaki üç komutanın emrine verdi. "Askerlerle geçidi kapatınız! Hula'an-degelen'leri ön safa koyunuz² ve düşmanı geçitten bırakmayınız!," diyerek, ordusunu İle, Hada ve Hobogetur'un emrinde cebri yürüyüşle sevketti. (Manghol'lar) Tung-gon geçidine geldiklerinde, Kitan'lar da oraya gelerek yetiştiler ve: "Memleket!,"³ diyerek savaşağa başladılar. Çinggis-şahan İle, Hada ve Hobogetur adlı üç (düşman komutanı ile) savaşarak, İle ile Hada'yı sıkıştırdı. (Çinggis-şahan'ın komutanlarından) Tolui ile damat Çugu yandan saldırdılar ve Hula'an-degelen'leri çekilmeye mecbur ettiler. Sonra da İle ile Hada'nın üzerine hücum ederek onları da yendiler ve Kitan'ları, kesilmiş orman gibi yere sererek yok ettiler. Kitan ordusunun imha edildiğini duyan Altan-şan, Cung-du'yu terkedip Nan-ging şehrine çekildi. (Kitan'ların) geri kalan askerleri de açlıktan kırıldı. Onların arasında birbirlerini yiyenler de bulundu.

¹ Haenisch, bu hadisenin 1211 de değil de, daha sonraları vuku bulunduğunu söylüyor. (Kitabın sonundaki notlara bak).

² NT.: *hula'an-degelen-i manglailan casacu*. Yukarda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin. *hula'an-degelen* «kırmızı gömlekliler» tabirini şabis adı sayarak cümleyi şöyle tercüme ediyor: «Önde bulunan kitaları. Hula'an-degelen'in emrinde gönderdi». (Haenisch'in notlarına bak).

³ Haenisch'in notlarına bak.

Tolui ile damat Çugu, iyi başarı gösterdiklerinden dolayı Çinggis-hahan tarafından taltif edildiler.

§ 252. Önce Ho-si-vu'da yerleşmiş olan Çinggis-hahan, daha sonra Cung-du yakınındaki Şira-ke'er'de ordugâh kurdu. Cebe, Çabçiyal geçidini aldı. Sonra, Çabçiyal'ı zapteden askerleri ile birlikte hareket ederek Çinggis-hahan'ın yanına geldi.

Altan-han Cung-du'dan çekilirken, hareketinden önce Hada'yı liu-şeo (naip) olarak orada bırakmıştı. Çinggis-hahan, Cung-du'da bulunan altın, gümüş, ipek ve başka malların miktarını tesbit etmek maksadiyle Onggur-bao'urçi, Arhai-hasar ve Şigi-ħutuħu'yu, yani bu üçünü Cung-du'ya gönderdi. Bunların geldiğini duyan Hada, yanına altın işlemeli ipekli kumaşlar alarak Cung-du'dan çıkıp onları karşıladı. Şigi-ħutuħu Hada'ya: "Eskiden bu Cung-du'nun serveti ve Cung-du kendisi de, şüphesiz ki Altan-han'a aitti. Fakat şimdi Cung-du Çinggis-hahan'a aittir. Sen nasıl oluyor da Çinggis-hahan'ın malını ve ipeklerini aşırarak hediye etmeye kalkışıyorsun? Ben kabul etmem!," dedi ve hiçbir şey almadı. Fakat Onggur-bao'urçi ile Arhai-hasar ikisi aldılar. Cung-du'da bulunan mal ve mülkün miktarını tesbit ettikten sonra geri döndüler. Çinggis-hahan onlardan: "Hada size neler verdi?," diye sorduğu zaman, Şigi-ħutuħu: "O bize altın işlemeli ipekli kumaşlar getirmişti, fakat ben 'bu Cung-du şehri eskiden Altan-han'a aitti, lâkin şimdi Çinggis-hahan'ındır. Sen nasıl oluyor da, Çinggis-hahan'ın mal ve ipeğini aşırarak bize hediye ediyorsun?" diyerek almadım. Onggur ile Arhai, takdim edilen bu hediyeleri aldılar," diye cevap verdi. Bunun üzerine Çinggis-hahan Onggur ile Arhai'yı şiddetli surette tekdi etti. Fakat Şigi-ħutuħu'ya: "Sen büyük kanuna sadakat gösterdin!," diyerek,

"Görmek için benim gözüm,
Duymak için kulağım ol!,"

sözleriyle iltifat etti.

§ 252. Altan-han Nan-ging'e geldikten sonra, sulh isteyerek tâbi olacağını bildirdi ve oğlu Tenggeri'yi Çinggis-hahan'a

yolladı. Çinggis-ħahan'ın gündüz muhafız kıtasında¹ hizmet görmek üzere, oğlu ile birlikte yüz asker de gönderdi. Onların kendi arzularıyla tabi olmaları üzerine, Çinggis-ħahan yine geri çekilmeye (karar verdi) ve Çabçiyal üzerinden geri döndü. Bu sırada aşağıdaki talimatla, Ĥasar'ı, sol cenah ordusu başında sahil boyunca gönderdi: "Bei-ging şehrini muhasara edin. Bu şehri aldıktan sonra, oradan geçerek Curced'li Fuħano'nun (memleketi) üzerinden yürüyün. Fuħano mukavemet etmek isterse, üzerine hücum edin! Eğer tâbi olursa, onun hudut boyundaki şehirleri yanından geçerek, Ula, Na'u ve sonra da Tao'ur nehri boyunca hareket edip bizimle birleşmek üzere büyük ordugâhımıza dönün!,, (Çinggis-ħahan), komutanlardan Curçedai, Alçi ve Tolun'u da Ĥasar'la birlikte göndermişti.

Ĥasar, Bei-ging şehrini aldıktan sonra Curced'li Fuħano'yu tâbi kıldı. Sonra yol üzerindeki şehirleri de zaptederek Tao'ur nehri boyunca geri döndü ve esas ordugâha geldi.

§ 254. Bu (vakadan) sonra, Çinggis-ħahan tarafından Uħuna'nın idaresinde gönderilen yüz kişilik bir elçi heyetinin müslümanlar² tarafından alıkonarak öldürülmesi üzerine Çinggis-ħahan: "Altın dizginlerimin müslümanlar tarafından koparılmasına nasıl müsaade edebilirim?,, diyerek, Uħuna'nın idaresindeki yüz elçinin intikamını almak maksadiyle müslüman halkına karşı harbe karar verdi. Sefere çıkmak için hazırlanırken, Yesui hatun Çinggis-ħahan'a şu tavsiyelerde bulundu: "Hanımız,

Yüksek dağları aşmak,
Derin suları geçmek,
Uzun sefere çıkmak,
Ve büyük ulusunu

intizamlı bulundurmak istiyor. Fakat hiçbir hayat sahibi ebedi değildir.

Yüksek ağaca benzeyen vücudun
Bir gün gelip de yere yatarsa,

¹ NT.: *turħah*, bak : § 191 not.

² NT.: *sarta'ul*, bak : § 152.

Kendire benzeyen ulusunu sen,
 Kimin emrine vermek istersin?
 Sütuna benzeyen vücudun,
 Bir gün gelip de devrilir ise,
 Kuşlara benzeyen ulusunu sen,
 Kimin emrine vermek istersin?

Her biri birer kahraman olan dört oğlundan hangisinin adını zikretmek istersin? Ben bu sözlerimle oğulların, kardeşlerin, tâbilerin ve biz fakirler için düşünülmesi gereken şeyleri arzettim, emir vermek sana aittir!,, dedi.

Çinggis-hâhan cevabında: "Yesui bir kadın olmakla beraber en doğru sözü söylemiştir. Ne kardeşlerim, ne oğullarım, ne Bo'orçu ve ne de Muhalı, hiçbiriniz böyle bir fikir ortaya atmamıştı. Hatta kendim de:

Dedelerimi takip edeceğimi
 Bilmez gibi unutmuştum.
 Ölüm gelince öleceğimi
 Bilmez gibi uyumuştum,,

dedi ve büyük oğluna dönerek: "Coçi, sen oğullarımın en büyüğüsün, ne dersin?,, diye sordu. Daha Coçi söze başlamadan Ça'adai ortaya atılarak: "Coçi'ye söz vermekle, yoksa onu halef yapacağını mı söylemek istiyorsun? O Merkit'lerden esaretten gelmiştir¹, nasıl olur da hükümetin idaresini ona bırakabiliriz?,, dedi. Bunun üzerine Coçi yerinden fırlayarak Ça'adai'yın yakasına yapıştı ve şunları söyledi: "Han babamız benim hakkımda hiçbir zaman ve hiçbir türlü fark gözetmemiştir. Nasıl olur da sen beni böyle ayırt edebilirsin? Senin hangi meziyetin var ki benden üstün olasın? Belki ancak inatçılıkta bana üstün gelebilirsin. Eğer atıcılıkta beni geçebilirsen, bu baş parmağımı kesip atarım,

¹ NT.: *ene merkidai çul'al ca'ura*. Bu cümledeki *çul'al ca'ura* İnt. de tercüme edilmemiş ise de, YP. de: «O, Merkit'lerden getirilmiştir» şeklinde izah edilmiştir. Haenisch bu hususa gerek lügatinde ve gerek metindeki notlarında muhtelif fikirler ortaya atmış ve cümlelerin umumî manası hakkında bu cildin sonunda gayet mükemmel izah vermiştir (bak). Kozin *çul'al* sözünü moğolca *çölögül* «sürgün» ile izah ederek cümleyi şöyle çeviriyor: «Biz, Merkit esiri olan bu halefe nasıl itaat edebiliriz? ».

eğer güreşte senin tarafından yenilirim, yattığım yerden kalkmak bana haram olsun. Han babamın iradesini dinlemek borcumuzdur!.. Onlar bu suretle birbirinin yakasına yapışmış vaziyette dururken, Bo'orçu Coçi'nin ve Muhalı de Ça'adai'yın kollarından çekiyorlar ve Çinggis-hahan da oturduğu yerden sessizce dinliyordu. Bu esnada sağ tarafta duran Kokoços söze karışarak: "Ça'dai, sen niçin sinirleniyorsun? Han babamın oğulları içerisinde en çok ümit beslediği sendin. Siz doğmadan önce :

Yıldızlı sema
Başka türlü idi,
Bütün uluslar kavgada idi.
İnsanlar yataklarına girmezler,
Birbirlerini yağma ederlerdi.
Yer yüzü ¹
Sarsılmıştı,
Bütün uluslar kavgada idi.
İnsanlar yataklarına yatmazlar,
Birbirleriyle harp ederlerdi.

O zamanlarda :

Arzuya göre yaşanmaz,
Hep çarpışma olurdu,
Meydandan geçmek olmaz,
Hergün savaş olurdu.

Karşılıklı sevgi yok,
Mevcut olan ölümdü.
Sen ise bu sözlerinle
Aziz hatun ananın
Yağ gibi merhametini azaltıyor,
Süt gibi yüreğini ekşitiyorsun!
Aynı sıcak vücuttan,
Hepiniz de doğmadınız mı?
Onun sıcak kucağından
Hepiniz de
Çıkmadınız mı?

¹ NT. : *etugen*. bak : § 113 not.

Yüreğinden doğduğunuz
 Ananızı utandırmak
 Ve sevgisini söndürmek
 Acab doğru olur mu?
 Vücudundan doğduğunuz
 Ananızı hep incitmek,
 Ve onu peşiman etmek
 Acab doğru olur mu?

Han babanız

Bu devleti kurarken :

Kara başını öne kaldırıp,
 Kara kanını kovalarla akıdıp,
 Kara gözünü kıpırdatmadan,
 Düz kulağını yastığa koymadan,
 Kaput yenini yastık yaparak,
 Kaputunu da yere sererek,
 Su yerine tükrük içerek,
 Yemek yerine diş etlerini yiyerek,
 Alın terleri
 Ayaklarının altına,
 Ayak altı terleri
 Alnının üzerine çıkacak şekilde
 Durmadan çalışıp çabalıyordu!
 O zaman ananız onun yanında
 Birlikte eziyet çekti:
 Takkesini sıkıca giyerek¹,
 Eteklerini de bağlayarak,
 Takkesini sıkıca giyerek,
 Belini de kemerliyerek,
 Sizleri büyüttü,
 Yemek esnasında
 Yudumunun yarısını size verir,
 Boğazındaki yudumunun
 Hepsini de size verir,
 Kendisi aç kalırdı.
 Sizin omuzlarınızdan çeker,

¹ NT.: *bohtalacu*, bak: § 74.

'Nasıl erkek yapayım?' derdi;
 Sizin boyunlarınızdan çeker,
 'Nasıl adam edeyim?' derdi.
 Sizin temizliğinize baktı¹,
 Ayaklarınızı yükseltti,
 Boyunuz erkeklerin omuzuna,
 Boyunuz beygirlerin buduna
 Ulaşacak şekilde sizleri büyüttü.
 O bunları yaparken
 Ancak sizin iyiliğinizi düşünmüş değil midir?
 Aziz hatunumuzun fikri,
 Güneş gibi parlak,
 Deniz gibi geniştir l.,

dedi.

§ 255. Bunun üzerine Çinggis-han söze başladı: "Coçi hakkında niçin böyle konuşuyorsunuz? Bundan sonra onun hakkında böyle sözler sarfetmemelisiniz l.,. Ç'a'dai gülümsüye- rek: "Coçi'nin kuvveti ve faziletleri hakkında konuşmağa bile lüzum yok.

Onun, ağızla öldürdükleri
 Arabalara sığmaz,
 Onun, sözle öldürdükleri
 Toplanarak tükenmez l

Senin oğullarından, Coçi ile ben ikimiz de en büyükleri değil miyiz? Biz, babamıza ikimiz de hizmet edelim!

Vazifede ihmal edeni,
 Biri diğerini hemen yok etsin,
 İşlerinde geri kalanın
 Ayakları hemen kesilsin!

Ogodai sakın bir adamdır. Ogodai'yı seç. Ogodai, han babamızın yanında kalsın ve babamız onu merasim (âdabımuaşeret) ve

¹ NT.: *bıyı tano arıhlacu*. Bu mısradaki *bay* sözü İnt. ve YP. de tercüme edilmemiştir. Haenisch bunu vücudun bir azası sayarak, cümleyi: «Sizin diş etlerinizi temizledi» diye çevirmiştir. Kozin bu söze ayrıca temas etmeyip cümleyi şöyle tercüme ediyor: «Sizin temizliğinize dikkat etti».

büyük(askerî)şapkanın durumu hususunda terbiye etsin.¹ Çinggis-hahan tekrar Coçi'ye döndü ve: "Coçi, sen ne dersin?" dedi. Coçi cevabında: "Söylenecek şeyleri Ça'adai söylemiştir. Ça'adai ile aynı zamanda hizmet edelim ve Ogodai'yı seçelim," dedi. Bunun üzerine Çinggis-hahan şöyle emir verdi:

"Birlikte iş görürseniz ne olur?²
 Yer (yüzü)³ pek geniştir,
 Dere, suları çoktur.
 Parçalanır otlakları genişleterek
 Devletlerin idaresini taksim ederek size veririm⁴.
 Siz, Coçi ve Ça'adai,
 Sözlünüzde durmalısınız,
 Halk sizden gülmesin,
 Adamlar sizden kâhkahalarla bahsetmesin!
 Bir zamanlar Altan ve Hıçar,
 Bunun gibi söz vermiş iken,
 Verdikleri sözü
 Tutmadıklarından,
 Başlarına ne gelmiş idi?
 Neye duçar olmuşlar idi?
 Şimdi Altan ve Hıçar'ın
 Nesillerinden bir kısmı da
 Sizin aranızda taksim edilecektir.
 Bunları gördüğünüz için,
 Vazifenizi nasıl ihmal edebilirsiniz?,"

Sonra Ogodai'ya dönerek: "Ogodai, sen ne dersin? Söyle!" dedi. Ogodai şöyle cevap verdi:

"Hanın merhametiyle
 Bana söz verilirse,
 Ne söyleyebilirim?"

¹ Haenisch'in notlarına bak.

² NT.: *holba'aratala ya'un bui*. Kozin bu mısraı: «Birlikte iş görmeye ne lüzum var?» şeklinde çeviriyor.

³ NT.: *otagen eke*, bak: § 113 not.

⁴ NT.: *salhūşitu nufuh a'utkin,*
hari dara'alun salhaya ke'e't.

Kozin'in tercümesi: «Siz demelisiniz ki: Muhtelif otlakları genişleterek, birbirimizden ayrı ayrı idare edeceğiz».

'Ben yapamam!' diye,
 Nasıl söyleyebilirim?
 Gücümün yettiği kadar
 Çalışmak vazifemdir.
 Yalnız benden sonra
 Gelenler arasından beceriksizler olur :
 'Ot içine atarsın,
 İnekler bile yemez,
 Yağ içine atarsın,
 Köpekler bile yemez ;
 Bir sığıcı kaçırır,
 Sığan peşinden koşar'
 Endişem bunlardadır,
 Daha başka ne derim? ,,

dedi. - Bunun üzerine Çinggis-ħahan: "Ogodai böyle diyorsa, elbette bu işte bir şey vardır,, dedi ve Tolui'ya dönerek: "Tolui, sen ne dersin? Söyle!,, dedi. Tolui şöyle cevap verdi:

"Han babam tarafından intihap edilen
 Ağabeyimin yanında kalarak,
 Unuttuğunu hatırlatmak,
 Uyumuş ise uyandırmak isterim!
 Ben onun can yoldaşı,
 Al atı için kamçısı olmak isterim!
 Verdiğim sözü geciktirmem,
 Sıramdan hiçbir zaman çıkmam!
 Uzun seferde yanında bulunurum,
 Kısa seferde yanında bulunurum!,,

dedi. — Çinggis-ħahan onu överek şöyle buyurdu :

"Ĥasar'ın neslinden
 Bir kişi ayrılısın,
 Alçidai'yın neslinden
 Bir kişi ayrılısın,
 Otçigin'in neslinden
 Bir kişi ayrılısın,
 Belgutai'yın neslinden
 Bir kişi ayrılısın.

Böyle düşünerek, ben de kendi neslimden
 (Yalnız) birini seçtim.
 Emrimi değiştirmez
 Ve parçalamazsınız,
 Hiçbir zaman yanılmaz ve hata etmezsiniz !
 Ogodai'yın neslinden
 Doğanlar, beceriksiz olursa :
 'Ot içine atılıp ta
 İnekler bile yemezse,
 Yağ içine atılıp ta
 Köpekler bile yemezse',
 Diğer çocuklarımdan
 İyiler hiç doğmaz mı?,,

dedi.

§ 256. Çinggis-hahan sefere hazırlanırken, Tang'ut halkının (hükümdarı) Burhan'a elçi göndererek : "Sen bana : 'Senin sağ kolun olmak isterim !' demiştin. Şimdi müslümanlar tarafından altın dizginlerimin koparılması üzerine, onlarla işi halletmek niyetiyle sefere çıkmak istiyorum,, diye ricada bulundu. Bu habere cevap olarak daha Burhan söze başlamadan Aşa-gambu söze karıştı ve : "Kuvveti yetişmedikten sonra onun hanlığı neye yarıyor?,, dedi ve yardım etmeyeceğini bildirerek cevap yolladı. Bunu duyunca Çinggis-hahan şöyle dedi : "Aşa-gambu nasıl olup ta bize karşı böyle sözler söyleyebiliyor? Şimdi birdenbire dönerek onların üzerine yürümek herhalde daha iyi olurdu. Fakat artık bir işe başlamışken, şimdilik bu mesele beklesin. Tanrının yardımıyla, altın dizginlerimi sıkıca elime alarak tekrar dönebilirim, ilkönce bu iş halledilmelidir!,,

§ 257. Tavşan yılında (1219), Arai geçidinden geçilmek suretiyle müslüman halkına karşı sefere başlanıldı. Çinggis-hahan, hatunlardan Hulan hatunu yanına aldı. Küçük kardeşlerinden Otçigin'i büyük ordugâh komutanı olarak bıraktıktan sonra yola çıktı. Cebe'yi uç (öncü)¹ olarak ileri gönderdi. Cebe'nin peşinden Sube'etai'yı ve Sube'etai'yın peşinden de Tohoçar'ı yolladı. Bu üçünü öne sürerek onlara şu emri verdi : "Siz dışardan giderek (yandan dolaşarak) sultanın gerisine varınız

¹ NT. : manglai, hak : § 142.

ve biz gelinceye kadar bekleyiniz. Sonra bizimle birlikte her iki taraftan hücum edersiniz!», dedi. Bunun üzerine Cebe hareket etti ve Han-melig'in¹ şehirlerine dokunmadan yandan dolaşarak ilerledi. Onun arkasından Sube'etai da aynı şekilde hiçbir şeye dokunmadan yürüdü. Fakat onların peşinden ilerleyen Toğuçar, Han-melig'in şehirlerini yağma etti ve köylülerini esir aldı. Şehirlerinin yağma edildiğini gören Han-melik, harp hazırlıklarına başladı ve ordusu ile harekete geçerek Calalding-soltan² ile birleşti. Calalding-soltan ile Han-melik, Çinggis-ğa'an'a karşı yürüdüler. Çinggis-ğa'an'ın önünde öncü olarak Şigi-ħutuħu yürüyordu. Calalding-soltan ile Han-melik, Şigi-ħutuħu ile muharebeye tutuşarak onu yendiler ve bu zafer üzerine Çinggis-ħahan'a kadar yaklaştılar. Fakat bu esnada Cebe, Sube'etai ve Toğuçar (müslümanların) arkasından saldırarak onları parçaladılar. Bundan sonra, onların Buħar³, Semisgab⁴ ve Udarar⁵ şehirlerinde tekrar tutunmalarına imkân vermeyerek Şin⁶ nehrine kadar takip ettiler. Şin nehrine sıkıştırılan düşman kuvvetleri nehre döküldü ve bu suretle müslümanların birçoğu boğularak öldü. Calalding-soltan ile Han-melik kendilerini kurtarmak niyetiyle, Şin nehrinin mecrasına doğru yürüdüler. Çinggis-ħahan da Şin (nehrinin) mecrasına doğru hareket ederek Batkesen'i aldı. Eke-ħoroħan ve Ge'un-ħoroħan (nehirlerine) vardıklarında, Baru'an bozkırında yerleşti ve Calayir'lardan Bala adında birini, Calalding-soltan ile Han-melik'i takip için gönderdi.

(Çinggis-ħahan) Cebe ile Sube'etai'yı överek şunları söyledi: "Cebe! Eskiden senin adın Cirħo'adaı idi⁷, Tayiçi'ud'lardan bize gelerek iltihak edince adın Cebe (silâh) oldu. Fakat Toğuçar, Han-melig'in hudut şehirlerini kendiliğinden yağma ederek, Han-melig'in bize karşı düşmanca hareket etmesine sebep olmuştur; bundan dolayı onu mahkemeye vererek idam ettireceğim!, dedi. Fakat sonra onu yine öldürtmedi, bununla beraber kendisini şiddelli surette tevbih ederek ordu komutanlığından azletti.

¹ Melik-han, Emin-el-mülk, Herat hükümdarı.

² Sultan Celâlettin Harezmgah. ³ Buhara.

⁴ Semerkant. ⁵ Otrar.

⁶ Sint. ⁷ Bak: § 147.

§ 258. Sonra Barula¹ bozkırından dönerken, Çinggis-
han Coçi, Ça'adai ve Ogodai'yı, yani bu üç oğlunu, sağ cenah
ordusu ile Amui² nehri üzerinden gönderdi ve Urunggeçi³
şehrini muhasara etmelerini söyledi. Tolui da, İru⁴, İsebur⁵
ve başka şehirlerin muhasarası için gönderildi. Çinggis-
hahan kendisi Udirar şehri civarına yerleşti. Coçi, Ça'adai ve Ogo-
dai'dan: "Ördümüz, kayba uğramadan Urunggeçi şehrine var-
mıştır. Kimin emrine göre hareket edelim?", diye haber geldi-
ğinde, Çinggis-hahan: "Ogodai'yın emrine göre hareket ediniz,"
diye cevap yolladı.

§ 259. Çinggis-hahan Udirar şehrini aldıktan sonra, ora-
dan hareket ederek Semisgab şehrine geldi. Semisgab'dan ha-
reket ederek Buħar şehrine geldi. Çinggis-hahan orada, sulta-
nın yazlık yeri olan Altan-ħorħan yaylasında yazı geçirmeye
karar verdi ve Bala'yı bekledi. Tolui'ya da: "Yaz sıcağı baş-
ladı. Diğer kıtalar da konsun, sen benim yanıma gell," diye
haber gönderdi. Tolui, İru ve İsebur şehirlerini almış, Sisten⁶
şehrini tahrip etmiş ve şimdi de Çuhçeren şehrini tahrip et-
mekle meşguldü. Bu haber gelince, Tolui evvelâ Çuhçeren
şehrinin işini bitirdi ve ondan sonra geri dönerek Çinggis-ha-
han'la birleşti.

§ 260. Coçi, Ça'adai ve Ogodai üçü birlikte Orunggeçi
şehrini aldıktan sonra, bu şehrin ahalisini kendi aralarında
taksim etmişler, fakat Çinggis-ħa'an'ın hakkını ayırmamışlardı.
Yerleşmek için dönüp geldikleri zaman, Çinggis-hahan onlara çok
kızdı ve üç gün huzuruna kabul etmedi. Bunun üzerine Bo'orçu,
Muħali ve Şigi-ħutuħu üçü birlikte (Çinggis-hahan'a) şunu arzetti-
ler: "Biz, (şimdiye kadar) hiç kimseye tabi olmamış (yenilmemiş)
olan⁷ müslüman halkının sultanını yenmiş, onun halkını ve
şehirlerini almış bulunuyoruz. Taksime uğrayan Orunggeçi
şehriyle onu taksim eden komutanlar, hepsi de Çinggis-ħa'an'a
aittir. Yerden ve gökten aldığımız kuvvetle müslüman halkını

¹ § 257 de Baru'an diye geçiyor.

² Amuderya = Ceyħuu = Öküz (Oxus).

³ Örgenç. ⁴ = Herat.

⁵ = Nişabur. ⁶ = Kubistan.

⁷ NT.: *oçin melcen*. Yukarda Haenisch'e göre çevirdik. Kozin'in
tercümesi: "Sana tabi olmak istemiyen müslüman sultanının...".

bu suretle yendiğimiz için, senin bütün ordun sevinç içindedir. Hanımız neden böyle hiddetleniyor? Çocuklar haksızlıklarını görüyor ve korkuyorlar. Bundan sonraki hareketleri için bu onlara bir ders olsun. Yalnız şuna dikkat etmeli ki, çocukların iradesi zayıflamasın. Onları huzuruna kabul etmen için emir vermek mümkün olur mu?„ dediler. Çinggis-hahan bu sözler üzerine yumşayarak Coçi, Ça'adai ve Ogodai'yı huzuruna kabul (etmekle beraber), onları çok takdir etti:

Eskilerin sözlerini
Zikrederek,
Geçmişteki fıkraları
Tekrarlayarak,
Buldukları yerden
Kıyırdamayacak şekilde,
Alın terlerini silemeyecek şekilde

onları tevbihe derken, Honghai-horçi¹, Hongtahar-horçi, ve Şormahan-horçi adlı üç silâhşor, Çinggis-ha'an'a: "Bu komutanlar, ilk defa ava gönderilen atmaca gibi harp usulünü daha yeni öğrenmekte iken ve savaştan daha yeni geldikleri halde onları niçin öyle azarlıyorsun? Sakın onların korkudan fikirleri zayıflamasın! Doğudan batıya kadar her tarafta düşman halkı mevcuttur. Eğer sen, Tibet köpeği olan bizleri düşman üzerine gönderirsen biz, yer ve gökün inayetiyle düşman halkını yenerek onların altın ve gümüşlerini, ipek ve servetlerini, halkını, şehirlerini alır ve sana sunarız. Hangi halkları? dersene: Mese-lâ, batıda Bahtat² halkının (hükümdarı) Halibai-soltan³ var diyorlar, işte ona karşı yürüeyebiliriz!„ diye müracaatta bulundular. Çinggis-hahan nihayet durumu anladı, bu sözler üzerine yumşayarak ve onları tasvip ederek: "Honghai, Hongtahar ve Şormahan'ın hizmetlerine karşılık olarak şunu emrediyorum: Adargin'li Honghai ile Dolunggir'li Hongtahar yanımda kalacaklardır. Oteget'li Şormahan'ı Bahtat halkına, Halibai-soltan'a karşı göndereceğim!„ diye emir verdi.

§ 261. Bundan sonra (Çinggis-hahan) Dorbet'li Dorbai-dohşin'i, Hindus ve Bahtat memleketleri arasında bulunan Aru⁴,

¹ horçi, horçin, bak: § 192 not.

² = Bagdat. ³ = Halife-sultan,

⁴ = Herat (Bak: § 258).

Maru¹ ve Madasari² halklarının memleketindeki Abtu³ şehrini almak için gönderdi.

§ 262. Sonra da, Sube'etai-ba'atur'u kuzeyde bulunan Hanglin⁴, Kibça'ut⁵, Bacıgit, Orusut⁶, Macarat⁷, Asut⁸, Sasut⁹, Serkesut¹⁰, Keşimir¹¹, Bolar¹² ve Raral adındaki onbir kabile, devlet ve halka karşı gönderdi. Büyük İdil ve Cayah nehirlerini geçerek Kiva-men-kermen¹³ şehrine kadar yürümelelerini emretti.

§ 263. Müslümanların memleketini tamamiyle zaptettikten sonra, Çinggis-hahan, muhtelif şehirlere valiler tayini hususunda emir çıkardı. O esnada, Urunggeçi şehrinin Hurumşi ailesinden Yalavaçi ile Mashut namında baba oğul iki müslüman geldi. Onlar Çinggis-ha'an'la, şehirlere ait âdet ve kanunlar hakkında hasbıhal ettiler. Şehirler hakkında böylece konuşarak bilgi edindikten sonra, (Çinggis-hahan, Yalavaçi'nin) oğlu Mashut-horumşi'yi, bizim valilerle birlikte Buhar, Semisgen, Urunggeçi, Udan, Kishar¹⁴, Uriyang, Gusendaril ve başka şehirlerin idaresine memur etti. Fakat onun babası Yalavaçi'yi yanında alıyordu ve sonra da Kitan'ların şehri olan Cung-du'ya vali yaptı. Müslümanlardan Yalavaçi ile Mashut, şehir işlerini en iyi anladıkları için, (Çinggis-hahan) onları, başka valilerle birlikte Kitan halkının idaresine memur etti.

§ 264. (Çinggis-hahan), müslümanların işi ile yedi yıl uğraştı. Orada Calayir'li Bala'yı beklerken, Bala da Şin nehrini geçmiş ve Calalding-soltan ile Han-melik'i Hindus memleketine

¹ = Merv.

² Kozin bu üç adı birleştirerek: «Aru-maru-madasari halkı...» diye çeviriyor.

³ Bugün hangi şehir olduğu açık anlaşılmıyor. ⁴ Kankalis.

⁵ Pl. < Kibçah; Kıpçak, Kıpçaklar.

⁶ = Ruslar. ⁷ = Macarlar. ⁸ = Alanlar.

⁹ İdil nehrinin aşağı kısmında oturan bir halk adı.

¹⁰ Çerkesler. ¹¹ Keşmir. ¹² (İdil) Bulgar'ları.

¹³ Kiva = Kiyev. Men-kermen tabirinin, Kiva = Kiyev'den başka ayrı bir şehri ifade edip etmediği açık anlaşılmıyor. Bu yüzden, biz şimdilik bu üç sözü birleştirerek «Kiyev» yerine aldık. Karşılaştırmaya: Men-kermenkeyibe (§ 270); Mau-kerman-kiva (§ 274).

¹⁴ = Kâşgar?

kadar takip etmişti. Bala, orada onları kaybetti ve arayarak Hindus memleketinin ortasına kadar yürüdü. Muvaffak olamayınca dönmeye karar verdi ve Hindus hududundaki halkı yağma ettikten sonra birçok deve ve koyun ele geçirerek geri döndü. Bunun üzerine Çinggis-hahan da memleketine avdet etti: Yol üzerinde yazı Erdiş¹ civarında geçirdikten sonra, tavuk yılının (1225) son baharında Tula boyundaki Kara ormanda bulunan sarayına kavuştu.

¹ = İrtiş.

XII.

ÇİNGGİS-ĦAHAN'IN ÖLÜMÜ OGODAI'YIN SEÇİLMESİ, BATI SEFERİNİN DEVAMI, KİN DEVLETİNİN ORTADAN KALDIRILMASI ASKERİ VE İDARİ TEŞKİLÂTIN GENİŞLETİLMESİ

§ 265. Kışı orada geçirdikten sonra (Çinggis-Ħahan), Tang'ut halkına karşı sefere hazırlanmak niyetiyle yeni mevcudun sayım ve yoklamasını yaptı ve köpek yılının (1226) sonbaharında Tang'ut halkına karşı sefer etti. Hatunlardan Yesui hatunu beraberinde götürdü. Kışın, ArbuĦa mevkiinden geçerlerken, yabancı atlara karşı sürek avı tertip ettiler. Çinggis-Ħahan kızıl boz ata binmişti. Çinggis-Ħahan'ın bindiği kızıl boz at, yol üzerinde koşan yabancı atlardan ürkerek şaha kalktı ve han atından düşerek ağır surette yaralandı. Bunun üzerine Ço'orĦat mevkiinde kondular. Orada bir gece kaldıktan sonra, ertesi gün Yesui hatun: "Çocuklar! Komutanlar! Durumu müzakere edin, gecelyin hanın yüksek harareti vardı!," dedi. Çocukları ve komutanları toplandıklarında, ĦongĦotat'lı Tolun-çerbi şöyle bir teklifte bulundu: "Tang'ut halkının

Şehirleri sağlam
Ordugâhları sabittir.
Sağlam şehirlerini,
Alıp götüremezler,
Sabit ordugâhlarını
Bırakıp gidemezler!

Biz şimdi geri dönelim de, hanın harareti indikten sonra tekrar sefere çıkarız!," dedi. Çocuklarla komutanların hepsi de (bu fikri) muvafık buldular. Fakat bunu Çinggis-Ħahan'a arz ettikleri zaman, o: "(Böyle yaparsak), Tang'ut halkı bizim korkarak geri çekildiğimizi zanneder. Onun için önce onlara bir elçi göndererek cevaplarını burada bekliyelim, döneceksek ondan sonra döneriz!," dedi. Bunun üzerine bir elçi gönderdiler ve cevap getirmek şartıyla şunları söylemesini emrettiler: "Burhan! Birkaç yıl önce sen bize, Tang'ut halkının sağ kolu-

muza olacağını söylemiştin. Müslümanlar tekliflerimizi kabul etmedikleri için, (sefere hazırlanırken) senin o sözlerine güvenilecek yardım istemek niyetiyle elçi göndermiştim. Fakat sen Burhan, bana yardım etmek için asker göndermek şöyle dursun, beni sözlerinle tahkir etmiştin. O zaman başka işlerim olduğu için, seninle hesaplaşmayı başka zamana bırakmıştım. Batı seferinde, yer ve gökün yardımıyla müslümanları doğru yola getirdim. Şimdi Burhan, seninle hesaplaşmağa geliyorum!„. Burhan: “Tahkir edici sözleri ben söylemedim!„ dedi. (Komutanlarından) Aşa-gambu ise: “O sözleri ben söylemiştim. Eğer siz Manghol'lar, şimdi bir muharebe arıyor ve savaşmak istiyorsanız, benim Alaşai'daki ordugâhıma geliniz. (Benim orada)

Ev ve çadırlarım var,
Yüklü develerim var.

Siz Alaşai'ya geliniz, orada savaşalım. Fakat altın, gümüş, ipek ve mal istiyorsanız, Erihaya ¹ ve Erice'u ² (şehirlere) gidiniz!„ diye cevap verdi.

Bu sözleri duyan Çinggis-hahan, daha harareti inmemişken: “Bu büyük sözler karşısında hiç geri dönülür mü? Ölürsem öleyim, fakat onu, bu sözleri üzerine takip edeceğim! ³ Tanrım sen bilirsin!„ dedi. Bundan sonra Çinghis-hahan Alaşai üzerine yürüdü; Aşa-gambu ile muharebe ederek onu Alaşai (dağlarına) kaçmağa mecbur etti ve sonra da esir aldı,

Ev ve çadırlarını,
Yüklü develerini

ve halkını kül gibi uçurarak imha etti.

“Savaşa yarayan
Ve cesaret gösteren ⁴
Tang'ut'ları öldürün,

¹ = Ning-hia.   ² = Si-liang.

³ NT. : *ukurun yeke uge-tur şihan yabuya*. Kozin'in tercümesi : “ Bu kaba sözler, beni ölümümdeu sonra bile takip edebilir ”.

⁴ NT. : *erekun-omohun,*
erebin sayit.

Kozin ikinci mısraı “ *ere Bin-sayit* ” şekline sokarak. “ *Bin-sayit* ” tabirini bir unvan diye alıyor ve her iki mısraı şöyle tercüme ediyor : “ Çinggis-hahan onların kahramanlarını ve Bin-sayit'lerini imha etti.. ”.

Diğer Tang'ut'ları da,
Askerler,
Yakaladıklarını ve bulduklarını kendilerine
alsınlar!.

diye emir verdi.

§ 266. Çinggis-hahan yazı karlı dağda geçirdi ve Aşa-
gambu ile dağa çıkmış olan Tang'ut'ların üzerine asker
yollayarak

Ev ve çadırlarını,
Yüklü develerini

ve kendilerini son nefeslerine varıncaya kadar esir etti. Bo'or-
çu ile Muhalî'ye iltifat ederek, (ganimetten) istedikleri kadar
alabileceklerini söyledi ve ilâveten şöyle buyurdu: "Sizlere Ki-
tan halkından hiçbir şey vermediğim için, Kitan'lardan olan
Cuyin'leri

Aranızda paylaşın,
Güzel erkek çocukları,
Kuş avı esnasında
Peşinizde dolaşsın,
Güzel kız çocukları
Yanınızda büyüyüp, kadınlarınızın
Elbisesini yamasın!

Hara-Kitan'lardan olan bu Cuyin'ler, Kitan (hükümdarı) Altan-
han'ın tarafını tutarak Manghol'ların cedlerini öldürmüşlerdi.
Şimdi Bo'orçu ile Muhalî'yi onlara vali tayin ediyorum!.

§ 267. Çinggis-hahan karlı dağdan indikten sonra Urahai
şehrini muhasara etti ve ondan sonra da Dormegai¹ şehrine
yürüdü. O zaman Burhan, Çinggis-hahan'ı karşılayarak onun-
la konuşmak istedi. Burhan, bu mülakatı pek mükellef
bir şekilde tertip etmek niyetiyle dokuzar adet altın Buda hey-
keli, altın ve gümüşten tabak ve kâseler, dokuzar adet erkek
ve kız çocuk, dokuzar adet beygir ve deve ve yine dokuz sa-
yısını tamamlamak suretiyle başka birçok hediye alarak gelmişti.
Çinggis-hahan onu kabul ederek, kapı gerisinde merasime
başlamasına müsaade etti. Fakat bu merasim esnasına Çinggis

¹ = Ling-chou.

-hahan'ın gönlü bulandı ve üçüncü gün İluhu-burhan'a Şidurhu¹ unvanının verilmesini emretti. Sonra da İluhu-burhan Şidurhu'yu yanına çağırarak: "İluhu öldürülsün. Tolun onu kendi eliyle yok etsin!,"² dedi. (Bir müddet sonra) Tolun tekrar onun huzuruna gelerek İluhu'yu bizzat öldürdüğünü bildirdiği zaman, Çinggis-hahan şunları söyledi: "Tang'ut halkı ile hesaplaşmak için yola çıkıp Arbuha mevkiinde yabancı atlara karşı süreklilik avı tertip ettiğimiz zaman, sen Tolun, benim sıhhatim için endişe ederek, tedavi edilmemi teklif etmiştin. Fakat düşmanın³ zehirli sözleri bizi sürükledi ve Tanrının inayetiyle çoğalan kuvvetimiz sayesinde onları elimize geçirerek intikamımızı aldık. İluhu'nun beraberinde getirmiş olduğu bu müteharrik sarayla, içerisindeki bütün takım ve taklavat Tolun'un olsun!,".

§ 268. Tang'ut halkını tarumar edip, Şidurhu lâkabını vermek suretiyle İluhu-burhan'ı da yok ettikten sonra, (Çinggis-hahan) Tang'ut halkının ana ve babaları ile birlikte bütün nesillerini, hiçbir izi kalmayacak şekilde imha etti ve: "Benim soframda 'bütün halk yok edildi' diye konuşmalısınız, bu milletin imhasında bahsetmelisiniz!," diye emir verdi. Tang'ut halkı söz verdiği halde sözünde durmadığı için, Çinggis-hahan, Tang'ut halkına karşı tertip edilen bu ikinci seferini işte böyle bir netice ile bitirmişti.

Çinggis-hahan, domuz yılında (1227) Tanrıya (semaya) yükseldi. Onun ölümünden sonra, Tung'ut halkından alınan şeylerin çoğu Yesui hatuna verildi.

§ 269. Sıçan yılında (1228), Ç'a'adai ile Batu başlarında olduğu halde sağ cenahın prensleri, Otçigin-noyan, Yegu ve Yesunge başlarında olduğu halde sol cenahın prensleri, Tolui başlarında olduğu halde merkezin prensleri, prensesler, damatlar,

¹ *şidurhu*, İnt. : «doğru, dürüst».

² Buraya kadar olan birkaç cümleyi Kozin şöyle çeviriyor: «İluhu-burhan'a Şidurhu, yani 'dürüst' unvanı verilsin. Fakat bundan sonra dünyada İluhu-burhan'ın yerine Şidurhu kalacağına göre, İluhu öteki dünyaya gönderilsin. Bu iş Tolun tarafından yapılacaktır».

³ NT. : *nokor* (yazı dilinde : *nökör*). Esas itibarıyla «dost, arkadaş» anlamına gelen bu söz (bak : § 13), NT. de birçok yerde (ve bu cümlede de) «rakip, düşman, başka kimse» manasında da kullanılmaktadır.

Tümen komutanları ve Binbaşılar hepsi bir araya gelerek, Ke-luren (nehrinde) bulunan Kode'u adasında kurultay için toplandılar ve Çinggis-Ħahan'ın emri gereğince Ogodai-Ħahan'ı "Han,, intihap ettiler. Ça'adai, küçük kardeşi Ogodai-Ħahan'ı kendisi tahta oturttu. Ça'adai ile Tolui, babaları Çinggis-Ħahan'ın altın hayatını muhafaza etmiş olan gece muhafızlarını, silâhşorları, sekiz bin gündüz muhafızını, yani Çinggis-Ħahan'ın yanında vazife görmüş olan on bin emektar muhafızı¹ Ogodai-Ħahan'ın emrine tahsis ettiler. Aynı şekilde devletin merkez kısmı da onun emrine verildi.

§ 270. Ogodai-Ħahan, Han seçilip sarayda vazife görmekte olan on bin muhafızı ve devletin merkez kısmını idaresine aldıktan sonra, önce büyük kardeşi Ça'adai ile konuşarak, OĦotur ile Munggetu'yu, babaları Çinggis-Ħahan tarafından tamamlanamayan Bahtat seferine - Ħalibai-soltan'a - karşı gönderilmiş olan Şormañan-Ħorçi'ye yardımcı olarak yolladı.

Bundan başka, daha önce gönderilmiş olan Sube'etai-ba'atur da Kanglin, Kibça'ut, Bacigit, Orusut, Asut, Sesut, Macar, Keşimir, Sergesut, BuĦar ve Keret halklarına gitmiş, Adil ve Cayah gibi derin nehirleri geçtikten sonra Meket² ve Men -kermen-keyibe³ şehirlerine girmiş, fakat nihayet oradaki halklar tarafından durdurulmuştu. Bunun üzerine şimdiki Han, Sube'etai'ya yardım olmak üzere Batu, Buri, Guyuk, Mungge gibi prensleri onun peşinden gönderdi. Bunlar hakkında Han: "Sefere çıkan bütün bu prenslere Batu komuta edecektir!,, diye emir verdi.

Diğer bir emirde de: "Merkezden gönderilen kıtaların başında Guyuk bulunacak ve o da Batu'nun emri altında hareket edecektir!,, deniliyordu.

(Üçüncü) emirde şunlardan bahsediliyordu: "Ulusun idaresinde hissedar olan bütün prensler, büyük oğullarını bu sefere göndereceklerdir. Bunun gibi, ulusun idaresinde iştiraki olmayan prenslerle Tümen komutanları, Binbaşılar, Yüzbaş ve Onbaşılar da büyük oğullarını göndereceklerdir. Pren-

¹ NT. : *yençü tümen keşikten*, bak : § 191.

² Meket, Meget = Mekes, Gürcüstan'ın başşehri Mzhet.

³ = Kiyev, krş.: § 262.

sesler ve damatlar da aynı şekilde büyük oğullarını sefere göndereceklerdir,,.

Ogodai-hahan bu emre daha şunları ilâve etti: "Büyük oğulların seferber edilmesi hakkındaki bu fikir, esas itibarıyla ağabeyim Ça'adai'dan çıkmıştır. Ça'adai bana, Sube'etai'ya yardımcı olarak kendisinin büyük oğlu Buri'yi harbe göndereceğini ve (herkes) büyük oğlunu gönderirse ordunun çok kuvvetleneceğini söylemişti. Ordu sayı bakımından büyük olursa, azametli ve kuvvetli olur¹. Orada bize düşman olan birçok devlet ve birçok savaşçı halklar vardır. Onlar öyle halklardır ki, kızdıkları zaman kılıçları ile kendi kendilerini öldürüyorlar. Söylendiğine göre onların kılıçları da keskindir,,.

Bundan başka Ogodai-hahan: "Bu söz üzerine biz de, ağamız Ça'adai'nın gayret ve kudreti karşısında ondan geri kalmayarak, büyük oğullarımızı sefere göndermeye karar verdik,, dedi. Batu, Buri, Guyuk, Mungge gibi prenslerin ve daha başka birçok kimselerin harbe gönderilmesi işte böyle olmuştur.

§ 271. Bundan sonra Ogodai-hahan, ağabeyisi Ça'adai'ya akıl danışmak maksadıyla: "Ben, babam Çinggis-hahan tarafından hazırlanmış olan tahta oturdum. Sonra benim arkamdan: 'Hangi meziyetine dayanarak tahta çıktı?' diye söyleyenler olmaz mı? Eğer ağabeyim muvafık bulursa, babam hanımız tarafından başlanılıp ta işi bitirilmemiş olan Kitan'lı Altan-han'a karşı harbe gitmek istiyorum,, diye haber yolladı. Ça'adai bu fikri muvafık bularak: "Bu işi niçin geciktirelim? Ordugâhta iyi bir vekil bırakarak yola çıkın. Ben de buradan asker gönderirim!,, dedi. Bunun üzerine (Ogodai-hahan), Oldağar-horçi'yi ordugâha vekil olarak tayin etti.

§ 272. Ogodai-hahan, tavşan yılında (1231) Kitan halkına karşı harekete geçti. Cebe'yi önden gönderdi. (Az zaman içerisinde) Kitan ordusunu yenerek kesilmiş orman gibi yere serdiler. Çabçiyal'ı aldıktan sonra, Ogodai-hahan, şehir ve kaleleri almak için muhtelif tarafa asker yolladı ve kendisi de Şira-dektur'da² kondu.

¹ NT.: *çirai de'ere güçtei-e gabuyu*. Haenisch'in tercümesi: «Ordu, hareket esnasında azametli ve kuvvetli görünür». Kozin de şöyle çeviriyor: «(Askerler), başları yukarda ve dik oldukları halde yürürler».

² Şira-dektur («Sarı yayla») = Lung-hu-t'ai.

Ogodai-Ħahan orada hastalanarak dili tutuldu. Birçok büyücü ve kâhinleri toplayarak¹ fala baktırdıkları zaman: "Kıtan halkına ait yer ve suların² hâkimi olan ruhlar: 'Hal-kımız yağma edildi, şehir ve kalelerimiz yıkıldı!' diyerek (Hanı) ağır surette hasta etmişlerdir., diye cevap verildi. Sonra, (Hanın) hayatı için fidye³ olarak (zaptedilen) memleket ve halkların iadesi, altın, gümüş ve her türlü yiyecek teklif edilerek, hayvan bağırsakları⁴ vasıtasıyla tekrar fala baktırıldı ise de müsait cevap çıkmadı, bilâkis (Han) daha ziyade fenalaştı. "Hanın neslinden bir adamı versek olmaz mı?," diye fala baktırdıklarında Han birdenbire gözünü açtı, su istedi ve içtikten sonra: "Ne oluyor?," diye sordu. Falcılar: "Kıtan halkına ait yer ve suların hâkimi olan ruhlar: 'Yer ve sularımız alındı, halkımız yağma edildi!' diyerek seni ağır surette hasta etmişlerdi. Fidye olarak bazı şeyler teklif etmek suretiyle fala baktırdı isek te, sen daha ziyade fenalaştın. Fakat: '(Hanın) neslinden birini versek olmaz mı?' diye sorduğumuz anda müsait cevap geldi. Şimdi de senin emrini bekliyoruz., diye arzettiler. Bunun üzerine (Han): "Yanımda prenslerden kim var?," diye sordu. Orada hazır bulunan prens Tolui yaklaşarak şunları söyledi:

"Aziz Çinggis-Ħahan
Babamız,
Önünde ağabeylerin,
Arkanda küçük kardeşlerin olduğu halde
Seni Ħahan yaparak,
Beygir gibi özlemişti,
Kuzu gibi okşamıştı,

¹ Kozin: «Kıtan'lı büyücü ve kâhinleri toplayarak» diyorsa da, bunların Kıtan'lı oldukları hakkında NT. de bir kayıt yoktur.

² NT.: *Ħacar usun*; Moğollarca mukaddes sayılan mânevi varlık. Eski Türklerde «yer su» meselesi için krş.: Z. Gökalp, Türk medeniyeti tarihi, İstanbul 1926, s. 154. Mânevi bir varlık olan *Ħacar usun* «yer su», daha ziyade dünyevi mahiyeti haiz *nutuh usun* «otlak yer ve su» tâbirinden ayrı mütalâa edilmelidir.

³ NT.: *col'a*. Krş.: Moğ. *colig* «karşılık, tazmin, fidye» (Kow. 2388); türkçede: *yuluğ, yoluğ* (id.) (Uyg. Gabain Gr.; Kaşg.; Kut. B.).

⁴ Haenisch'in notlarına bak.

Yüksek tahtını da
Sana diye ayırmıştı,
Ve bütün ulusları
Omuzuna yüklemişti.
Ben ise:
Han ağamın yanında bulunarak,
Unuttuklarını hatırlatmak
Uyumuş ise uyandırmak
İçin vazife aldım.

Fakat şimdi sen ölürsen,
Kimin unuttuklarını hatırlatırım?
Uyumuş ise kimi uyandırırım?
Hakikaten sen hanım ve ağam,
Diğer dünyaya gitmiş olsaydın,
Bütün Manghol ulusu
Yetim kalmış olurdu,
Kitan milleti ise
Çok sevinmiş olurdu.
Şimdi ben, ağabeyim ve hanım için
Kendimi fedaya hazırım.
Tulu'nun ¹ bel kemiğini
Kırdım,
Kileme'nin ² bel kemiğini
Parçaladım.
Önümde bulunanları yendim,
Hariçte bulunanları vurdum.

Benim yüzüm güzel ve boyum da uzundur. Kâhinler, afsunla-
rınızı söyleyin, dualarınızı okuyun!.. Tolui bunları söyledi ve
kâhinler afsunlarını okurlarken o da afsunlaştırılmış suyu alıp
içti. Biraz oturduktan sonra yine: "Birdenbire sarhoş oldum.
Ağam, Hanım! Ben uyanıp kendime gelinceye kadar, yetim
çocuklarıma, küçük kardeşlerime ve dul ailem Berude'ye bak!
Söylemek istediklerimin hepsini söyledim. Ah, sarhoşum!," dedi
ve yerinden kalkarak dışarı çıkar çıkmaz derhal öldü.

¹ İnt.: «Balık adı».

² İnt.: «Balık adı». Haenisch'in notlarına bak.

§ 273. Bundan sonra Altan-han (kısa zaman içerisinde) mağlup edildi. (Ogodai-hahan, Altan-han'a) se'use¹ lâkabını vererek onun altın ve gümüşlerini, altın işlemeli ve örmeli atlas kumaşlarını, mücevheratını, alâşas² atlarını ve maiyetini eline geçirdi. Her tarafa akıncılar ve idare adamları³ yolladı, Nan-ging, Cung-du ve başka şehirlere valiler tayin etti. Sonra da sağ salım vatanına dönerek Hara-ğorum'da yerleşti.

§ 274. Şormahan-ğorçi Bahtat halkını yendi. Bu memleketin güzelliğini ve mallarının iyiliğini duyduğu zaman, Ogodai-hahan şöyle emir verdi: "Şormahan-ğorçi aynı yerde vali³ olarak kalsın ve bize her yıl sarı altın, sarı altınla işlemeli kumaşlar, diba ve damasko kumaşları, halis inciler, sedefler, uzun bacaklı tobçia'ut⁴ (atları), guring-ele'ut⁵ (develeri), da'usi⁶ -kiçidut⁷ (develeri) ve yük için de haçidut⁸ ve laosasut⁹ (katırları) göndersin!,,.

Sube'etai-ba'atur için takviye olarak gönderilen Batu, Buri, Guyuk, Mungge gibi komutanlar Hanglin, Kibça'ud ve Bacigid'leri tabi kıldılar, Ecil, Cayah ve Meget şehirlerini aldılar ve sonra da Orusud (Rus) ları tarumar ederek onları son nefesine kadar yağma ettiler. Asut, Sesut, Bolar ve Man-kerman-kiva¹⁰ şehirleriyle ahalsininin bir kısmını tabi kıldılar ve bir

¹ İnt. : «hizmetçi». Haenisch'in notlarına bak.

² Haenisch'in notlarına bak.

³ NT. : § 273: *tanmaçin*, § 274: *tanma*; her ikisi de İnt. de: «Memur unvanı» diye tercüme edilmiştir. Kozin, Palladius'a dayanarak: *tanma* «yabancı askerlerden kurulan kıta», *tanmaçin* «bu gibi kıtaların Moğol komutanı» diye izah ediyor.

⁴ İnt. : «Batı (memleketinin) atları».

⁵ İnt. : «Bir nevi deve». Kozin, *guring* sözünü Moğ. *kürin* «esmer, boz» (Kow. 2636) ile izah ederek, burasını «koyu boz ele'ut develeri» diye çeviriyor.

⁶ Kozin bu sözü «*tavus*» diye tercüme ediyor. Krş.: Moğ., Kalm. *toğos*; Türkçe *tavus*, *taus*; Arapça *tāus*; Grekçe τᾰῶς. Fakat İnt. de ayrıca manası verilmediğinden, Haenisch bunu *kiçidat* sözü ile birleştirerek «bir nevi deve» diye çevirmiştir.

⁷ *kiçidat* (Pl. < *kiçit*?) ; İnt. : «deve adı».

⁸ İnt. : «Bir nevi katır».

⁹ İnt. : «Bir nevi katır». *laosasut*, iki katlı Pl. < *laosas* < Çin. *lo-tzê*.

¹⁰ = Kiyev, krş. : § 262.

مارا شوروم

kısmını da esir aldılar. Şehirlere valiler tayin ettikten sonra yurtlarına döndüler. (Ogodai-hahan,) daha önce Curcen ve Solangha¹ halklarına karşı gönderilmiş olan Calayirtai-horçin için takviye olarak Yesuder-horç'i yolladı ve orada idareyi eline almasını emretti.

§ 275. Kibçah seferinde bulunan Batu, Ogodai-hahan'a bir elçi ile şu haberi yolladı: "Mengü Tanrıdan aldığımız kuvvet ve Hahanımızın haşmeti ile Meget şehrini tahrip ettik, Orus (Rus) halkını esir ve köle ettik. Biz, on bir devleti ve bu kadar da halkı kendimize tabi kıldık ve altın dizginleri elimize geçirdik. Bunun üzerine eve dönmek münasebetiyle bir veda ziyafeti tertip etmiş ve büyük bir çadır kurdurarak bir araya toplanmıştık. Diğer komutanlardan daha yaşlı olmam dolayısıyla, herkesten önce bir iki bardak içmiş bulundum. Bu vaziyet karşısında Buri ile Guyuk meclisi terkederek atlarına binip uzaklaştılar. Onlar giderken, Buri: 'Batu bizimle aynı dereceden olduğu halde, nasıl olup ta bizden önce içiyor?'

Sakallı kadınlara
Benziyor.
Ona ayakla tepmeli,
Tabanla çiğnemeli'

diyordu. Guyuk: 'Silâh taşıyan bu kadınların göğsüne odun parçası atmalı!' diyordu. Elcigidai'yın oğlu Harhasun: 'Onlara ağaçtan kuyruk takmalı!' diyordu. Onlar işte bunları söylediler.

Yabancı ve düşman halklar arasına gönderilmiş iken ve durumumuz da müphem olduğu halde, Buri ile Guyuk böyle sözler söyleyerek bizi terkettiler. Şimdi vaziyeti Hanın tetkiki-ne arz ediyorum!,,

§ 276. Batu'nun bu sözleri üzerine çok hiddetlenen Hahan Guyug'u huzuruna kabul etmeyerek şunları söyledi: "Bu alçak, kimin sözüne dayanıp ta kendi büyüklerine karşı böyle harekette bulunuyor? Keşki bu bir tek yumurta çürümüş olsaydı! Kendi ağasına karşı geldiği için:

Onu öne süreyim,
On parmağının

¹ Kuzey Kore ahalisi.

Tırnakları koparcasına,
Dağ gibi kalelere
Tırmansın!
Onu yabancı illere göndereyim,
Beş parmağının
Tırnakları aşınırcasına
Sert kalelere
Tırmansın!

Kötü ve alçak HarĦasun, sen de bizim aileden olanlara karşı ağzınla böyle sözler sarfetmeyi kimden öğrendin? Guyuk ile HarĦasun'un ikisini de (mahkemeye) vereceğim. Esasında HarĦasun'un derhal kafası kesilmeliydi. Fakat böyle yaparsam, benim bitaraf olmadığımı söyleyeceklerdir. Batu'ya deyiniz ki, Buri'yi büyük kardeşimiz Ç'a'adai'ya yollasın. Onun hakkında ağamız Ç'a'adai karar versin! „.

§ 277. Prenslerden Manggai ve komutanlardan Alçidai ile ĦongĦortai ve Canggi, (hükümdara) şunu arzettiler: “Senin baban Çinggis-Ħahan bir zamanlar :

‘Seferde olan işler
Hep seferde görülsün,
Evlerde olan işler
Evlerde halledilsin !’

demişti. Müsaade edersen şunu arzetmek istiyoruz : Şimdi Ħahan Guyug'a kızılırsa da, esasında bu sefere ait bir iştir. Bunun hallini Batu'ya bırakmak daha iyi olmaz mıydı? „. Bu sözler hükümdarın hoşuna gitti ve nihayet hiddetini yenerek Guyuk'u huzuruna kabul etti. (Han,) onu tekdir ederek şunları söyledi: “Senin için : ‘Savaş meydanında

Adamların kırımı
Koparmışın
Diyorlar,
Askerlerin
Görünüşünü
Bozmuşun !’

diyorlar.

¹ NT.:

*çerig-un haran-o
çiray ĦaĦulcu otba
ke'ekdemu çl.*

Yoksa sen, 'Orusut (Rus) halkını şiddet ve hiddetle korkutarak tabi kıldım' diye mi düşünüyorsun?

Yoksa sen, 'Orusut (Rus) halkını yalnız başıma yendim' diye mi zannediyorsun?

Sen galiba bu düşüncelerden cesaret alarak kendi üstüne karşı söz söylemeye yelteniyorsun. Babamız Çinggis-hahan

'Çok olan korkutur,
Derin olan öldürür!'

dememiş miydi? Zahiren, (düşmanları) yalnız başına yenmiş gibi gözüküyorsan da, hakikatte sen Sube'tai ile Bucek'in himayesinde yürüyordun ve ancak müşterek hareket neticesindedir ki, Orusut (Rus) ve Kıpça'ud (Kıpçak) ların (memleketini) zaptettiniz. Bir veya iki Orusut veya Kıpça'ud'u esir alayım derken, sen bir tekenin ayağını bile ele geçirip¹ takdim edemedin. Daha ilk defa evden çıktığın halde, kendini kahraman sayarak sanki her şeyi yalnız yapmışın gibi büyük laflar sarfederek dönüp geldin. Manggai, Alçidai, Honghortai ve Canggi benim

Kızmış yüreğimi
Arkadaşçasına teskin ettiler,
Kızmış ve taşmış bir kazanı
Geniş bir kapak gibi yatıştırdılar.

Böylece, seferî bir iş olan bu meselenin Batu'ya gönderilmesini teklif ettiler. Guyuk ile Harhasun'un işini Batu halletsin, Buri'nin işini de Ça'adai halletsin!''.

Bu mısraları Haenisch yukardaki gibi tercüme ederek, 'Guyuk'un kendi askerlerine kaba muamele ettiği' tarzında tefsir ediyor. (Haenisch'in notlarına bak).

Kozin: «Askerlerin
Yüz derisini yüzmüşün

diyolarlar» şeklinde tercüme ediyor ve bu cümlelerden 'Guyuk'un Ruslara karşı sert harekette bulunduğu' manasını çıkarıyor.

¹ NT.: *nikan hoyar orusut kibça'ud-i olcu edege-yin şiyira olu'ai*. Haenisch'in tercümesi: «Sen, bir veya iki Rus'u veya Kıpçak'ı esir almış olabilirsin, fakat bir tekenin ayağını bile ele geçiremedin». Kozin'in tercümesi: «Sen bir veya iki Rus'u veya Kıpçak'ı esir almak şöyle dursun, bir tekenin ayağını bile ele geçiremedin».

§ 278. Bundan sonra Ogodai-Ħahan Şu emri yayınladı: "Babamız Çİnggis-Ħahan'ın yanında vazife görmüş olan gece nöbetçilerinin¹, silâĦşorların², gündüz muhafızlarının³, (yani) bütün muhafız kitalarının⁴ yapmakla mükellef oldukları hizmetleri tekrar ediyorum: Bunlar, han babamızın emriyle eskiden nasıl hizmet etmişlerse, bugün de aynı şekilde hizmet edeceklerdir. SilâĦşorlar ve gündüz muhafızları, yine eskisi gibi kendilerine tahsis edilen yerde sabahleyin vazifelerinin başında bulunacaklar, güneş batmadan önce yerlerini gece nöbetçilerine terkederek geceyi dışarda geçireceklerdir.

Geceleyin, bizim yanımızda gece muhafızları (nöbetçileri) bulunacaktır. Kapı dibinde ve evin etrafında yine gece muhafızları vazife görecekler. Sarayın önüne, gerisine gece muhafızlarından devriye çıkarılacaktır. Gece muhafızları, güneş battıktan sonra orada dolaşanları tevkif edecekler ve gece esnasında yanlarında alıkoyacaklardır. Herkes dağıldıktan sonra, vazife görmekte olan muhafızlardan başka onların arasına karışan ve içeriye sızmak isteyenler olursa, gece nöbetçileri bunları yakalayıp derhal orada kafalarını keseceklerdir. Geceleyin acele haber getiren elçiler olursa, bunlar meseleyi önce gece muhafızlarına bildirecekler ve sonra da getirdikleri haberi gece muhafızlarının huzurunda, evin gerisinde durarak söyleyeceklerdir. Saraya girip çıkma işini HongĦortai, Şirahan ve başka casa'ul'lar tanzim ve kontrol edeceklerdir. İtimatlı bir adam olduğu halde, karanlık bastıktan sonra gece muhafızlarının arasından geçmek istediği için tevkif edilmiş olan Elciğidai'yın vakasını göz önünde tutarak Şunu emrediyorum: Emre göre hareket eden gece muhafızları, itimatlı kimselerdir. Gece muhafızlarının sayısı sorulmayacaktır. Gece muhafızlarının bulunduğu yerden geçilmeyecektir. Gece muhafızlarının arasından geçilmeyecektir. Gece muhafızlarının sayısını soran kimsenin, o gün binmiş olduğu atı ile eğer takımı müsadere edilecek ve (sahibinin) üzerinde bulunan elbisesi alınacaktır. Gece muhafızlarının yerine kimse oturmayacaktır. Gece muha-

¹ NT.: *kebe'tul*, bak : § 191.

² NT.: *ĦorĦin*, bak : § 191.

³ NT.: *turĦa'ut*, bak : § 191.

⁴ NT.: *keşikten*, bak : § 191.

fızları sancağı, davulu, mızrakları ve mutfak edevatını da muhafaza edeceklerdir. İçki, yemek ve taze eti de onlar muhafaza edeceklerdir.

Gece muhafızları saray arabasını bekleyeceklerdir. Kendimiz sefere çıkmamışsak, gece muhafızları bizden ayrılarak harbe gitmeyeceklerdir. Ava çıktığımız zaman gece muhafızlarının yarısı saray arabasının başında kalacak, yarısı da bizimle birlikte ava çıkacaktır. Yine gece muhafızlarından bir grup sarayın yerleşme, tertip ve tanzimini idare edip kapıda da nöbet tutacaktır.

Bütün gece muhafızları Binbaşı Hada'an'ın emri altında bulunacaktır. Bölük¹ komutanı olarak ta şu kimseleri tayin ediyorum: Hada'an ile Bulahadar birlikte bir Bölük teşkil ederek, sarayın sağında ve solunda yer almak suretiyle nöbet tutacaklardır. Amal ile Çanar birlikte bir Bölük teşkil ederek, sarayın sağında ve solunda yer almak suretiyle nöbet tutacaklardır. Hadai ile Horihaçar birlikte bir Bölük teşkil ederek, sarayın sağında ve solunda yer almak suretiyle nöbet tutacaklardır. Yalbah ve Hara'udar birlikte bir Bölük teşkil ederek, sarayın sağında ve solunda yer almak suretiyle nöbet tutacaklardır. Sonra: Hada'an ve Bulhadar'ın Bölüğü ile Amal ve Çanar'ın Bölüğü, yani bu iki Bölük, nöbet değiştirmek için çıkarlarken sarayın sağ tarafında yer alacaklardır. Hadai ve Horihaçar'ın Bölüğü ile Yalbah ve Hara'udar'ın Bölüğü, yani bu iki Bölük, nöbet değiştirmek için çıkarlarken sarayın sol tarafında yer alacaklardır. Bu dört Bölüğe Hada'an komuta edecektir.

Sonra: Gece muhafızları benim sarayımın etrafında bekleyerek bilhassa kapıya dikkat edeceklerdir. Gece muhafızlarından iki kişi saraya girerek şarap işini idare edecektir.

Silâhşorlara gelince: Yesunto'e, Bukidai, Horhudah ve Lablaha ayrı ayrı dört Bölük¹ teşkil edip, okluk asmak için gündüz muhafızlarından müteşekkil dört Bölükle birlikte çıkacaklar ve muhafızların okluklarını tanzim edeceklerdir.

Sonra: Gündüz muhafız kıtalarının başına da, eskiden beri bu mevkide bulunmuş olanların neslinden gelen kimseleri

¹ NT.: *kese* «kita, parça, birlik». Bu sözün hangi askeri birliği gösterdiği açık anlaşılmamakla beraber, biz § 227 de «kita» ve burada da «bölük» diye çevirdik.

tâyin ediyorum. Evvelce de komutanlık yapmış olan Alçidai ile Honghortahai, gündüz muhafızlarından müteşekkil bir Bölüğe birlikte komuta ederek birlikte vazife başına gideceklerdir. Temuder ile Guce, gündüz muhafızlarından müteşekkil bir Bölüğe birlikte komuta edecekler ve birlikte vazife başına gideceklerdir. Yedek kuvvetlerin komutanlığını yapmış olan Manghutai bir Bölüğe komuta edecek ve onunla vazife başına gidecektir. Bunların hepsinin başına da Elcigidai'yı komutan tayin ediyorum, hepiniz onun emrine göre hareket etmelisiniz.

Eskiden emredildiği gibi¹: Muhafızlardan biri, bir defa yoklamada bulunmazsa, üç değnek vurularak cezalandırılacaktır. Aynı muhafız ikinci defa yoklamada bulunmazsa, yedi değnek vurularak cezalandırılacaktır. Yine aynı adam hasta olmayıp, veya komutanından izinsiz üçüncü defa yoklamada bulunmadığı takdirde, otuz yedi değnek vurularak cezalandırılacaktır. Bundan sonra bu adam, artık yanımızda hizmet görmeye lâayık olmadığından, uzak bir mıntakaya sürülecektir.

Nöbetin devir ve teslimi sırasında, kıtayı eksik olarak kontrolsüz teslim eden ve alan kıta komutanları cezalandırılacaktır. Sonra: Kıta komutanları, her üçüncü nöbet değişiminde bu emri muhafızlara tebliğ edeceklerdir. Eğer muhafızlardan biri, bu emrin tebliğinden sonra yoklamada bulunmazsa emir gereğince cezalandırılacaktır. Emri tebliğ etmeyen kıta komutanlarının birliklerinden firar eden olursa, bu kıta komutanı ceza görecektir.

Sonra: (Nöbet için ayrılan) kıta komutanları, emirleri altında bulunan muhafızlarımızı, 'Üstüm!' diyerek bizden habersiz azarlamasınlar. Kanuna aykırı hareket edenleri doğruca bize bildirsınler. Eğer onların suçu kafalarının kesilmesini icabetiriyorsa, biz onların kafalarını keseriz, disiplin cezası vermek icabediyorsa, disiplin yolu ile cezalandırırız. Eğer bir kimse, 'Üstüm!' diyerek bize haber vermeden muhafızlarımızı tekme ile veya yumrukla döverse, onun her tekmesine karşı tekme ile, her yumruğuna karşı yumrukla ve her değneğine karşı değnekle ceza verilecektir².

Sonra: Benim muhafızlarım, hariçteki Binbaşılara nazaran üst sayılacaktır. Onların emrinde bulunanlar da, hariçteki Yüz-

¹ Bak : § 227.

² Bak : § 227.

başı ve Onbaşılara nazaran üst sayılacaktır. Eğer barıçteki Binbaşılardan biri benim muhafızlarımla kavga ederse, mezkûr Binbaşı cezalandırılacaktır¹..

§ 279. Sonra Oğodai-ğahan şu emri yayınladı: "Babam Çinggis-ğahan tarafından bin müşkülâtla kurulmuş olan bu devleti sefalet içerisinde bırakmak istemiyoruz. (Bu ulus)

Ayağını yere,
Elini toprağa

koyarak sevinisin. Babamız tarafından hazırlanmış olan tahta oturduktan sonra, şimdi halkın rahatı için (gerekli emirleri vereceğiz):

Her yıl şulen² için halkın sürülerinden iki yaşlık birer koyun alınacaktır. Her yüz koyundan bir koyun alınarak o mintakanın fakirlerine verilecektir.

Sonra: Büyük ve küçük kardeşlerle askerler ve muhafızlar bir araya geldiği zaman, çok defa bunların içkisi halktan temin ediliyor ki, bu doğru değildir. Bu maksat için Binliklerden kısraklar ayrılarak sağılsın, sağmak için adamlar tahsis edilsin, göç işlerini idare edenlerle sürülere bakanlar sıra ile değiştirilsin.

Büyük ve küçük kardeşler toplandığında, onlara hediyeler dağıtılsın.

İpekler, gümüş külçeler, kuburluk (okluk), yay, zırh ve silâhlar debboylara konarak muhafaza altına alınsın. Her ta-

¹ Bak: § 228.

² NT.: *şulen-e ede ulus-aça surug-un nikan şilegu honin hon hon-tur oktuğai*. Kozin, *şulen* sözünü «yiyecek vergisi» diye izah ederek cümleyi: «Bundan sonra yiyecek vergisi olarak her sürüden iki yaşlık birer koyun alınsın» şeklinde tercüme ediyor. Haensch'in izahı da buna yakındır (notlarına bak).

şulen, İnt. de ancak «çorba» diye çevrilmiş ve birçok yerde hakikaten yalnız bu anlamda kullanılmıştır (krş.: §§ 124; 192; 214; 229). Fakat bu cümlede «her yıl...» kaydının bulunması, eski Türklerde gördüğümüz «*şulen*» âyininin Çinggis devrinde Moğollarda da yaşadığını ve bu sözün «çorba» manasından başka, «yılda bir defa tertip edilen umumî kurban ziyafeti» anlamında da kullanıldığını gösteriyor. *şulen* için krş.: Z. Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1926, s. 179; 181; 318; 320; 321; F. Köprülü, Türk Edeb. Tarihi, İstanbul 1928, s. 82 ve orada gösterilen diğer eserler.

rafta debboycular seçilerek, debboyların bakımına memur edilsin.

Sonra: Bütün arazi ve sular¹ halkın arasında taksim edilecektir. Hayvan otlatma işine gelince: Bu mesele için her Binlikten birer memur ayrılması ve bu işle vazifelendirilmesi muvafık olur.

Sonra: Çöl mıntakalarında av hayvanlarından başka bir şey bulunmaz. Halk için daha geniş yer temin etmek maksadıyla, Çanai ve Ui'urtai yerleşme işini idare için oraya gidecekler, kuyular kazıp bentler inşa edeceklerdir.

Sonra: (Şimdiye kadar) postalar meskûn yerlerden (ulusun içerisinden) geçtikleri için, hem geç kalıyor, hem de halka yük oluyordu. Şimdi bu hususta her tarafa şu emri yayınıyoruz: Muhtelif mıntakalardaki Binliklerden postacı ve seyisler ayrılmak suretiyle posta istasyonları kurulacak ve bundan sonra, fevkalâde hal olmadıkça, postacılar meskûn mahaller üzerinden gitmiyeceklerdir. Bu usul herhalde iyi olacaktır.

Çanai ve BolĦadar'ın bize arzettikleri gibi, bu işier üzerine büyük kardeşimiz Ça'adai'yın karar vermesini doğru buluyoruz. Eğer o doğru bulur ve 'muvafık' derse onun vereceği karara göre iş yapılsın,,

Ça'adai, kendisine teklif edilen bütün bu işleri uygun bularak: "Ben buradan sizin posta istasyonlarınıza doğru irtibat kurmağa çalışacağım. Sonra Batu'ya da haber yollayarak, onun da bu tarafa doğru istasyonlar kurmak suretiyle irtibat tesis etmesini istiyeyeğim,, diye cevap verdi ve: "Bu posta meselesi, teklif edilen işlerin en mühimi idi,, diye ilâve etti.

§ 280. Bunun üzerine Ogodai-Ħahan şöyle dedi: "Büyük kardeşimiz Ça'adai ile Batu başlarında olduğu halde bütün sağ cenahın prens ve komutanları, Otçigin-noyan ile Yegu başlarında olduğu halde bütün sol cenahın prens ve komutanları, merkezî devletin damatları ve prensleri, Tümen, Binlik, Bölük ve Manga komutanları hepsi de bu fikirlerimizi kabul ettiler. Yani:

¹ NT.: *nutuh usun.* Krş.: *Ħacar usun.* § 272, *nutuh* § 74.

Deniz hükümdarının¹ şulen'i² için, sürülerden her yıl iki yaşlık birer koyun alınacak, her yüz koyundan bir yaşlık birer kuzu alınmak suretiyle fakirlere verilecektir. Postacı ve seyislerin ayrılması suretiyle posta hatlarının kurulması, halk için hafiflik temin edecek, posta işlerinin de çabuk yürümesine yardım edecektir. Bu teklifi herkes kabul etmiştir.,,

Bunun üzerine Hahan'ın bu emri, tetkik için büyük kardeşi Ça'adai'ya sunuldu. Ça'adai tarafından da tasvip edildikten sonra :

Devletin her tarafında, Binliklerden, Hahan'ın emri gereğince şulen³ için her sürüden iki yaşlık birer koyun alındı, her yüz koyundan da bir yaşlık birer kuzu toplanmaya başlandı. Kısraklar ayrıldı ve bunları sağmak için adamlar tahsis edildi. Kısrağın çobanları, debboycular ve idare adamları seçildi. Postacı ve biniciler ayrıldı. Aratşen ile Toğuçar bu (posta) işinin tanzimi ile vazifelendirildi. Bir istasyona yirmi binici tahsis edildi ve diğer istasyonların herbirine de yirmişer binici verildi. Hahan bu hususta ilâve olarak şunları bildirdi: "Bu istasyonlarda bulundurulması gereken binek beygirlerinin, yenecek koyunların, sağılacak kısrakların, koşulacak öküz ve arabaların sayısı tarafımızdan tesbit edilmiştir. Eğer (bir postacıda) bu malzemedен ancak bir organ bile eksik olursa, dudağı³ kesilmek suretiyle cezalandırılacak, eğer bir kaşığı veya tekerlek ispiti noksan olursa, burnu kesilmek suretiyle cezalandırılacaktır.,,

§ 281. Ogodai-ḡahan sonra şunları söyledi: "Han babamdan sonra onun yüksek tahtına çıkınca bilhassa şu işleri başardım:

(1) Evvelâ Caḡut⁴ halkına karşı sefer ederek, bu devleti ortadan kaldırdım. (2) İkinci başarımlı olarak habercilerimizin

¹ NT.: *dalai-yin ḡahan*, «denizin hükümdarı»; (krş. çince: «Deniz ortasındaki memleketin hükümdarı»), yani «dünyanın hükümdarı» demektir.

² Bak: § 279.

³ NT.: *orḡoli*, İnt.: «Bağ, kafa» diye tercüme edildiğinden, Haenisch te buna dayanarak: «Kafası kesilmek suretiyle cezalandırılacaktır» diye çevirmiştir. Biz Kozin'e istinaden «dudak» diye aldık. Krş.: Moğ. *uruḡul* (Kozin'e göre), Kalm. *urul* «dudak» (R. Kalm. s. 451a).

⁴ =Kin halkı.

çabuk gidip gelmesine ve gerekli emirlerimin ulaştırılmasına yarayan posta teşkilâtını kurdum. (3) Sonra, susuz memleketlerde kuyu kazdırarak millete ve halka su ve otlak yer temin ettim. (4) Sonra, muhtelif şehirlere valiler ve idareciler tayin ederek, milleti, ayağını yere ve elini toprağa koyabilecek şekilde, rahat hayata kavuşturdum. Bu suretle Han babamdan sonra dört türlü iyilik yapmış oldum.

Fakat, babam tarafından yüksek tahta çıkarılarak bütün ulusun (işleri) omuzuma yüklendikten sonra:

(1) Üzüm şarabı tarafından mağlûp edildim ki, bu benim birinci kabahatim oldu. (2) İkinci kabahatime gelince: âdet hilâfına olarak bir kadının sözüne kandım ve amcam Otçigin'in memleketinden kızlar getirttim. (3) Ulusun büyüğü ve Ħahan'ı olduğum halde, (bazan) ters hareket ederek haksız işlere karıştım ki, bu da (üçüncü) kabahatimdir. (4) Sonra Doğolhu'yu öldürtmekle,¹ başka bir kabahat daha işlemiş oldum. Niçin? Çünkü o babamızın önünde gider ve başbuğu için her zaman kendini fedaya hazır bulunurdu. İşte bundan dolayı onu gizlice öldürterek haksızlık ettim. Şimdi kim çıkıp ta, onun gibi, kendini benim için feda edecektir? Başkalarının önünde, babam için sadakatini isbat etmiş olan bir kimseyi gizlice öldürterek haksız bir iş yaptım.

Sonra, çit ve hendekler yaparak, tanrının emriyle yaratılmış olan av hayvanlarının kardeşlerimin mıntakasına kaçmasına mani olmak istedim. Bu yüzden büyük ve küçük kardeşlerimden ağır sözler işittim. Bu da haksız bir işti.

Ħahan babamdan sonra, iyi hareket olarak dört iş yaptı isem, dört te kötü iş yapmış oldum.,²

§ 282. Büyük Kurultay toplandığı zaman, sıçan yılının (1240) yedinci ayında, Keluren (nehrinin) Kode'e adasında, Dolo'an-boldağ ve Şilginçek mevkileri arasına saray kurulmuşken yazılıp tamamlandı.

¹ Bu hâdise hakkında eserde hiçbir kayıt yoktur.

² Soa sahifelerdeki sözler, Ogodai-Ħahan tarafından 1240 yılında toplanan büyük Kurultayda (şağıya bak : § 282) okunmak için yazdırılmış olup onun vasiyetnamesi yerini tutar ve kendi işleri hakkında hesap veren Türk büyüklerinin meşhur eserlerini hatırlatır, (meselâ: Kül-tigin, Bilge - kağan ve Tonyukuk - *Yazıtları* , Aksak-timur'un «*Tüzükkât*» 1, Atatürk'ün «*Natuk*» u gibi...).

AÇIKLAMALAR*

I

§ 2 ve § 3. Bu şecere, pek az bir değişiklik ile Sanağsetsen,¹ de de mevcuttur. İsimler için bu cildin sonundaki listeye bk.

§ 6. Arabaların veya örtülerinin rengi, bazı kabilelerin işareti yerinde kullanılmış olabilir: § 54 te kara (arabalı?) adamlar Merkit'lere, yani daha kuzeyde, Selengge civarında bulunan bir mıntakaya ait olarak gösteriliyor. § 100 ve § 244 te bu gibi kara arabaların Temucin'in emrinde de bulunduğu, bazan kendi ailesi ve bazan da annesi tarafından, yani her zaman bir kadın için kullanıldığı zikrediliyor.

§ 9. Uriangh'ai'ların memleketi ormanlık ve dağlıktı. Orman mıntakalarının çit ve hendeklerle ayrılması, komşulara karşı bir hakaret ve tanrı tarafından emredilen düzene karşı bir tecavüz sayılırdı. Çünkü av hayvanları da tanrı tarafından verilen umumî mülk addedilirdi. Böyle bir harekette bulduğundan dolayı, Ogodai Han da kendi kendini itham etmiştir (§ 281).

§ 18. *uye haya*, moğolcada malûm olmayan bir tâbirdir. Çinceye *fang-ts'*in "akraba, evdekiler," diye tercüme edilmiştir. Bu cümleden, dul bir kadının bunlarla ve (ölen kocasının?) kardeşleriyle münasebette bulunabileceği anlaşılıyor. (Fakat hizmetçi yerinde olan kimselerle değil).

§ 19. Birliğin kuvveti hakkındaki maruf hikâye.

§ 21. Burada, eserde eşine az raslanılan tabiat üstü hikâyelerden biriyle karşılaşılıyor.

— "Dam açıklığı,, çadır damının tam ortasında bulunan bir açıklık olup², keçeden bir kapağı bulunur ve dışardan bir

* Bu açıklamalar Prof. E. Haenisch tarafından yazılmış olup, almancadan aynen çevrilmiş ve tarafımızdan yazılan ilâve ve tamamlayıcı notlar da sahifelerin altına eklenmiştir.

¹ Bu eser hakkında girişte malûmat verilmiştir.

² XIII. asırdaki moğol çadırı Rubruck tarafından çok iyi tavsif

iple çekilmek suretiyle açılabilir. Burada ziyaretçinin, sızan ışık vasıtasıyla tekrar bu delikten kaybolduğundan bahsediliyor¹.

— “Kara başı,, tâbiri aşağı tabakadan olan kimseler için kullanılır ve esasında çincedir.

§ 24. “Ottan yapılan kulübe,, pek basit bir ikametgâh olup, bunlarda ancak fakir kimseler oturur.

§ 25. Atlara, hususiyetlerine ve donlarına göre isimler verilir.

§ 27. Burası manzumdur.

§ 28. Bu gibi misafirperverlik bozkırlarda âdettir.

§ 39. Şimdi birkaç kardeş bir araya gelince sürüleriyle göç edebiliyorlar, halbuki yalnız olan bir adam için bu zor bir şeydi. Analarının eline geçen miras herhalde yetecek kadar değildi. Sürü demekle at, manda ve koyun gibi hayvanlar kastedilmiştir. At, hem binek hayvanı olarak kullanılıyor hem süt veriyordu. Manda, arabaları çekmekte ve çadırların naklinde koşum hayvanı olarak kullanılıyor ve koyun da gıda yerine geçiyordu. Deve ancak müstesna hallerde koşum yerini tutuyordu.

§ 40. Şüphesiz ki şecerenin bu kısmı da efsanevidir ve isimlere ait izahlar da halk etimolojisinden ibarettir.

§ 43. Seçilerek alınan kadınla, kaçırılan veya yağma suretiyle ele geçirilen kadın arasında fark gözetilmektedir².

— Burada bahis mevzuu olan şey, şamanların usulünce icra edilen ve *cugeli* adı verilen ayindir: et, bir değneğin ucuna takılmak suretiyle ruhlara sunuluyor. Bu âdet, kuzey Mançurya'daki Tunguz halkları arasında bugün de yaşamakta ve ancak aile efradı tarafından icra edilmektedir.

§ 46. Nomolun hatun'un şahsiyeti, hayatı ve oğulları Haydu ile Tayçu hakkında Moğol devrine ait resmî Çin tarihinde de malûmat vardır, fakat orada adı Monalun diye yazı-

edilmiştir. O zamanki çadırlarla bugünkü çadır arasındaki farklardan biri de, eski çadırlarda «bacaya benzeyen boyunun» mevcut olması, fakat bugünkü çadırlarda bu gibi bir şeyin bulunmamasıdır. (Viad. İqt. § 41).

¹ Bu hâdise, muhtelif varyantlarda, birçok islâmî kaynaklarda da zikredilmektedir, krş.: E. Herzfeld, *Alangoa*, «Der İslam» 1916, Bd. VI, s. 317-327.

² § 43 için yazdığımız notta (bk.), bu hususta Haenisch ile hemfikir olmadığımızı açıklamış ve bunun sebeplerini izah etmiştik.

lıdır. Önsözde de işaret edildiği gibi, Çin tarihinin yazılışında bizim "Gizli Tarih,, mehzaz olarak kullanılmamıştır.

§ 50. karşılaştır: § 131.

§ 53. "Cuyin halkı,, tâbiri İnt. de bir "kabîle adı,, diye tercüme edilmiş ise de, bu herhalde askerî teşkilâta ait bir söz olup - meselâ genç askerlerden müteşekkil - "seçme kıtalar,,ı ifade etse gerektir. Bu söz ekseriyetle Tatar, Kitat (Kin), Kara Kitat ve Curcen'lerle bir arada zikrediliyor.

— Kitai veya Kitan, cemi şekli: Kitat, bir Tunguz halkı olup, 8. yüzyılda kuzey Çin'i tehdit etmiş ve 1066-1125 yıllarında da Liao sülâlesi adı altında kendi başına müstakil bir devlet kurmuştu. Moğollar, onlardan (Kitan'lardan) sonra kuzey Çin'de "Kin sülâlesi,, adı altında hüküm sürmüş olan ve 1234 te Moğol devleti tarafından ortadan kaldırılan Curcen'lere de bu ismi (yani Kitai, Kitan, Kitat) vermişlerdir. Bu eserdeki Kitan ve Kitat tâbirleriyle devlet olarak her zaman Kin devleti ve halk olarak ta kuzeyde oturan Çin ahalisi kastedilmektedir, halbuki Mançurya ahalisine Curcen denmektedir. Bu suretle, müfret şeklinde olan Kitai sözü, Avrupalı orta zaman seyyahları tarafından Çin memleketi ye halkı için kullanılmış ve Rusya'da bugün de halâ aynı mânada kullanılmaktadır.

— Altan Han, yani Altın Han, Kin (Altın) sülâlesinin hühümdarıdır. 1161-1190 senelerinde hüküm sürmüş olan bu şahıs, Çin tarihlerinde Shi-tsung tesmiye edilmektedir.

— Moğol prensine ait olan son cümleler manzumdur.

§§ 54, 56. Sonraları intikama sebep olan kız kaçırma için güzel bir misal. Krş.: §§ 102; 111.

§ 55. "Ön tarafında oturulacak yeri olan araba,, ve "kara araba,, tâbirleri, nakliye vasıtalarının şekline göre kabtleleri gösterir. Bk.: § 6.

§ 56. Genç kadın, artık bundan sonra kocasının saçlarına bakamayacağını düşünerek ağlamaktadır ki, herhalde bu onun için çok mühim bir şeydi¹. Moğollarda o zamana ait saç bakımını hakkında A. Mostaert'in *Asia Major*'daki makalesine bk.

¹ Burada Haenisch ile Kozin'in tercümeleri arasında ihlilaf vardır; bk. § 56 not.

(IV, 147-156, 1927): şibulger, yanlara doğru sarkıtılan saç örgüleri ve kegüli de âlin üzerindeki saç demetidir. Kadının sözleri manzumdur.

§ 57. Burada Manghöl'lar, Taiçi'ut'larla bir arada zikrediliyor.

§ 59. Temucin, Çinggis-han'ın şahıs adı olup, o sıralarda esir alınan bir düşmana izafeten verilmiştir.

§ 61. Yesugai, Çinggis-han'ın babası ve Habul-han'ın torunudur. Vladimirtsov'a göre (s. 8), onun nüfuz derecesi membalarda muhtelif şekilde tasvir edilmiştir. Bâzıları onun âdi bir onbaşı olduğunu söyledikleri halde, bâzıları da bütün Moğol kabilesinin hükümdarı addederler.

§ 62. "Gözün ateşli ve yüzün nurlu, oluşu, onun doğuş-tan kutsallığına işarettir. Bu tâbir ilerde de birkaç defa tekrarlanacaktır, bk. : §§ 66 ; 82.

§ 63. Kiyat, Sanang-setsen'de Kiyot diye geçer, Kiyan sözünün cemi şeklindedir.

§ 64. Sanang-setsen'de Honggirat şeklinde yazılan Unggirat'lar, ki Olhuno'ut'lar da bunlardandı, güneyde Çin seddi tarafında otururlardı. Onlar eskidenberi Moğollara kız vermişlerdir ; bk. Vlad. s. 11.

— Metinde "hasah arabası," diye geçen tâbir, İnt. de "büyük araba," diye tercüme edilmiştir. Herhalde hasah adındaki bir kabileye izafeten tesmiye edilen bir nevi araba olsa gerektir.

— Dei-seçen'in sözleri manzumdur. "Kadınlarımız sizinle aynı müdafaa teşkilâtındandır..." şeklinde tercüme etmek pek emin bir yol değildir ¹.

§ 66. Nişanlı gencin, kızın babası yanında kalması Moğollarda âdettir.

— Steplerdeki Moğol köpeklerinin saldırganlığı bugün de malûm bir şeydir.

¹ Haenisch, *halhatai* «kalkanlı» sözünü kastediyor. Bu husus için tarafımızdan yazılan nota bk.

§ 67. Tatar'larla Moğollar arasındaki düşmanlık hakkında yukarıya bak: §§ 53; 58; 59.

§ 68. Vladimirtsov, Yesugai'nın 1165 yılında öldüğünü söylüyor.

II

§ 70. Sondaki cümlelerin mânası iyi anlaşılıyor. Mafih kastedilen mana şu olsa gerekir: Ho'elun, kurban merasimine hareket edilirken uyandırılmadığını ve böylece merasime geç kalmak yüzünden kendi hissesini alamadığını söyleyerek şikâyet etmektedir. Dul kadınlar, kocalarının ölümünden sonra nüfuzlarının azalacağından korkuyorlar.

§ 74. Ho'elun, çocuklarıyla herhalde çok fakir bir halde bırakılmıştı. Onların 9 ata sahip oldukları zikrediliyorsa da, başka hiçbir hayvanları olmadığı gibi, sonradan gelen ihtiyar Ho'aşçin müstesna, yardımcıları da yoktu. 9 at, Ho'elun, Temucin, Hasar, Haçi'un, Temuge, Temulun, Bekter ve Belgutai için birer tane olmak üzere herkese 1 hayvan demektir. Zaten istekte hayvansız adam ölü adamla bir sayılır.

§ 78. Temucin, Çinggis-han unvaniyle istep hükümdarı olduktan sonra kardeşi Hasar'ı yok etmek istediği zaman, anası eski fıkraları kullanmak suretiyle onu aynı şekilde bir daha takdir edecektir, bk. § 244.

— *barus*, izahı müşkül bir vahşi hayvan adıdır; herhalde bars sözü ile bir asıldan olsa gerekir.

§ 81. *ayl*, birkaç çadırdan mürekkep küçük bir birliktir.

— Yaz mevsiminin ilk bedir zamanı eşas bayram günüdür.

— Küçük çocuk, mahkûmün boynuna takılmış olan bukağıya bağlı ipten tutmaktadır. Bu bukağıya çincece k^c a n g denir.

§ 85. Moğol iktisadiyatında kullanılan aletlerin resimlerini şu kıymetli eserde bulmak mümkündür: Pallas, *Sammlung historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften*, St. Petersburg, 1776, 1801.

§ 87. Bir at uzunboylu tasvire muhtaçtır.

— Temucin, dikkatsizlikle ateş yakarak, kendisini takip edenlere belli etmiş olabilirdi.

— “Kımız ile,, tâbiri YP de ilâve edilmiştir¹.

§ 89. Burada ismi geçen *koko na'ur* “mavi göl,, den maksat, Sarı Irmağın yukarısında, yani daha güneyde bulunan maruf “Mavi göl,, değildir. Oralarda henüz Moğollar yoktu.

— Sıçan ve farelerle beslenmek Moğollar arasında bugün de cari ise de, bu vaka daha ziyade bu ailenin halâ koyun gibi hayvanlara malik olmadığını göstermektedir.

§ 90. Bo'orçu: “atların çalınması hepimizin başına gelebilir. Biz erkekler hep karşılıklı yardımda bulunmalıyız,, demek istiyor. Atların çalınması ve tekrar getirilmesiyle neticelenen ve Temucin'e Bo'orçu gibi bir dost kazandırmış olan bu vaka, Sanang-setsen ve YS CXIX de de (Bo'orçu'nun hal tercümesi) zikrediliyor.

§ 96. Kereyit hükümdarı To'oril daha şimdiden, sonraları ona Kin hükümdarı tarafından verilecek olan Onghan (wang) unvanı ile (§ 134) ortaya çıkıyor. O, Tula nehri boyunda bugünkü Ulanbator (Urga) civarında oturuyordu. Dostluk andlaşması², karşılıklı bir yardım paktı olup hediyeler verilmek ve alınmak suretiyle aktedilir. Krş. § 116.

§ 97. Stepteki demirciler seyyar sanatkârlardır.

§ 99. Genç bir ev kadını ve bir de hizmetçinin katılması ile ailenin iktisadî durumu biraz daha iyileşmişe benziyor. Bundan başka, Belgutai'nin ailesi ve ihtiyar bir hizmetçi kadın hakkında da söz geçiyor. Bu hizmetçi kadının “koyun kırmak,, tan bahsedışı, ailenin nihayet koyun sahibi olduğunu gösteriyorsa da, kaçış esnasında atların taksim edilmesi, mal ve mülkүн henüz pek çok olmadığını ispat eder. Bo'orçu'nun da bir hayvanla gelmiş olması lâzımken³ burada halâ ancak 9 attan bahsedilmektedir. Krş. § 95.

¹ Haenisch burasını YP ye istinaden: «büyük ve küçük tulumla kıımız hazırlayarak» diye tercüme etmiştir. Biz YP deki ilâveyi nazarı itibara almadan geçtik.

² Moğolca *anda*; notumuza bk.

³ Bo'orçu'nun, *nökör* olduğu için Çinggis'in yanına gelirken babası zengin olduğu halde yedek hayvan getirmediği anlaşılıyor. (§ 205 te Bo'orçu'nun «kambur konur» ata binerek geldiğinden bahsediliyor). Malûm olduğu üzere «nökörler» kendi başbuğları ile beraber yaşarlardı, yani onların «ev adamları» idiler. (Krş. § 13).

— Bir hizmetçi olan Celme'nin bile yalnız ata binmekle kalmayıp yanına ihtiyat at ta alması ve iki kadının geriye bırakılması hayrete şayandır. Temucin, şimdi düşmana terkettiği genç ailesini ileride acı acı anacaktır.

§ 100. çerik sözüne burada ilk olarak rashiyoruz.

§ 102. Yesugai'in Merkit asilzadelerinden Yeke-ciledu'ya hücum ederek onun eşi ve sonra da Temucin'in annesi olan Ho'elun'u kaçırmaması hakkında krş.: §§ 54-56.

§ 103. Bu vakadan sonra Burhan-haldun dağı Temucin için mukaddes bir yer haline gelmiştir. Güneşe tapma şamanizma ait bir ibadettir. Temucin'in sözleri manzumdur.

III

§ 104. Üç Merkit'ten maksat: Ha'at, Uduyit ve Uvas kabileleridir.

— Cadaran'lardan Camuğa, Onğan'ın yeminli dostu¹ idi.

— Burada ilk olarak oldukça büyük kıtalardan bahsedilmektedir. Mamafih, 20.000 lik bir kuvvet ancak iki tümen teşkil eder.

§ 105. Temucin'in sözleri, elçi tarafından aynen söylenmesi için nazım şeklinde tertip edilmiştir.

— "Bir kokudan,, veya "bir ciğerden,, tâbirleri, "aynı nesilden ve aynı ırktan,, mânalarını ifade eder.

— Davul, savaşa başlamak için işaretler.

— Bu § daki birkaç cümlelerin mânası açık anlaşılıyor: aynen tercümesi: "Kilho nehri üzerinden geçerek - dikenli otlar sakın olsun! - bir sal yaptıktan sonra ilerliyelim,, şeklinde olan bu cümleler YP ye göre "şimdi biz sert otlardan bir sal yaparak Kilho nehrini geçelim,, diye tercüme edilmiştir².

§ 106. Camuğa'nın sözleri manzumdur.

— Yer adlarında geçen botoğan sözü "deve yavrusu,, manasına gelir.

— Temucin tarafında 10.000 kişilik bir kuvvetin zikredilişi hayrete şayandır.

¹ Mog. anda, krş. § 96 not. Haenisch burada *Wahlbruder* tâbirini kullanmıştır.

² Tarafımızdan yazılan nota bk.

§ 107. Yukarda işaret ettiğimiz gibi, şimdiye kadar ancak ailesiyle yalnız yaşayan Temucin'in Tana boyunda birdenbire bir ordu ile peyda oluşu izahı güç bir meseledir. Herhalde Onghan (To'oril) vermiş olduğu sözü tutarak, Temucin'in babasına ait olan halktan bir kısmının geri getirilmesinde yardım etmiş olsa gerektir.

— To'oril'in küçük kardeşi, tibetçe *gambu* (sgam-po) "akıllı,, lākabını taşımaktadır ki, bu onun Tibet budizmine mensup olduğunu gösterebilir. Malûm olduğu üzere To'oril kendisi ve Kereyit halkının büyük bir kısmı hıristiyan olup nestoryan mezhebinden idir.

§ 109. Çadırın bacasından içeri girmek ve çadırı parçalamak tâbirleri baskını ifade eder.

— Yağmadan güdülen esas maksatlardan biri de, düşman erlerinin köle haline getirilmesidir.

— Çin atalar sözünün birinde, kuğu kuşu yemek isteyen kaplumbağalardan bahsedilmektedir.

— Çilger'in sözleri manzumdur.

§ 113. Aynen tercümesi : "Ben (onları) güçlü tanıya adadım, toprak anamıza (onları) götürdüm,, şeklinde olan bu cümleyi İnt.'e göre passiv şeklinde tercüme ettik. Burası YP de tercüme edilmemiştir.

§ 114. Su samuru kürkü mü ? *içidungcarhaş* sözünün manasını tesbit edemedik. İnt.'e göre herhalde ufak parçalardan dikilmiş bir kürk olmalıdır.

§ 117. Moğolca'da "boynuzlu kuzu,, diye yazılan ve İnt. de "erkek kuzu gibi,, diye tercüme edilen bu tâbirden maksat herhalde "alın benekli tay,, olmalıdır.

— Dostluk ittihadı, hediyeler alınmak ve verilmek suretiyle kuruluyor.

§ 118. YP ye dayanarak çalışmış olan Vladimirtsov Camuha'nın sözlerini şöyle naklediyor : "Dağ eteğinde yerleşirsek, atları tutanlar çadır kazanmış olurlar. Dere boyunda yerleşirsek, koyun ve kuzulara bakanlar, gıda kazanmış olurlar,,. Vladimirtsov "atları tutanlar'dan maksat zenginler ve diğerleri de fakirlerdir,, diyorsa da, moğolcada " biz edelim,, , " onlar etsinler,, şeklinde yazılmakla cümlenin mânası açık olarak anlaşılmaktadır.

§ 120. Hada'an-daldurhan daha sonra bir isim olarak karşımıza çıkacaktır¹.

§ 121. Moğolistan'ın dağlık yerlerinde, bugün de bu şekilde mandalar ve yak denilen Tibet öküzleriyle vadilere ağaç kütükleri çekildiği görülmektedir.

§ 122. *koko-na'ur* "mavi göl,, yukarda da geçti, bk. § 89.

— *hara-cirugen* "kara yürek,, yer adı olarak çok kullanılan bir tâbirdir.

§ 123. Burada yine edebî üslupta manzum parçalarla karşılaşyoruz.

— Bu seçimde Temucin, Moğol'ların kendi birlikleri dahilinde Han intihap edilmiş oluyor. *Çinggis*² sözü henüz açıklanamamıştır. Vladimirtsov bu sözün, "şaman rahipleri arasında kullanılan ışık tanrısı adı olması muhtemeldir,, diyor. Fakat bunun *çinceden gelmiş* olması daha kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. O zaman Çin'le irtibat henüz kuvvetli olmamakla beraber, Çin dili bozkırlara nüfuz etmiş bulunuyordu. Eski moğolca metinlerde bile *ong (w a n g)* "prens,, *taize* "veli-aht,, gibi *çinceden gelen bazı unvanlara veya başka sözlere* rashiyoruz. Meselâ, hükümdar kendisi de muhafızlarına hitap ederken *çing setkillen* "sadık düşünceliler,, tâbirin kullanıyor ki, buradaki *çing* çince *ch' e n g* "sadık, doğru,, sözü ile aynı olabilir, bk. § 230. Bu suretle *Çinggis* lâkâbı da çince *ch e n g*

¹ Haenisch §120 de Hada'an ve Daldurhan sözlerini ayırıp iki isim olarak almıştır.

² Moğolcadan türkçeye geçen sözlerde -s > -z olduğundan (Vlad. Gr. § 217), bu sözün sonu türkçede -z şekline girmiş ve muhtelif Türk lehçelerinde *Çinggis*, *Çinggiz*, *Çingiz*, *Çengiz* veya *Cengiz* şekillerinde kullanılmaktadır. P. Pelliot (R. de l'Orient Chr., 1922-23, Nr. 1-2), Ramstedt (Mogolica, s. 23) ve Kotwicz (Roczn. Or. II, s. 278) bunu, türkçe ve moğolcada müşterek olarak kullanılan *tengiz*, *tinggiz*, *dinggiz*, *deniz*, *tenggis* yardımı ile açıklamışlardır. (Kırs.: O. Turan, *Çingiz adı hk.* Belleten (T.T.K.) 1941, No. 19, s. 267-276). Fakat L. Ligeti'nin bu tefsire karşı ileri sürdüğü itirazlar çok yerinde olsa gerektir (bk. Nyk. XLVIII, s. 338-341).

Moğol rivayetlerine göre Temucin doğarken, bir kuş gelip *çinggis*, *çinggis* sözlerine benzer sesler çıkararak ötmüş, iste bundan dolayı *Temucin'e Çinggis* unvanı verilmiştir (Kozin s. 69). Buna ve *Çinggis* unvanının tibetçe şekli olan *Çinggir* sözüne dayanarak Kozin, Kalmık destanı kahramanının adı olan *Cangar* sözünü de menşe bakımından *Çinggis* ile birleştirmektedir.

„düz, doğru,” sözünden -sonuna determinativ -s ekinin getirilmesi suretiyle- önce *cinggis* şeklinde teşekkül etmiş olabilir. Hakikaten bu çince söz, murabba yazılarla yazılmış olan eski moğolca metinlerde *cing* şeklinde de ifade olunmaktadır. Bu suretle *cinggis* veya *çinggis* “en doğru hükümdar,” tâbirinin, daha resmî bir unvan olmak üzere, sık sık raslanan *tus han* “meşru hükümdar,” unvanı yerine kabul edildiği düşünülebilir. Metinde umumiyetle *Çinggis-hahan* şeklinde raslanan bu tâbir için tercümede hep *han*¹ şekli kullanılmıştır.

§ 124. Burada ilk olarak memuriyetler taksim olunuyor. (Ok ve yaylı) kuburluk dahi bugünkü emir subaylarının kordonu gibi bir makam veya rütbenin işareti idi. *horçi* tesmiye edilen silâhşorlar, hükümdarın yanında bulunan kimselerdir. *horçi* sözü, bazan bir unvan olarak ta verilmektedir.

— Vladimirtsov’a göre *çerbi* idarî bir memur olup, bu söz bazan unvan olarak ta verilebiliyordu.

— “Arabaların dolu oluşu,” herhalde yüne işaret olsa gerektir.

— Metinde *tenggelik* yerine bizce malûm olmayan *tenggisge* sözü yazılı ise de, burasını “*dingil*,” diye çevirdik². Naka da hiç tereddütsüz bu manayı mermiştir. (*tenggisge*, İnt. ve YP. de tercüme edilmemiştir).

— *ulduçi* tabir edilen kılıç taşıyan kimseler de hükümdarın yanında bulunurlardı. Bunlar herhalde hamın şahsî muhafız polisi idiler.

— Uzak mesafe için kullanılan *ho’oçah* oku ve yakın mesafe için kullanılan *odora* oku, uzak ve yakın yerler için tahsis edilen postaları ifade eder.

IV

§ 128. “Kebet ile atın yelesi üzerinde,”³ tâbiri, düşman gözünden korunmak için “atın yelesinin sol tarafına yatarak,” gitmeyi ifade eder.

¹ Türkçe tercümede Haenisch’in usulünü değiştirerek *hahan*, *ha’an*, *han* sözlerini her yerde ayrı ayrı belli ettik.

² Bu husustaki notumuza bakılması.

³ NT.: *morino’an del de’ere helige-ber-igen*.

§ 129. Esir edilmiş olan birçok astllerin vahşice öldürülmesi, diğerlerinin Çinggis-han tarafına geçmesine sebep oluyor.

— “Baba,, lākabiyle maruf Munglik, Yesugai’in yakınlarından olup, onun ölümü esnasında hazır bulunarak son vasiyetini dinlediği halde, ölümünden sonra başka kabilelerle birleşerek dul kadından ayrılmıştı.

§ 132. Çinggis-han’ın adamlarıyla Curkin’ler arasında Onan boyundaki ziyafet esnasında vuku bulan kavgadan sonra, birdenbire çok mühim bir siyasî hâdiseden bahsedilmektedir ki, o da, Kin (veya Kitat) ordularının doğudaki isteplere girmesidir. (Tarihi bilinmiyorsa da, Naka bunun 1196 da olduğunu tahmin ediyor). Kin devletinin o zamanki nazırı, Wanyen Siang adı ile zikrediliyor. Bu halde Ongging tâbirini, hükümdar ailesini gösteren Wanyen soyadının moğollaşmış şekli olarak kabul edebiliriz. Bu takdirde çince wang king, moğolca *ongging* sözünün bir transkripsiyonu olabilir.

§ 134. Burada ca’uthuri, ça’uthuri (§ 179) şekillerinde ve başka elyazmalarla bâzı diğer eserlerde eksikli olarak ca’uhuri (Vladimirtsov da bu şekli takip ederek = *military commander* diye tercüme ediyor) diye yazılan bu sözü Naka, moğolca: ca’un “yüz,, ve huri “toplamak,, sözlerinden bir Kompositum şeklinde izah ederek “yüzbaşı,, diye çeviriyor. Fakat nominal hiçbir ek getirilmeden böyle bir terkinin yapılabilmesi biraz şüphelidir. Sonra, artık kuvvetli ve mühim bir kimseye bu gibi küçük bir unvanın verilmesi de mantikî değildir. Kuzey Çin hükümdarının, moğolca bir unvandan ziyade Curcen diline bürünmüş çince unvan vermesi akla daha yakındır. Çince chao-t’ao unvanının chao-t’ao shi „hudut muhafız komiseri,, şeklinde sık sık verilmiş olması ve bizim moğolca tâbirdeki ca’ut hecesinin de bu chao-ta’o dan gelmesi çok muhtemeldir. Bu chao-ta’o (caotao) tâbirinin yüksek bir makamı ifade ettiği nazarı itibara alırsa, bizim kompositumdaki huri sözünü bir nevi küçültme eki olarak mütalâa edebiliriz. Memurlar silsilesinde chao-t’ao shi dan bir derece aşağı makamın adı fu chao-t’ao sze “komiser muavini,, olup, buradaki çince fu-li tâbiri Curcen dilinde huri şekline girmiş olabilir. Fakat bu takdirde, çince de olduğu gibi bu sö-

zün mevzuumuz olan *ca'ut'*un başında gelmesi gerekirdi ki, bundan dolayı bizim izahımız da pek emin bir yol değildir. Fonetik bakımından bu söz, Kin (Curcen)ler için kullanılmış olan Caḫut (§ 281) tâbiri ile benzerlik gösteriyor.

— Kereyit hükümdarı To'oril bu hâdiseden sonra, çince *w a n g* "kırıl,, sözünden bozulmuş ve *ḫ a n* sözü ile birleşmiş olan *o n g ḫ a n* lâkabını taşımaktadır. Halbuki ona bu lâkabla daha önce de rastlamıştık.

§ 137. "Geniş kapıyı yükseltmek,, herhalde "kapıya asılan örtüyü kaldırmak,, mânasına gelmelidir.

§ 140. Buri-boko, "baş güreşçi, pehlivan,, demektir.

— Burası YP de şöyle tercüme edilmiştir: "Dizini arkasına dayadı, iki eliyle kollarından yakalayarak kuvvetle geriye doğru çekti ve onun bel kemiğini kırdı,,.

§ 141. Burada on iki hayvanlı takvime göre ilk olarak tarih kaydına raslıyoruz ki, hesap edilince 1201 senesini gösterir.

— Çinggis-ḫan'a karşı hareket herhalde çok daha evvel teşkilâtlandırılmıştır.

— Camuḫa, Çinggis-ḫan'ın "meşru hükümdar,, unvanına karşı Gur-ḫan "umum hükümdar,, unvanını taşımaktadır. Vladimirtsov, Çinggis-ḫan'ın zadeḡân ve Camuḫa'nın da halk kitlesi sınıfını temsil ettiğini iddia ediyor, bk. § 118. Vladimirtsov, Temucin'in gençlik arkadaşı olan bu Camuḫa'nın § 40 da adı geçen Camuḫa ile aynı olduğunu tahmin ediyorsa da, şecereye göre bunun, Bodonçar'ın neslinden beşinci, fakat Temucin'in ise altıncı batından olduğu anlaşılıyor, bk. §§ 40-50.

§ 144. *tulastan* "dört köşeli kalkanlar,, Bu söz ancak burada geçiyor, halbuki "yuvarlak kalkan,, mânasına gelen *ḫalḫa* tâbiri sık sık kullanılmaktadır.

§ 145. "Yaralardan kan emmek,, tâbiri birkaç yerde daha geçecektir. Bundan, zehirlenmiş ok kullanıldığı mânası çıkarılamaz. Bu gibi silâhlardan hiç bahsedilmemektedir.

— *esuk* "ekşimiş süttür,,¹; taze süte *sün* denir.

§ 146. Sorḫan-şıra'nın kızı Ḥada'an, Temucin'in gizlenmesi ve Tayç'i'ut'ların elinden kaçması esnasında yardımda bulunmuştu, bk. § 85.

¹ *esuk*, § 28 de de geçti. Haenisch orada «at sütü» ve Kozin de «kıymız» tâbirini kullanmıştı, notumuza bk.

§ 147. "Kara ve mavi taş,, tâbirleriyle çok sert olan çakıl taşları kastedilmektedir.

V

§ 148. Yalnız Tayçi'ut "kemiğinden,, (*yasun*) olanlar imha ediliyor. Buna göre "halk,, sözü, Tayçi'ut'ların soylarını, ilhak ettikleri bütün kabîlelerle tabi ve kölelerini de ifade etmelidir. Bâzan bir kabîlenin yok edilmişinden bahsedildiği halde, bu adla anılan halkın sonraları tekrar meydana çıktığı görülmektedir ki, bu gibi hallerde yukardaki misali göz önünde tutmak gerekir.

§ 149. Tâli zümreleri "Çıplak Ba'arin,, diye tesmiye edilen Ba'arin'ler, Tayçi'ut'lara tabi idiler. İnt. bu üç isim arasında fark gözetmeden hepsini de "kabîle,, diye çeviriyor.

— Tayçi'ut'ların reisi, komutanı (İnt'e göre "memuru,,) ve Temucin'in düşmanı olan Tarhutai-kiriltuh, Temucin'i esir almış olan gurubun başı idi, bk. § 81. Tarhutai-kiriltuh, bu esaretin Temucin için fenalık getirmediğini söyleyerek bundan kendisine kefalet hissesi koparmak istiyor. Fakat onun esas maksadı, düşmanlarını şaşırtmak olsa gerektir. Hükümdarın karakterlerinden biri de adalettir; takdir ederek mükâfatlandırmak ve ihaneti cezalandırmaktır.

§ 150. Sarı ırmağın büyük kavisinde bulunup, bugünkü Ordos mıntakasıyla daha sonraları Shensi ve Kansu tesmiye edilen vilâyetlerin ön batı kısmını ihtiva eden Haşin memleketi, ilk olarak 1211 de zaptedilmiştir. Raşideddin'e göre: Çinggis'in bu sıralarda doğan bir torunu Haşin diye adlandırılmış ise de, onun âni ölümü karşısında bu ismin kullanılması yasak edilmiş ve yerine Tang'ut sözü konmuştur.

§ 151. Naka'ya göre "üç şehir,, den maksat, Tang'ut, Ui'ur ve Harlu'ut devletlerinin şehirleridir. Kara Kitan'lar yukarıda zikredilmişti: bunlar Kuzey Çin'de yüz yıl kadar hâkimiyet sürdükten sonra, 1123 te, sonraları Kin devleti ismi altında tanılan Curcen'ler tarafından tardedilmiş ve doğuya göç ederek Tarım ovasında büyük bir devlet kurmuşlardı.

— Ui'ut (Pl. < Ui'ur) = Uygurlar.

§ 152. Sarta'ul, Sartağ ve Sartağçin, Ortaasya müslümanlarına verilen isimdir.

—, U

§ 153. Burada bahsedilen ordu emri, Çinggis-han'ın meşhur *Casah* (yasa, kanun) larına ait olup, herhalde ilk olarak burada zikredilmektedir.

§ 154. "Dingilbaş çivisine müsavi kılmak,, esir edilen düşmanların imhasında kullanılan bir usuldür: Esirler sıra ile arabanın tekerleği yanından geçiriliyor, boyları dingilbaş çivisinden yüksek olanların derhal kafası kesiliyor, küçükler de köle oluyor.

— Çadırların içerisinde askerî ve siyasi konuşma cereyan ederken, dışarıda da mahkeme duruşması yapılıyor.

§ 156. Yesui-hatun birdenbire içini çekmiş, yani kaçak dolaşan kocasını görünce birdenbire ürpermiştir.

§ 161. Onlar artık Onghan'la Camuğa'nın himayesiyle mükellef olmadıklarını göstermek istiyorlar.

— Onghan, koruyucu ruhları zikrederek yemin ediyor, (krş. § 177).

§ 164. "Yükseklere çıkmak,, tan maksat, "ölmek,, demektir, krş. § 268. Nestoryan mezhebinden bir hıristiyan olan Onghan'ın bu sözlerini herhalde "semaya yükselmek,, şeklinde anlamak icabeder.

— "Kayalara çıkmak,, tâbiri, cesedin "gömülmesini,, ifade etse gerektir, (bk. §§ 175; 201).

§ 165. Kapı dibi (köşesi) hizmetçilerin yeridir; şeref mevkii, kapının karşısında bulunur.

§ 166. "En küçük,, mânasına gelen *nilha* lâkabı, burada herhalde tahkir makamında "nazlı,, yerinde kullanılmış olsa gerektir.

— Ebugecin'lerden olan (Narin-) To'oril, Kereyit hükümdarı To'oril Onghan ile karıştırılmamalıdır.

§ 167. Onghan, "baha - oğul,, ittifakını düşünerek Temucin'den "oğlum,, diye bahsediyor.

— "Siz bilirsiniz,,den maksat: "Karar ve mesuliyet size aittir,, demektir ve muvafakati ifade eder.

VI

§ 170. Hükümdarın seçme kotasını teşkil eden Uru'ut ve Manghut soyları, Naçin-ba'atur'un oğulları olan Uru'udai ve Manghutai'yın neslinden gelmektedir. Uru'udai ve Manghutai

sözleri de yine ikinci derecede bir teşekkür olup "Uru'ut ve Manghut kabilesinden olan kimse,, anlamına gelir, krş. § 46.

— Cirgin, hususî bir kıtanın adı olup, muhtelif halk adları ile bir arada zikredilmektedir.

§ 173. Emilmek suretiyle yaranın kapanmasına mâni olunmaktadır.

§ 174. Uçumah, bir nevi ok olup, YP de "çivi,, diye çevrilmiştir.

— "Kızdırmak,, daha doğrusu "sokmak,, askerî bir tâbir olup, "savaşa davet etmek,, yerinde kullanılır.

— Açışşirun: "Mangholların yedek atları yok ve beraberlerinde çadır da taşımazlar,, diye onları tahkir ediyor.

§ 175. Burada, ordunun hakikî kuvveti hakkında ilk malûmata raslıyoruz ki, doğru olduğu kanaatını uyandırıyor. "Onbinlik,, lerden yukarda de bahsedilmişse de, bunlar herhalde ancak teşkilât olarak zikredilmiştir. Bu gibi "onbinlik,, lerin ancak bir kısmı muharip olarak kullanılıyordu.

— Cesedin yüksek yere defnedilmesi hususî bir hürmeti ifade eder ve eserde pek az zikredilmektedir, krş. § 164 ve § 201.

§ 176. Dei-seçen'in § 64 deki sözlerine bk.

§ 177. Krş. § 164.

— Çinggis-han'ın Onghan'a hitabederken kullandığı cümleler iyi anlaşılıyor. Belki o, "yetecek kadar kuvvetli ve iyi olamadı ise, daha fazla şeyi olmadığını ve iyi adamlar bulamadığını,, söylemek istemiştir. YP de şöyle deniliyor: "Ben az isem de çok gibiyim, kötü isem de iyi gibiyim,,. Daha aşağıda zikredilen araba oku misaline istinaden şu mânayı çıkarmak mümkün olur: "Esasında kıymetim küçüktür, fakat arabanın ikinci oku gibi, arkadaşlığımın büyük değeri vardır,,.

— "Dışarıdan olanlar,, = Yabancılar.

§ 179. Altan ve Huçar için krş. §§ 51; 122; 123.

— Çinggis-han, burada kendisi için Kin hükümdarı tarafından verilen unvanı kullanmıştır, krş. § 134.

— Üç nehirden maksat, Burhan-ğaldun'dan çıkan Keluren, Tula ve Onan nehirleridir.

§ 180. To'oril, § 166 da zikredilen Yegai (Cegai)-honglahor'un oğlu olup, Camuğa'nın adamlarındandır.

§ 181. “Elbise ile doğmuş çocuk,, = besleme çocuk, “çiplak doğmuş çocuk,, = öz çocuktur.

— “Müslüman koyunu kuyruğunun peşinde dolaşıyor,, tâbiri tahkir makamında kullanılmış olsa gerektir. Fakat mânası açık anlaşılmıyor. YP deki notta “sağmak için koyunların arkasından yaklaşıldığı,, söylenmekte ve: “bununla mukayese edilerek, yukardaki sözler de Çinggis-han’ın desise, hile ve entrikasına işaret etmelidir,, denmektedir.

— Arhai, Çinggis-han’ın kardeşi Hâsar ile karıştırılmamalıdır.

§ 183. Hâsar’ın Onghan’a yolladığı bu sözler, Çinggis-han’ın bir hilesinden ibarettir.

— “Han-babam,, tabiriyle Onghan kastedilmiştir.

§ 185. Savaşta aldığı bir yaranın açılması neticesinde, bir av esnasında ölen (§ 175) Manghut’ların reisi Hüyildar, Çinggis-han’a ilk olarak, Uru’ut’ların başbuğu Curçedai’dan daha önce, sadakat yemini etmişti, (§ 171).

VII

§ 186. Tabii olan halkların kendi başlarına birer gurup halinde bırakılmaları bir lûtuftur.

— “Arabanın ikinci oku,, tâbiri, değerli ve lüzumlu arkadaşlık misali için sık sık kullanılmaktadır.

§ 187. darhan “serbest, vergiden kurtulan,, mânasına gelmektedir.¹

— Av ve savaş ganimetleri taksim edilmekte, büyük ve hususî bir kısmı da hükümdara sunulmaktadır.

— “Düşman erinin elbise ve silâhını ele geçirmek,, şerefli bir unvandır.

— Harbin esas ganimetini, köle olarak taksim edilen halk teşkil etmektedir.

§ 188. Bu kısım P. Pelliot tarafından da çevrilmiştir, (*Journal Asiatique*, ser. XI, T. XV, 1920, p. 180: “à propos des Comans,,). Tercümemiz onunkinden biraz ayrılmaktadır.

— Kadının sözleri manzum olup, kelime kelime çevrildikte:

¹ Bu husustaki notumuza bk., § 51.

şöyle bir mâna ifade eder: "Altınlı (elbiseler)¹ giyerken, tatlı (yemeklerden)¹ yerken, Kokoçum! diyordu,,. Acaba bu cümlede fail kimdir? P. Pelliot: "(ton prince, qui) t'a vêtü de (vêtements) d'or, qui t'a nourri de (mets) savoureux,, şeklinde tercüme ederek "Kokoçum,, sözünü kadının ağzından söylenmiş sayıyorsa da, böyle bir tefsir metne göre mümkün görülmemektedir. Bunlar yalnız Bey tarafından söylenmiş olabilir. Kelime kelime tefsir edilerek öne bir Verbum Simplex konursa, fail olarak Kokoçu'yu almak gerekecektir. YP kısaltarak şöyle çeviriyor: "O sana giymek için güzel elbiseler, yemek için de güzel yemekler vermiştir,,.

— Çol, susuz bir mıntakadır, bk. § 279.

§ 189. "Gelin âyini,,nin nevi hakkında izahat verilmemiştir.

— Köpek havlaması felâkete işaretir.

— Maruf atalar sözü şöyle der: "Gökte ancak bir güneş olduğu gibi, yer yüzünde de ancak bir Han barınabilir,,².

— Muhtelif halkların kendilerine has kokılarından sık sık bahsedilmektedir, krş. § 55. Demek Kereyit'ler Manghol'ları pis sayıyorlardı.

§ 190. Moğollar, atların beslenmiş olduğu yaz veya güz mevsiminde harbederlerdi. Şiddetli soğuk ve kalın kar yüzünden hayvanlar kışın zayıf düşer ve ilk baharda işe yaramaz bir durumda bulunurdu.

§ 191. Ordunun sayımından daha iki yerde bahsedilecektir: bk. § 175 ve aşağıda § 265 (Tang'ut'lara karşı yapılan seferden önce). Burada sayı verilmemiş, fakat en yüksek birlik henüz binlikten ibarettir.

§ 192. Burada bir fıkra *Casah*'tan alınmıştır.

— Bugün bozkırlarda atlar ya köstekle ayaklarından, veya yular sapı ile ufki çekilen organlara bağlanmaktadır.

§ 193. Yazın birinci ayının on altısı, yani yazın ilk bedir günü, büyük bir bayramdır, krş. § 81.

— Muharebeden önce, belki de süt veya şarap serpmek suretiyle yapılan tuğ âyini yukarıda da bir defa geçti, § 106.

— Ateşlerin etrafına ve hattâ otların üzerine yerleştirilen kuklaların muharebe hilesi olarak kullanıldığını, Plano Carpi-

¹ Bu iki söz tarafımızdan ilâve edilmiştir.

² Bu husustaki notumuza bk.

ni (s. 124, Nr. 4) ve Raşideddin'e dayanarak d'Ohsson da zikrediyor.

§ 194. Naiman'ların prensi, Guçuluk ismi ile maruftur.

— "Köpeklerin, çekilirken vakit vakit geri dönerek takibedenleri ısırması,, taktik bir tâbirdir.

— Atlar karınlarını içeri çekiyorlar, yani kendi yağlarıyla besleniyorlar¹.

— Tayang bu sözlerle tahkir ediliyor, mecazî olarak her zaman evde oturduğundan ve uzak mesafeye gidemediğinden bahsediliyor.

§ 195. "Sık çayırılık,, "deniz,, ve "burgu,, Moğol ordusunun hareket ve muharebe nizamı tâbirlerindedir.

— Değişmek için hazır bulundurulmuş yedek atlar, hususî bir kıta teşkil ediyordu.

— Çinggis'in savaşçıları, edebî ifadelerle manzum olarak tasvir edilmiştir.

— Bizce meçhul olan *anġu*'a ve *keibur* sözleri, bir nevi oku ifade ederler.

— *gurelgu*, bir nevi büyük yılandır.

§ 197. Naya'a ilk defa § 149 da, Çinggis-han'a tabî olurken zikredilmişti.

VIII

§ 198. Sonraları hükümdar olan Ogodai, burada bile Han unvanıyla zikrediliyor.

— Bütün yazma nushalarda Arai diye geçen bu sözü P. Pelliot "Alai dağı,, ile bir sayarak "Alai,, diye okumaktadır².

— "Esas memleket,, Tula boyundaki ordugâh olabilir. Orada askerler değil de yalnız hizmet gören adamlar bulunuyordu.

§ 199. "Demir arabalı Sube'etai,, - onun adı öyle idi - Tarġutai gibi (§149) cüsseli olduğundan, herhalde at için ağır geliyordu.

— Sürek avları tahdit edilmiş olup, kıtaların arzusuna bırakılmıyordu. Moğollar, sonraları Çin'de de av için muayyen zaman ayırmışlardır.

¹ Bu husustaki notumuza bk.

² Bk.: T'oung Pao, vol. XXXI, 1934, s. 159, satır 10 ve Haenisch NT, s. 116 notlar.

— Sube'etai'ya verilen emir manzumdur.

— Atların korunması için, hareket esnasında süvarilerin kendi başlarına avlanmalarına müsaade edilmiyor. “(Hayvanın) ağzı serbestte kalsın, tâbiri İnt'de: “Hayvanın ağzı zorlanmasın,, YP de: “Tazyik halkası takılmasın,, diye çevrilmiştir. Bu şey herhalde binek takımının bir parçası olup, dört nala koşarken kantarma gibi hayvanın ağzını zorlamak için kullanılmış olsa gerektir. Bu söz ıstılah lügatlerinde mevcut olmadığı gibi şekli de gösterilmemiştir.

— “Sabit kanun,, anlamına gelen casah ile “hükümdarın emirleri,, yerini tutan carlih birbirinden tefrik edilmektedir.

§ 200. Tanglu (Tangnu Ola) dağları, Uriangh'ai mntakasını Moğolistan'dan ayıran hudut silsilesidir.

— Manzum olarak yazılan atalar sözü ile kastedilen mâna şudur: “Leş ve sıçanlarla beslenen karganın bir ördeği yakalaması ne kadar kötü ise, benim hareketim de buna benzer,,¹.

§ 201. Krş. § 117: Onlar dost iken başkalarından uzakta, beraber uyuyorlardı.

— Camuha kendisini asil olarak vasıflandırıyor da, Vladimirtsov onu âdi halk tabakasının mümessili saymaktadır.

— 37 atın ayrıca zikredilmesi şayanı dikkattir.

— Aynı zamana ait Çin seyahatnamelerine göre, fala bakmak için kızdırılmış koyun kemikleri kullanılıyordu.

— İdam için faldan müsbet cevap alınmadığından, Çinggis-han başka bir sebep bulmak mecburiyetindedir. O bundan önce Taiçi'ut'lara karşı intikam seferi tertip edilirken de, “kendisini korkutmuş olmalarını,, sebep olarak göstermişti.

§ 202. “Keçe çadırlarda oturan halklar,, tâbiri ile, bozkırlardaki bütün göçebe kabîleler kastedilmiştir.

— Burada Temucin, hakikî step hükümdarı olarak ilân edilmektedir ki, bu vaka 1206 bars yılına raslar. Bundan önce o

¹ Haenisch burada Camuha'yı «karga» yerine koyarak «Han» sözü ile Çinggis-han'ı kastediyor (tercümeye bk.). Burada hakikaten iki benzetme var ipe de, her ikisinin de «Camuha ile arkadaşları arasında geçen vakaya ait» olarak tefair edilmesi daha uygun geliyor, yani kargadan maksat Camuha'nın arkadaşları ve «Han» da Camuha'nın kendisi olmalıdır,

(§ 123) ancak asıl sınıfın bir gurubu tarafından, Moğolların yalnız bir kısmının reisliğine getirilmişti. Fakat tâbirler her iki halde de aynıdır.

— Dokuz mukaddes sayıdır; hediyeler dokuz parçalı olduğu gibi, hükümdarın lûtfuna mazhar olanlar da dokuz defa cezadan affedilmektedir.

— Çince k u o - w a n g unvanı, burada moğolca telâffuzu ile *go-ong* şeklinde Moğol hükümdarı tarafından verilmektedir. Calayir'li Gu'un-uva'nın oğlu olan Muhalı, ilk tabii olanlardan biri idi.

— Artık Manghol adı bütün step halkları için kullanılmaktadır, "Moğol," halkının mevcudiyeti de bu vaka ile başlar.

— 95 binlik, herhalde harp esnasında bin asker çıkarılması şartıyla ancak şeklen kurulmuş olsa gerektir. Metin açık anlaşılmıyor: Burada 95 değil de ancak 90 isim zikredilmektedir¹.

— Orman hakları için aşağıya bk.: §§ 207, 239.

§ 203. "Tahta kapılı adamlar," çadırlarında kapı yerine perde değil de, ağaçtan yapılmış çerçeve kullanan kabilelere mensup kimseler demektir.

— Şiğihutuğu aynı zamanda hem hâkim, hem mahkeme reisi oluyor ve kanunnameleri yazmakla da vazifeleniriliyor ki, bunlardan bir kısmı çince eserlerle bize kadar gelmiştir (Yüan tien-chang, bk. Rachnevskiy, *Un code des Yuan...*). Sonraları batı seferi esnasında Calalding-soltan ile Han-melik tarafından (§ 257) ağır surette yenilen Şiğihutuğu, doğruluğu ile meşhur olduğundan (§ 252), halkın taksimi işi ile de vazifelenirilmişti.

— Eserde ancak iki yerde yazı işinden bahsediliyor ki, biri burada "mavi kitap," münasebetiyle ve diğeri de en son § da geçmektedir. "Mavi kitap," ak kâğıtlı ve mavi (Uygurca) yazılı bir defterdir. Vladimirtsov (s. 73), Palladius tarafından çevrilen YP ye dayanarak "kara tahta," (black tablet) diye tercüme ediyorsa da, bu doğru değildir. Bu tâbir çinceye *ts^c-ing-t^s-êh* diye çevrilmiştir; birinci söz "kara," veya "mavi," rengi ifade eder, esasında "birbirine eklenmiş hint kamışı veya tahta," anlamına gelen ikinci söz bâzan "defter," mânâ-

¹ Notumuza bk. Haenişch «90 isim» diyorsa da, bu bir yanlışlık eseri olsa gerektir; çünkü ismen zikredilen Binbaşlılar ancak 89 dur.

sında da kullanılmaktadır. - Moğolca metinde gayet sarih olarak *koko debter* = "mavi defter veya kitap,, denilmektedir.

§ 204. Munglik - eçiğ'e'nin sadakati, sonraları ağır bir imtihan geçirecektir, bk. § 245.

§ 205. Krş. § 90 ff. Burada ilk olarak üç tümen komutanı tayin ediliyor ki, bunlar aynı zamanda batı, doğu ve güneyin valileri idiler.

§ 207. Krş. § 121.

§ 208. Krş. 171.

— Uçumağ oku için krş. § 174.

— "Tanrı kapıyı açmış ve dizginleri elimize bırakmıştı,, , yani hükümdarlık yolu açılmıştı.

— Moğollarda aşçı büyük rol oynar.

IX

§ 209. Buradaki ifadeler, güreşçilerin dilinden alınmıştır.

— "Savaşmak, kızdırmak,,¹ sözü askerî bir komut olup, düşmanı savaşa davet eder, krş. § 147. Dört kimseye hitap eden bu nutkun mânası şudur: "En şiddetli mukavemetler karşısında dahi yolunuza devam ettiniz!,, .

§ 210. Hunan, Yühunan (§ 190) ile aynıdır. Çehrenin değişmesi, iki yüzlülüğe ve aldatmağa delâlet eder.

§ 211. Carçi'udai, Carçi'ut kabilesinden olan bir adam demektir; krş. § 97.

§ 212. Çerbi unvanı için bk. § 124.

§ 213. tohura'ut "balıkçıl kuşları,, , tarhut "şişmanlar,, Bişi'ut'larla Baya'ut'ların iltihakından yukarda bahsedilmişti, bk. § 120.

— YP şöyle diyor: "Siz ikiniz yemeği sağa ve sola müsavi surette dağıtmakla kalbimi teskin ettiniz, boğazım da kuru kalmadı,, (sizleri tekdir etmek istemez).

— Büyük şarap fıçası Han'ın çadırında bulunuyor, § 245.

— "Yüzünüzü kuzeye çevirerek,, , yani "hükümdarın karşısına geçerek,, demektir, çünkü, Çinli seyyahların bildirdiğine göre, Han'ın çadırı güneye bakardı.

§ 214. Krş. § 138. İlk cümleler yine manzumdur. Bu § ın

¹ NT.: *hal.* Bu söz için yazılan notumuza bk.

bir kısmı Mostaert tarafından tercüme edilmiştir ¹.

§ 216. Vladimirtsov'a göre ² *beki*, şamanların baş rahibi olup, sefer için uygun olacak ay ve yılları tesbit ederdi.

§ 217. Hüyildar için krş. §§ 171; 175; 185.

§ 218. Bu isim yukarda, Dalan-balcut savaşı esnasında Çağa'an-uva şeklinde geçmişti ³.

— Buradaki To'oril yine Narin-to'oril olup, Onghan ile alâkası yoktur.

§ 219. Temucin'in esaretten kaçıışı için krş. §§ 81-87.

— *darhan*, vergiden muaf olan kimsedir.

— Çilao'un ile Çimbai, rütbe sırasını atlayarak doğrudan doğruya hükümdara müracaat etmek hakkını da elde ediyorlar.

— Yukarda işaret edildiği gibi *horçin* "okçu,"lar, hükümdarın emir subayı meşabesinde idiler.

— Hükümdarın bardağından içmek hususî bir lütuftur.

§ 220. Burada Şirgotu olarak yazılan isim, § 149 da Şirgu'etu diye geçmişti.

— Burada gerek askerî ve gerek mülki idare bakımından en yüksek makam ve salâhiyetler tesbit edilmektedir ki, bunlar da batı, doğu ve merkez idareleridir, krş. § 205.

§§ 222-223. Bir çobanla bir marangozun binbaşılığa tâyini şayanı dikkattir.

§ 224. Burada Çinggis-han'ın ilk hakikî emirlerinden biri ile karşılaşıyoruz.

— "Gece muhafızları,, *kebte'ul* (Pl. *kebte'ut*, yani "yatanlar,,), "gündüz muhafızları,, *turhah* (Pl. *turha'ut*) adını almakta ve hepsine birden *keşikten* "şahsî muhafızlar,, denmektedir. Bunlar *kesek*, yani nöbet kıtalarına ayrılmaktadır.

— Asıl olmayan âdi halka *haraçus* denmektedir.

§§ 227-229. Nöbet hakkındaki bu emirler, ilerde Ogodai tarafından bir daha tekrar edilecektir, § 278.

X

§ 230. Hitabe, manzum olup, birçok tâbirleri ihtiva etmektedir.

— Demek, nöbetçilerin oklukları sarayın önünde asılı veya dayalı bulunuyordu.

¹ Asia Major, IV.

² Krş. Vlad. İqt. §§ 49-50.

³ Krş. § 120.

§ 231. Muhafız - gözdeleler, ölen hükümdarın kudsiyetini devam ettirmek suretiyle miras olarak devrediliyor.

§ 832. Burada çerbi sözü saray hatunları için kullanılmıştır ki, bunlardan Çin seyyahları da bahsederek.

— Âdi çadırlar bugün dahi sökülme suretiyle öküz arabalarında taşındığı halde, (keçesi, kızakları ve iskeleti toplanmak suretiyle), saray çadırı, olduğu gibi bir araba üzerine yüklenirdi. Bunun için hususî talim terbiye görmüş bir kıta ile manivelâ tertibatına da ihtiyaç vardı. Bu gibi çadırlar Çin seyyahları ile hristiyan papazlar tarafında da tasvir edilmiş, fakat çadırın indirip bindirilmesi hususunda malûmat verilmiştir.

— Bayrak ve davulun altında muhafızların mızrakları yerleştiriliyordu.

§ 234. Dadaî'nin emrine verilen adamlar, sarayın gerisinde, yani yakılan gübre başında oturacaklardır.

§ 235. Naiman'ların memleketiyle Çui (Sartah) nehri arasında oturan Harluh (Karluğ) lar, Kara Kitan'lara tabi idiler.

§ 238. Uygurlar da aynı şekilde Kara Kitan'lara tabi idiler.

§ 239. Tavşan yılı 1207 ye raslar.

— Orman halkı olan Oirat ve Kırgızlar, Yenisey nehrinin yukarı tarafında oturuyorlardı.

§ 240. Hori Tumat, yani "yirmi tümen (on bin), halkı, her halde Baykal gölü civarında oturuyordu. Ormanlardan geçmek, zafere alışkın Moğol ordusuna bile endişe veriyordu. dohşin "gaddar," unvanını şüphesiz ki boşuna taşımayan yeni komutan, bu sefer için sıkı disiplinle en şiddetli cezalara müraعات etmek ve teknik vasıtalarla ormanda gizli bir yol açtırmak zorunda kalmıştı. İzini takip ettikleri esrarengiz kızıl mandadan başka yerde bahsedilmemektedir. Vladimirtsov bu enteresan seferi hiç zikretmiyor.

§ 241. Karşılık ve intikam yerinde icra edilen idam için tek misal de işte budur.

§ 242. Yeni ele geçirilen halklar da köle olarak tahsis ediliyor.

— Daritai (Da'aritai), Çinggis-han'ın amcasıdır, krş. § 50 v. b.

— “Ordugâhın dumanını dağıtmak,, tan maksat, ağır dumanı dağıtır gibi aile içerisindeki güçlükleri bertaraf etmek demektir¹.

§ 243. Ça'adai için krş. § 254.

§ 244. Munglik (§§ 68) in babası Çarağa, bir zamanlar Yesugai'yın dul karısından ayrılan kabileleri toplamak istemişti (§ 72; § 73). Fakat neticede Munglik de ayrılıp gitmiş ve ancak Dalan-balcut savaşından sonra Çinggis-han ile birleşmişti (§ 130). O zamandan beri eciğe “baba,, lâkabını taşımaktadır. Onun sadakati bir çok defalar tecrübe ve takdir edilmişti. (§§ 168; 204).

— Kokoçu adını taşıyan binbaşı ile (§ 202) Sanggum'un sevisinden ayırt edilmesi icabeden buradaki Kokoçu, tanınmış bir şamandır. teb hecesi ile şiddetlendirilen tebtenggeri lâkabı, “en yüksek sema, en yüksek tanrı,, anlamına gelir.

— Semanın emirlerini bildiren carliş-han “âmir hükümdar,,², Hermes, Merkur veya Çinli'lerin tsa o - wang'ı gibi bir şey olmalıdır.

— Vladimirtsov (s. 83): “Evvelâ Temucin, sonra da Hâsar hüküm sürecektir,, şeklinde naklediyor. Şapka ile kemeri çıkartılması, rütbenin geri alındığını gösterir.

— Elbisesinin uzun kolları, uclarından arkada bağlanmaktadır.

— Anneleri, Bekter'in katlini hatırlayarak (§ 77) o zamanki sözlerini tekrar etmektedir (§ 78).

— Calair'lı Cebke, binbaşılardan biri olup, Hâsar'ın emrine verilmişti (§§ 137; 202; 243).

— Ancak “anne,, diye bahsedilen Ho'elun burada son defa zikrediliyor. Herhalde bu vakadan az sonra ölmüş olsa gerektir.

§ 245. yesun keleten “dokuz lisan üzerine mensup halklar,, tâbiri, yeni itaat altına alınan kabileleri gösterse gerektir. “Dokuz,, tipik bir rakamdır. Bununla beraber, kele, keletai (Sing; krş. keleten), “dil, lisan,, veya “dil ile, lisan ile,, tâbiri YS (III, XXII, CXXII, CXX) da kabile adı olarak ta kullanılmak-

¹ Notumuza bk.

² Notumuza bk.

tadır. Ne Naka ve ne de Vladimirtsov bu sözü izaha çalışmamışlardır.

— Elçi ile haber göndermek tahkir sayılıyor. YP de açık olarak şöyle tercüme edilmiştir: “Elçi vasıtasıyla adamlarını geri istemiye nasıl cesaret ettin!”,.

— Atın alınmasıyla süvarinin yaya geri gönderilmesi bir tahkir olduğu gibi, birinin arkasında diz çökmek te hicaptır.

— “Âdi arkadaş,, yani kritik anlarda kendisine itimat edilmeyen arkadaş demektir. (Krs. § 170).

— Şamanın öldürülmesi esnasında muhafızları yanında olmadığından, Çinggis-han'ın hayatı tehlikeye düşmüştü. Derhal harekete karar vermesi de tehlikenin devamına işaret sayılabilir, çünkü halk arasında şamanın taraftarları çoktu.

§ 246. Teb, ismin kısaltılmış şeklidir.

— Eserde tabiat üstü hâdiseler ancak iki yerde geçmektedir: Biri Alan-ho'a vakası (§ 21) ve diğeri de Tebtenggeri'ye ait hâdisedir. Metinde aynen: “O, vücudu ile birlikte çıktı,, denmektedir.

XI

§ 247. Şimdi, bozkırların katî olarak itaat altına alınmasından sonra, 1211 yılında, doğudaki büyük kültür devletlerine karşı harekete geçiliyor,

— “Kitat halkı,, ından maksat, kuzey Çin'deki Kin devletidir. (Krs. § 53).

— *Fu-ceo* (Fu-chou) herhalde Kalgan'ın dışında, bugünkü Sünit Moğollarının memleketinde bir yer idi (?).

— Süan-dei fu, Kalgan — Nan-k'ou yolu üzerinde bulunan Süan-hua fu'dur. Diğer adı ile Kü-yung kuan tesmiye edilen Çabçiyal, dahili set ile Nan-k'ou civarındaki geçittir.

— Cuin'lerden yukarda bahsedilmişti (§ 53).

— Moğolca *şira-dektur* “sarı duvar,, yer adı olarak çince Lung-hu tai “Kaplan ve ejder taraçası,, için kullanılmıştır. Bu yer Nan-k'ou geçidi yakınlarındadır.

— Kin devletinin “Orta başkendi,, olan Cung-du, (sonraları Da-du), Moğollar tarafından “Büyük başkent,, olarak kullanılan Yen-p'ing (Peking) dir.

— Hareket Shan-tung'a kadar uzamıştır.

§ 248. Kin hükümdarının sulh teklifi ancak 1214 te vuku bulmuştur. Hükümdar Süan-tsung idi. Ona, Moğollarla müzakereye girişmeyi teklif eden, iklime dayanamadıklarını ve sonra tekrar tardedilebileceklerini söyleyen adam da Kao k'ı idi. Eserde yine Ongging, yani Wan-yen'in ismi zikrediliyorsa da bu bir hatadır.

— Moğol orduları her iklimde savaşmışlardır: En soğuk kuzey mıntkasında nasıl muvaffak olmuşlarsa, tropik memleketlerde, Burma ve Sunda adalarında da aynı şekilde harbetmişlerdir. Fakat güneyde hastalıktan çok kayıp vermişlerdir. Sonra Çin'de kurulan daimî garnizon onları uyuşturmuştur.

— Gungcu bir ad olmayıp, çince Kung-chou için kullanılmış ve mânası da "prens", tir.

— Çin tarihlerine göre 500 erkek ve kız çocuk, 3 bin at ve başka kıymetli şeyler teslim edilmiştir.

§ 249. Haşin veya Tangut'lar, (krş. § 150), Çinggis-han tarafından imha edildikten sonra hemen hemen izi kaybolan en enteresan halklarından biridir. (Bunların tarihine gelince :) Tan-hiang adında bir Tibet halkı, Hia-chou başkent olmak üzere 8. yüzyılda Sarı ırmak kavsine yerleşmişti. Prensleri, gösterdiği silâh arkadaşlığından dolayı Çindeki Tung sülâlesinden "Li", soyadı ile "Hia," dükü unvanını almıştı. Sonraları bu devletin beylerinden biri istiklâlini ilân etmiş ve bu Tibet devleti, çince Si Hia, tibetçe Minyak namı altında iki yüz yıl kadar kuvvetli bir varlık olarak hüküm sürmüştür. Moğollar önce onları Haşin ve sonra da, yukarda zikredilen sebepten ötürü Tang'ut (Tangut'lar) diye tesmiye etmişlerdir. Sonraları Tangut adı orta zaman seyyahları tarafından Avrupa'ya götürülmüş ve Çin'de olduğu gibi Avrupa'da da esas Tibetliler için bile kullanılmıştır. Bu devlet, herhalde bir kilise hükümetiyle idare ediliyordu. Dinleri Budizm idi. Çünkü hükümdarları Burhan veya İluhu Burhan adını taşımaktadır ki, bu tâbirler Lamaizmda Buda için kullanılıyordu. Hükümdar, hediye olarak altın Buda heykelleri de takdim etmiştir. Hükümdarın komutanı Aşagambu adını taşımaktadır ki, bu da tibetçe sgan-po "akıllı," sözünden gelebilir. Bu sözü, meşhur Tibet hükümdarlarından birinin adı olan Srong-btsan sgan-po cümlelerinde de görmek mümkündür. (Bunun için krş. : Cağa-gambu). Fakat yazılarının tibetçe

değil de, çince asıldan gelmiş olması, bunların Çin kültür tesiri altında bulduklarını gösterir. Bu yazı henüz tatmin edici bir şekilde izah edilmiş değildir. Elimize geçen matbu eserlerin hemen hemen hepsi de Budizma aittir. Rus müdekkiki Kozlov tarafından Hara Hoto'dan getirilen malzeme, maalesef henüz işlenmemiştir. Çin tarihlerinden öğrenildiğine göre, bu devlet Uygur, Kitan ve Çinlilere karşı yaptığı harpleriyle askeri cihetten, Çin'deki T'ang, Sung, Liao ve Kin sülâleleriyle devam ettirdiği münasebetlerle de siyasî ve iktisadî bakımdan büyük rol oynamıştır. Fakat esas memleketleriyle bu devletin kuruluşu hakkında, Çin kaynakları maalesef çok az malûmat vermektedir. Yazılı eserler, herhalde Moğol istilâsı esnasında halkı ile birlikte yok edilmiş olsa gerektir. Belki kum çölünde daha malzeme bulunur. Belki de hakkiyle araştırıldıktan sonra, bu husus için Tibet eserlerinden de malûmat elde etmek mümkün olur.

— Metinden anlaşıldığı gibi, memleketin hususiyetlerinden biri de devecilik idi. Deve yetiştirme, o zamana kadar Moğollarda büyük rol oynamamıştır.

§ 250. Burada anlatılanlar doğru değildir: Koyun yılında (1211) Kin devletinin itaat altına alınması hususunda bir kayıt olmadığı gibi, resmî tarihte Ahtai diye bir Kin hükümdarı da zikredilmiyor. Fakat bu isimde bir Kin nazırı vardı. Çin membaları, sulh teklifinin Moğollar tarafından reddedildiğini bildiriyor.

§ 251. Cao-gon, çince Chao-kuan, yani "Chao memuru," demektir. Chao soyadını taşıyan güney Sung devletinin hükümdarını Moğollar böyle tesmiye ederlerdi. Bundan maksat, 1195-1225 yıllarında Hang-chou'da hükümdarlık sürmüş olan Ning-tsung'dur.

— Tunggon, Sarı Irmağın kavisi içerisinde bulunan meşhur Tung-kuan geçididir. Bu geçit Çin devletine ait olup, batı vilâyetlerine ve Han nehrine yol açardı.

— Burada Kitan (Kin) ordusuna moğolca *hula'an degelen* "kızıl elbiseliler," (Naka: "kızıl şapkahılar,") adı takılmıştır ki, çinceye çevrilince *hung-i*, Curcen ve Mançu dilince *ful-giyan-kurume* olması icabederdi.

— Askerlerin "memleket," diye bağırması, çince (ne paha-

sına olursa olsun) “memleketi bırakmayınız,, tâbirinden alınmış olsa gerektir.

— Nan-ging, yani Kin sülâlesinin güney başkendi, sonraları Kai feng ismiyle tanılan Pien-liang şehridir. Hükümdar bu hareketiyle Sarı Irmağın üzerinden geri çekilmiş oluyor.

§ 252. Ho-si-wu, Peking (Cung-du) ile Tientsin arasında, daha sonraları meydana gelecek olan hükümdar kanalı boyunca mühim bir yerdir.

§ 253. Kin hükümdarının ziyareti vuku bulmamıştır. İmparator Süan-tsung, Pien-liang'a hareketinden biraz evvel (1214), Çinggis-han'a 500 hizmetkârı ile bir prenses göndermişti. Rehin olarak prensin gönderilmesi de ancak 1232 de, Pien-liang'ın muhasarası esnasında vuku bulmuştur.

— Kin prensinin moğolca *tenggeri* adını taşıması şayanı hayrettir.

— Pei-ging “kuzey başkendi,, bugünkü Peking olup, İnt. de: Ta-ning, YP de: Pei-p'ing ve tefsirde de: Ta-ting diye gösterilmiştir.

— Fu-hano, Kin sülâlesinin esas memleketi olan Curcen muntakasının reisidir.

— Burada Amur nehri için kullanılan *Ula* sözü, herhalde Mançu ve Curcen dillerinde “nehir,, yerini tutan bir tâbirden alınmış olsa gerektir, krş. Çince: Hei-lung-kiang, Mançu: Sahaliyan -ula.

— Na'u suyu, Sungari'ye dökülen Nonni nehri, ve Tao'ur suyu da, Bedune'nin yukarısında batıdan gelerek Nonni'ye dökülen nehir olsa gerektir. (Bk. Naka).

§ 254. “Altın dizgin,, hükümdarın kuvvet ve nüfuzunun timsalidir (krş. § 256).

— “Fakirler,, sözü ile kadınlar kendilerini kastediyorlar.

— Çinggis-han'ın eşi Borte, bir zamanlar Merkit'ler tarafından kaçırılarak Çilger adında birinin eline verilmiş ve ancak bir müddet sonra kurtarılmıştı (krş. §§ 101; 111). O vakadan sonra doğan Coçi kardeşleri tarafından kendilerine müsavi sayılmadığı halde, babası Çinggis-han oğulları arasında fark gözetmemiştir. Horl-tumat'lara karşı yapılan seferden sonra bu halkın taksimi esnasında da Coçi, hanın büyük oğlu olması sıfatıyla en büyük hisseyi almıştır (§ 242).

— Ça'adai'yın sertlik ve inatçılığı bundan evvel de zikredilmişti (§ 243).

— Devlet kuruluncaya kadar ebeveynin geçirdiği güçlükler tasvir edilmektedir (krş. 74).

— “Babanız, atı üzerinde kara başını kaldırdı,, ve “kara kanı ile kovaları doldurdu,, tâbirleriyle şöyle bir mâna kastedilmiş olsa gerektir: “O her zaman muharebe meydanında bulunmuş ve kovalarla kanını akıtmıştır,,. Naka bu cümleleri izah etmiyor.

— “Çocukların omuzlarından ve boyunlarından çekmek,, büyümeyi çabuklaştırmak için kullanılmak bir usul olsa gerektir. Naka burasını da izah etmemiştir. Bu iki tâbir hakkında YP de de hiç bir malûmat yoktur.

— Burada zikredilen *bugi* sözü, her üç yazma nushada müşterek ise de, İnt. ve YP de tercümesi verilmemiştir. N a k a da bunu anlamadığını söylüyor. Bu söz, *arilħahu* sözüne bağlı bir meful olsa gerektir; bir hecesi düşmüş olabilir. Bu takdirde *bugila* “diş eti,, veya *bugitoħ* “ayakkabı,, diye tamamlanabilirdi. Herhalde mânası açık anlaşılmıyor.

§ 255. Hükümdar, oğullarından sıra ile fikirlerini soruyor.

— “Ağızla öldürmek,, tâbiri tahkir için değil de, takdir yerinde kullanılmıştır: onun tehdit etmesi, öldürmek için kâfidir (krş. § 200). İmha ettiği düşmanların sayısı çoktur!

— “Büyük şapka,, hükümdarın baş giyimi olup onun haricî durum ve seremonisini temsil eder¹.

— Ogodai (veya Ogotai, Ugedei), Çinggis-ħan'ın üçüncü oğlu olup, sonra onun yerine geçmiştir.

— Altan ve Hıçar için krş. § 169.

— Ogodai'yın, neslinden gelecek adamların kabiliyetsiz olmasından korktuğunu söylemesi üzerine, Çinggis-ħan kardeşlerine hitap ederek, kendi nesillerinden birer adam ayırmalarını talep etmiş ve böylece intihap için uygun namzetlerin hazır bulundurulmasını sağlamak istemiştir. Hakikaten, sonraları Ogodai'yın değil de, en küçük oğlu Tolui'yun neslinden olanlar seçilmiştir.

¹ *bara'n'a yeke maħalai-yin tani'ulu'asu boluce ke'ebe. maħalai* sözü İnt. de p^ci - c h^c a n g diye çevrilmiştir ki, bu da «taç» anlamına gelmiyor, «meşinden (askerî) şapka» diye çevrilebilir.

§ 256. "Altın dizginleri tutmak," - "hükümeti sıkı bir surette idare etmek, otoritesini kullanmak demektir.

§ 257. Yedi yıl devam eden (1219-1225) büyük batı seferinden bu eserde ancak hulâsaten bahsolunmaktadır. Barthold ve Grousset bu hususta iyi malûmat vermişlerdir.

— Savaşın başlangıcında zikredilen geçidin, Pamir yaylasındaki Alai dağları olduğu tahmin ediliyorsa da, bu söz bütün nushalarda Arai diye yazılıdır, krş. § 198. Naka'ya göre bu, Rus Altay'larında bir geçit olmalıdır.

— Caladîng-soltan (=Celâl-üd-din), Türkistan, Afganistan, İran ve Harezmi hükümdarı Şah Alâüd-din Muhammed'in oğludur. Han-melik, Herat valisi Melik-han Emin El-mülk'tür. Vladimirtsov bu seferden bahsederken İran kaynaklarını takib ederek, bu eserdeki farkları nazarı itibara almıyor.

— Yer adları için eserin sonundaki listeye bk.

— Cebe, "silâh," demektir (§ 147).

§ 258. İki büyük kardeş arasındaki ihtilâfa binaen (bu ihtilâftan İran kaynakları da bahseder), komutanlık Ogoda'ya veriliyor.

§ 259. Hükümdar, küçük oğlu Tolui'yun sıhhati için endişe ediyor ve sıcak muntakada hastalanacağını düşünerek ordusunun başından ayırmak suretiyle yaylaya çağırıyor.

§ 260. Urunggeçi (gurganc) şehrinin muhasarası için Barthold'a bk.: s. 433-437. Muhasara 5 ay sürmüş ve nihayet şehrin suya garkedilmesiyle kafi netice alınmıştır, nisan 1221.

— Yukarda da işaret edildiği gibi, askeri hareketler hakkında çok az malûmat verildiği halde, ganimetin taksimi gibi meselelerden uzunboylu bahsedilmektedir. Bu yalnız Moğol âdetlerini anlamak için değil, aynı zamanda Çinggis-han'ın şahsiyeti ve kendi oğulları ile olan münasebetini açıklamak bakımından da karakteristik bir hâdisedir. Ganimetin alıkonması meselesi için krş. § 252.

— Eski söz ve âdetlerin manzum olarak zikredilmesi, yukarda da işaret ettiğimiz gibi (§ 78), büyük rol oynamaktadır.

— Halibai-soltan'dan maksat, Bağdat halifesi Nasir'dir.

§§ 261-262. İsimler için eserin sonundaki listeye bk. Bahsedilen büyük seferler hakkında krş.: Barthold (yukarıya bk.) Bretschneider I, s. 294-299.

§ 263. Zaptedilen Kin şehirlerine vali olarak gönderilen Yalavaçi ile Mashut, Çin eserlerinde de zikrediliyor.

§ 264. Çinggis-han, zaptedilen memleketlerden ayrılırken oraya valiler tayin ederek işgal ordusu bıraktığı gibi, sefere başlamadan önce de esas memlekette Muhalı'yi kendisine vekil râyin etmişti. Muhalı, du yedi yıl esnasında kuzey Çin ile Ko-re seferini devam ettirmekle mükellefti.

— Tula boyundaki Kara orman'da, eskiden Kereyit hükümdarı Onghan oturuyordu.

XII

§ 265. Dalan-nemurges muharebesinden sonra Halha boyunda yapılan yoklamada olduğu gibi (§ 175), maalesef burada da ordunun sayısından bahsedilmemektedir.

— Hükümdar attan yuvarlanırken herhalde dahilen yaralanmış olup, ertesı sene vuku bulan ölümü de bununla izah edilebilir. Şaman veya tabipler tarafından tedavi edildiği hakkında bir kayıt yoktur.

— Erihaya ve Erice'u, Kansu'daki Ning - hia ve Si - liang (Ling-chou) şehirlerine Moğollar tarafından verilmiş olan isimdir. Bu gibi takma isimler, çok defa yerlerin tesbitini güçleştirmektedir.

— Çin tarihlerinde, gerek Tangut seferi ve gerek Aşa-gambu'nun Huangho kavsinin batısında bulunan Alaşai dağları civarında imhası hakkında maalesef malûmat yoktur. Bilindiği gibi, Çin kaynaklarının Tangut'lar hakkında verdiği malûmat çok kıt olup, ancak bâzı biyografik metinlerden bu hususta bilgi edinebilmekteyiz.

§ 266. Buradaki karlı dağ, o civarın en yüksek silsilesi olan Alaşan dağlarına ait olmalıdır. Richard, *Geographie de l'empire de Chine*, Chang-hai 1905, s, 149 a göre, dağın tepesi yayladan 1500 - 2000 metre yüksektir. Yayla kendisi 1000 - 1500 m. yükseklikte olduğuna göre, tam yüksekliğin 2500 - 3500 m. arasında olması icabeder, fakat bu da daimî karın altında kalmaktadır.

§ 267. Ziyaretçiyi kapı dibinde bırakmak tahkir demektir, çünkü orası hizmetçilere mahsus bir yerdir (kr. §§ 165; 214).

— Tangut hükümdarına öldürülmesinden önce başka bir ad verilmesi, onun, budistlerce mukaddes sayılan Burhan (=Buda) ismini taşımasından ileri gelmiş olabilir. Bu söz aynı zamanda Çinggis-han tarafından hurmetle anılan Haldun dağına da sıfat olarak takılmıştı.

— *şidurhu* “doğru”, mânasına gelir ve yenilmiş düşmanı, muzaffer hükümdarın hizmetkârı olarak vasıflandırır. Daha sonraki moğolca eserlerde, kiral ancak bu isim altında zikredilmektedir. 400 yıl sonra yazılan Sanang - setsen tarihi (s. 100-101), Burhan'ın itaat altına alınmasını büyü ve sihirli bir takım efsanelerle karıştırarak anlatmaktadır.

— YP ye göre bu imha edilmiş vakası Burhan'ın ailesine aittir.

§ 268. Kendisi için bir kahramanlık destanı şeklinde meydana gelen bu eserin esas şahsiyeti olan Çinggis-han'ın ölümü yer ve tafsilât gösterilmeden, senenin basit bir vakası gibi zikredilmektedir. Defnediliş sahnesi ve gömüldüğü yer de kasten zikredilmemiş olsa gerektir. Daha sonra meydana gelen tafsilâtın, fakat efsanevi hikayelere ihtiyatla bakmak gerekir. Hakikaten, rivayetler bilhassa bu noktada birbirinden ayrılmaktadır. Mezarın yeri bu eser yazıldığı zaman bile meçhul kalmışsa, bunun çok daha sonra açığa vurulduğunu düşünmek uygun olmaz. 1237 de, yani Çinggis-han'ın ölümünden 10 yıl sonra seyahat eden bir Çin elçisi, mezarı gördüğünü söyleyerek şöyle diyor : “Mezar, Lu-kou nehri civarında, dağ ve sularla çevrilmiş bir yerde bulunmaktadır. Bu saha, 30 Li'lik bir mesafeden yere çakılı kazıklarla ihata edilmiş ve etrafına muhafız süvariler konmuştur. (Yani mintakanın yabancılar için yasak olduğu anlaşılıyor). Bana, hükümdarın burada doğduğunu ve bu sebepten aynı yere gömüldüğünü söylediler. Esasında Moğollar, araziye düzlemek ve izlerini kaybetmek maksadiyle, atlarını mezarlarının üzerinden koştururlardı,,. Bu sözler, kuzey-batıdaki Kentei dağlarına ve Onan nehri boylarına işaret etmektedir. Bu bir ihtimaldir. Acaba Lu-kou sözü ile Onan nehri mi kastedilmiştir? Her ne ise, ondan sonra mezardan bahseden olmamıştır. Yüan sülâlesi hükümdarlarının (Hubilai'dan başlayarak) mezarlığını Çinggis-han'la alâkadar sayanlar varsa da, bu ancak sonraları meydana gelen bir tah-

mindir. 1367 de sülâlenin yıkılması üzerine meydana gelen kargaşalık, mücadele ve kavimlerin muhacereti gibi hâdiseler göz önünde bulundurulursa, mezarın muntazam surette bakılmıyacağı tahmin edilebilir. Arasıra mezarın bulunduğu hakkında haberler yayılıyorsa da, bunlar ancak masaldan ibarettir. Ordos mıntakasındaki prensler tarafından 8 beyaz çadırda muhafaza edilen kılıç ve başka şeyler asıl olmayıp, ancak hatıra olarak saklanan ananevi kıymeti haiz şeyler olsa gerektir.

§ 269. Sağ kol batıyı, sol kol doğuyu gösterir.

— Artık Coçi'den bahsedilmiyor. O son defa batı seferi esnasında zikredilmişti (§ 260); 1227 de, yani hükümdardan biraz evvel ölmüştür.

§ 270. Esere göre Şormahan, Bahtat halkına karşı 1222 de, ve Sube'etai da batı ve kuzey-batıdaki halklara karşı 1220 de gönderilmişti, (§ 260). İsimlerin sırası takip edildikte bu hareketin, kuzey-doğudan Rusya içerisine, oradan güneye ve nihayet doğuya doğru cereyan etmek suretiyle büyük bir kavis teşkil etmesi icabeder. (Fakat, bu herhalde ancak toptan bir sayım olsa gerektir).

— Batu Coçi'nin, Buri Ça'adai'yın, Guyuk Ogodai'yın ve Mungge de Tolui'yun büyük oğullarıdır.

§ 271. Ogodai mütevezadır: O, Hala-halcit'te Kereyit'lere (§§ 171; 172) ve batıda Urunggeçi şehrine karşı savaşmakla (§ 260) önemli askerî şöhret kazanmıştı.

§ 272. Kuzey Çin'e karşı yapılan bu sefer hakkında, Çin tarihçileri de mufassal malûmat veriyorlar. Onlara göre bu sefer ta 1230 da, Ogodai ile Tolui'yun Şansi'ye girmesiyle başlamış fakat o zaman Tung-kuan geçidini zorlayamamışlardır.

— Ogodai-han 1230 ve 1231 yılları yazında, Tamir nehriyle "doksan dokuz kaynak,, yakınında bulunan yaylaya çıkmıştır. Şira-dektur için krş. § 247.

— Hanın hastalığı bir nevi felç olsa gerektir, çünkü içkiye düşküdü.

— Şamanlar önce fala bakıyorlar. İnt. burada zikredilen şeyleri "fal çubukları,, diye tercüme ediyorsa da, bunlar herhalde Moğolların kullandığı kızdırılmış koyun kemiğinden ibaretti ki, fal bunların sıçrayışına bakılarak tâyin edilirdi. Bu

nevi falcılığı Çinli seyyahlar da anlatıyorlar. İkinci falda, iki taraflı bir sual ile karşılaşılıyor. *abit*, "bağırsak, ahşa,, (§ 12) kelimesinden gelmesi icabeden *abittlahu* sözü, falın (koyun) bağırsaklarına bakılarak okunduğunu göstermektedir. Herhalde bağırsaklara sual tevcih edilerek atılıyor ve onların durumundan "evet,, veya "hayır,, cevabı çıkarılıyordu. Seyyahlar bu gibi falcılıktan bahsetmiyorlar.

— "Yer ve suların ruhları,, , sehir ve köylerin yıkılmasıyle kurbanlardan mahrum kalan tabiat ilâhlarıdır.

— Çinggis-han'ın küçük oğlu Tolui, Ogodai'yın seferleri esnasında vekil olarak hükümeti idare etmiş, bundan gerek halk ve gerek büyükler çok memnun kalmıştı. Şimdi de, kardeşi için vermiş olduğu sözü (§ 255) yerine getiriyor.

— "Ala balık¹ ile mersin balığının² bel kemiğini kırdım,, cümlesi: "haksızlık vuku bulmuşsa ben yapmış olayım,, gibi bir anlama gelebilir. YP: "üzerime alıyorum,, diye tercüme ediyor.

— Tolui'yun kendi güzelliğinden bahsettiği cümlelere YP şunları ilâve ediyor: "Böylece ben, ruhlara hizmet için lâyük bir kimse olabilirim,, yani: "kendimi, zarar gören ruhların emrine takdim ediyorum,,.

— İçki, öldürücü bir tesir yapacak şekilde afsunlaştırılıyor.

— Bu seferde Tolui büyük rol oynamıştır: Çince hal tercümesinden öğrendiğimize göre (YS, CXV), batıdan Sung devleti arazisine ve oradan da Han nehrinin yukarı kısmını takiben Kin mntakasına nüfuz ederek savaşmıştır. Aynı eserin siyasi olmayan hal tercümesi kısmında (*pen-ki*), Ogodai'yın hastalığı ile Tolui'yun kendisini feda edişinden şu şekilde bahs olunmaktadır: "1232 yılının dördüncü ayında, hükümdar Kuan-shan dağındaki yaylasına hareket etti. Beşinci ayda hastalandı, altıncı ayda hastalığı ziyadeleşti. O zaman Tolui yer ve göke yalvararak onun yerine kabul edilmesi için ricada bulundu. Sonra şamanları çağırdı ve hastalığa karşı büyülü su hazırlattırarak içti (yani, hastalık ona intikal etmiş oldu). Hükümdar birkaç gün sonra iyileşmeye başladı ve Tolui ile bir-

¹ NT.: tulu, (Haenisch: «die Forelle»).

² NT.: kileme, (Haenisch: «der Stör»).

fikte Ala hadis'e avdet etti. Tolui 40 yaşını geçmiş olduğu halde orada hastalanarak öldü. Kele kabilesinden olan karısı ile (§ 245) 11 çocuğu yetim kaldı. Sonra bunlardan iki sülâle meydana geldi: en büyüğü olan Mungge, Ogodai'dan sonra tahta çıktı, üçüncüsü Hubilai Çin'de hüküm sürdü, ikinci oğlu Hulâgu, İran'da kurulan İlhan sülâlesinin ilk hükümdarı oldu.

— Tolui'yun son sözleri için Yesugai'yın vasiyetini karşılaştır (§ 68).

§ 273. Hâdisenin cereyanı şöyle olmuştur: Kin sülâlesinin son hükümdarı Ningkiasu (Ai-tsung), güney başkendi olan Pien-liang'da muhasara edilmiş, fakat bir prensin kefil olarak gönderilmesi suretiyle başlayan sulh müzakerelerinin neticesiz kalması üzerine şehri terkederek, önce Kuei-têh'e ve oradan da 1223 yılının yazında Ts'ai-chou şehrine kaçmıştı. Burada birleşmiş Moğol orduları tarafından sıkıştırılmış ve çıkar yol kalmayınca 1234 yılı başlarında intihar etmişti. Bu suretle sülâle sona ermiş ve kuzey Çin Moğolların eline geçmiş bulunuyordu. Ahalisi ise Kitan, Kitat tesmiye edildi.

— Menşei meçhul olan *se'use* sözü "hizmetçim,, tâbiri ile tercüme edilmiştir. Bu sözün, Çin konuşma dilindeki *sia - sse'*den gelmesi muhtemeldir. İnt. de çinceye aynı tâbirle tercüme edilmiştir. Meselâ Ogodai da, kendisine tâbi olacağını bildiren Kin hükümdarını, harp devam ettiği halde "hizmetçim,, diye vasıflandırmıştı.

— Harp ganimetinden maksat, Cung-du (Peking)'den alıp götürülen mallardır.

— Bir cemi şekli olması gereken *alaşas*¹ sözünün menşei malûm değildir. İnt.: "Huai atları,, diye çeviriyor. (Huai, Yang-tse'nin aşağı kısmında bir yer adıdır).

§ 274. Şormahan için krş. §§ 260 ; 270.

— *tobçağ*, Pl. *tobça'ut*, uzun bacaklı ve uzun boyunlu batı atlarıdır.

— *guring-ele'ut*, *dau'si-kiçidut*, *haçidut* ve *laosasut* sözleri de *elek*, *kiçit*, *haçit* ve *laosas* sözlerinden yapılma Pl. olsa gerektir. Son söz için krş. çince *lo - tze* "katır,,.

¹ Bu söz türkçe *alaşa* ile alâkadardır mıdır? Krş. *alaşa* veya *a. at* "iğdiş beygir" (son tâbir *loşad*² şekliinde rusçaya da geçmiştir) (Wb.: Kazan, Krim), *alaşa* «eğer ve semere alıştıran at, beygir» (Wb.: Osm.).

— Burada büyük Avrupa savaşı başlıyor.

— Solangha, yani kuzey Kore'lilere karşı ilk sefer, Mançurya ve Curcen'lerin memleketinden geçerken yapılmıştı (§ 253). YS ye göre ilk muharebeler 1218 de vukubulmuş ve tazminat muahedesi ile neticelenmiştir. İkinci sefer 1231 de olmuş, memleketin istilâsı ve Moğol valiler (*daruhçi*) tâynini ile sona ermiş, fakat bu valiler ertesi sene vukubulan umumî isyan eşnasında öldürülmüştür. 1235 te üçüncü sefer tertip edilmiştir ki, eserde bahsedilen de bu olsa gerektir.

§ 275. Batıdaki prensler arasında vukubulan tartışma malûmdur. Bunun sebebini herhalde, Çinggis'in oğulları arasındaki eski anlaşmazlıkta (§254) ve Coçi'ye müsavi hakkı tanımak istemeyişlerinde aramalıdır ki, buradaki kavga da, Coçi'nin oğlu Batu'ya karşı bir itaatsizlik şeklinde tecelli ediyor. Ogodai hâdiseye el koyarak, kendi oğlu da dahil olduğu halde, prensleri şiddetli surette cezalandırmakla babasına karşı sadakatini ve disiplin için titizliğini isbat ediyor. YS nin siyasi kısmında bu çekişmeden hiç bahsedilmiyor. Kıpçak devletinin (Altın Ordu) muvaffakiyetli komutan ve hühümdarı (1252 ye kadar) olan Batu'nun hal tercümesi de verilmemiştir. — Fakat Raşideddin ile Rubruck ondan bahsediyorlar. Rubruck, Buri'nin, Batu'nun talebi üzerine teslim edildiğini ve onun tarafından kafası kesilmek suretiyle öldürüldüğünü söylüyor. Raşideddin bu idamı daha sonra vuku bulmuş gibi göstermekte ve bu hâdiseyi, Mungge-han'a karşı tertip edilen bir suikastla alâkadar saymaktadır.

— Büyük rus seferi, Batu tarafından 1237 Aralık ayında donmuş Volga (İdil) nehri üzerinden geçilmek suretiyle başlanmış, kuzeye doğru büyük bir kavis halinde uzanmış ve aynı kış rus prensliklerinin imhası ve şehirlerinin tahribi ile neticelenmiştir.

§ 276. "Bu bir tek yumurta çürümüş olsaydı,, tâbiri şu mânaya gelebilir: "Onu bir tarafa atabilirim, benim daha çok oğlum vardır,,. YP şöyle çeviriyor: "Ben seni (çürümüş) bir yumurta gibi atarım!,,.

— Ogodai'yın oğlu Guyuk, ceza olarak, vali ve hudut muhafızı şeklinde ağır bir vazifeye tâyin edilecektir.

§ 277. Seferde olan vakalar seferde halledilmelidir.

— Hükümdar oğlunu tekdir ederken, askerlere fena muamelede bulunmakla da itham ediyor¹.

— “Çok olan korkutur, derin olan öldürür,, yani ordu evvelâ çokluğu ile düşmanı korkutur ve sonra da su gibi, derinliği ile onu tehlikeye sokar.

— Ganimetlerin paylaşılması hakkında krş. §§ 221; 224.

§ 278. Bu § da yine “câsah,,tan alınmış cümleler göze çarpıyor.

— Umumiyetle ancak hulâsaten tercüme eden YP, bu uzun §1 şu tek cümle ile ifade etmiştir: “Hükümdar, Çinggis-han zamanından kalan muhafız ve nöbetçi kıtalarını, eski esaslara göre vazifelerine tâyin etti ve bunları bir defa daha tekrarladı,,. Krş. §§ 227-229.

— Muhafızların sayısının sorulmaması hakkındaki tuhaf emir, Yüan sülâlesi kanunlarında, YS ve dosya mecmualarında da vardır.

— Şarap fıçısının (deposunun) idaresi, mühim bir vazifedir.

§ 279. İlk cümlelerden kastedilen mâna şudur: “Devlet kuruluncaya kadar harp geçirmiş olan halkı, şimdi sakın ve emin bir hayata kavuşturmak istiyorum,,. Burada, Çinggis-han’ın söz ve emirlerinde raslamadığımız ilk sosyal fikirlerle karşılaşıyoruz.

— “(Hükümdarın) çorbası için,, tâbiri ile, sarayın dahilî idaresi için gereken vergi kastedilmektedir².

— Sürülerin büyüklüğü hakkında bir kayıt yoktur. YS ye göre 100 atı olan bir kimsenin (sağmak için) bir kısrak, 100 ineği olanın bir inek, 100 koyunlu olan bir adamın da (et için) bir koyun vermesi emredilmiştir.

— Çol mıntakası, yukarda Sanggum’un kendi seyisi tarafından terkedilmesi bahsinde bir defa zikredilmişti (§ 188).

— Burada, devletin teşkilâtlandırılmasına yarayan vergi ve posta gibi ilk esaslar zikrediliyor. Resmî haber ve emirler için ulaştırma usulleri, Çin’de eskiden beri malûmdur. Fakat Moğol devletinde mesafelerin son derece uzaması, bu teşkilâtın ehemmiyetini bir kat daha artırmıştır. O zamana kadar atların te-

¹ Bu husustaki notumuza bk.

² Bu husustaki notumuza bk.

mini, yol üzerindeki ahalinin omuzlarına yüklenmişti. Şimdi hususî posta teşkilâtı kurulmuş bulunuyor. Bu mesele üzerine gerek YS, ve gerek resmî kayıtlarda malûmat verildiği gibi Avrupa'da da hususî araştırmalar yayınlanmıştır.

— Et vergisi, süt vergisi, malzeme ve pirinç deposu, otlak yer ve suların bakımı, kuyu kazılması ve nihayet yeni posta teşkilâtı hakkındaki altı plânın hepsi de önce büyük kardeşleri Ça'adai'ya sunuluyor ve ancak onun tasdikinden sonra icra ediliyor. Bu hâdise, Tolui'nun babası Çinggis-han'a verdiği sözü tuttuğunu (§§ 255 ; 272), Ogodai'nın da aynı şekilde tahta çıkarken söylemiş olduğu sözleri sadakatle yerine getirdiğini göstermektedir.

§ 280. Memuriyet vazifesinin ihmali için konulan cezaların şiddeti câlibi dikkattir ¹. Halbuki bir adam öldüren kimseden ancak para cezası alınıyordu.

§ 281. Bu sözler herhalde hanın bir nevi "vasiyetnamesi", olup, "Gizli tarih", in sunulmuş olduğu kurultayda okunmuş olsa gerektir.

— Her ne kadar resmî tarih hanın hastalığını ancak son senede zikrediyorsa da, 1241 de öldüğüne göre, kurultay esnasında felce tutulmuş olması muhtemeldir.

— Eserde Kitan diye zikredilen Caḥut'lardan maksat, Kin ahalisidir.

— At sütünden yapılmış olan içkiye ² (Mog. *tarah*, fakat bu söz eserde geçmiyor) alışkın olan Moğollar için, Orta Asyadan getirilmiş üzüm şarabı (*darusun*) yabancı geliyor.

— Amcası Otçigin'in arazisine tecavüz, Doḥolhu'nun öldürülmesi ve neticeleri hakkında tarihî eserlerde malûmat yoktur.

— Buna benzer bir vaka eserin başında da zikredilmişti : Ḥoritumat beylerinden biri, kendi arazisini çitlerle çevirmekle, av hayvanlarının komşu mintakalara geçmesine mâni olmuştu.

¹ Haenisch : «Bir organı eksik olan kimsenin kafası kesilecektir» cümlesini kastediyor, NT. : *orholi* sözünü biz «kafa, baş» diye değil de «dudak» diye çevirdik, (notumuza bk.).

² Türkçesi : Kımız.

Bu gibi hareketler içtimâi nizamlara aykırı sayılmakta ve nifak doğurmaktadır.

§ 282. Sıçan yılı 1240 a raslar. Aynı yıl vukubulan kurtaydan YS nin bahsetmemesi pek gariptir. Ogodai, aynı yerde hükümdar seçilmişti (§ 269).

İNDEKS

a) Dağ adları

- Abci'a-kodeger, Abciha-koteger,** [Abciya-ködager], Deve bozkırında Abci'a tepesi, §§ 187, 191.
- Alaşai, Alaşan,** Huangho kavisinin batısında, § 265.
- Ala'ut-turha'ut, (Ala'u'ut-t),** [Alağut-turhağud], Ergüne ile Onan arasında bir sırt? § 129.
- Altai, Altay, Kin-shan,** §§ 144, 158, 177, 194, 196, 198, 205.
- Arai, Argut,** Kuzey Altayda bir dağ geçidi (N.), §§ 198, 257.
- Beder,** Kimurha nehri boyunca bir dağ burunu, § 88.
- Burhan = Burhan-haldun,** §§ 100, 103, 112, 145, 205.
- Burhan-haldun,** Kentei dağları, §§ 1, 5, 9, 89, 97, 102, 106, 107, 111, 115, 199, 211.
- Calama,** Olegai membaının gerisinde, § 128.
- Cece'er (lundur), [Cece'er-üdü],** Keluren boyunca bir dağ? §§ 166, 185.
- Corhalhun,** Tula boyundaki Kara Orman civarında, § 177.
- Çasutu, (Karlı dağ),** Alaşai dağlarında, §§ 266, 267.
- Çekçer, Çihurhu,** Keluren nehri ile Buyür gölü arasında iki dağ, §§ 61, 67, 94, 142.
- Çihurgu, Çihurhu, (bk. Çekçer).**
- Duiren, [Düyren],** Tunggelik nehrinin kuzeyinde, § 28.
- Gurelgu, [Gürelgü],** (yer adlarına bk.), N. ya göre = Barha, §§ 89, 94, 129, 141.
- Hadihlih, [Hadigliğ],** Merkit memleketinde bir sırt? § 177.
- Haldun = Burhan-haldun,** § 103.
- Haldun-burhan = Burhan-haldun,** §§ 103, 112.
- Hangharhan, (yer adlarına bk.: Hanghai),** Hanghai dağları, § 193.
- Hara'un, Hara'un,** Selengge boyunca, Merkitlerin memleketinde bir dağ, §§ 150, 177.
- Hara-uneidun,** Onan nehri ile Balcuna gölü arasında bir sırt, §§ 183, 206.
- Horçuhui (-boldağ), [-ğ],** Beder boyunca bir dağ, § 88.
- Huldahar, Horhonah-cubur** civarında bir kayalık, § 117.
- Hara'un, (bk. H.).**
- Hula'an-no'ut-bolda'ut, [Hulağan-noğud-holdagud],** (Kırmızı tepeler), Corhalhun dağlarında, § 177.
- Mao-undur, [Mao-üdü],** iç Moğolistan'ın kuzeyinde, §§ 170, 173.
- Naħu (-hun),** Orhon'un kayalık sahili, (Tamir mansıba karşısında?), §§ 195, 196.
- Ordo'u, Halha'nın aşağı kısmında** bir dağ, §§ 175, 191, 192.

- Sarih (-hun), [Sariğ - hun], Kâşgar'ın batısında bir kayalık, Barthold'a göre=Särykül, §237.
- Taiḥal, Merkit'lerin memleketinde bir dağ tepesi ? § 198.
- Taḅglu, Tangnu dağları, § 200.
- Tergüne (-undur), Onan boyunda, § 79.
- Toḥoḡah-undur, Onan membaı civarında bir dağ ? § 12.
- Turḥa'ut, bk. Ala'ut-turḥa'ut.
- Uluḥtaḥ, (yer adlarına bk.).

b) Nehir adları

- Adil, bk. İdil.
- Amui, Amu, (Oxus), Amuderya, Öküz, Ceyhun, §258.
- Ariḥ-usun, [Ariğ-usun], Horitumat'ların memleketinde, §9.
- Bayıdaraḥ-belçir, [Baydarağ-b.], Hangḥai ve Altai dağları arasındadır, §§ 159, 177.
- Buḥdurma = Buhtarma, Erdiğ'in kuzey Altai'dan gelen bir koludur, § 198.
- Cayaḥ, [Cayağ], Yayık (Ural), (şehir adlarına bk.), §§262, 270.
- Çui = Sartah nehri, Udarar şehrinin doğusunda, Müslümanlar diyarında, §§ 152, 177, 198, 236.
- Eke-ḥoroḡan ('Ana dere'), yukarı Sint mntakasında, § 257.
- Erdiğ, İrtiğ, §§ 198, 207, 264.
- Ergüne, [Ergüne], Argun, §§ 141, 144, 182.
- Ge'un-ḥoroḡan, [Geün-ḡoroḡan], ('Kısrak deresi'), yukarı Sint mntakasında, § 257.
- Ḥaçir, (göl?), Hangḥai dağları boyunda, §§ 194, 195.
- Ḥalḥa, Buyür gölüne dökülür, §§ 175, 191, 208.
- Ḥara-se'ul, [Ḥara-seğül], Baidaraḥ-belçir'in yukarisında, §§ 159, 177.
- Ḥorḥonaḥ (yer adlarına bk.), §§ 117, 201.
- İdil, Adil, (krş. Ecil, şehir adı), (Türk. 'su'), Volga, §§ 262, 270.
- Kan, Ergüne'ya dökülür, § 141.
- Keluren, Kerulen, [Kelüren], §§ 94, 96, 98, 107, 136, 142, 151, 177, 183, 193, 269, 282.
- Kilḥo, Botoḡan-bo'oreit ile Bu'ura-ke'er arasında, §§ 105, 109.
- Kimurḥa, Onan'ın batısında, §§ 88, 107, 122.
- Na'u, Nonni, § 253.
- Nekun, [Nekün], Didik-saḥal mntakasında bir dere, § 188.
- Onan, Onon, §§ 1, 24, 32, 50, 54-57, 59, 72, 74, 75, 81, 82, 84, 88, 97, 106, 108, 116, 129, 130, 136, 144, 202, 211.
- Orḥan (= Orḥon), § 115.
- Orḥon, Selengge'ye dökülür, §§ 105, 195.
- Saḅgur, Gurelgu dağı civarında, §§ 89, 93, 94, 96, 122.
- Selengge, Tenggis (Baykal gölü) ne dökülür, §§ 105, 109, 110, 115, 144, 152, 162, 177, 219.
- Soḥoḡ, [Soḥoğ], Kobdo nehrinin, Uluḥ-taḥ civarına isabet eden yukarı kısmı, §§ 158, 177.
- Şilugeleit, [Şilügelcid], Ulḥi ile birleşir, §§ 153, 175.
- Şin, Sint, §§ 257, 264.
- Tamir, Orḥon'un, membainsa yakın bir kolu, §§ 195, 196.
- Tana, Burhan-haldun dağı önünden geçer, Keluren'in bir koluna dökülür, § 107.
- Tao'ur, Nonni'nin sağ koludur, Ḥalḥa membainsa güneyindeki Hingan'dan çıkar, § 253.

- T e n g g e l i** (=Tunggelik?), Orhon'un bir koludur, § 100.
- T u l a**, Tu'ula, Sonraları bu nehir boyunda, bir manastır şehri olan Urga kurulmuştur, §§ 96, 104, 115, 164, 177, 264.
- T u n g g e**, [Tüogge] (Tengge?), Buyür gölünün batısında, § 177.
- T u n g g e l i k**, [Tüggelik] (=Tenggeli?), Orhon'un bir koludur, §§ 5, 28, 30, 32, 35, 107.
- T u ' u l a**, bk. Tula.
- U l a**, (Mançu = 'Nehir'), Sahaliyan Ula, Hei-lung-kiang, Amur, § 253.
- U l e a**, Onan ile Keluren arasında, §§ 132, 133.
- U l ğ u i**, (yer adlarına bk.: Olğui), İç Moğolistanın kuzey doğusunda, §§ 153, 173.
- U r ŧ i ' u n**, Urğun, Buyür ve Kolen göllerini birleştirir, § 53.
- U r u n g g u**, [Ürünggü], Altai dağlarının batısından çıkarak Kiçilbaş gölüne dökülür, §§ 158, 177.

c) Göl adları

- B a l c u n a**, (Naka'ya göre Çita'nın güneyinde, Tura nehrinin membaı civarında), §§ 182, 183, 208.
- B u y ü r**, Buyir nor, §§ 53, 176.
- G u s e ' u r**, [Güseğür], Keluren'in yukarı kısmı ile Tangut memleketi arasında, §§ 151, 177.
- Ħ a ç i r**, (nehir?), Tamir nehrinin yukarısında veya batısında, ĦangĦai dağları arasında, §§ 194, 195.
- Ħ a r i l t u**, Keluren'in membaı yakınlıklarında, § 136.
- K i ŧ i l b a ŧ (i)**, **K i ç i l b a ŧ (i)**, (Kızılbaş), Urunggu nehri bu göle dökülür, §§ 158, 177.
- K ö k ö - n a ' u r**, [Kökö-nağur], Burhan-Ħaldun'un önünde, Gurelgu dağı civarında, §§ 89, 122.
- K o l e n**, [Kölen], Ergune nehri bu gölden çıkar, § 53.
- T e n g g i s**, Baykal gölü, deniz, §§ 1, 199.

d) Yer adları

- A l t a n - Ħ o r Ħ a n**, [Altan ĦorĦan], Sultanı Perwān civarındaki yazlık konağı ? § 259.
- A r b u Ħ a**, Gobi çölünde, Türkistan ile Alaşai dağları arasında, §§ 265, 267.
- A r Ħ a l - g e o g i**, [ArĦal-geögi], Keluren'in aşağı kısmında, §§ 183, 184.
- A r i Ħ - u s u n**, [Ariğ-usun], Ħoritumat'ların memleketinde, § 9.
- A y i l (A i i) - Ħ a r a Ħ a n a**, [Ayil-ĦaraĦana], KimurĦa çayı civarında, §§ 107, 122.
- B a i d a r a Ħ - b e l ç i r**, bk. Bayidarah-b.
- B a l c u t**, bk. Dalan-baleut.
- B a l ç u n - a r a l**, Onan nehrinde bir ada, § 24.
- B a r Ħ u e i n**, Baykal gölünün orta ve kuzey-batı sabiline verilen isimdir, §§ 109, 177, 244.
- B a r Ħ u e i n - t o g u m**, **t o k u m**, [B.-tögüm], bk. Kol-barĦucio-togum, §§ 155, 174.
- B a r u ' a n - k e ' e r**, (Barula-ke'er), Beruan bozkırı, Perwān, Kabul'un batısında, §§ 257, 258.
- B a r u l a**, bk. Baru'an.
- B a t k e s e n**, Badahşan, Hindu-kuş'un kuzey-batısında § 257.
- B a y i d a r a Ħ - b e l ç i r**, Baidarah

- b., [Baidarağ-b.], Baidarağ'ın aşağı kısmında, §§ 159, 177.
- Berke-elet ('Zorluk çölü'), Cee'er dağının kuzeyinde bir kum çölüdür, § 166.
- Botoğan-bo'orcit, (-bo'orein), Onan membaı civarında, §§ 106, 108, 109.
- Buhdurma (membraı), Erdiş civarında, § 198.
- Burğı-ergı, Keluren membaı civarında, §§ 96-98, 107, 177.
- Bu'ura-ke'er, [Buura - keger], ('Erkek deve bozkırı'), Selenge'nin aşağı kısmında, doğu tarafında, §§ 105, 109, 152.
- Cer(-habçihai), (Cer boğazı), Cee'er dağlarında bir geçit, § 185.
- Cerene(-habçihai), (Cerene boğazı), Onan civarında bir geçit, §§ 129, 201.
- Çabçiyal, Bugünkü Nan-k'ou civarında bulunan Kü-yuog kuan geçididir, §§ 247, 248, 251-253, 272.
- Çakirma'ut, Nañu dağlarının batısında, § 195.
- Çiñurñu, dağ adlarına bk.
- Çinos, halk ve kabile adlarına bk.
- Çöl, [Çöl], kurak mıntaka, bugünkü Uliyasutai'yın batısındaki Şar-ga gobi çölü?, §§ 188, 279.
- Ço'orñat, (bk. So'orñat).
- Dalan-haleut, Onan nehri civarındadır, §§ 129, 201, 218.
- Dalan-nemürges, [D.-nemürges], iç Moğolistan'ın kuzeyinde, §§ 153, 173, 175, 205.
- Da'usi, güney-batı Asyada bir yer? § 274.
- Delü'n-boldah, [Deligün-holdah], (D. tepesi), Onan'ın sağ sahilinde, §§ 59, 97, 211.
- Didik-sahal, Naiman'ların memleketinde bir yer, § 188.
- Dolo'an-boldah, [Daloğan-boldah], ('Yedi tepe'), Keluren'deki Kode'e-aral adasında, §§ 136, 282.
- Eder-altai, bugünkü Uliyasutai'yın batısındaki Hanghai dağlarından çıkarak Selenge'ye dökülen Eder nehri boyundadır, §§ 161, 177.
- Enegen-güiletu(d), [E.-güiletü], Keluren nehrinin aşağı kısmında, § 142.
- Güiletu(d), [Güiletü], bk. Enegen-güiletu.
- Gurılgı, dağ adlarına bk.
- Guring-ele'ut, [Güring-eleüt], güney-batı Asyada bir yer (Naka), § 274.
- Haça'uratı-subçit, bk. Huliyatu-subçit. Keluren ve Tula nehirlerinin membaıları arasındadır, § 115.
- Halahaleit (elet), Moğolistanın batı kögesinde Halha boyunca uzanan kum çölü, §§ 170, 200, 208.
- Hanghai, (dağ adlarına bk.: Hangharñan), § 194.
- Hara-cirugen, [H.-cirügen], Sanggur derecesi boyundadır, § 89, 122.
- Hara-tun, (Kara orman), Tula boyunda, Bogdo Ola?, § 164, 177.
- Haradal-huca'ur, (bir membaı), Keluren'in güneyinde? (Naka'ya göre Der veya Tar adındaki bir nehrin membaıdır) § 197.
- Haraci-ke'er, [H.-keger], ('Buz deliği istepi'), Selenge'nin aşağı kısmı civarında, § 105.
- Hara'un-habçal, (H geçidi), dağ adlarına bk. Selenge'nin yukarıına doğru uzanan Hara'un dağlarında bir geçit, §§ 150, 177.

- Haşin** (=Tang'ut), Si-hia devletinin arazisine verilen isim, § § 150, 177, 249, 250.
- Horhoḥah-cubur**, Onan boyunda bir sahil ormanı, §§ 57, 115-117, 201, 206.
- Hubaḥaya**, Keluren membaisına yakın bir yer, §§ 148, 151.
- Humşinggir**, Uruaggu nehri boyunda, § 158.
- Hurban-telesut**, [Ġurban-tele-süt], Hara Kitap'ların memleketinde ? § 177.
- Husutu-şituyen**, [H-şitügen], Ulca boyunda, § 133.
- Hutuḥul-no'ut**, Huduḥul-n., Onan ile Ulca arasında bir burun ? §§ 149, 220.
- Hokortu-cubur**, [Hökörtü-e.], Burban-ḥaldun'un kuzeyinde bulunan bir sahil ormanı, §115.
- Hula'an-boluḥat**, (-buruḥat), [Hulağan- b.], Mao-undur dağının güneyinde, §§ 170, 173.
- Hula'an-ḥut**, [Hulağan-ḥ.], Bugünkü Uliyasutai civarında bir yer ? §§ 169, 177.
- Huliyatu-subçit**, bk. Haça'uratu-subçit, Keluren ve Tula nehirlerinin membaları arasında, § 115.
- Hunegen-daba**, [Hünegen-d.], (çin. Ye-hu-ling - 'Tilki geçidi'), Kalgan'ın ötesinde, § 247.
- Keltegai-ḥada**, Ḥalḥa boyun-daki Orno'u dağında bir kayalık, §§ 191, 192.
- Kode'e-aral**, Kodo'e-aral, Kode'u-aral, [Ködege-a.], Keluren nehrinde, Dolo'an-bolḥah ve Şilginçek mevkillerini ihtiva eden bir ada, §§ 136, 269, 282.
- Kol-barḥucin-togum** (=Bar-ḥucin-togum), [Köl-b. - tögüm], Baykal gölünün kuzey-batı tarafında bir çöküntü, § 8.
- Koyiten**, Koiten, [Köyten], Çiḥurḥu dağının batı veya güneyinde bir yer, §§ 143, 147.
- Muruçese'ul**, [Mürüçesegül], Ḥadiḥliḥ sırtlarında bir yer, § 177.
- Naratu-şituyen**, (-şitu'en), [N.-şitügen], Ulca boyunda, §§ 133, 135.
- Olegai-bulaḥ**, [Ölegai-bulaḥ], Keluren'in yukarısında, Sa'ari bozkırı civarında bir memba ? § 128.
- Oliḥui-bulaḥ**, Oliḥui membaisı, (bk. Uliḥui nehri), § 141.
- Sa'ari-ke'er**, [Saari-keger], Keluren'in yukarı kısmında bir istep ?, §§ 128, 161, 177, 193, 197, 250.
- Sarih-ḥun**, Săryköl, Badahşan ve Hindukuş arasında, (dağ adlarına bk.), § 237.
- Subçit**, bk. Haça'uratu-s., Huliyatu-s.
- Şihşit**, Oirat memleketinde, § 239.
- Şilginçek**, Keluren nehrindeki Kode'e-aral adasında, § 282.
- Şira-dektur**, [Ş.-degtür], (çin. Lung-hu-t'ai, 'sarı yayla'), Kü-yung kuan geçidinde bulunan Kaplan ve ejder taraçası, §§ 247, 272.
- Şira-Ke'er**, [Ş.-keger], ('Sarı istep'), a) Çekçer dağı civarında § 67, b) Cung-du (Peking) civarında, § 252.
- Şisgis**, Oirat'ların memleketindeki ormanlıkta bir yer ? § 144.
- Şo'orḥat**, (bk. Ço'orḥat), Arbuḥa civarında, § 265.
- Talḥun-aral**, Orḥon ve Selenge nehirlerine birleştiği yerde

- meydana gelen ada, §§ 105, 115.
- Telegetu-amasar, [-tü amasar]. Keluren yakınında bir geçit? §§ 162, 177.
- Teletu (-amasar) (=Telegetu-a.), § 136.
- Temeyen-ke'er, [Temegen-keger], ('Deve bozkırı'), Halha yakınında, Tulkinçe'ut civarında, § 190.
- Tersut, [Tersüt], § 150.
- Tohoçah-undur, [T.-ündür], Onan boyunda? Dağ adlarına bk., § 12.
- Tulkinçe'ut, [Tülkinçegüd], Temeyen-ke'er (Deve bozkırı)nda, § 190.
- Tung-gon, T'ung-kuan geçidi, Sarı ırmak kavisinde, § 251.
- Ulhtağ, [Uluğtag], (dağ adı?), Altai dağlarının en yüksek ve en kuzey kısmının güneyinde, bugünkü Kobdo mintakası? §§ 144, 158, 177.
- Urağ-col, [Urağ-col]. Keluren'in aşağı kısmında bir köşe, § 94.
- Utkiya, Keluren nehrinin aşağı kısmında, Çiurhu dağları civarında, § 142.

e) Şehir adları

- Abtu, hangi şehir olduğu tesbit edilememiştir, Aru (Herat) ve Maru (Merv) şehirleriyle bir arada zikrediliyor, § 261.
- Asut, (halk adlarına bk.), § 274.
- Bahtat, Bağdat, (halk adlarına bk.), §§ 260, 261, 270, 274.
- Bei-ging, Ming devrinde: Ta-ning, bugünkü P'ing-ts'üan'ın kuzey doğusunda, Cehol yakınında, § 253.
- Bolar, (halk adlarına bk.), Bulgar, § 274.
- Buğar, Buhara, § 257.
- Cayağ, [Cayağ], (Yayık, Ural), (nehir adlarına bk.), burada= Ural nehri üzerindeki şehir, § 274.
- Cung-du, Chung-tu, Ta-tu, Pei-ping, Pen-p'ing, bugünkü Peking, §§ 247, 248, 251, 252, 263, 273.
- Çuhçeren, [Çügçeren], İsebur ve Maru arasında? § 259.
- Dormegai, [Dörmegai], Ling-chou, Erihaya (Ning-bia) nın güneyinde, § 267.
- Dung-çang, Tuog-ç'ang, Tainan'ın (Shan-tung) güney batısında, §§ 247, 248.
- Ecil, (nehir adlarına bk. İdil), burada= Volga üzerindeki bir şehir, § 274.
- Erice'u, Si-liang (Yung-ç'ang), (Kansu), § 265.
- Erihaya, Ning-bia, Sarı ırmagın yukarısında, § 265.
- Fu-ceo, Yung-p'ing fu'daki Fu-ning, Sed yakınındaki Chili? §§ 247, 248.
- Gusendaril, [Güsendaril], Kü-sien= Kuça? Kansu'daki Su-chou yanında? (Naka), § 263.
- Hara-ğorum, Ling-pei, Moğulların Orhon boyundaki başkendi, harabeleri: Hara-balğasun, § 273.
- Ho-si-vu, Peking ile T'ien-tsin arasında § 252.
- İru, Herat, §§ 258, 259.
- İsebur, Nişapur, §§ 258, 259.
- Kerman, Kermen, (bk.: Mankerman-kiva, Men-Kermen-keyibe, Kiva-men-kermen) ;

- Kiyev ? §§ 262, 270, 274.
 Keyibe, (bk.: Men-kermen-keyibe), Kiyev ? § 270.
 Kışar, Kâşgar ? (Naka) § 263.
 Kiva, (bk.: Man-kerman-kiva, Kiva-men-kermen), Kiyev §§ 262, 274.
 Kiva-men-kermen, Kiyev ? § 262.
 Man-kerman, (bk.: Man-kerman-kiva), Kiyev ? § 274.
 Man-kerman-kiva, Kiyev ? § 274.
 Meget, Meket = Mekea, Gür-cüstan'ın Tiflis civarındaki başkenti Mzchet (Mxeti) §§ 270, 274, 275.
 Men-kermen, (bk.: Men-kermen-keyibe), Kiyev ? § 270.
 Men-kermen-keyibe, Kiyev ? § 270.
 Mo-ceo, Mo-chou, Fu-ceo yakınında ? § 248.
 Nan-ging, Pien-liang (K'aifeng), §§ 251, 253, 273.
 Orunggeçi, (bk.: Orunggeçi), Semisgab, Semisgen, Semerkant, §§ 257, 259, 263.
 Sisten = Sistan, Kuhistan (Naka), § 259.
 Süan-dei-fu, Süan-tê fu, Süan-hua fu, § 247.
 Udan, Hotan ? (Naka) § 263.
 Udarar, Udirar, Udurar, Ot-rar, §§ 257, 258, 259.
 Urahai, Tangut memleketinde, Alaşan dağlarında, § 267.
 Uriyang, Yarkent ? (Naka), § 263.
 Orunggeçi, Ürgenç §§ 258, 260, 263.

f) Şahıs adları

- Acıai-han, Tatar prensi, § 152.
 Acınai, binbaşı, § 202.
 Açıışırın, [Açıışırın], Kereit'lerin Tubegan ailesinden, §§ 170, 171, 174, 181.
 Adarkidai, Haçi'un'un oğlu, § 46.
 Ahutai, a) Tatar'lardan Alçi'nin neslinden, §§ 226, 234. b) Kin hükümdarı Altan-han'ın adı, §§ 250, 251,
 Al-altun, prenses, Çinggis-han'ın kızı ? § 238.
 Alaşa-beki, bir Moğol prensesi, § 239.
 Alaşu-şidigithuri (-guregen), [-güregen «damat*], Onggut kabilesinden, §§ 182, 190, 202.
 Alab, [Alağ], Ba'arin'li Şirgu'-etu'nun oğlu, binbaşı, §§ 149, 202, 220.
 Alaşçit, [Alağçit], Yeke-çeren'in karısı, § 169.
 Alan-ho'a, Alan-ekke, [Alan-go], Dobun-mergan'ın karısı, §§ 7-10, 17-20, 23, 76.
 Alçi¹, binbaşı, §§ 202, 226? 253?.
 Alçi (-guregen), [-güregen «damat*], çerbilerden biri, §§ 202, 226? 253?.
 Alçidai, İlgai'yın neslinden, sonraları Ogodai'yın muhafız kıtası komutanlarından, §§ 170, 226, 227, 234, 242, 243, 255, 277, 278.
 Alçih (ba'urçi), [Alçig-bağurçi], Cahagambu'nun aşçısı, § 208.

¹ Bu isim, § 202 de zikredilen 89 binbaşının içerisinde (73) Alçi ve (87) Alçi-guregen diye iki yerde geçtiğinden, bunların ayrı ayrı iki şahıs olması isabeder.

- Aldi'er, Kırgız reislerinden biri, § 239.
- Alhüi, Unggirat kabilesinden § 141.
- Altan (-otçigin), Hutula-han'ın oğlu, §§ 51, 122, 123, 127, 142, 153, 166, 169, 174, 179, 180, 181, 246, 255.
- Altan-han, Kitat (Kin) hükümdarı, bk. Ahtutai, §§ 53, 132, 133, 134, 248, 250 - 253, 266, 271, 273.
- Altani, Borohul'un karısı, § 214.
- Altun-aşuh, [A.-aşuğ], Kereyit'lerden, § 152.
- Amal, Ogodai'nın gece muhafız kıtası komutanlarındandır, § 278.
- Ambahai-han, birleşmiş Manghol'ların hükümdarı, Çarşhai-linghu'nun torunu, § 47.
- Amel, Unggirat'lardan, § 176.
- Aratsen, Posta teşkilâtı reislerinden, § 280.
- Arhahasar (-bala), Calayir'lardan, Çinggis-han'ın elçisi, sonra esas orduda binbaşı, §§ 120, 124, 127, 177, 181, 183, 185, 191, 192, 226, 230, 234, 252.
- Arintaize, Onghan'ın küçük kardeşi, § 152.
- Arslan-han, Harluh prensi, § 235.
- Asan, Hasan, bir müslüman, § 182.
- Aşa-gambu, Burhan'ın generali, §§ 256, 265, 266.
- Aşih (-guregen), [Aşiğ-güregen], binbaşı, §§ 202, 207.
- Aşih-temür (bao'urçı), [Aşiğ-temür bağurçı], Çağagambu'nun aşığı, § 208.
- Atkirah, [Atkirag], Uygurların elçisi, § 238.
- A'ucan-boro'ul, [A.-boroğul], Çinggis-han'ın cedlerinden, § 2.
- A'uçu-ba'atur, [A.-bağatur], Tayçi'ut'lardan, §§ 141, 142, 148.
- Ba'aridai, Bodonçar'ın oğlu § 41.
- Badaı, Yeke-çeren'in çobanı, sonraları binbaşı, §§ 51, 169, 170, 187, 202, 219.
- Bahaei, Tuyçi'ut'lardan, § 177.
- Bahu-çorogi, Hadagin'lerden, § 141.
- Baişinghor-dohşin, [B.-doğşin], Çinggis-han'ın cedlerinden, Haidu'nun oğlu, § 47.
- Bala,¹ Calayir'lardan, binbaşı, §§ 202, 243, 257, 259, 264.
- Bala-çerbi, binbaşı, §§ 202, 243?
- Balaçaçi, [Balaçaçi], Ambahai-han tarafından esaretten gönderilen elçi, § 53.
- Balahah, Okin-b., (bk. Barhah, Okin-b.), § 139.
- Barhah, Okin-b., Habul-han'ın büyük oğlu, §§ 48, 49, 140.
- Barhucin-ho'a, [B.-goa], Barhudai-mergan'ın kızı, § 8.
- Barhudai-mergan, Barhucin-togum prensi, § 8.
- Barin-şiyilatuhabiçi, (Habibiçi-ba'atur), Çinggis-han'ın ceddı, Bodonçar'ın oğlu, § 43.
- Bartan-ba'atur, [B.-bağatur], Çinggis-han'ın ceddı, Habul-han'ın oğlu, §§ 48, 50, 179.
- Barula, Erdemtu-b., Todoyen-b., § 46.
- Barulataı, Haçi'nun oğlu, § 46.
- Bataçihan, Çinggis-han'ın ceddı, § 1.
- Batu, Coçin'in oğlu ve halefi, §§ 269, 270, 274-277, 279, 280.

¹ Bu isim de, § 202 de (35) Bala ve (50) Bala-çerbi şeklinde iki yerde geçtiğinden, birbirinden ayrılması icabeder.

- Bedü'n, [Bedüün], (bk. Moçi-b.), Dorbet'lerden, § 209.
- Bekter, Çinggis-han'ın üvey kardeşi, §§ 76, 77.
- Belgunotai, [Belgünötai], Dobun-mergan'ın oğlu, §§ 10, 18-20, 23, 42.
- Belgütai, [Belgütai], Çinggis-han'ın üvey kardeşi, §§ 50, 76, 77, 79, 90, 94, 96, 99, 101, 103, 105, 107, 112, 124, 131, 132, 136, 140, 154, 190, 191, 205, 242, 255.
- Berüde, [Berüde], Toiui'yun karısı, § 272.
- Besütai, [Besütai], Çarahaı-linghunun oğlu, § 47.
- Bilge-beki, Onghan'ın elçisi, §§ 142, 181.
- Bodonçar (-munğhab, akılsız), B. (-boğdo, kutsal), Çinggis-han'ın ceddî, Alan ho'a'nın oğlu, §§ 17, 19, 23, 24, 28-30, 32, 35, 37, 38, 40-44, 121.
- Bögen, [Bögen], binbaşı, § 202.
- Bolhadar, (krş. Bulahadar, Bulhadar), Posta komiseri, § 279.
- Bo'orçu, Naşu - baiyan'ın oğlu, Temucin'in arkadaşı, binbaşı, 'dört kahraman'dan biri, §§ 90-93, 95, 99, 103, 120, 124, 125, 156, 163, 172, 177, 202, 203, 205, 209, 210, 220, 226, 240, 242, 254, 260, 266.
- Borcigidai-mergan, Çinggis-han'ın ceddlerinden, § 3.
- Boroğcin - ho'a, [B.-goa], Toroğolcin - baiyan'ın karısı, § 3.
- Boroğul (-noyan) (= Boro'ul), [Boroğul], (Curkin karargâhında) 'bulunmuş dört çocuk'tan ve 'dört kahraman'dan biri, binbaşı, §§ 137, 138, 163, 172, 177, 202, 209, 213, 214, 240, 241.
- Boroldai, İkirea'lerden, § 129.
- Boroldai - suyalbi, Toroğolcin - baiyan'ın hizmetçisi, § 3.
- Boro'ul, bk. Boroğul.
- Borte (-ucin), [Börte-ücin], Temucin'in ilk karısı, §§ 66, 94, 99, 100, 104, 105, 110, 111, 118, 119, 245.
- Botohui-tarhun, [B. - tarhun], Daiduğul - soğor'un dul karısı, Tumat'ların kiral naibesî, §§ 240, 241.
- Bücek, [Büceg], Orus'lara karşı gönderilen Moğol komutanı, § 277.
- Bucir, binbaşı § 202.
- Buçaran, 'altı çerbi'den biri, § 191.
- Bugidai, Bukidai, [Bügidai], Tuge'nin oğlu, Ogodai'yın gündüz muhafız kıta komutanlarından, §§ 225, 230, 234, 278.
- Bugunotai, [Bügünötai], Dobun-mergan'ın oğlu, §§ 10, 18-20, 23, 42.
- Buğa, Calayir'lerden Gu'un-u'a'nın oğlu, §§ 137, 226, 227, 234, 239.
- Buğa - güregen (=Buğa), [B.-güregen], binbaşı, § 202.
- Buğa - temür, [B.-temür], Onghan'ın küçük kardeşi, § 177.
- Buhatai, Çinggis-han tarafından Sanggum'a gönderilen elçi, § 168.
- Buhatu-salci, Alan-ho'anın, kocasının ölümünden sonra doğan oğlu, §§ 17, 19, 23.
- Buğu-hadagi, (-hatagi), Alan-ho'a'nın kocasının ölümünden sonra doğan ikinci oğlu §§ 17, 23, 30, 32, 33, 42.
- Buğutu-salci, = Buhatu-salci, § 42.
- Bukidai, bk. Bugidai.
- Bulahadar, Bulhadar, (krş.

- Bolhadar), Ogodai'yın gece muhafız kıtası komutaalarından, § 278.
- Bulteçu-ha'atur, [Bülteçü-bağatur], Semaeçule'nin oğlu, § 48.
- Buluhaa, [Buluğan], binbaşı, § 202.
- Burhan-boshaasan, Burhanhaldun dağındaki kabîle reislerinden biri, § 9.
- Burhan, (B.-han, İluhu-B.), Haşin (Taog'ut) hükümdarı, bk. Şidurhu, §§ 249, 250, 256, 267.
- Buri, [Büri], Prensi, Ça'adai'yın oğlu, §§ 270, 274, 277.
- Buri (-boko), [Büri-bökö], Hututu-munggur'un oğlu, §§ 50, 131, 140.
- Buri-bulçirü, [Büri-b.], Cadaran'lı Tugu'udai'yın oğlu, § 40.
- Butu (-guregen), İkires'lerden, §§ 120, 202.
- Buyiruh-han, [Buyirug-han], Naiman'ların hanı, Guçugut Naiman'lardan, §§ 141-144, 158, 177.
- Caciradai, Cadaradai, Bodonçar tarafından kaçırılan kadının çocuğu, §§ 40, 141.
- Cadaradai = Caciradai, § 40.
- Cağagambu, Onghan'ın küçük kardeşi, §§ 107, 108, 142, 150, 152, 186, 208.
- Caialding (-soltan), Celâl üd-Din, İran ve Afganistan hükümdarı Harezmsah Alâ-üd-Din Muhammed'ü oğlu, §§ 257, 264.
- Calayirtai (-horçı), Curcen ve Solanghalara karşı gönderilen komutan, § 274.
- Calı(n)-buha, Alçi-tatar'ların reisi, §§ 58, 141.
- Canıuğa, Cacirat'lardan Hara-hada'nın oğlu, Onghan'ın kan kardeşi, Temucin'in gençlik arkadaşları ve sonra rakibi, §§ 40, 104, 108, 110, 113, 115-119, 121, 122, 125, 127-130, 141, 142, 144, 160, 166, 167, 170, 174, 179, 181, 194-196, 200, 201, 218, 246.
- Ca ng gi, Moğol prenslerinden biri, § 277.
- Ca o - g o n = çince Chao-kuan 'Chao memuru', yani güney Sung sülâlesi hükümdarlarından Ning-tsung, § 251.
- Ca o ' u r e d a i, Bodonçar'ın hizmetçi kızdan doğan çocuğu, § 43.
- Ca r ç i ' u d a i (-ebugan), [C.-ebügen], Urianghat'lı Celme'nin babası, §§ 97, 211.
- Ca ' u t h u r i, Çinggis-han'a Kitat'lar tarafından verilen unvan, §§ 134, 179.
- C e b e, (Cirho'adai'ya Çinggis-han tarafından verilen isim), binbaşı, §§ 146, 147, 153, 193, 195, 202, 209, 221, 237, 248, 251, 257, 272.
- C e b k e, Calair'lı Telegetu-baiyan'ın oğlu, Hasar'ın emri altında binbaşı, §§ 137, 202, 243, 244.
- C e d a i = Cetai, § 243.
- C e d e r, binbaşı, § 202.
- C e g a i, (Cegai-hongdaşor?, krş. Yegai-hongtahar), Honghotan'lardan Sukeken'in oğlu? Sukeken kabilesinden? § 120.
- C e l m e (-ho'a), [C.-goa], Urianghat'lardan, Çinggis-han'ın hizmetçisi ve yoldaşı, binbaşı, 'dört köpek'ten biri, §§ 97, 103, 120, 125, 145, 170, 195, 202, 209, 211, 214, 225.
- C e t a i, bk. Cedai, Manghut'lu Doğolhun'un kardeşi, binbaşı, §§ 120, 124, 202, 214.

- Ce'un.** (Sukegai-ce'un?), [Ceün], Cegai'yın veya Cegai-hongdahor'un, veya Sukeken'in oğlu?, § 120.
- Cigiyadai,** binbaşı, § 202.
- Cirho'adai,** [Cirgogadai], (sonraları Cebe adını almıştır), Tayçi'ut'lardan, §§ 147, 257.
- Cirho'a'n,** [Cirgogao], Oronar'lardan, § 120.
- Coçi,** Hutula-han'ın oğlu, § 51.
- Coçi,** Temucin'in büyük oğlu, Kibçağ hükümdarı, §§ 165, 210, 239, 242, 243, 254, 255, 258, 260.
- Coçi-darmala,** Çinggis-han'ın adamlarından, §§ 128, 201.
- Coçi(-hasar),** Temucin'in kardeşi, §§ 60, 195.
- Cubhan,** Çinggis-han tarafından Cao-gon'lara (Sung) gönderilen elçi, § 251.
- Cungsa'i,** memur, asillerden, § 243.
- Cungso,** Cungsöi, Noyakin'lerden, binbaşı, §§ 120, 202.
- Curçedai,** [Cürçedai], Uru'ut'lardan, binbaşı, §§ 130, 171, 176, 183, 185, 202, 208, 209, 226, 253.
- Ça'adai,** [Çagadai], Çinggis-han'ın ikinci oğlu, batı illerinin naibi, §§ 242, 243, 254, 255, 258, 260, 269-271, 276, 279, 280.
- Ça'arun,** [Çağarun], Merkit'li Tohto'a-beki'nin kızı, § 157.
- Çaha,** Haşin prensesi, Burhan'ın kızı, § 249.
- Çaha'a'n,** Horolas'lardan, § 141.
- Çaha'a'n-ho'a,** [Çagaan-goa], krş. Çahan-ş., binbaşı, § 202.
- Çaha'a'n-uva,** -u'a, [Çagaan-uva], (=Ne'udai-ç. -u.?), Honghotan'lardan, §§ 120, 129.
- Çahan-ho'a,** [Çagan-goa], krş. Çaha'an-ho'a, § 218.
- Çahurhan,** Urianghat'lardan, §§ 183, 185.
- Çana'i,** Curçedai'yın neslinden, gündüz muhafız kitalarında binbaşı, §§ 226, 234, 279.
- Çanar,** Ogodai'yın gece muhafız kitabı komutanlarından, § 278.
- Çaoein-ortegai,** [Ç.-örtegai], Haidu'nun oğlu, § 47.
- Çaraha-ebugan,** [Ç.-ebügen], Honghotat'lardan, §§ 68, 72, 73.
- Çaraha-i-linghu,** Haidu'nun oğlu, §§ 47, 180.
- Çaur-beki,** Onghan'ın kızı, Sangum'un bacası, §§ 165, 168.
- Çaurhai,** Alçidai'yın emri altında binbaşı, §§ 202, 243.
- Çaurhan** (=Çahurhan?). Celme'nin küçük kardeşi, §§ 120, 124, 127.
- Çeçegen,** Moğol prensesi, Çinggis-han'ın kızı? § 239.
- Çeren** = Yeke-ç., §§ 169, 219.
- Çiduhul-boko,** [Ç.-bökö], Ba'aridai'yın oğlu, § 41.
- Çigidai,** Alçidai'yın at çobanı, § 170.
- Çigu-guregen,** [Çigü-güregen], binbaşı, § 202.
- Çilao'un,** bk. Çilao'un-ba'atur.
- Çilao'un,** [Çilağun], Merkit'li Tohto'a-beki'nin oğlu, §§ 157, 162, 177, 197-199, 236.
- Çilao'un-ba'atur,** bk. Çilao'un, [Çilağun-bağatur], Tayçi'ut'lu Sorhan-şira'nın oğlu, 'dört kahraman'dan biri, §§ 84, 85, 163, 177, 209, 219.
- Çilao'un-hayici,** [Çilağun-ş.], Calayir'li Telegetu - baiyan'ın oğlu, § 137.
- Çiledü,** [Çiledü], bk. Yeke-ç., Merkit'li, §§ 55, 56, 102.
- Çilger-boko,** [Ç.-bökö], Merkitlerden Çiledü'nün küçük kardeşi, § 111.

- Çilgütai**, [Çilgütai], Suldus'lardan, §§ 120, 124.
- Çimbai**, Tayçı'ut'lardan Sorhan-şira'nın oğlu, §§ 84, 85, 198, 219.
- Çinggis**, Çinggis-han, -han-an, -hahan, Temucin'in hükümdarlık unvanı, §§ 1, 59, 123-126, 129-137, 139-142, 144-148, 150, 151, 153-159, 161, 163-165, 168-173, 175, 176, 179-188, 190-193, 195-200, 202-214, 216-220, 224-230, 232, 233, 235, 238-260, 263-272, 277, 278.
- Çirgidai-ba'atur**, [Ç.-bağatur], Salsı'ut'lardan, § 141.
- Çonah**, Horolas'lardan, § 141.
- Ço'os-çaban**, bk. Ş-.
- Çotan**, bk. Ş-.
- Çugu** (-guregen), [Çügü-güregen], Kitan'lara karşı gönderilen Moğol komutanı, § 251.
- Çulgetai**, [Çülgetai], binbaşı, § 202.
- Da'aritai**, bk. Daritai-otçigin, §§ 154, 242.
- Dağai**, bk. Tağai, § 126.
- Daiduğul-soğor**, Horitumat beylerinden, § 240.
- Daldurhan**, bk. Hada'an-d., Tarhut'lardan.
- Dao'un**, [Dağun], binbaşı, § 202.
- Darbai**, Uygur elçisi, § 238.
- Daritai**, bk. Daritai - otçigin, §§ 142, 153.
- Daritai-otçigin**, Bartan-ba'atur'un dördüncü oğlu, Yesugai'nın küçük kardeşi, Çinggis-han'ın amcası, §§ 50, 54, 56, 122.
- Dayir**, binbaşı, § 202.
- Dayir-usun**, Uvas-merkit'lerin reisi, §§ 102, 105, 109, 111, 117, 197.
- Degai**, Besut'lu çoban, binbaşı, §§ 120, 124, 202, 210, 216, 222, 243.
- Dei-seçen**, Unggirat'lardan, Bor-te'nin babası, §§ 61, 62, 65, 66, 69, 94.
- Dergək**, Unggirat'lardan, § 141.
- Dobun-mergan**, Çinggis-han'ın cedlerinden, §§ 3, 5-7, 9-10.
- Dodai** (-çerbi), altı çerbi'den biri, sonraları gündüz muhafız kıtası komutanlarından, §§ 124, 191, 193, 210, 226, 227, 234.
- Doğoladai**, Naçin-ba'atur'un oğlu, § 46.
- Doğolhu-çerbi**, Manghut'lardan, §§ 120, 124, 191, 210, 226, 227, 234, 281.
- Dolo'adai**, binbaşı, § 202.
- Dorbai** (-dohşin), Dorbet'lerden, Tumat'lara karşı gönderilen komutan, §§ 240, 261.
- Doregene**, Tohto'a-beki'nin oğlu Hutu'nun karılarından, § 198.
- Dori-buğa**, binbaşı, § 202.
- Duva-soğor**, Çinggis-han'ın cedlerinden, §§ 3-5, 11.
- Ebegai**, Curkin'li Saça-beki'nin en genç karısı, § 130.
- Elcigedai**, Elcigidai, memurların başı, §§ 229, 275, 278.
- Elhutur**, [Elhütür], Ongğan'ın küçük kardeşi, § 152.
- Emel**, (krş. Amel), Unggirat'lardan, § 141.
- Erke-hala**, -hara, Ongğan'ın küçük kardeşi, §§ 151, 177.
- Fuhano**, Curçen'lerin hükümdarı veya valisi, § 253.
- Geogi**, [Geügi], binbaşı, § 202.
- Girma'u**, Hutula-han'ın oğlu, § 51.
- Guce**, Ogodai'nin gündüz muhafız kıta komutanlarından, § 278.
- Guçu**, [Güçü], bk. Küçü, (Merkit'lerin ordugâhında) 'buınmuş

- dört çocuk'tan biri, binbaşı, § 114, 138, 202, 214, 243, 244, 251.
- G u ç u g u d - u n B u y i r u h - h a n**, Guçugut'lu Buyiruh-han, [Güçügüd-ün Buyiruh], = Buyiruh-han, § 158.
- G u ç u g u r**, [Güçügür], bk.: K., Besut'lerden Degai'yın küçük kardeşi, binbaşı, §§ 124, 202, 223.
- G u ç u g u r t a i - b u y i r u h - h a n**, [Güçügürtai-buyiruh]=Buyiruh-han, § 177.
- G u ç u l u k - h a n**, [Güçülüg-h.], Naiman hükümdarı Tayang-han'ın oğlu, §§ 194, 196, 198, 202, 237.
- G u n g e u**, Kitat prensi, § 248.
- G u o - o n g**, Muhalî'ye verilen unvan, § 202.
- G u r - h a n**, [Gür-h.], a) Harsa-kitat hükümdarı, Onghan'ın amcası, §§ 150, 152, 177, 198; b) Camuha'ya verilen unvan, § 141.
- G u r b e s u**, [Gürbesü], Naiman hükümdarı Tayang-han'ın anası, §§ 189, 194, 196.
- G u r i n - b a ' a t u r**, [Gürin-b.], Ubçih ailesinden, § 160.
- G u ' u n - h o ' a**, G. - u ' a, [Güün-uva], Calayir'li Telegetu - baiyan'ın oğlu, §§ 137, 206.
- G u y i g u n e k - b a ' a t u r**, [Güyigünek-bağatur], Kitat seferinde uç komutanı, § 247.
- G u y u k**, [Güyük, -g], Ogodai'yın oğlu ve halefi, §§ 270, 274-277.
- H a ' a t a i - d a r m a l a**, Ha'at-merkit'lerin reisi, §§ 102, 105, 111, 112.
- H a b i ç i - b a ' a t u r**, (bk. Barin-şiyilatu-habiçi), Bodonçar'ın oğlu, Çinggis-han'ın cedlerinden, §§ 43, 45.
- H a b u l - h a n**, - h a h a o, Tumbinai - aecen'in oğlu, Çinggis-han'ın ceddî, §§ 48, 52, 53, 139, 140.
- H a c i ' u n - b e k i**, (bk. Hacı'un-beki), Dorben'lerden, § 141.
- H a ç a ' n**, bk. Sali-haç'a'u, § 2.
- H a ç i - k ü l u k**, [H. - külüg], Menen-tudun'un ilk oğlu, Çinggis-han'ın ceddî, §§ 45, 46.
- H a ç i n**, Menen-tudun'un ikinci oğlu, §§ 45, 46.
- H a ç i ' u**, Menen-tudun'un üçüncü oğlu, §§ 45, 46.
- H a ç i ' u n**, Menen-tudun'un beşinci oğlu, §§ 45, 46.
- H a ç i ' u n - b e k i**, (bk. Hacı'un-beki), Noyakin'lerden, § 166.
- H a ç i ' u n (- e l ç i)**, Temuein'in ikinci kardeşi, §§ 60, 79, 99, 181, 244.
- H a ç i ' u n - t o ğ u r a ' u n**, Calayir'lerden, §§ 120, 124.
- H a ç u l a**, Menen-tudun'un dördüncü oğlu, §§ 45, 46.
- H a d a**, Kitat (Kin) generali, §§ 251, 252.
- H a d a ' a n**, [Hadağan], Habul-han'ın oğlu, §§ 48, 51, 53, 57, 58.
- H a d a ' a n**, Sorhan-şira'nın kızı, §§ 85, 146, 219.
- H a d a ' a n (- d a l d n r h a n)**, [Hadağan-d.], Tarhut'lu, binbaşı, sonraları Ogodai'yın gece muhafız kıtasında vazife görmüştür, §§ 120, 124, 174, 202, 278.
- H a d a g i**, Onghan'ın Cirgin'li bahadırılarından, § 170.
- H a d a h - b a ' a t u r**, [Hadağ-bağatur], (krş. Hadagi), § 185.
- H a d a i (- g u r e g e n)**, binbaşı, Ogodai'yın gece muhafız kıtası komutanlarından, §§ 202, 278.
- H a i d u**, Çinggis-han'ın ceddî, Hacı-kütük'un oğlu, §§ 46, 47.
- H a i**, (bk. Hat?), Tohto'a'nın oğlu, §§ 198, 199.

- Halaçar, (bk. : Haraçar), § 243.
- Halibai, H.-soltan, Halife-sultan, Bagdat (Bahtat) halifesi, §§ 260, 270.
- Hali'ndar, Cao'ureyit'lerden, §§ 183-185
- Han-melik, bk. Melik.
- Hara-ğada'an, [H.-ğadegan], Buribulçiru'nun oğlu, § 40.
- Haraçar, Halaçar, Barulas'lardan, Ça'adai'yın emri altında binbaşı, §§ 120, 202, 243.
- Harağai-toğura'un, (bk. Harğai-t.), Calayir'lerden, § 120.
- Haraldai-toğura'us, (bk. Halaldai-t.), Calayir'lerden § 124.
- Harandai, Menen-tudun'un altıncı oğlu, §§ 45, 46.
- Hara'udar, Ogodai'yın gece muhafız kıta komutanlarından, § 278.
- Harçu, Çinggis-han'ın cedlerinden, § 2.
- Hargil-şira, Tatar'lardan, § 214.
- Harğai-toğura'un, bk. Harağai-t., § 124.
- Hasır, (bk. Coçi-h.), Temucin'in küçük kardeşi, §§ 76, 77, 79, 90, 93, 96, 99, 104, 105, 107, 124, 130, 137, 161, 183?, 184?, 242-245, 253, 255.
- Hasar,¹ (H.-elçi = Arğai-h.?), §§ 183, 184.
- Haşi, Çila'un-hayıçı'nın oğlu, § 137.
- Hat, bk. Hal, Tohto'a'nın oğlu, § 198.
- Ha'uran, binbaşı, § 202.
- Ho'a-ucın, [Goa-ücin], bk. Ho'e-lun, Temucin'in annesi, § 75.
- Ho'ahçin-emegen, H.-eke, [Hoagçin-e.], Borte'nin yanında çalışan ihtiyar kadın, §§ 98, 100, 101, 103.
- Ho'ai-maral, bk. Maral.
- Hocin-beki, Prens, Çinggis-han'ın kızı? § 165.
- Hongdahor, (Cegai-h.? krş. Yegai-hongtahar), Honghotan'lardan? Sukeken'lerden? § 120.
- Honghai, Adarkit'lerden bir horçi, § 260.
- Honghortahai, Ogodai'yın gündüz muhafız kıta komutanlarından, § 278.
- Honghortai, Ogodai'yın yüksek polis memurlarından, §§ 277, 278.
- Hongtahar, Dolunggir'lerden bir horçi, § 260.
- Hongtahar, bk. Yegai-h.
- Horçi, bk. H.-usun, H.-noyas, Ba'arin'lerden, binbaşı, §§ 121, 202, 207.
- Horçinoyan, bk. Horçi, § 241.
- Horçi-usun, bk. Horçi, § 120.
- Horhasun, Horhosun, [Horgasun], binbaşı, §§ 202, 243.
- Hori-huğa, Tatar'lardan, § 59.
- Hori-gilemun-taize, [Hori-gilemün-t.], (bk. Huri-ş.), Onghan'ın muhafız kıtası komutanı, §§ 170, 171.
- Horicin-ğadun,-ğatun, Curkin'lerden, §§ 130, 132, 136.
- Horidai, Horolas'lardan, § 141.
- Horilartai-mergan, Horiturmat asillerinden, §§ 8, 9.

¹ Haenisch, bu şahıs, Çinggis-han tarafından § 181 de Sanggum'ın elçi olarak gönderilen Arğai-hasar (bala) ile bir tutmaktadır. "Arğai-hasar'ın, Onghan'ın yanından ayrılması (§ 181 sonu) ve Çinggis-han'ı arayıp bulması (§ 183) "göz önünde tutularak böyle bir tefsir düşünülebilirse de, § 183 de, Hasar'ın, "eğbeyisi, Çinggis-han'ı aradığından bahsedilmekte ve Arğai, § 183 in sonunda Hasar'dan başka ayrıca da zikredilmektedir. Buna dayanarak, §§ 183, 184 de zikredilen Hasar'ın, Temucin'in kardeşi Hasar (Coçi-h) ile bir tutulmasını teklif ediyoruz.

- H**orisu-beçi, Naiman gözçüle-
rinden, §§ 188, 189, 194.
- H**ubarihuri, Onghan'ın elçile-
rinden, § 177.
- H**ubilai (-noyan), Barulas'lardan,
binbaşı, 'dört köpek'ten biri,
(Tolui'yun, Hubilai, Kublai adı
ile tanılan oğlu ile aynı ismi
taşımaktadır), §§ 120, 124, 153,
193, 195, 202, 209, 235.
- H**uçar(-beki), Nekun-taize'nin oğ-
lu, §§ 122, 123, 127, 142, 153,
166, 174, 179, 180, 181, 246,
255.
- H**udu, bk. Hutu, Tohto'a-beki'nin
oğlu, §§ 177, 197-199.
- H**udu-udar, bk. Hutu, Tayçi'ut
ailesinden, § 148.
- H**uduha (-beki), Oyirat'lardan, §§
141-144, 239, 241.
- H**udus, Barulas'lı Hubilai'yın kar-
deşi, binbaşı, §§ 120, 202.
- H**udus-halçan, yetmiş gündüz
muhafız kıtası komutanlarından
§ 191.
- H**ulan(-ba'atur), Habul-han'ın
oğlu, §§ 48, 51.
- H**ulan-hatun, Dayir-usun'un
kızı, §§ 197, 257.
- H**ulbari, Onghan'ın küçük kardeşi,
§ 152.
- H**unan = Yühunan?, Geniges'ler-
den, binbaşı, §§ 122, 202, 210,
216, 243.
- H**unan, Tayçi'ut'lardan, § 177,
216?, 243?.
- H**urçahus, binbaşı, § 202.
- H**urçahus - buyiruh - han,
[H.-buyirug], Kereyit hüküm-
darı, Onghan'ın babası, §§ 150,
152, 167, 177.
- H**uri-şilemun, [H.-şilemün], bk.
Hori-ş, § 208.
- H**uril, binbaşı, § 202.
- H**utu, bk. Hudu, Merkit'li Tohto'a
-beki'nin oğlu, §§ 141, 142, 144,
157, 162, 236.
- H**utu, bk. Hudu-udar, Tayçi'ut'lar-
dan, § 124.
- H**utuhtai, [Hutuğtai], Tohto'a-be-
ki'nin kızı, § 157.
- H**utuhtu-munggur, [Habul-
han'ın üçüncü oğlu, §§ 48, 50.
- H**utuhtu-mungler, [Hutuğtu-
-müngler], (=H.-munggur)§140.
- H**utuhtu-yürki, [Hutuğtu-y.],
bk. Sorhatu-curki, Okin-bar-
hah'ın oğlu, § 49.
- H**utuğu = Şigihutuğu, § 252.
- H**utula = H.-han, §§ 57, 58.
- H**utula - hahan, = H.-han.
§§ 48, 51, 53.
- H**utula-han, bk. Hutula, Habul-
han'ın dördüncü oğlu, §§ 122,
179, 206.
- H**u'urçin-hatun, Curkin'li bir
kadın, §§ 130, 132, 136.
- H**uyildar¹ = Huyuidar, Huyil-
dar-seçen, Manghut'lardan, bin-
başı, §§ 171, 175, 185, 202, 208,
209, 217.
- H**uyildar-seçen = Huyildar,
§§ 171, 185.
- H**uyildar = Huyildar, § 130.
- H**alsaldai-tohura'un = Ha-
raldai-t., § 120.
- H**alca, binbaşı, § 202.
- H**arçasun, [Hargasun], Elcigidai-
yın oğlu, § 275-277.
- H**obögetur, [Höbögetür], Kitat
(Kin) generali, § 251.
- H**odua-orçang, bk. Hoton-O.,
Tayçi'ut'lardan, §§ 141, 144.

¹ § 185 de Huyildar'ın ölümünden bahsedildiği halde, § 202 de, yeni nasbedilen
binbaşılardan arasında da adı geçmektedir. Bu unvan ona ya ölümünden sonra verilmiş oımalı,
veya § 202 deki H. başka bir şahıs oımalıdır.

- Ho'elun = H. - eke, H. - ucın, Ucin, Ucin-eke, Ho'a-ucın, §§ 71, 102.
- Ho'elun-eke (ana) = Ho'elun, §§ 61, 93, 98, 102, 111, 114, 118, 119, 135, 137, 138, 166, 195.
- Ho'elun-ucın = Ho'elun, §§55, 56, 59, 60, 70, 72, 74, 130.
- Holuihan, Moğol prensesi, Coçi'nin kızı, § 239.
- Horhuda, [Horhudağ], horçin kıtası komutanlarından, sonraları Ogodai'yın gündüz muhafız kıtasında vazife görmüştür, §§ 225, 278.
- Horiçar-mergan, Çinggis-han'ın cedlerinden, § 2.
- Hoton-orçang = Hodun-o., § 148.
- Huea'ur-ucın, [H.-ücin], Ong-han'ın kızlarından, § 177.
- Hüsün, [Hüsün], binbaşı, § 202.
- İbaşa, bk. İ-beki Cahagambu'nun büyük kızı, §§ 186, 208.
- İbaşa-beki = İbaşa, § 208.
- İdohudai, Ça'adai'yın emri altında binbaşı, § 243.
- İdürgen, [İdürgen], bk. İtürgen, Onghan'ın elçisi, § 177.
- İdu'ut, [İduk-kut, İdiküt], Uygur'ların reisi, § 238.
- İle, (krş. çin. Ye-lü), Kitat (Kin) generali, § 251.
- İlugai, bk. İrugai, § 226.
- İluge, [İlüge], Ogodai'yın emrindeki adamlardan, § 243.
- İluhu = İ-burhan, § 267.
- İluhu-burhan = Burhan, Şidurhu, Haşin (Tang'ut) hükümdarı, §§ 250, 267, 268.
- İnal, Kirgis (Kırgız) reislerinden biri, § 239.
- İnalçi, Oyiratlı Huduşa-beki'nin oğlu, § 239.
- İnança-bilge-han, Naiman reislerinden, §§ 177, 189, 194.
- İnança-han = İ.-bilge-h, § 151.
- İrugai, [İrügai], bk. İlugai, binbaşı, § 202.
- İtürgen, [İtürgen], bk. İdürgen, § 184.
- Ketai, binbaşı, § 202.
- Kete, Coçi'nin emri altında binbaşı, §§ 202, 243.
- Kinggiyadai, Olhuno'ut'lardan, § 120.
- Kiratai, Çinggis-han tarafından Sanggum'a gönderilen elçi, § 168.
- Kiriltuh, bk. Tarhubai-k., Tarhutai-k.
- Kirintuh, bk. Tarhutai-k.
- Kişiliş, -h, Çeren'in at çobanı, sonraları darhan ve binbaşı, §§ 51, 169, 170, 187, 202, 219.
- Kokeços, bk. Kokoços, [Kököçös], Ba'arin'lerden. binbaşı, § 243.
- Koko, [Kökö], binbaşı, § 202.
- Kokoços = Kokeços, § 120, 202, 210, 216.
- Kokoçu, [Kököçü], (Besut'ların ordugâhında) 'bulunmuş dört çocuk'tan biri, binbaşı, §§ 119, 138, 202, 214, 243 ?
- Kokoçu, [Kököçü], Sanggum'ın at çobanı, § 188.
- Kokoçu-kirsa'an, [Kököçü-k.], Subagai-bo'ol'un oğlu, 180.
- Kokoçu, (Tebtengeri), [Kököçü], bk. Tebtengeri, şaman, Hong-hotatlı Munglik'in ortanca oğlu, §§ 243? 244.
- Koksegu-sabra, bk. Kokse'u-s., [Kökseğü-s.], § 163.
- Kokse'u-sabra, bk. Koksegu, Naiman'lardan, §§ 159, 162, 177, 189, 190, 194.

- Koton-baraḥa**, Tatar reislerinden, § 58.
- Kuçugur**, [Küçügür], bk. Guçugur, Besut'lardan, §§ 120.
- Küçü**, [Küçü], bk. Guçu, (Merkit'lerin ordugâhında) 'bulunmuş dört çocuk'tan biri, § 114.
- Labalḥa**, bk. Lablaḥa, § 278.
- Lablaḥa**, bk. Labalha, Ogodayın gündüz muhafız kitabında ḥorçin komutanlarından, § 225.
- Manggai**, Moğol prensi (=Mungge?), § 277.
- Manggetu-kiyan**, [Manggetü-k.], Bartan-ba'atur'un oğlu, § 50.
- Mangḥolcin-ḥo'a**, [Mangḡolcin-ḡoa], Borigidai-mergaan'ın karısı, § 3.
- Mangḥutai**, Naçin-ba'atur'un oğlu, § 46.
- Mangḥutai**, yedek kuvvetlerin komutanı, Ogoday'ın gündüz muhafız kitabı komutanlarından, § 278.
- Maral**, binbaşı, § 202.
- Maral**, Ḥo'a i-m. = 'beyaz dişi ge-yik', Çinggis-han'ın ana ceddî, § 1.
- Mashut** (Hurumşi), [Mesut], Yalavaçî'nin oğlu, Urunggeçî'li bir müslüman, § 263.
- Megetu**, [Megetü], binbaşı, § 202.
- Megücin-se'ultu**, [Megücin-se-ḡültü], Tatar'ların reisi, §§ 132-134.
- Melik**, Han-m., Melik-han Emin-el-Mülk, Herat hükümdarı, §§ 257, 264.
- Menen-tudun**, Çinggis-han'ın ceddî, § 45.
- Moçi-bedu'un**, [M.-bedüün], bk. Bedu'un, Dorbet'lerden, § 120.
- Moriçi**, Tayçi'ut'lardan, § 124.
- Moroḥa**, binbaşı, § 202.
- Muge**, [Müge], binbaşı, § 202.
- Muḥali**, (bk. guo-ong), Calayir'lı Gu'un-u'a'nın oğlu, binbaşı, 'dört kahraman'dan biri, §§ 137, 156, 163, 177, 202, 203, 205, 206, 209, 210, 220, 226, 240, 242, 254, 260, 266.
- Mulḥalḥu**, Cadaran'lardan, (Tayçi'ut'lardan ?), §§ 122, 124, 223.
- Mungge**, [Müngge], Tolui'yun büyük oğlu, sonraları Guyuk'un halefi, §§ 270, 274.
- Munggetu**, [Münggetü], Çinggis-han tarafından Ḥalibai-soltan'a karşı gönderilen komutan, § 270.
- Munggetu-kiyan**, [Münggetu-k.], Baya'ut'lardan, §§ 120, 213.
- Munggu'ur**, [Münggüür], binbaşı, § 202.
- Mungke**, [Müngke], Ça'adai'yun emrindeki subaylardan, § 243.
- Mungke'ur**, [Müngkeür], Coçi'nin emrindeki subaylardan, § 243.
- Mungko**, [Müngkö], binbaşı, § 202.
- Munglik** = M. - eçiḡe, §§ 68, 69.
- Muglik-eçiḡe**, [Münglig-eçiḡe], bk. Munglik, Ḥonghotat'lı Çaraḥa'nın oğlu, binbaşı, §§ 69, 130, 168, 202, 204, 244-246.
- Mutke-totah**, [Mütke-totaḡ], İki-res'lerden, § 129.
- Naçin-ba'atur**, [N.-bağatur], Menen-tudun'un oğlu, §§ 45, 46.
- Naḥu-haiyan**, Bo'orçun'un babası, §§ 90, 92, 93, 205.
- Naiya'a** = Naya, Naya'a?, binbaşı, § 202.
- Narin-keyen**, Yeke-çeren'in oğlu, § 169.
- Narin-to'oril**, Çaha'an-ḥo'a'nın oğlu, §§ 180, 218.
- Naya-uoyan** = Naya'a, § 197.

- Naya'a, bk. Naiya'a, Niçigut-ba'arin'lerden Şirgu'etu'nun oğlu, §§ 149, 197, 220.
- Naya'a-bilci'ur = Naya'a. § 202.
- Nekun-taize, [Nekün-t.], Yesugai'yın büyük kardeşi, §§ 50, 54, 56, 122, 130, 179.
- Ne'udai, [Neüdai] < Ne'u? (N-çaħa'an-uva? Halk adı? Cegai'yın oğlu?), Honghotan'lardan? §§ 120, 129.
- Nilha-sanggum, bk. Sanggum, §§ 165-167.
- Nomofun-eke, Haidu'nun anası, § 46.
- Noyagidai, Haçin'in oğlu, § 46.
- Ogele-çerbi, [Ögele-ç.] = Ogelen-ç., § 191, 226.
- Ogolai-çerbi, [Ögölai-ç.] = Ogolen-ç., § 124.
- Ogole, [Ögöle] = Ogolen-ç., § 234.
- Ogole-çerbi = Ogolen-ç., § 230.
- Ogolen-çerbi, [Ögölen-ç.], bk. Ogele-ç., Ogolai-ç., Ogole-ç., Bo'orçu'nun küçük kardeşi, altı çerbi'den biri, § 120.
- Ogodai, [Ögödai], bk. Ogodai-ħahan, Okodai, Okodey, Çinggis-ħan'ın üçüncü oğlu ve halefi, §§ 172, 214, 242, 243, 255, 258, 260.
- Ogodai-ħaban, bk. Ogodai, §§ 198, 269, 270-272, 274, 275, 278-281.
- Ohotur, Halihai-soltan'a karşı gönderilen Moğol komutanı, § 270.
- Ohda-(bo'ol), Tumbinai ile Çarħai-linghu'nun kölesi, § 180.
- Okia-balaħah, bk. O-barħah, § 139.
- Okin-barħah, bk. O.-balaħah, Barħah, Balaħah, Ĥabul-ħan'ın büyük oğlu, §§ 48, 49, 140.
- Okodai, (bk. Ogodai), § 173.
- Okodey¹, (bk. Ogodai), § 173.
- Olar-guregen, [O.-güregen], binbaşı, § 202.
- Oldaħar-ħorçı, okçulardan biri, emir subayı, § 271.
- Onggin(-çingsiang), (Wan-yeñ), Kitat (Kin) hükümdarının veziri, §§ 132-134, 248.
- Onggur(-bao'urçı), [Önggür], bk. Unggur, aşçı, binbaşı, Munggetu-kiyan'ın oğlu, §§ 124, 202, 213, 252.
- Ongħahan = Onğhan, § 150.
- Ongħan, Kitat (Kin)liler tarafından Kereyit hükümdarı To'oril'e (bk.) verilen unvan, §§ 96, 104, 134, 141, 142, 144, 150-152, 157-165, 167, 170, 171, 174, 177, 178, 181, 183-189, 200, 204.
- Orbai, Ambaħai-ħau'nın karısı, §§ 70, 71.
- Örebekdigin, [Örebekdigin], Kırgıs (Kırgız)ların reisi, § 239.
- Oronartai, binbaşı, § 202.
- Otçigin = O.-noyan, Otçikin, Temuge, Temucin'in en küçük kardeşi, §§ 195, 242-245, 255, 257, 281.
- Otçigin-noyan = Otçigin, §§ 190, 195, 245, 269, 280.
- Otçikin = Otçigin, § 242.
- Saça = S.-beki, §§ 137, 179.
- Saça-beki, Sorħatu-curki'nin oğlu, §§ 122, 123, 130, 133, 136.

¹ Haañiş burasını Okodeye diye okumakta ve Ogodaiya şeklinde düzeltilmektedir. Sözün sonu -ye bittiğine göre, Dativ'in -e ile gösterilebileceğini düşünerek, Okodeye diye okunmasını teklif ediyoruz. Bu okunuşun doğru olacağını § 199'daki Subeteye — Subete-y-e misali de açıkça göstermektedir.

- Salcı**, bk. Buhatu-salcı, Buhtu-s.
Sali-ğaça'u, Çinggis-han'ın ceddelerinden, § 2.
- Sanggum**, [Sanggūm], bk. Nilha-sanggum, Onghan'ın oğlu, §§ 142, 162-165, 167, 168, 171, 172, 174, 177, 181, 185, 188, 204, 208.
- Sayihan-tode'en**, Sanggum'un elçisi, § 167.
- Seçao'ur**, binbaşı, § 202.
- Seçe-beki**, bk. Saça-b., Hutuhtu-yürki (Sorhatu-curki)nin oğlu, § 49.
- Seçe-domoh**, Calayir'lardan, § 120.
- Seçi'ur**, [Seçiür], Horolas'lardan, § 120.
- Semseçüle**, [Semseçüle], Tumbinaiseçen'in oğlu, § 48.
- Semsoçi**, Çinggis-han'ın ceddelerinden, § 2.
- Senggun-bilge**, [Senggün-b.], Çarahai-linghu'nun oğlu, §§ 47, 52.
- Se'use**, Kitat (Kin) hükümdarı Altan-han'a Çinggis-han tarafından verilen isim, § 273.
- Soğatai**, Ambahai-han'ın karısı, §§ 70, 71.
- Soğor**, Temuge-otçigin'in elçisi, § 245.
- Soltan¹**, bk. Sortan, Sultan, [Soltan]= Calalding, §§ 259, 260.
- Sorhahtani-beki**, [Sorhağtani-b.], Çaşgambu'nun ikinci kızı, § 186.
- Sorhan-şira**, Tayçi'ut'lardan, binbaşı, §§ 82-87, 146, 198, 202, 219.
- Sorhatu-curki**, bk. Hutuhtu-yürki, Curkin'lerin cediti, §§ 122, 139.
- Sortan¹**, bk. Soltan = Calalding, § 257.
- Sube'etai**, [Sübegetai], bk. S. -ba'atur, Subegetai, Subetey, Urianghan'lardan, Celme'nin küçük kardeşi, 'dört köpek'ten biri, §§ 195, 199, 202, 209, 221, 257, 270, 274, 277.
- Sube'etai-ba'atur**, bk. Sube'etai, §§ 120, 124, 236, 262, 270.
- Subegai-bo'ol**, [Sübegai], Ohda-bo'ol'un oğlu, § 180.
- Subegetai**, [Sübegetai], bk. Sube'etai, § 209.
- Subetei**, [Sübetei], bk. Sube'etai, § 199.
- Sugegai**, [Sügegai], bk. Sugagai-ce'un, Sukegai, Çinggis-han'ın elçilerinden, § 126.
- Sugegai-ce'un**, bk. Sugagai, Sukegai, §§ 177, 181.
- Snhu-seçen**, Barulas'lardan, § 120.
- Sukegai**, [Sükegai], bk. Sugagai, Sukegai-ce'un, §§ 124, 177.
- Sukegai-ce'un**, [Sükegai-ce'ün], bk. Sugagai, Sukegai, Çinggis-han tarafından Onghan'a gönderilen elçi, §§ 120, 151.
- Sukeken**, [Sükeken], Cegai veya Cegai-hongtahor'un babası? halk adı? § 120.
- Sultan**, bk. Soltan = Calalding, § 257.
- Suyiketu**, bk. Süyiketu-çerbi, § 202.
- Süge'etai**, Hardakin'lerden, § 166.
- Süyiktu-çerbi**, [Süyiketü-ç.], Honghotan'lardan, altı çerbi'den biri, binbaşı, §§ 120, 124, 191.
- Şici'udai**, Naçin-ba'atur'un oğlu, § 46.

¹ Tercümede sultan diye alınmıştır.

- Şidigithuri, bk. Alahu-ğ.
- Şidurhu, Taŋgıt hükümdarı Burhan'a Çinggis-han tarafından verilen unvan, §§ 267, 268.
- Şigihutuğu, bk. Şigikan-hutuğu, Şikikan-h., binbaşı, adli işlerin reisi, §§ 202, 203, 214, 234, 242, 252, 257, 260.
- Şigikan-hutuğu, (Şigihutuğu), Tatar ordugâhında bulunmuş çocuk, § 138.
- Şikikan-huduğu, bk. Şigikan-h., Şigihutuğu, § 135.
- Şiki'ur, bir açığı, §§ 130, 136.
- Şiluhai, [Şilügai], binbaşı, § 202.
- Şinçi-baiyan, Burhan-haldun dağındaki kabile reislerinden, § 9.
- Şirahan, bir memur, § 278.
- Şirahul, binbaşı, § 202.
- Şirgotu-ebugen, [Şirgötü-e.], (ihtiyar Ş.), bk. Şirgu'etu, § 220.
- Şirgu'etu, [Şirgüetü], bk. Şirgotu-ebugen, § 149.
- Şirgu'etu-ebugen, [Şirgüetü-e.], (ihtiyar Ş.), bk. Şirgotu-ebugen, Niçigut-ba'arin'lerden, § 149.
- Şo'os-çahan, [Şo'os-çagan]. (Çoos), Horulas'lardan, § 182.
- Şormağan, bk. Ş. -horçi. Oteget'lerden, horçi, Bahtat valisi, § 260.
- Şormağan-horçi, bk. Şormağan, §§ 260, 270, 274.
- Şotan-ekke, (Çotan), Borte'bin anası, §§ 94, 96.
- Tahai, bk. D., Tahai-ba'atur, Suidus'lardan, Çinggis-han tarafından Onghan'a gönderilen elçi, binbaşı, §§ 124, 177, 202, 207.
- Tahai-ba'atur, bk. Tahai, Dahai, §§ 151, 186.
- Taitemur (-taize, prens), [T.-temür-], Onghan'ın küçük kardeşi, § 177.
- Taiçar, Camuha'nın küçük kardeşi, § 128, 129, 201.
- Taiçu, Sorhatu (Hutuhtu) - curki'nin oğlu, §§ 49, 122, 130, 133, 136, 137, 179.
- Taki, Suidus'lardan, § 120.
- Tamaça, Çinggis-han'ın cedlerinden, § 2.
- Tamaçi, binbaşı, § 202.
- Tarhubai-kiriltuh = Tarhutai-k., Tayçi'ut'ların reisi, § 72.
- Tarhutai = Tarhubai-kiriltuh, Tarhutai-kiriltuh, T.-kiriltuh, § 149.
- Tarhutai-kiriltuh = Tarhutai, §§ 81, 141, 149, 219, 220.
- Tarhutai-kiriltuh = Tarhutai, § 79.
- Tayang, bk. T.-han, §§ 189, 194, 196.
- Tayang-han, bk. Torluh, Naiman hükümdarı, §§ 166, 189, 190, 193-196.
- Tayçi'udai, [Tayçigudai], Sul'duslardan, § 120.
- Teb, bk. Tebtenggeri, § 246.
- Tebtenggeri, bk. Kokoçu-t., §§ 244-246.
- Teletu-baiyan, [Teletü-b.], Calayir'lardan, § 137.
- Temücin, [Temücin], Çinggis-han'ın şahıs adı, §§ 59-61, 66, 68, 69, 73, 76, 77, 79-81, 88, 90-94, 96, 97, 99-108, 110, 111, 113, 115-118, 121-123, 126, 127, 146, 149.
- Temücin-üge, [Temücin-üge], Yesugai tarafından esir alınmış tatar, oğluna bunun adını vermiştir, § 59.
- Temüder, [Temüder], Ogodai'yan

- gündüz muhafız kıtası komutanlarından, § 278.
- Temuge = T.-otçigin, Otçigin, O.-noyan, §§ 60, 79.
- Temuge-otçigin, [Temüge-O.], = Otçigin, Temucin'in üçüncü kardeşi, §§ 60, 99, 245.
- Temulun, [Temülün], Temucin'in kız kardeşi, §§ 60, 79, 99.
- Tenggeri, Kitat (Kin) hükümdarı Altan-han'ın oğlu, § 253.
- Terge, Uggirat'lardan, § 176.
- Tobuğa, binbaşı, § 202.
- Todege, Todoge, [Tödege, Tödöge] = Todoyen-girte, §§ 146, 219.
- Todoyen = T.-oçigin, § 51.
- Todoyeo, [Tödöyen], Sauggum'un adamlarından, § 181.
- Todoyen-oçigin, [Tödöyen-o.], Habul-han'ın oğlu, § 48.
- Todoyen-girte, [Tödöyen-g.], Tayçi'ut reislerinden, § 72.
- Togus-beki, [Tögüs-b.], Tohto'a-beki'nin büyük oğlu, § 157.
- Tohontemur, binbaşı, § 202.
- Tohuçar, Çinggis-han'ın batı seferine iştirak eden komutanlarından, sonraları posta teşkilâtı reisi, §§ 257, 280.
- Tohto'a, [Toğtoğa], bk. T.-beki, Uduyt-merkit'lerin reisi, §§ 102, 105, 109, 117, 144, 157, 162, 177, 181, 197, 198, 199, 236.
- Tohto'a-beki, bk. Tohto'a, §§ 109, 111, 141, 142, 157, 177, 197, 198.
- Tolon, bk. Tolun, binbaşı, § 202.
- Tolui, Çinggis-han'ın en küçük oğlu, sonraları merkezî devletia prensi, §§ 186, 214, 243, 251, 255, 258, 259, 269, 272.
- Tolun, bk. T.-çerbi, Tolou, §§ 212, 213, 253, 267.
- Tolun-çerbi, bk. Tolon, Tolun, Honghotat'lardan, 'altı çerbi'den biri, §§ 191, 265.
- To'oril = T.-han, § 134.
- To'oril, Ebugecin'lerden ? § 166.
- To'oril, Yegai-hongtahar'ın oğlu, § 180.
- To'oril, bk. Narin-to'oril, Çağa'an-ço'a'nın oğlu, § 218.
- To'oril-han, [Tuğrul, Toğrul-han] = Onğhan, To'oril-o., To'oril, Kereyit hükümdarı §§ 105-108, 110, 113, 115, 126, 133, 134, 181.
- To'oril-onğhan = T.-han, § 104.
- Torbitaş, Tayang-han'ın elçisi, § 190.
- Torelçi, [Törelçi], Oyirat'lardan Huduğa-beki'nin oğlu, İnalçi'nin büyük kardeşi, § 239.
- Toroholcin-baiyan, Çinggis-han'ın cedlerinden, § 3.
- Torluh = Tayang, § 189.
- Torluh-han, [Torluğ-han] = Tayang, §§ 190.
- Torluh-tayang = Tayang, § 189.
- Tosağa, binbaşı, § 202.
- Tugai, Hudu'nun karılarından, § 198.
- Tuge, [Tüge], binbaşı, §§ 202, 225.
- Tuge-mağa, [Tüge-m.], İkires'lerden, § 141.
- Tugu'dai, [Tügü'dai], Cadaradai'yın oğlu, § 40.
- Tuhu, Hasar'ın üçüncü oğlu, § 183.
- Tumbisai, bk. T.-seçen, § 180.
- Tumbinai-seçen, bk. Tumbinai, Çinggis-han'ın cedlerinden, Baişinghor-dohşin'ın oğlu, §§ 47, 48.
- Tungge, [Tüngge], Calayir'lı Çila'un-ğayıçin'ın oğlu, § 137.
- Tunghuidai, Tuugkuidai, binbaşı, § 202.

- Turuhan, binbaşı, Tolun'un emrine verilenlerden, § 212.
- Tusağa, Sanggum'un oğlu, § 165.
- Tuyideger, [Tüyideger], binbaşı, § 202.
- Ucin, U.-eke, hatun-U., [Ücin] = Ho'elun, § 74, 76, 78, 111.
- Ucin-borte, [Ücin-börte] = Borte, § 105.
- Udutai, binbaşı, § 202.
- Uğuna, Çinggis-han tarafından batıya gönderilen elçi, § 254.
- Ui'urtai, [Uiğurtai], «Uygur kabilesinden», (halk adlarına bk.), iskân işleri komiseri (Çol memleketi için), § 279.
- Uncin, (-sahayit), Sahayit'lerden, § 122.
- Unggiran, binbaşı, § 202.
- Unggur, [Ünggür] = Onggur, Biği'ut'lu Monggetu-kıyan'ın oğlu, § 120.
- Ur'u'dai, [Urugudai], Naçin-ba'atur'un oğlu, § 46.
- Usun-ebugan, [U.- ebügen], en yüksek beki (şaman), §§ 210, 216.
- Yadır, Alçidai'yın at çobanı, § 170.
- Yalavaçi, Urunggeçi'li Hürumşi ailesinden-müslüman bir Türk, sonraları Cung-du valisi, § 263.
- Yalbah, [Yalbaş], Ogodai'yın gece muhafız kıtası komutanlarından, § 278.
- Yedi, Kirgis (Kırgız) reislerinden, § 239.
- Yedi-tubluh, [Y.-tublug], Naiman bükümdarı Buyiruh-han'ın emrindeki kabile reislerinden, § 158.
- Yegai-hongtahar, krg. Cegai, To'oril'in babası, § 180.
- Yegu, [Yegü], Hasar'ın büyük oğlu, doğu prensi, §§ 183, 269, 280.
- Yeke-çeren, bk. Çeren, Hulan-ba'atur'un oğlu, Altan'ın küçük kardeşi, §§ 51, 154-156, 169.
- Yeke-çiledu, [Y.-çiledü], bk. Çiledu, Merkit'li, §§ 54, 111.
- Yeke-ne'urin, [Y.-ne'ürin], gece muhafız kıtası binbaşılılarından, § 225.
- Yeke-nidun, Çinggis-han'ın cedlerinden, § 2.
- Yesuder-horçi, {Yesüder}, horçi (okçu), Curçet ve Solangha memleketlerinin valisi, § 274.
- Yesugai, bk. Y.-ba'atur, Y.-han, §§ 54, 56, 62, 65, 66, 67, 69, 164.
- Yesugai-ba'atur, bk. Yesugai, Y.-han, [Yesügai-bağatur], Temucin'in babası, Bartan-ba'atur'un üçüncü oğlu, §§ 50, 54, 56, 59-63, 66-70, 111, 130, 140, 150, 164.
- Yesugai-han, -hahan, bk. Yesugai, §§ 96, 105, 150, 151, 177.
- Yesugau, [Yesügan], Tatar'lardan, Yeke-çeren'in kızı, §§ 155, 156.
- Yesui, [Yesüi], Yesugan'ın ablası, §§ 155, 156, 254, 265, 268.
- Yesun-te'e, bk. Y.-to'e, [Yesün-te'e], Celme'nin oğlu, 400 horçi'nin komutanı, Ogodai'yın gündüz muhafız kıtası komutanlarından, §§ 225, 230, 234.
- Yesun-to'e, bk. Y.-te'e, § 278.
- Yesungge, [Yesüngge], Hasar'ın ikinci oğlu, doğu prensi, §§ 183, 269.
- Yühunan, Alahu-şidigithuri'nin elçisi, § 190.
- Yürki, bk. Hutuh-tu-y.
- Yuruhan, Yuruhan, binbaşı, § 202.

g) Soy, kabîle, halk adları *

- Adang b'a, Adanghan, Moğol kabilesi, §§ 38, 44.
- Adargın, Adarkin, Moğol kabilesi, §§ 46, 207, 260.
- Alçı-tatar, bk. Tatar, Tatar kabîlelerinden, § 153.
- Aluhai-tatar, bk. Tatar, Tatar kabîlelerinden, § 153.
- Aru, Hindus ile Bahtat arasında oturan bir halk, § 261.
- Arula, Arulad, Moğol kabilesi, §§ 47, 120.
- Asut, Asi, Alan'lar, §§ 262, 270, 274.
- Ayir'ut, Urşî'un civarında oturan Tatar soylarından, § 53.
- Ba'arin, bk. Menen-b., Niçigut-b., Moğol kabîlelerinden §§ 120, 207, 216.
- Bacigit,-d, (oku: Ubacigit?), §§ 262, 270, 274.
- Bahtat = Bağdat, (gebir adlarına bk.), §§ 260, 261, 270, 274.
- Baiya'udai, bk. Ma'alih-b.
- Barhun, Selenge'nin aşağı kısmında oturan bir halk, § 239.
- Barula, bk. Barulas, § 46.
- Barulas, bk. Barula, Erdemtu-b., Todoyen-b., Moğol kabîlelerinden, §§ 46, 120.
- Baya'ut,-d, [Bayağut], Moğol kabîlelerinden, §§ 120, 213.
- Bayit, Orman halklarının ötesinde (Sibiryada) oturan bir halk, § 239.
- Belgunot, [Belgünöt], Moğol kabîlelerinden, § 42.
- Besut, [Besüt], Tayçi'ut'lara tabi bulunan Moğol soylarından, §§ 47, 119, 120, 138.
- Besutai, bk. Besut, § 53.
- Bişi'ut,¹ (Çangşi'ut?), Moğol kabîlelerinden, §§ 120, 213.
- Bolar, İdil (Volga) Bulgarları, § 262.
- Borcigin, Çinggis-han'ın soyu, § 42.
- Buda'at, [Budağat], Moğol soylarından, § 46.
- Bugunot, [Bügünöt], Moğol soylarından, § 42.
- Buir'ut, Urşî'un civarında oturan Tatar boylarından, § 53.
- Buriyat, Tenggis gölü civarında oturan bir halk, § 239.
- Caciradai, Cacirat, §§ 40, 141.
- Cadaran, Moğol kabîlelerinden, § 40, 122, 129, 196, 223.
- Cağut, Kin halkı, § 281.
- Calayir, Moğol kabîlelerinden, §§ 120, 137, 244, 257, 264.

* Umumiyetle Türk olarak tanılan birçok kabîle ve halklar dahi İndekste "Moğollara mensup, olarak gösterilmişse de, bu durumun etnik bir mânâyı ifade etmeyip, ancak siyasi birlik icabı ve bu esere ait bir hususiyet olduğunu hatırlatalım. Nitekim aşağıda, kabîleler üzerine yazılan açıklamada Moğol adının doğuş ve yayılış ve bundan kastedilen anlam hakkında ayrıca durulmuştur.

1 Bu söz §§ 120 ve 213 de olmak üzere ancak iki yerde ve Baya'ut ile bir arada geçmektedir. Haenisch NT § 120 de bunu çangşi'ut ve § 213 de bişi'ut diye almış, fakat tercüme ve İndeksinde çangşi'ut'u büsbütün atmak suretiyle yalnız bişi'ut şeklini kabul etmiştir. Çince Ye Teh-hul nushasında, her iki yerde ilk hece için transkripsiyon işareti olarak ç a n g- (Rüd. 5401) alınmış ise de, bu işaret b i (Rüd. 205) ye çok benzemekte ve tereddüt uyandırmaktadır. YP de bu adın bişi'ut diye geçmesi ve çangşi'ut adına başka kaynaklarda raslanmaması gibi sebepler, bişi'ut şekli için tercih edilmiştir.

- Caored, Ca'ureyit, Moğol kabilelerinden, § 44.
- Ca'ouriyedai, bk. Caored, § 183.
- Carçi'ut-adanğhan, Uriang-hai'daki kabilerden, § 38.
- Cirgin (-ba'atut), Cirginli bahadırılar, Kereyit'lerin savaşı bir soyu, §§ 170, 171, 185-187, 208.
- Curçedai, [Cürçedai], bk. Curçet, §§ 130, 171, 176, 183, 185, 202, 208, 209, 225, 253.
- Curçet, [Cürçet], Pl. < Curçen, [Cürçen], bk. Curçedai, (Ju-chen, Nü-chen, Nü-chi adları ile de tanınımlardır), burada Kitat diye tesmiye edilen Kin kabilelerinden, §§ 247, 248, 253, 274.
- Curkin, [Cürkin] = Yürki, Moğol kabilelerinden, §§ 122, 130-133, 136-140.
- Cuyin, burada balk olarak gösteriliyorsa da, herhalde Tatar, Curçet, Kitat ve Hara-kitat'larda hücum kitasına verilen isimdi, §§ 53, 247, 248, 266.
- Ça'a'an-tatar, [Çağagan-t.], bk. Tatar, § 153.
- Çaban-tatar = Ça'a'an-t. § 153.
- Çangşi'ut, (Bişi'ut?) §§ 120, 213.
- Çinos, Adargin boylarından, §§ 129, 207.
- Dolunggir, Moğol kabilelerinden, § 260.
- Dorben, [Dörben], Moğol kabilelerinden, §§ 11, 120, 141, 196.
- Dunğhayit, bk. O'on-d., Kereyit soylarından, §§ 150, 170, 187, 208.
- Duta'ut-tatar, bk. Tatar, Tatar kabilelerinden § 153.
- Ebugecin, [Ebügecin], Moğol kabilelerinden, § 166.
- Erdemtü-barula, [Erdemtü-b.], bk. Barula, Barulas, § 46.
- Geniges,¹ Moğol kabilelerinden, §§ 47, 122, 210.
- Guçugur, Guçugut, Guçu'ut, [Güçügür...], şahıs adlarına bk.: Guçugud'un Buyiruh-ğan, Guçugurtai Bayiruh-ğan, Naiman hükümdarı Buyiruh-ğan'ın soyu, §§ 141, 158, 177.
- H'a't-merkit, bk. Merkit, Merkit boylarından, §§ 102, 106.
- Habhanas, kuzey-doğuda oturan ve Ursut'larla bir arada zikredilen bir halk, § 239.
- Habturhas, Moğol soylarından, § 47.
- Hadagin, bk. Hatagin, Moğol kabilesi, §§ 131, 141.
- Hanğhas, kuzey-doğuda oturan ve Ursut'larla zikredilen bir halk, § 239.
- Hanglin, Kanglin, Kankalis, Cayah nehrinin doğusunda oturan bir halk, §§ 198, 262, 270, 274.
- Hara-kitat, «Kara Kitan'lar», pl. < Hara-kitan, Kitat halkının bir kolu, 12. yüzyılın başlarında Türkistan'a girmişlerdir, §§ 151, 152, 177, 198, 247, 248, 266.
- Hara'ututun, «Kara arabalılar?»², Halk adı? § 55.

¹ § 210 da genigedai diye yazılı ise de, tercümede Geniges'li diye çevirdik.

² Bu tâbir türkçe tercümede «kara araba», diye çevrilmiştir.

- Hardakidai, ¹ (=Harta'at?), Kerreyit'lere tabi Moğol kabilesi, § 166.
- Harlu'ut, Pl. <Harluh,² Karluk Türkleri, §§ 198, 235.
- Harta'at = Hardakit?, § 166.
- Hasah, 'Büyük araba', halk adı?, § 64.
- Haşin, Tangut, (yer adlarına bk.), Si-hia devletindeki halklardan, §§ 150, 177, 249, 250.
- Hatagin, bk. Hadagin, Moğol kabilesi, §§ 42, 196.
- Honghotan, Honghotat, Moğol kabilesi, §§ 47, 68, 72, 73, 120, 130, 244-246, 265.
- Horitumat, bk. Tumat, Selengge'nin batısında oturan bir halk, §§ 8, 240.
- Horolas, Horulas, Moğol kabilesi, §§ 120, 141, 182.
- Hurumşi, şahıs adlarına bk.: Mas-hut, Yalavaçi, Urunggeçi'li bir müslüman Türk soyu, § 263.
- Hindus, Kuzey Hindistan (ahalisi), §§ 261, 264.
- Ho'as-merkit, bk. Merkit, Merkit'lerin bir boyu, § 197.
- Hula'n-degelen, Kitat (Kin) ordusu, § 251.
- İkires, Moğol kabilesi, §§ 120, 129, 141, 202.
- Kanglin, bk. H.
- Keret, Orta Asyada bir halk, krş. Buhar ve Raral, § 270.
- Kereit, Kereyit, Hanghai ve Burhan-haldun dağları arasında oturan büyük bir halk, §§ 96, 104, 105, 126, 134, 150, 171, 172, 186, 187, 200, 208, 214.
- Kesdiyın, Şibir'lerle zikredilen bir halk, § 239.
- Keşimir, Kışmir, §§ 262, 270.
- Kibçaş, Pl. Kibça'ut, Koman'lar, Kıpçak'lar, sonraları doğu Avrupada kurulan devlete verilen isim, §§ 198, 262, 270, 274, 275, 277.
- Kirgis(ut), Kırgızlar, § 239.
- Kitan, (Kitai), Pl. Kitat, Kin sülâlesi (Carçen) ve bu devletin ahalişi, kuzey Çinliler, §§ 53, 132, 247, 250, 251, 263, 266, 271, 272.
- Kiyan, Pl. Kiyat, Borcigiu'lerin ailesi, §§ 63, 67.
- Ma'alih-baiya'ut, Baya'ut'ların bir kolu, §§ 15, 18.
- Macar, Pl. Macarat, Macarlar, §§ 262, 270.
- Madasari, Hindusile Bahtat arasında oturan bir halk, § 261.
- Manghol, [Monggol], Moğol kabilerine toptan verilen isim, eserin adında, §§ 52, 57, 108, 126, 142, 174, 189, 190, 193-196, 202, 216, 248, 266, 272.
- Mangholcin, bk. Manghol, § 202.
- Manghut, Moğol kabilesi, §§ 46, 120, 130, 170, 171, 175, 195, 209.
- Maru, Merv, § 261.
- Menen-ba'arin, Ba'arin'lerin (bk.) bir soyu, §§ 41, 120.
- Merkit, Merkidai, bk. Ha'at-m., Ho'as-m., Uduyit-m., Uvas-m., Selengge'nin aşağı kısmında oturan bir halk, §§ 54, 102-105, 110, 111, 113, 115, 117, 138, 141, 142, 144, 145, 152, 157, 177, 197-200, 205, 208, 219, 236, 254.
- Naiman, Hanghai ve Altai dağları arasında oturan büyük bir halk, §§ 141, 142, 144, 152, 158-161, 163, 166, 177, 188-190,

¹ Türkçe tercümede Hardakin diye alınmıştır.

² Türkçe tercümede Harluh diye alınmıştır.

- 192, 193, 195, 196, 198, 200, 202, 208, 237.
- Negus**, [Negüs], bk. Ne'udai, Moğol kabilesi, § 218.
- Ne'udai**, <Ne'u? = Negus? Şahıs adı? (bk.), §§ 120, 129.
- Niçigut-ba'arin**, bk. Ba'arin, § 149.
- Noyakin**, Moğol kabilesi, §§ 46, 120, 166.
- Olcigetutuñ**, Olcigetut? halk adı? §§ 55, 64.
- Olhun'ut**, Unggirat kabilesi olan Torgut'ların bir ailesi, §§ 54, 61, 62, 120.
- Olon-dunghayit** = Dunghayit § 170.
- Onggut**, Halha'nın güneyinde oturan bir Moğol kabilesi, §§ 182, 190, 202, 239.
- Onghoeit**, Kereyit'lerin bir soyu, § 187.
- Orman halkları**, Yenisey'in yukarı kısmı ile Selengge arasında oturlardı, §§ 202, 207, 239.
- Oronar**, bir Moğol kabilesi, §§ 47, 120.
- Orusut**=Ursut, Ruslar, §§ 262, 270, 274, 275, 277.
- Oteget**, [Öteget], Moğol kabilesi, § 260.
- Oyirat**, Tanglu dağları civarında oturan bir halk, §§ 141, 142, 144, 239.
- Raral**, Bolar'larla zikredilen bir halk, § 262.
- Sahayit**, Moğol kabilelerinden, § 122.
- Salefut**, Moğol kabilelerinden, §§ 42, 141, 196.
- Sartah**, Sartahçin, Sartah-tai, Sarta'ul, Sarda'ul, Müslümanlar, Türkistandaki müslüman Türk kabilelerine toptan verilen ad, §§ 152, 177, 181, 182, 198, 254, 256, 257, 260, 263-265.
- Sasut**, krş. Sesut, İdil'in aşağı kısmında oturan bir halk, (Plano Carpini'de Sazi?) § 262.
- Sergesut**, bk. Serkesut, § 270.
- Serkesut**, [Serkesüt], bk. Sergesut, Çerkes'ler, § 262.
- Sesut** = Sasut? Saksin, (şehir adlarına bk.), Plano Carpini'de Saxi), §§ 270, 274.
- Solanghas**, kuzey Kore'liler, § 274.
- Sukeken**, şahıs adı? § 120.
- Suldus**, Suldudai, Moğol kabilelerinden, §§ 82, 120, 186.
- Sünit**, Moğol kabilelerinden, § 47.
- Şibir**, Tenggis gölünün kuzey batısında oturan bir halk, § 239.
- Taiyiçi'ut**, Taiyici, [Tayçigüt], Moğol kabilelerinden, §§ 47, 57, 72-74, 76-83, 94, 98, 119, 124, 138, 141, 144, 146 - 148, 177, 196, 219, 257.
- Tanghut**, Tang'u, Tang'ut, [Tanggüt], bk. Haşin, §§ 151, 152, 177, 249, 250, 256, 265-268.
- Tarhut**, Moğol kabilelerinden, §§ 120, 213.
- Tas**, Kuzey batıda, Bacigit'lerle zikredilen bir halk, § 239.
- Tatar**, Buyür gölü ve Halha civarında oturan maruf halk, §§ 53, 58, 59, 67, 68, 132-136, 138, 141, 153-156, 205, 214, Alçi-t., Aluhai-t., Ça'a'an(Çahan)-t., Duta'ut-t., bunlar için yukarıya bk.
- Tayçi'ut**, bk. Taiyiçi'ut.
- Telenggut**, [Telenggüt], Adar'kinlerin bir kolu, § 207.

- Tenlek, kuzey-batıda, Şibir'lerle zikredilen bir halk, § 239.
- Tobot, Pl. Tobodut, Tibet'li-ler, § 260.
- Todoyen-barula, bk. Barula, Barulas, § 46.
- Tohura'un, Tohura'ut, Calayir'ların bir soyu, §§ 120, 213.
- To'oles, To'eles, Adarkin'lerin bir kolu, §§ 207, 239.
- Torgut, Olhuno'ut'lu Ho'elun'un mensup olduğu aile, § 61.
- Tuba, Tubas, Kuzey-batıda, Hanghas'larla zikredilen bir halk, § 239.
- Tube'en, Tubegan, Tube-gen, [Tübege, Tübege], Kereyit'lerin bir soyu, §§ 150, 170, 171, 187, 208.
- Tuhas, kuzey-batıda, Şibir'lerle zikredilen bir halk, § 239.
- Tumat, bk. Hori-t., Selenge'nin batısında oturan bir «Orman halkı», §§ 240, 241.
- Tumen-tubegan, [Tümen-tübege], bk. Tube'en.
- Ubçih, Camuha'nın emri altında bir Moğol boyu § 160.
- Uduyt - merkit, bk. Merkit, Merkit'lerin bir boyu §§ 102, 105, 111, 114, 199.
- Ui'ur¹, Ui'ut, Uihut, Uygur'lar, şahıs adlarına bk.: Uirtai «Uygur'lara mensup», §§ 151, 152, 177, 198, 238, 279.
- Unggiran, Pl. Unggirat, Olhuno'ut'ların bir soyu, §§ 61, 64, 94, 141, 176, 177, 196, 202.
- Urianghai, Urianghacin, Urianghan, Urianghat, Urianghadai, Tanglu dağlarının kuzeyinde bir halk, §§ 9, 12, 38, 44, 97, 120, 170, 183.
- Ursut = Orusut, Ruslar, § 239.
- Uru'ut,-d, [Uruğut], Moğol soylarından, §§ 46, 130, 170, 171, 175, 176, 195, 208, 209.
- Uvas - merkit, bk. Merkit, Merkit'lerin bir boyu §§ 102, 105, 109, 111, 117.
- Yürki, bk. Curkin, § 49.

1 Tercümümüzde her yerde *Ui'ur* şekli alınmıştır.

EN ÖNEMLİ KABİLELERLE REİSLERİ HAKKINDA AÇIKLAMA

Bozkır ahali boy, kabîle, (oba) lara (oboğ), bunlar da soy ve aile birliklerine (yasun, kemik) ayrılmış olup, bütün bunlar yine bir araya gelmekle halk (irgen, ulus) ları meydana getiriyorlardı. Bu gibi halk veya boylar, kendilerini harice karşı, mensup oldukları daha büyük birliğin adı ile tanıtmakla, sık sık adlarını değiştiriyorlardı. Meselâ, Moğol devrinden önce Tatar adı, başka birçok kabîleler tarafından da alınmıştır. Çinggis-han'ın aile adı Kıyan olduğu halde, onun mensup olduğu Borcigin soyu, başka, soy ve kabîleleri itaat altına almak suretiyle bir kabîle ve halk (ulus) derecesine yükseldikten sonra, eski zamanın meşhur ve kuvvetli kabîlelerinden biri olan Manghol, Moğol adını almıştır.

Manghol :

Hükümdar silsileleri iki yol takip eder : a) Hâbul, Bartan, Yesugai, Temucin ; b) Çarahai-linghu, Senggun-bilge, Ambahai, Hutula. — Manghol'ların idaresi bu iki sülâle arasında değişip durmuştur. Kabîlelerin içerisinde üstünlük kazanmış olan Tayçi'ut soyu, Yesugai'nin ölümünden sonra Temucin'in yükselmesine engel olmak istemiştir. Fakat Temucin önce eski kabîle adamlarını toplamış, sonra yeni kimselerin gelmesiyle kuvveti artmış ve nihayet bunlar tarafından müstakil bir birliğin reisi sıfatıyla 'Han, Hahan' ilân edilmiştir. Bununla beraber ancak Camuğa etrafında toplanan düşmanların yenilmesi ve Tayçi'ut ailesinin (yasun) yok edilmesi neticesindedir ki, Temucin kendi kabîlesine mensup arta kalan kimseleri de kazanabilmiştir (§ 148). 1206 da (§ 202) Çinggis-han'ın bütün bozkır halkları üzerine hükümdar ilân edilmesinden sonra, Manghol (Moğol) adı, bütün bu yeni birliğe teşmil edilmiş ve böylece sonraları daha geniş bir anlam kazanmıştır.

Tatar :

Esere göre hükümdar sülâlesi şu sırayı takip eder : Temucin-uge (§ 59), Megucin-se'ultu (§ 132), Yeke-çeren (§ 154).

Tatar'ların arasında başlıca Ayiri'ut-tatar, Buiru'ut-tatar (§ 53), Alçi-tatar, Aluhai-tatar, Çahān-tatar ve Duta'ut-tatar kabileleri (§ 153) zikredilmektedir. Uzak batıdaki Buyür gölü civarında yaşamış olan Tatar'lar, 12. yüzyılın ortasında büyük rol oynamışlardır. Onların Manghol'larla düşmanlığı çok eskilere kadar gider: Bir zamanlar Ambahai-han'ı esir ederek Kin devletine teslim etmişler (§ 53) ve orada öldürülmesine sebep olmuşlardı. Hutula'nın intikam seferi esnasında (§ 58) Yesugai, onların reislerinden Temucin'i esir almış ve oğluna da onun adını vermiştir (§ 59). Buna karşılık Tatar'lar, Yesugai'yı zehirleyerek öldürmüşlerdir (§§ 67, 68). Sonraları Kin devleti tarafından sıkıştırılarak kaçan Tatar'lar Çinggis-han tarafından basılmışlardır (§§ 132-136). Bunun üzerine, Camuha'nın etrafında toplanan düşmanların tarafına geçmişler (§ 141) ve 1202 de Dalan-nemurges'te vukubulan savaşta (§ 153) Çinggis-han tarafından imha edilmişlerdir. Fakat bu isim hariçte yaşamakta devam etmekte, Çin'de Da-da ve Avrupa'da Tatar şekillerinde bütün Moğol halkı için kullanılmakta ve hatta bazı Türk halkları da yanlış olarak bu isimle anılmaktadır.

Merkit :

Selenge nehrinin orta ve aşağı kısımlarında yaşarlardı. Yesugai, Merkit asıllarından Yeke-çiledu'nun elinden karısı Ho'elun'u kaçırmış (§§ 54-56) ve bu kadın sonra Temucin'in anaşısı olmuştur. Buna karşılık onlar Temucin'e saldırarak karısı Borte'yi kaçırmışlar (§§ 102-106) ve ikinci bir seferde kurtarılmaya kadar (§§ 110-117) alıkoymuşlardır. Merkit'lerin bir kısmı Camuha'nın emri altında Çinggis-han'a karşı savaşmıştır. 1204 te (§ 197) Haradal-huca'ur savaşında Çinggis-han Merkit'leri yenerek imha etmiştir. Reisleri Tohto'a-beki, kabilesinin arta kalanları ile Naiman'lara kaçmış ve bunlarla birlikte Erdiş membaı civarında yenilerek öldürülmüştür (§ 198). Kibçah memleketine kaçan oğulları, 1205 te (§ 236) Sube'tai tarafından takip ve yok edilmişlerdir.

Kereyit :

Memleketleri Orhon ve Tula nehirleri arasında idi. Reisleri To'oril, babası Hurçahus-buyiruh'un küçük kardeşlerini öldürdüğünden, amcası Gur-han'ın hücumuna maruz kalarak

Yesugai'ya sığınmış ve Yesugai da ona memleketini iade ederek kendisi ile dostluk antlaşması tesis etmiştir (§§ 150-152, 177). Sonra To'oril, Temucin'e yardım teklif ederek onunla baba-oğul ittifakı kurmuşsa da, bu ittifak dedikodu ve ihanet yüzünden sık sık kesilmiştir. Meselâ Temucin'in rakibi Camuğa bile onu kendi tarafına kazanmağa muvaffak olmuştur. Nihayet oğlu Sanggum ile birlikte yenilerek kaçmış ve sefalet içerisinde öldürülmüştür (§ 188). Kereyit halkı zaferi kazananlar tarafından ele geçirilmiş ve kabileler arasında taksime uğramıştır (§ 187). — Kereyit'ler, kültür bakımından diğer bozkır halklarına nazaran daha yüksek bir seviyede bulunuyorlar ve Nestoryan mezhebine mensuptular. Çinggis-han ile birlikte Tatar'ları bastığı için Kin hükümdarı tarafından Wang-han > Onghan lâkabı ile mükâfatlandırılan (§ 134) Kereyit hükümdarı To'oril (Toğrul-han), o zamanki Avrupada 'papaz hükümdar Johannes' adı ile efsanevi bir şöhet kazanmıştır. Onun adı, haclı seferleri esnasında büyük rol oynamıştır.

Naiman :

Memleketleri Hanghai ve Altai dağları arasında idi. Sülâheleri şu sırayı takip eder : Buyiruh, İnança - bilge, Tayang (Torluğ), Guçuluk.-- Camuğa ile birleşmiş olan Naiman'lar önce Çinggis-han'la Onghan tarafından Kışılbaş civarında yenilmişler, sonra da 1204 te (§ 196) Çinggis-han tarafından Altai dağları önünde katî surette itaat altına alınmışlardır. Kaçmağa muvaffak olan Guçuluk 1205 de Ermiş membaında yenilmiş (§ 198) ve ordusunun kalan kısmı ile Hara Kitat memleketine nüfuz ederek, hükümdarlarını kovmak suretiyle hâkimiyet tesisine bile muvaffak olmuş, fakat sonra Çinggis - han'ın generali Cebe tarafından takip edilerek meydana çıkarılmış ve yakalanarak öldürülmüştür (§ 237). Naiman'lar, bozkırların en medenî bir halkı olup, ilk olarak Uygur yazısını kullanmışlardır. Aralarında Nestoryan mezhebinden birçok hıristiyan da bulunuyordu.

Hara Kitat ;

(Kara Kitat, Kitan'lar). Reislerinin adı Gur-han idi. Kereyit hükümdarı To'oril, kardeşlerinden kaçarken ona sığınmıştı (§§ 150, 177). Kaçak Naiman hükümdarı Guçuluk dahi sonraları ona gelmiş, fakak kendisini kovmak suretiyle tahtını ele geçirmiştir.

Eski Kitan halkının bakiyesi olan Hara Kitan'lar, kuzey Çin'deki Liao teşmiye edilen devletin yıkılmasından sonra, 12. yüzyılın ilk yarısında batıya göç ederek Tarım mıntakasında büyük bir devlet kurmuşlarsa da, onların da son saati çalmış bulunuyordu.

Ui'ur :

(Uygur'lar). T'ien-shan'ın kuzey ve güneyinde oturan mâruf Türk halkıdır. — Eserde, Kereyit hükümdarı Onghan'ın Gur-han'a sığınması bahsinde (§§ 151, 152, 177) Ui'ur ve Tang'ut'ların memleketinden ve yine Guçuluk-han'ın aynı yere kaçışında da Ui'ur ve Harluh'ların diyarından (§ 198) geçtikleri söylenmektedir. § 279 da, Ui'urtai (Uygur'lara mensup) ve Çanai adında iki şahsın, Çöl mıntakasındaki yerleşme işini düzenlemekle vazifelendirildiklerinden bahsolunmaktadır. Ui'ur hükümdarı Idu'ut (İdiküt) 1206 da (§ 238) Çinggis-han'a Atkirah ve Darbai adlı elçilerini yollayarak "kendisinin beşinci oğlu olmak suretiyle, tabi olmak istediğini bildirmiş ve Çinggis-han'ın huzuruna kabul edilmiştir. Gerek Temucin'den önce ve gerek sonra Moğollar üzerinde kültür bakımından büyük tesir yapmış olan Ui'ur'lar, neticede savaşız Türk-Moğol devletinin içerisine alınmışlardır.

Eserde, Ui'ur'lardan başka Bolar (Bulgar), Harluh (Karluk), Kıpçah (Kıpçak), Kirgis (Kırgız) ve başkalar gibi birçok Türk halkları da zikredilmektedir. Bunlar için İndeks'e bakılması.

Ş E C E R E

Çinggis-han'ın öncelleri

Boz kurt ile beyaz dişi geyikten doğan Bataçihan / Ta-
maça / Horiçar - mergan / A'ucan-boro'ul / Sali-ğaça'u / Yeke-
-nidun / Semsoçi / Hırçu / Borçigidai-mergan / Toroğolcin -
baiyan / Dobun-mergan / Onun eşi Alan-ğo'a'dan tabiatüstü
bir hâdise neticesinde doğan Bodonçar / Habiçi / Menen-tudun /
Hacı-külük / Haidu / Baişingğor-dohşin / Tumbinai-seçen / Hı-
bul-ğan / Bartan-ba'atur / Yesugai-ba'atur / Temucin (Çinggis-
-han).

Çinggis-han^[1]ın ardılları *

a) Coçi (ölümü 1227)	b) Ça'adai (ölümü 1241)	c) Ogodai [2] (ölümü 1241)	d) Tolui (ölümü 1231)
↓	↓	↓	↓
Batu (ölümü 1256) (Kıpçak hükümdarı)	Buri	Guyuk [3] (ölümü 1248)	Mungge [4] (ölümü 1259)

* Çinggis-han'ın toruclarından, ancak eserde adı geçenler zikre-
dilmiştir.

KRONOLOJİ *

- (1155 ? 1167 ?), Onan nehri boyundaki Deli'un-boidah'ta Temucin'in dünyaya gelişi, (§ 59).
- (1165 ?), Temucin'in babası Yesugai-ba'atur'un, Tatar'lar tarafından zehirlenerek öldürülmesi, (§§ 67, 68).
- (1196 ?), Temucin'in Kimurha nehri civarındaki Ayil-harahana'da Çinggis-hahan unvaniyle hükümdar seçilmesi, (§ 123).
- 1201, Tavuk yılı: Camuha'nın, Kan nehrinin Ergune'ye döküldüğü yerde Çinggis-han'ın düşmanları tarafından "Han", seçilmesi, (§ 141).
- 1202, Köpek yılı baharı: Çinggis-han'ın Dalan-nemurges'te Tatar'larla karşılaşması ve onları yenmesi, (§ 153).
- 1203, Domuz yılı baharı: Camuha, Sanggum ve Onghan'ın Çinggis-han'a karşı birleşerek pusu hazırlamaları, (§ 166).
- (1203), Çinggis-han'ın, Camuha ile Onghan'ın idaresindeki Kereyit'lerle Halahalcit'te karşılaşması, (§ 171).
- 1204, Sıçan yılı, birinci ayın on altısı: Çinggis-han'ın ordusunu düzenledikten sonra, Sa'ari-ke'ere doğru, Naiman'lara karşı harekete geçmesi, (§ 193).
- 1204, Sıçan yılı sonbaharı: Çinggis-han'ın, Haradal-huca'ur'da Merkit'li Tohto'a-beki ile savaşarak Merkit'leri yenmesi, Tohto'a'nın oğulları ile kaçıp kurtulması, (§ 197).
- 1205, Öküz yılı baharı: Çinggis-han'ın, Arai dağlarından geçerek, kaçan Merkit ve Naiman'ların üzerine yürümesi, Erdiş boyundaki Buhdurma membaı civarında Tohto'a'nın öldürülmesi. Naiman'lı Guçuluk-han'ın Hara-kitan'lardan Gur-han'a sığınması, (§ 198).
- 1205, Öküz yılı: Sube'etai'yın, manzum bir emirle, Tohto'a'nın Hudu, Hal ve Çila'un adlı oğullarını takibe gönderilmesi, (§ 199).

* Eserde tarih kaydı ancak 17 yerde geçmektedir. Kronolojiyi genişletmek için başka yerlerden alınan tarih ve hadiseler ( ) içerisinde gösterilmiştir.

- 1206, Pars yılı: Bütün kabilelerin birleştirilmesinden sonra Onan membaında yapılan Kurultayda, Çinggis'in "büyük Han," ilân edilmesi, Manghol ulusunun teşkilâtlandırılması, 95 kişinin binbaşılığa tayini, (§ 202).
- 1207, Tavşan yılı: Coçi'nin sağ cenah ordusu ile Orman halklarına karşı gönderilmesi, Oyirat, Kirgis ve başka halkların tabi olmaları, (§ 239).
- (1208), Naiman'lı Guçuluk-han'ın, Uı'ur ve Harluh'ların memleketinden geçip Hara-kitan'lı Gur-han'a sığınması, (§198).
- (1209), Uı'ur hükümdarı İdu'ut, İdikut'un (Hara-kitan'lara karşı isyanı ve) Çinggis-han'a elçiler yollayarak tabi olması, (§ 238).
- (1211), Hıbilai-noyan'ın Harluh (Karluk)lara karşı gönderilmesi, Harluh hükümdarı Arslan-han'ın kendi arzusu ile tabi olarak Çinggis'in huzuruna kabul edilmesi, (§ 235).
- 1211, Koyun yılı: ¹ Çinggis-han'ın Kitat ve Tang'ut'lara karşı sefer etmesi. Altan-han ile İluhu-burhan'ın tabi olmaları, (§ 250).
- (1218), Çinggis-han tarafından gönderilen elçilerin müslümanlar tarafından öldürülmesi, (§ 254).
- 1219, Tavşan yılı: Müslümanlara karşı büyük batı seferinin başlaması, (§ 257).
- (1220), Calalding-soltan'ın geçici üstünlüğü. Calalding-soltan ile Han-melik'in yenilip kaçmaları, Bala'nın onları takibe gönderilmesi, (§ 257).
- (1220), Çinggis-han'ın Semisgab (Semerkant) e dönüşü, (§ 259).
- 1225, Tavuk yılı sonbaharı: Çinggis-han'ın batı seferinden dönerek, Tula boyundaki Kara Ormanda bulunan sarayına kavuşması, (§ 264).
- 1226, Köpek yılı sonbaharı: Çinggis-han'ın Tang'ut seferi, Arbuha'da attan düşerek yaralanması, (§ 265).
- (1227, Domuz yılı :) (Çinggis-han'ın büyük oğlu Coçi'nin ölümü. Eserde zikredilmiyor).

¹ Bu sefer 1211 de değil de, daha sonra vukubulmuştur. Haenisch'in notlarına bk., § 250, a. 233.

- 1227, Domuz yılı : Çinggis-han'ın tanrıya (semaya) yükselmesi, (§ 268).
- 1228, Sıçan yılı : Keluren nehrindeki Kode'e adasında yapılan kurultayda, Ogodai'yın "Han,, seçilerek tahta çıkarılması, (§ 269).
- 1231, Tavşan yılı : Ogodai-ḡahan'ın Kitan'lara karşı sefere çıkması. Kitan'ların yenilmesi, (§ 272).
- (1231, Tavşan yılı) : Çinggis-han'ın küçük oğlu Tolui'yun, zehir içmek suretiyle, Ogodai-ḡahan'ın hayatı için kendisini feda etmesi, (§ 272).
- (1235), Yesuder-ḡorçı'nin, Curçen ve Solangḡa (Kuzey Kore) halklarına karşı gönderilmiş olan Calayırtai-ḡorçı'nin peşinden yollanması, (§ 274).
- (1237), Batu'nun rus seferine başlaması. Rus prensliklerinin parçalanarak itaat altına alınması, (§ 275).
- 1240, Sıçan yılının yedinci ayı : Keluren nehrindeki Kode'e adasında yapılan büyük Kurultayda Ogodai-ḡahan'ın kendi işleri hakkında hesap vermesi, eserin yazılıp tamamlanması, (§§ 281, 282).

NOTLARD A AÇIKLANAN VEYA
ZİKREDİLEN SÖZLER *

a

ab-ak, 163 ¹.
abali, 13 ².
abit, 240 ²⁷².
abitlağu, 240 ²⁷².
ablio, 13 ².
aburin, a. eme, 13 ².
adarda'asu < adardağu, adartağu,
88 ¹.
adarđuđu, 88 ^{1,2}.
adarđuđan, 88 ².
ağıl, 31 ³.
ağuluğai, 26 ⁴.
açu-ban temuciu-i ire, 30 ¹.
ail, ayıl, 31 ³.
alai, arai, 125 ¹.
alağu, 241 ¹.
alağu at, 241 ¹.
alağu, 195 ², 241 ²⁷³.
alda, 121 ¹, 122 ².
altan e'emek dorebđitu, 64 ⁵.
alus, 69 ².
amđu, 67 ¹.
anda, 6 ⁴, 52 ³, 212 ², 213 ¹.
anda ke'elduğu, 37 ¹.
ang, 28 ³.
angar, 28 ³.
angđala, 31 ³.
angđir, angđir, 28 ³.
angđu'a, 122 ¹, 224 ¹⁹⁵.
ara, arai, 9 ³.
arai, alai, 125 ¹.
aran, pl. arai, 148 ².
arih usun, 5 ².
arilđuđu, 235 ²⁵⁴.
asarağu, 22 ².

asarağu-yi çi mede, 22 ².
asramak, azramak, 22 ².
atağar-đu-đu, 88 ¹.
atardığu, 88 ¹.
a'uruh, pl. a'uru'ut, 126 ¹.
avıl, 31 ³.
ayıl, 31 ³, 211 ⁸¹.
ayıl, 31 ³, 35 ².
ayu, 75 ³.
ayđuđu, 75 ³.
ayuyu, 75 ³.

b

ba'atur, bağatur, 5 ², 14 ¹.
baiyan, bayan, 4 ², 7 ¹.
baiya'udai, 7 ¹.
barag noğai, 28 ⁴.
barus, 211 ⁷⁸.
bayan, 4 ².
beğ, 146 ².
bek, beğ, bey, 146 ².
beki, 146 ², 228 ²¹⁶.
bes, b. -iyen, 65 ³.
bey, 146 ².
bidağu, 9 ¹.
bilci'ur, 27 ³, 86 ².
bildu'ur, 86 ².
bile, 27 ³.
bilge, 5 ², 14 ⁷.
bin-sayit, 188 ².
bitu'ulu, bitu'ulun < bituğu, 7 ⁴.
bitüğülekü, 7 ⁴.
boğol, bo'ol, 66 ⁴, 105 ¹.
bohtah, bohtahlacu, 25 ³, 177 ¹.
bolđuđu < bolđu, 157 ⁴.
boko, bökö, bücke, 5 ⁵, 12 ⁴, 15 ¹,
62 ², 68 ³.

* Büyük rakamlar sahifeyi, küçük rakamlar notları gösterir.

- bolcal-un çimar, 48¹.
 boleimur, bolemur, 27³.
 boleک irgen, 4⁷, 10⁵.
 bu'ol, bogol, 66⁴, 105¹.
 bo'ol nekun, 66⁴, 129⁷.
 borçin sono, 129⁶.
 bori, böri, 28⁴.
 boro, 4⁴.
 boro huladu, 50¹.
 bo-te-çino, 3⁴.
 bos- > bosça- > bosçahsan, 6¹.
 bosça-yin bo'ol, 66⁴, 105², 142².
 bosu, 142¹.
 bosuğa yabuğçı kümün, 152¹.
 boyarin, 5².
 boz, 4⁴.
 bökö, büke, boko, 5², 62², 68³.
 böri, böri, büri, 28⁴.
 budao'u, budavu, 9¹.
 buğau, 31⁴.
 bugu, 75³.
 buğuga, 31⁴.
 buğa'u, 31⁴, 50².
 buhucu, 34⁹.
 huiyu, 75³.
 bukagu, 31⁴.
 buleku, 32².
 hule'ur, 32³.
 bulğa bolun, 80².
 burhan, b. bosçahsan, 6¹.
 buri-boko, 218¹⁴⁰.
 buri'tai tarah, 72⁴.
 bu'ura-ke'er, 45².
 buy, buyi, 178¹, 235²⁵⁴.
 buyi tanu arilhaeu, 178¹.
 buyila, 235²⁵⁴.
 buyitoh, 235²⁵⁴.
 büdügün, 9¹.
 büke, bökö, boko, 5², 62², 68³.
 bülehü, bühhü, 32².
 büligü, 32².
 büligür, 32³.
 bülür, 32³.
 büri, böri, bori, 28⁴.
- c**
- cad, cat, yat, zat, 12³.
 canggar, 215².
 cao-gon, 233²⁵¹.
 caotao, 64⁴, 217¹³⁴.
 carlib, 127³, 225¹⁹⁹.
 carlib-han, 163², 230²⁴⁴.
 casah, 127³, 220¹⁵³, 223¹⁹², 225¹⁹⁹,
 243²⁷⁸.
 casahlacu, 31².
 casahtan, 26².
 cat, cad, yat, zat, 12³.
 ca'uhasu, 26¹.
 ca'uhuri, 217¹³⁴.
 ca'un, 114², 217¹³⁴.
 ca'un-u noyan, 5², 114¹, 149².
 ca'ut, 218¹³⁴.
 ca'uthuri, 64¹, 217¹³⁴.
 ce, ce'e, 20³.
 cebe, 75⁴, 236²⁵⁷.
 cebuge, 26⁷.
 cengiz, 215².
 cerge'er, 80³.
 chao-kuan, 233²⁵¹.
 chao-t'ao, 217¹³⁴.
 chao-t'ao shi, 217¹³⁴.
 cheng, 215¹²³.
 ch'eng, 215¹²³.
 ch'eng-siang, 63¹, 170¹.
 cibsi'erçu, 117¹.
 cibsiyere, 117¹.
 cige(u), 20³.
 cing, 216¹²³.
 cinggis, 215².
 ciraha, 26⁹.
 eiramut, 26⁹.
 cirgin, 221¹⁷⁰.
 cirmağ, cirmakai, 26⁹.
 cobaşu, coboşu, 83¹.
 co'e, 28⁴.

co'ebori, 28⁴.
 eo'ekan, pl. co'ekat, 28⁴.
 colî'a, 193³.
 colîğ, 193³.
 coyen bes-iyen duta'aba, 65³.
 coyen, 28⁴, 65³.
 cubur, 18¹.
 cugeli, 13⁴, 208⁴³.
 cuyin, 209⁵³.

Ç

çağa'an-a çaçağu, 90².
 çaoqen şıra, 8¹.
 çathulang, 40¹.
 ça'uthuri, 217¹³⁴.
 çengiz, 215².
 çerbi, 55², 141⁴, 143¹, 216¹²⁴,
 229²³².
 çerbin, 114³, 157².
 çeri, 39².
 çerig, 39².
 çerik, 39², 213¹⁰⁰.
 çinggiz, 215².
 çilegu, çilekü, tşilehü, 10¹.
 çing, 215¹²³.
 çing setkilten, 215¹²³.
 çinggis, 215¹²³.
 çinggiz, 215².
 çingiz, 215².
 çingsiang, 63¹.
 çirai cibturacu'ui ce, 168¹.
 çirai de'ere guçteı-e yabuyu, 192¹.
 şirik. çerik. 39².
 çisutu tonoh abuhçi, 110².
 çisutu tonoh tonohçin, 120¹.
 çögen, 28⁴.
 çor, 52².
 çorhan, ç. ger, 52².
 çortan, 28².
 çölögül, 175¹.
 çul'ul, 175¹.
 çul'ul ca'ura, 175¹.
 çurağa, 28².
 çurtan, 28².

d

da-da, 52².
 daiyiçici, 45⁴.
 daiyisun-tur şihan, 65².
 dalai-yin haban, 204¹.
 darhan, 15², 109⁵, 222¹⁸⁷, 228²¹⁹.
 darhan cirhağu, 15², 109⁵.
 darhalağu > darhalasu, 147².
 darhalañ abğu, 15².
 darhalañ nutuhlağu, 15².
 daruhçi, 241²⁷⁴.
 darusun, 244²⁸¹.
 da'usi, 195⁶.
 da'usi, kiçidut, 241²⁷⁴.
 dayin, 45⁴.
 dayir, 4³.
 dayir etugen, 51³, 166¹.
 de'ecilegu > de'ecilekdegu, 21⁴.
 deniz, 3⁶, 215².
 dere abun ukusu, 77¹, 83².
 dergeledu, 94¹.
 dinggiz, 215².
 dohqin, 229²⁴⁰.
 dorben, dörben, 6³.
 dorebçi, 64⁵.
 dorliğ, 111¹.
 dörampilahdağu, 21⁴.
 dotoha-yin gege'er, 8³.
 dotora hatuhca gu'un sa'ucu, 39⁵.
 dörben, dorben, 6³.
 döröbçi, 64⁵.
 duiren, 10³.
 durastai, 72¹.
 durbekun irgen-i iqu'an yabuhui-tur,
 73³.

e

ebertu unogun çağa'an, 53².
 ebugan, ebugen, 13⁷.
 ebuçe, ebugen, 13⁷.
 ebügen, 13⁷.
 eçiçe, 230²⁴⁴.
 e'emek, 64⁵.
 ekdegu, 129⁴.

eke, 14².
 eke etugen, 51².
 äl, 31³.
 elek, 241²⁷⁴.
 emçu, 61¹.
 endegu, 129⁴.
 anggır, 28³.
 ere bin sayıt, 188².
 erkin e'ede, 46².
 eruge, 8², 46¹.
 esgel, e. hali'un, 53¹.
 esuk, 10⁷, 218¹⁴⁵.
 esuk çilegu, 10⁷.
 etugen, 51², 176¹.
 etugen eke, 51².
 etügen, itügen, 51².
 etügün, 51².
 e'uden-u yençu, 67¹, 142⁵.

f

fang-t'sin, 207¹⁸.
 fu chao-t'ao sze, 217¹³⁴.
 fulgiyan-kurume, 233²⁵¹.
 fu-li, 217¹³⁴.

g

gambu (sgam-po), 214¹⁰⁷.
 gebe < gegu, 66³.
 ger-un eruge, 8³.
 geru, 10⁴.
 go-ong, 226, 302.
 go'ur, 33².
 gudzihu, guncihu, 29².
 gungcu, 232²⁴⁰.
 gure'en, gureyen, guri'en, guriyen,
 35².
 gure'ei, 61¹.
 gurelgu, 224¹⁹⁵.
 gureyen, 35², 56³, 123¹, 143².
 gurgu, 75¹, 141¹.
 gur-han, 218¹⁴¹.
 guring, 195⁵.
 guring-ele'ut, 241²⁷⁴.
 gurumele, 34⁵, 84³.
 gürege, 84³.
 gürehü, gürhü, 84³.

güremet, 84⁵.
 güreyen, gure'en, 31¹.
 gürē, 84³.
 gürmel, gürmer, 84³.
 gürümel üsün, 84³.

h

ha'alha > ha'altai, 39⁴.
 ha'an, hağan, hahan, han, 3².
 ha'atai, h. tergen, 39⁴.
 hacaln, hacaru, 23¹.
 hacar usun, 193², 203².
 haçidut, 195³, 241²⁷⁴.
 haçit, 241²⁷⁴.
 hadara, hadarn, 26³.
 hadalun da'un, 164¹.
 haşgan, 3².
 haşaşu, 90².
 hahan, 3².
 halha, 218¹⁴⁴.
 halhatai, 210¹.
 halhu, 75², 141².
 hali'un, esgel h., 53¹.
 haliyarsun, 25⁷.
 hamha'ulsun, 45⁵.
 han, 3², 64³, 218¹³⁴.
 hançud-iyen şimalihahdarun, 167².
 handağai, handağai, 41².
 hara-cirugen, 34¹, 57¹, 215¹²³.
 hara huru, 9⁵.
 hara nidun, 73¹.
 haraçu, pl. haraçuş, 8⁵, 228²²⁴.
 haraçu bo'ol, 66⁴, 129².
 harada haşa'asu, 90².
 harağa < harağu, 73¹.
 harağul, 70³.
 harambai, 129¹.
 hara'u, h. tutun, 17².
 hara'ul, harağul, 70³.
 hara'utai, h. tergen, 4³, 39¹, 4¹.
 haravul, 70³.
 harätsē, 41³.
 harçın, 41².
 harçihai, 9⁴.
 hasah, 210⁶⁴.
 hatubce gu'un, 39⁵.

ha'uçin uges hadalun, 164¹.
 ha'uluha, 26⁴.
 hayiruhana, 86¹.
 ho'a, 4¹.
 ho'ai-maral, 3⁵.
 hocit gurçu hocida'u'uldacu, 23².
 hoşosun, 26³.
 holba'aratala ya'un bui, 179².
 holuhat, 29².
 hongeusun, 10¹.
 hongşi'ut, 10¹.
 ho'ocihu, 29².
 ho'oçab, 59², 216¹²⁴.
 hor, 45³, 58³, 115³.
 horçin, 45³, 58³, 115³, 149⁸, 151¹,
 153³, 184¹, 199², 216¹²⁴,
 228²¹⁹.
 horhalahsat tatar-i cobocu, 83¹.
 hoyira'ut, 26⁵.
 huladu, 50¹, 129⁵.
 huldu, 129⁵.
 hungsig < hungsihu, 10¹.
 hurban balahat, 80¹.
 hurdun hubi, 34¹.
 huri, 217¹³⁴.
 hutuh e'ede, 46³.
 hüre, 35².

h

han, hân, 3².
 haran, Pl. harat, 148².
 harban, 114².
 harban-u noyan, 5², 114¹, 149³.
 biluhatu, 98¹.
 hoi, h. cubur, 18¹.
 hula'an degelen, 172², 233³⁵¹.
 hunci'u bayitala kiducu, 169².
 hunegen daba, 169¹.
 hung-i, 233²⁵¹.
 hungşi'ut, 10².
 hunor, 17³.
 hunor min-u hunoşçu, 17³.
 hunoşu, 17³.
 hüleksed, 82².

ı, i

ıal, 31³.
 içidungcarhah, 214¹¹⁴.
 il ötükên kıtı, 51².
 ile, 30¹.
 ilegüü, ülegüü, 98¹.
 ince, 13³.
 inces, 140².
 ire, 30¹.
 irge, irgen, 4⁷, 10⁶.
 itügen, etügen, 51².

ıy, k

kadara, 26⁸.
 kağan, kağan, 3².
 kap-kara, 163¹.
 karağaçai, 41³.
 karağu, karau, 4⁸.
 kara+ğul, 70³.
 karakoi, 70³.
 karaul, 70³.
 karça, 41³.
 karçığa, karçığai, 9⁴.
 karlağaç, karlağaş, karlağuç, karla-
 vus, 41³.
 karlığaç, karlığaş, 41³.
 kor, 45³.
 koramsa, 45³.
 kırluq, 45⁸.
 kırukat, 29².
 kebtegu, 114⁴.
 kekte'ul, 114^{4,5}, 115⁵, 150², 151³,
 153⁵, 199¹, 228²²⁴.
 kekte'ut 228²²⁴.
 ke'eli segu'ulun, 118¹, 3¹.
 keguli, 210⁵⁶.
 kegürge, 33².
 kele, 230²⁴⁵.
 kele-ben buçacu ayu, 75³.
 ke'etai, keleten, 230²⁴⁵.
 keno'ai bu ya'unoai, 11¹.
 kesek, 115¹, 200¹, 228²²⁴.
 keşik, 115¹.
 keşikten, 109³, 114⁵, 115¹, 199⁴,
 228²²⁴.

keşikten-turhah, 149⁷.
 keyibur, 122¹, 224¹⁹⁵.
 kiqidut, 195⁷.
 kiçit, 241²⁷⁴.
 kileme, 194², 240²⁷².
 kiligu, kiligun, kilgun, 17⁴.
 kitai, kitan, 209⁵³.
 kitat, 209⁵³.
 koko debter, 227²⁰³.
 koko-na'ur, 34², 57², 212⁸⁹, 215¹²².
 koncösu, 10¹.
 kongşilemel honin, 7³.
 kor, 45³.
 korisutai etugen, 51².
 kotoçin, 152¹.
 köbrüg, köprüg, kövrüg, 33².
 kögerge, köverge, 33².
 kökür, kökür, 33².
 köngşiñu, küngşiñu, 10¹.
 köprüg, 33².
 köstebek, 34⁴.
 kösürge, 34⁴.
 kövrüg, 33².
 kuçugur, 34⁴.
 kung-chou, 252²⁴⁸.
 kuo-wang, 226²⁰².
 kuren', 35².
 küçügene, 34⁴.
 küren, 35².
 kürën, küriyen, 35².
 kürin, 195⁵.
 küriyen, kürën, 35⁴.
 kürümeli, 34⁵, 84³.
 küni, 34⁴.
 küske, 34⁴.
 küskü, 34⁴.
 küsürge, 34⁴.
 küşle, 34⁴.
 küşül, 34⁴.

I

laoaas, pl. laoaasut, 195⁹, 241²⁷⁴.
 lojad', 241¹.
 lo-tzë, 195⁹, 241²⁷⁴.

II

ma'alih-baiya'udai, 7¹.
 manggir, 25⁷.
 manggirsun, 25⁷.
 manggisu(n), m.-u segül, 25⁷.
 manggrsu, 25⁷.
 manghol, monggol, 15⁴.
 manghus, menggus, 28¹.
 mangır, 25⁷.
 manglai, manglay, 70², 181¹.
 medegu, 22².
 menggus, manghus, 28¹.
 mergan, mergen, 3⁷.
 merkidai ele yasutu, 50⁴.
 minghan, 114², 149¹.
 minghan-u noyan, 5², 114¹, 149¹.
 moğol, moğul, mongol, 15⁴.
 moñai, 40¹.
 monggol, mongol, moğul, manghol,
 15⁴.
 moyıl, 25⁵.
 moyılho, moyılsun, 25⁵.
 nambuğa, 33³.
 nambuğa sa'uluğa, 34⁸.
 naran sara-yi ħarscu ucekden buie'e,
 19⁴.
 naran sara-yin kil-iyer, 8⁴.
 narin, 162².
 narin aburitu, 162².
 nasuda, 62³.
 ne'uri, pl. ne'urit, 4⁴.
 nidun ħara, 73¹.
 nidun ħara eyin setkicu, 73¹.
 nidun ħarağa, 73¹.
 niñha, 220¹⁶⁶.
 noñai kerel kerecu, 117².
 noko'e kilgun bol, 109², 145².
 nokor, nökor, 6⁴, 190³.
 noyan, 5², 50³, 74¹, 85¹, 115¹,
 141³.
 noyanşik aburitu, 14³.
 nökor, nokor, 6⁴, 212³.

nuntuh, nutuh, 25².
nutuh, 21², 25², 52¹.
nutuh usun, 193², 203¹.

o

oba, 5⁵.
obağ, omağ, omağ, 5⁵.
oboğ, 5⁵.
oboh, 4⁷, 5⁵, 13¹, 50⁴.
obohtu bolcu, 5⁵.
obok bolcu, 5⁵.
oçin melcen, 183⁷.
odora, 59³, 216¹²⁴.
olcige, 4⁹.
olcige tutun, 4⁹.
olcigetai tergen, 4⁹.
olırsun, 25⁴.
omağ, omağ, obağ, 5⁵.
ong, 64², 215¹²³.
onghan, 64³, 218¹³⁴.
ore'ele kilgun bol, 109², 130¹.
orholi, 204³, 244¹.
oroğu, 75³.
oroyu, 75³.
otkan, ötken, 157³.
otogen, 51².
otogen eke, 179³.
oyılağu, 26⁵.

ö

ögdegü, 129¹.
ötegen-i ger, 157³.
ötken, otkan, 157³.
ötüken, 51².

p

pağır, 25⁷.

s

sa'ari, 69¹.
saçağu, 90².
sağari, 69¹.
sağa, sağa, 19¹.
sağal baiyan, 45⁶.
sağal baiyan esen atuhaı, 45⁶.
sağa, 19¹.

sarğud, 23³.
sart, 81².
sartağcin, 81², 106¹, 219¹³².
sartahtai, 81², 106¹.
sarta'ul, 81², 125³, 174², 219¹³².
sa'uluğa, 34⁸.
sa'uri sa'urun, 144¹.
sa'urin ħara'ul, 70⁴.
sayin oçirtu, 111¹.
sayin vaçır, 111¹.
senyör, 5².
seçen, 5², 19³.
se'use, 195¹, 241²⁷³.
sgan-po, 232²⁴⁹.
sia-sse, 241²⁷³.
silegey, 29².
silüsü, silüsün, 29².
soğor, 4⁵.
soğor ħali'un moritu, 81².
soqır, soqkır, soqur, 4⁵.
solangğa, solungğa, 40².
strong-btsan sgan-po, 232²⁴⁹.
suqır, 4⁵.
sülegey, 29².
sülkē, 29².
sün, 32¹, 218¹⁴⁵.
sün tusuru'et, 32¹.

ş

şagai, 19¹.
şagē, şağē, 19¹.
şi'a, şigai, 19¹, 52⁴.
şibege, 29².
şiberigu, 29².
şibulger, 210⁵⁶.
şidurđu, 190¹, 238³⁶⁷.
şigai, 19¹.
şiğahu, 65².
şiluget, 29².
şira dektur, 192², 231²⁴⁷.
şira ke'er, 21⁵.
şiol ħada, şiolğa, şiolğa, 6⁵.
şiolğa, şiolğa, 6⁵.
şulen, 58³, 144³, 153⁶, 202², 204³.

t

taize, 215¹²³.
 tangara, 3².
 tanma, 195³.
 tanmaçin, 195⁴.
 tanrı, 3².
 taraḥ 244²⁸¹.
 tarbaḡa, tarvaḡan, 34³.
 tarbaḡan, pl. tarbaḡat, 34³.
 tarḡan, darḡan, 15².
 tarḡut, 227²¹³.
 tavus, 195⁶.
 tāus, 195⁶.
 teb-tenggeri, 163¹, 230²⁴⁴.
 tel, t. kuzu, 33¹.
 temtelcu, 145¹.
 temterikü, 145¹.
 temucin-i morila'uleu buru'utḡan,
 30².
 tenggege, 58⁵.
 tenggelik, 216¹²⁴.
 tenggeri, 3², 234²⁵³.
 tenggiri, 56².
 tenggiri hacar eyetuldücü, 56².
 tenggis, 3⁶, 215².
 tenggisge, 58⁵, 216¹²⁴.
 tengiz, 215².
 tengri, 3².
 t'ien-ri, 3².
 tinggiz, 215².
 tobçaḥ, pl. tobça'ut, 241²⁷⁴.
 toḡos, 195⁶.
 toḡum, 5¹.
 toḡura'ut 227²¹³.
 to'olahu, 86³.
 to'oriḡu, to'oriḡui, 93².
 to'oria, t. baiyiḡu, 93².
 toy, tuy, 53³.
 toyilahu > toyilan, 53³.
 tsao-wang, 230²⁴⁴.
 ts'ing-ts'eh, 226²⁰³.
 tsordo, 28².
 tsō, tsōn, 28⁴.
 tsurḡa, 28².

tšige bülhü, 32².
 tšilehü, çilegü, 10⁷.
 tšövr, 28⁴.
 tuburi'un, t. sonostamui, 38².
 tog, tuh, tuk, 46⁴.
 tulas > tulastan, 72¹, 218¹⁴⁴.
 tulu, 194¹, 240²⁷².
 tumbulaḡu, 95².
 tumed-un noyat, 5², 149⁴.
 tumen, tümen, 44¹, 149⁴.
 turḡah, 114^{4,5}, 174¹, 228²²⁴.
 turḡah keşikten, 115², 149⁶.
 turḡa'ud, turḡa'ut, 114^{4,5}, 151².
 153⁴, 199³.
 turḡa'ud-keşikten, 114⁵, 115⁴.
 tus ḡan, 78², 216¹²³.
 tuşigu, 66².
 tuy, toy, 53³.
 tümen, 114².
 tüyirekü, 10³.
 tüyiren'oi, 10³.

u

uçumah, 97³, 221¹⁷⁴.
 ula, 234²⁵³.
 ulduçi, 216¹²⁴.
 ulus, 16², 56¹.
 undur etügen, 51², 133¹.
 unen, 41¹.
 uruḡui, 204³.
 urui, 204³.
 uye ḡaya, 7², 207¹².

ü

ülegüü, ilegüü, 98¹.
 ünüşhü, ünüşkü, 17³.
 üsü büthü, 32².
 üyeng, üyng, üng, 41¹.
 üng, 41¹.

w

wang, 64², 215¹³³, 218¹³⁴.
 wang + ḡan, 64³.

y

yadaḡu, yadao'u, yaduu, 9¹.

yağa kigucai, 27².
 yakiğu, 27².
 yançu, yançu, 67¹.
 yasun, 50⁴, 219¹⁴⁸.
 yat, cat, 10³.
 ya'u ekdeğu, 129⁴.
 yegu'uce'ai, yekunceai, 27².
 yeke ger, 39³.
 yeke-nidun, 39.
 yeke noyan, 63¹, 118⁴, 170¹.
 yekes-e hacar, 23¹.
 yençu, 67¹, 150¹.

yençu bo'ol, 66⁴, 67¹, 105³.
 yençu irgen, 67¹, 68², 109¹.
 yençu keşikten, 67¹, 157¹.
 yençu tumen keşikten, 67¹, 191¹.
 yesun keleten, 230²⁴⁵.
 yoluğ, yuluğ, 193³.
 -yu, -yü, 75³.
 yuluğ, 193³.
 yükün-, 13⁴.

Z

zat, cat, yat, 12³.

BİBLİYOGRAFYA*

Altan Tobçi, (bk.: Kozin, *Sokrovennoye skazanie*).

Barthold, W., *Turkestan v epohu mongol'skago naşes-tviya*, SPB 1900. İngilizce trc.: *Turkestan down to the Mongol invasion*, London 1928 = Bd.

—, Eserlerinin özeti : Mitteilungen d. Sem. f. or. Sprachen, vol. I 1898, vol. IV 1901.

Biçurin, İ., (Hyakinth), *Zapiski o Mongolii*, "Moğolistan hakkında notlar,, (Çinggis-han sülâlesinden ilk dört hükümdarın tarihi, Yüan sülâlesi devrine ait Çin kaynaklarından rusçaya çevrilmiştir), SPB 1828. Almanca trc.: Hyakinth, *Denkwürdigkeiten über die Mongolei*, Berlin 1832.

Bretschneider, E., *Mediaeval researches from Eastern Asiatic sources*, 2 cilt, 1887. Yeni Tabı : London 1910.

Carpini, Joh. de Plano, *Geschichte der Mongolen und Reisebericht*, (1245-1247). F. Risch tarafından yayınlanmıştır, Leipzig 1930.

Çengizname, (bk.: İnan, Abdülkadir).

d'O h s s o n, *Histoire des Mongols depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour — Lanc*, La Haye et Amsterdam 1834-1835.

Gabain, A. von, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941 = Gabain Gr.

Gökalp, Z., *Türk medeniyeti tarihi*, İstanbul 1926.

Grousset, R., *Histoire de l'Extrême-Orient*, t. II, l'empire Mongol, Paris 1929, l'empire des steppes, Paris 1939.

Haenisch, E., *Untersuchungen über das Yüan-ch'ao pi-shi*, Ber. S. A. d. W., 1931.

—, *Die letzten Feldzüge Cinggis Han's und sein Tod*, Asia Major IX, 1933, s. 503-551.

—, *Manghol un niuca tobcn'an* (Yüan-ch'ao pi-shi), die geheime Geschichte der Mongolen, Teil I (çince transkripsiyi-

* E. Haenisch tarafından verilen bibliyografya ile türkçeye tercüme esnasında kullanılan eserler bir arada gösterilmiştir.

yondan çıkarılan moğolca metin), Leipzig 1935-1937 = Haenisch NT.

—, *Wörterbuch zu Manğhol un niuca tobca'an* (Yüan-ch'ao pi-shi), geheime Geschichte der Mongolen, (II), Leipzig 1939 = Haenisch Wb.

—, *Die geheime Geschichte der Mongolen*. Aus einer mongolischen Niederschrift des Jahres 1240 von der Insel Kode'e im Keluren-Fluss erstmalig übersetzt und erläutert., (III), Leipzig 1941 = Haenisch Übers.

—, *Der Stand der Yüan-ch'ao pi-shi = Forschung*, ZDMG Bd. 98, 1944, s. 109-120.

Hambis, L., *Paul Pelliot et les études mongoles*, " Paul Pelliot „ publié par la Société Asiatique, Paris 1946, s. 69-77.

Herzfeld, E., *Alangoa, der Islam*, Bd. VI, 1916, s. 317-327.

Howorth, H., *History of the Mongols from the Ninth to the Nineteenth century*, 5 cilt, London 1876-1927.

Hyakint, (bk.: Biçurin).

Inan, Abdülkadir, *Çengizname*, Azerbeycan Yurt Bilgisi III, 1934, s. 9-14 ve 131-135.

Interlinearversion, Moğolların Gizli Tarihi'nin satır arası çince tercümesi = İnt.

Kafarov, Palladij, *Starinnoye Mongol'skoye skazanie o Çingis-hane*, Tr. Çl. Russk. Duh. miss. v Pekine IV, SPB 1866, s. 3-258.

Kowalewski, E., *Dictionnaire mongol-russe-français*, I-III, Kazan 1844, 1846, 1849 = Kow.

Kozin, S., *Sokrovennoye skazanie*, mongol'skaya hronika 1240 g., I. Moskva-Leningrad 1941. (İçindekiler: Önsöz, Moğolların Gizli Tarihi ile Altan Tobçi'nin transkripsiyonu, Moğolların Gizli Tarihi'nin tercümesi ve lûgat).

Köprülü, F., *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1928.

Krause, F. E. A., *Cingis Han*, die Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen, Heidelberg 1922.

Laufer, B., *Skizze der mongolischen Literatur*, KSz VIII, Budapest 1907. Rusça trc.: *Oçerk mongol'skoy literaturı*, Leningrad 1927 = Laufer, Skizze (veya) Oçerk.

Ligeti, L., *Dzsingisz khân neve*, NyK XLVIII, s. 338-341.
Manghol-un niuca tobça'an. Moğolların Gizli Tarihi'nin moğolca metni, (krş. : Haenisch NT.) = NT.

Mostaert, A., *À propos de quelques portraits d'empereurs mongols*, Asia Major IV, 1927, s. 147-156.

Nakaya, *Jingisu kan jitsu roku*, Tokyo 1907. = N. veya Naka. *Niuca tobça'an*, (bk. : *Manghol-un niuca tobça'an*).

Palladius, (bk. : Kafarov, Palladiy).

Pallas, P. S., *Sammlung historischer Nachrichten über die mongol. Völkerschaften*, 2 c., SPB 1776 - 1801.

Pelliot, P., *Le titre mongol du Yuan tcha'o pi che*, T'oung Pao XIV, 1913, s. 131-132.

—, *A propos des Comans*, Journal Asiatique XV, 1920, s. 125 - 185.

—, *Les Mongols et la Papauté*, Revue de l'Orient Chrétien, III, Nr. 1 - 2, Paris 1922-23, s. 3 - 30. Devamı IV. ve VIII. ciltlerde.

—, *Les mots à h initiale, aujourd'hui amuie, dans le Mongol des XIII-e et XIV-e siècles*, JA., CCVI, 1925, s. 193-263.

—, *Un passage altéré dans le texte mongol ancien de l' "Histoire Secrète des Mongols"*, TP XXVII, 1930, s. 199-202.

—, *Sur yam ou djam "relais postal"*, TP XXVII, 1930, s. 192-195.

—, *Notes sur le "Turkestan"*, de M. W. Barthold, TP XXVII, 1930, s. 12-56.

—, *Compte rendu* : E. Haenisch, *Untersuchungen über das Yüan -ch'ao pi-shi...* (1931), TP XXVIII, 1931, s. 156-157.

—, *Deux lacunes dans le texte mongol actuel de l'Histoire Secrète des Mongols*, Mélanges Asiatiques, CCXXII, s. 1-18.

—, *Compte rendu* : E. Haenisch, *Manghol un niuca tobça'an ...* (1935), TP XXXII, 1936, s. 355-359.

—, *Chirolga-chiralga*, TP XXXVII, 1944, s. 102-114.

Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte I-IV*, Petersburg 1893 - 1911 = Wb.

Ramstedt, G. J., *Kalmükisches Wörterbuch*, Helsinki 1935. = R. Kalm.

Ratchnevsky, P., *Un code des Yuan*, Paris 1937.

Rüdenberg, W., *Chinesisch - deutsches Wörterbuch*, Hamburg 1942 = Rüd.

Sanang Setsen, *Geschichte der Ostmongolen und ihres Fürstenhauses* (1662). Moğolca metin almanca tercümesi ile birlikte I. J. Schmidt tarafından neşredilmiştir, SPB 1829.

Schmidt, I., *Russisch-deutsches und deutsch-russisches Wörterbuch*, Leipzig 1871.

Spuler, B., *Die Mongolen in Iran*, Leipzig 1939.

Turan, O., *Çingiz adı hakkında*, Belleten (TTK), 1941, s. 267-276.

Unkrig, W., Bleichsteiner, R. und Heissig, W., *Wörterbuch der heutigen mongolischen Sprache*, Wien-Peking 1941 = Unkrig Wb.

Vladimirtsov, B., *Çingiz Han*, Petrograt-Moskva-Berlin, 1922. İngilizce trc.: *The life of Chingis Khan*, London 1930.

—, *Sravnitel'naya grammatika mongol'skago pismennago yazıka i halhasskago nareçiya*, Leningrad 1929 = Vlad. Gr.

—, *Obşçestvennyy stroy mongolov*, Leningrad 1934. Türkçe trc.: Abdülkadir İnan, *Moğolların içtimaî teşkilâtı*, Ankara 1944 = Vlad. İçt.

Wolf, O., *Geschichte der Mongolen oder Tataren*, Breslau 1872.

Yüan-ch'ao pi-shi, Moğolların Gizli Tarihi'nin çince kısaltılmış tercümesi = YP.

Yüan - shih, Çin'deki Moğol sülâlesinin resmî tarihi, 1371 = YS.

DÜZELTMELER

Sahife. satır Sahife-not	Yanlış	Doğru
9,4	Bodañçar	Bodonçar
9,7	Bodañçar	Bodonçar
10,2	ökdek	ördek
11,19	kakikaten	hakikaten
12,23	Çiduhul	Çiduñul
12,24	Çiduhul	Çiduñul
13,3	Buñatu	Buñutu
14,25	baldızı, Besutai isminde bir oğul dünyaya getirdi.	, baldızından, Besutai is- minde bir (oğlu) oldu.
15,23	Urşi'ut	Urşi'un
18-2	ha'uluña	ha'uluña
23-2	azarlamak	azarlanmak
24,10	Tarñutai-kiriltuñ	Tarñubai-kiriltuh
25-3	bohtalacu	bohtahlacu
29,14	-kiriltuh	-kirintuh
30-1	İnt. de	NT. de
32-2	papmak	yapmak
33,la *	dağı	(dağı)
36,la	Çotan	Şotan
37,2	dağı	(dağı)
37,11	Çotan	Şotan
45,6	Orhon	Orñon
49,16	Çiledu'nun elinde	Yeke-çiledu'nun elinden
50,19	(Çiledu)	(Çilger)
52,10	Orhon	Orñan
54,la	Çangşi'ut	Çangşi'ut (Bişi'ut ?)
55,11	Sukeden	Sukeken
56,26	Uncin-sahayit dahi	Uncin-sahayit'lerden
59,1	Dadai	Dodai
59,15	ho'orçah	ho'oçah

* a == aşağıdan.

Sahife, satır Sahife-not	Yanlış	Doğru
60,10	şekilde	şekilde
61,24	A'ula'ut	Ala'u'ut
61,26	Boroldaki	Boroldai
62,1	karşılaştılar	karşılaştılar
63-1	"Başvekil,,	"vezir,,
68,23	dedi. Buri-boko	dedi. Buri-boko Curkin' lerde bulunmuştu. Buri- boko
69,18	Buğu-çorogi	Bağu-çorogi
69,24	Çağa'un	Çağa'an
72,2	onlarla	Taiyici'larla
79,23	Ongğan	Ongğahan
80,8,28	-kitan'ların	-kitat'ların
80,10	Tanggut	Tangğut
82,11	Ulğui-şilugelcit'te	Ulğui ve Şilugelcit bo- yunda
85,8	ğa'na'a	ğa'an'a
91,5a	karısı :	karısı Alahçit :
93,1,17	Çinggiz	Çinggis
94,8,9	Curgin'li	Cirgin'li
97,11	Okodai'ya	Okodei'ye
99,14,15	kendi kabilesiyle	Uru'ut'larla
101,28	Hara-kitan'ların	Hara-kitat'ların
104,1a	-Cauthuri'nin	-Ça'uthuri'nin
106,3	göndersin. Hıçar	göndersin. Altan da iki elçi göndersin. Hıçar
106,8	katil	kaatil
106,22	Ço'os-çahan'a	Şo'os-çahan'a
107,23	Curcedai	Curçedai
108,12	boğaz	Cer boğazı
110,9	(§ 187 nin sonuna eklene- cek :)	Kereyit halkını böylece parçaladıktan sonra, kısı Abci'a-kodeger'de geçirdi.
113,11	Deve bozkırında	Temeyen-ke'er, Deve boz- kırında
114,12	Başaran-	Buşaran-

Sahife, satır Sahife-not	Yanlış	Doğru
114-4	,bunlara kebte'ul	,bunlara kebte'ul, kebte'- ut
115-1,9	inanla	insanla
117,7	(komutanlarına)	Tayang-ğan'a
125,2a	Ḥara-kitan'lı	Ḥara-kitat'lı
125-1	arai	alai
126,19	Sube'etai'ya	Subetei'ye
136,8,9	para	mal
139,14	Ḥorişilemun'u	Ḥurişilemun'u
159,6	Sube'etai	Sube'etai-ba'atur
160,5a	Daiduḥalšoḥor	Daiduḥulšoḥor
161,1a	Otçigin'e	Otçikin'e
162,21	(Çinggis-ḥahan)	Çinggis-ḥahan
162,6a	Ḥalatur	Ḥalaçar
164,21	Barḥucin'lere	Barḥucin yerine
169,13	Ḥara-kitan'lardan	Ḥara-kitat'lardan
169,20,26	Dung-cang	Dung-çang
173,21	onlardan	Onggur, Arḥai ve Ḥutu- ḥu'dan
173,2a	§ 252	§ 253
174,15	Curced'li	Curçed'li
177-1	bohtalacu	bohtahlacu
178-1	ariḥlacu	arilḥacu
181,3a	Toḥoçar'ı	Toḥuçar'ı
190,22	Tang'ut	Tang'u
196,2	Curcen	Curçet
196,8	Orus	Orusut
204-1	(krş. çince : "Deniz orta- sındaki memleketin hü- kümdarı,,),	(Bu cümle silinecek)
209,23	hühümdarıdır	hükümdarıdır
219,5a	Curcen	Curçen
220,7a	baha	baba
229,3	§ 832	§ 232
242,20	hühümdarı	hükümdarı

Sahife, satır Sahife-not	Yanlış	Doğru
253	(Semisgab ile Sisten arasına eklenecek:)	Sesut, (halk adlarına bk.), § 274.
280	(1202 ile 1203 arasına eklenecek:)	1202 Köpek yılı: Ong- han'ın Merkit'lerle sa- vaşması (§ 157).
280-1	ancak 17 yerde	ancak 20 yerde
281,13	(1211),	(1206 ? 1211 ?),
281,18	(§ 250).	(§§ 247, 250).
281	(1211 ile (1218) arasına eklenecek:)	1214 Köpek yılı: Kitan' lara karşı ikinci sefer, (§ 251).
283,12	aşuluḫai	ağuluḫai

1) Notlardaki moğolca misallerin birçoklarında, Genitiv eki -o olarak gösterilmiştir, bunun -u şeklinde düzeltilmesi muvafık olur; misaller: *minghan-o* yerine *minghan-u* (5-2), *ca'un-o* yerine *ca'un-u* (5-2), *harban-o* yerine *harban-u* (5-2), *ino* yerine *inu* (9-2; 40-1), *mino* yerine *minu* (17-3; 51-1; 87-1; 110-4; 111-1), *bidano* yerine *bidanu* (118-2), *naiman-o* yerine *naiman-u* (86-3) v. b.

2) Tarih kaydı, tekerrürleriyle birlikte 20 yerde geçtiği halde, 280. sahifede yanlışlıkla 17 yerde denmiştir. Düzeltme cetvelinde gösterilen kayıtların da eklenmesiyle tashih edilmesini dileriz.

3) W. Barthold, Karluk hükümdarı Arslan-han'ın tâbi oluşunu 1211 diye göstermiştir (İslâm Ansiklopedisi, Çingiz Han maddesi). Eserde bu vakanın tarihi zikredilmemekle beraber, hâdiselerin sıralanışından 1211 den çok daha önce vukubulduğu anlaşılıyor. Haenisch bu tarihi 1206 olarak tesbit ettiğinden (bk. eserin özeti, s. XLIX) düzeltme cetvelinde de (1211) yerine (1206? 1211?) şeklinde gösterilmesi uygun görülmüştür.

Fihristin sonlarında Bibliyografya ile Düzeltmelerin sayfa numaraları yanlışlıkla unutulmuştur. Bibliyografyanın sayfa numarası 293 düzeltmelerin 297 dir.

到了呵

名

怕著

快

黃馬

有來

古兒恢魯額

赤列都

阿余周

古兒敦

忽必圖

阿主兀

黃馬自的

腿

他的

打著

剛

越過

驟

了呵

忽必余安

忽身亦訥迭列

抽

忽不埋南巴里思

不魯恢魯阿

後頭白 他的

三箇

隨即趕了

人名

山背

豁亦訥察亦訥

忽兒巴兀刺

兀荅阿刺

都罷

赤列都豁失温

畏過

同著

車子

自的

來了呵

忽赤里思

合里周

帖兒堅

都理顏

亦列恢魯額

那裏

婦人名

說

那

三箇

人行

覺麼你

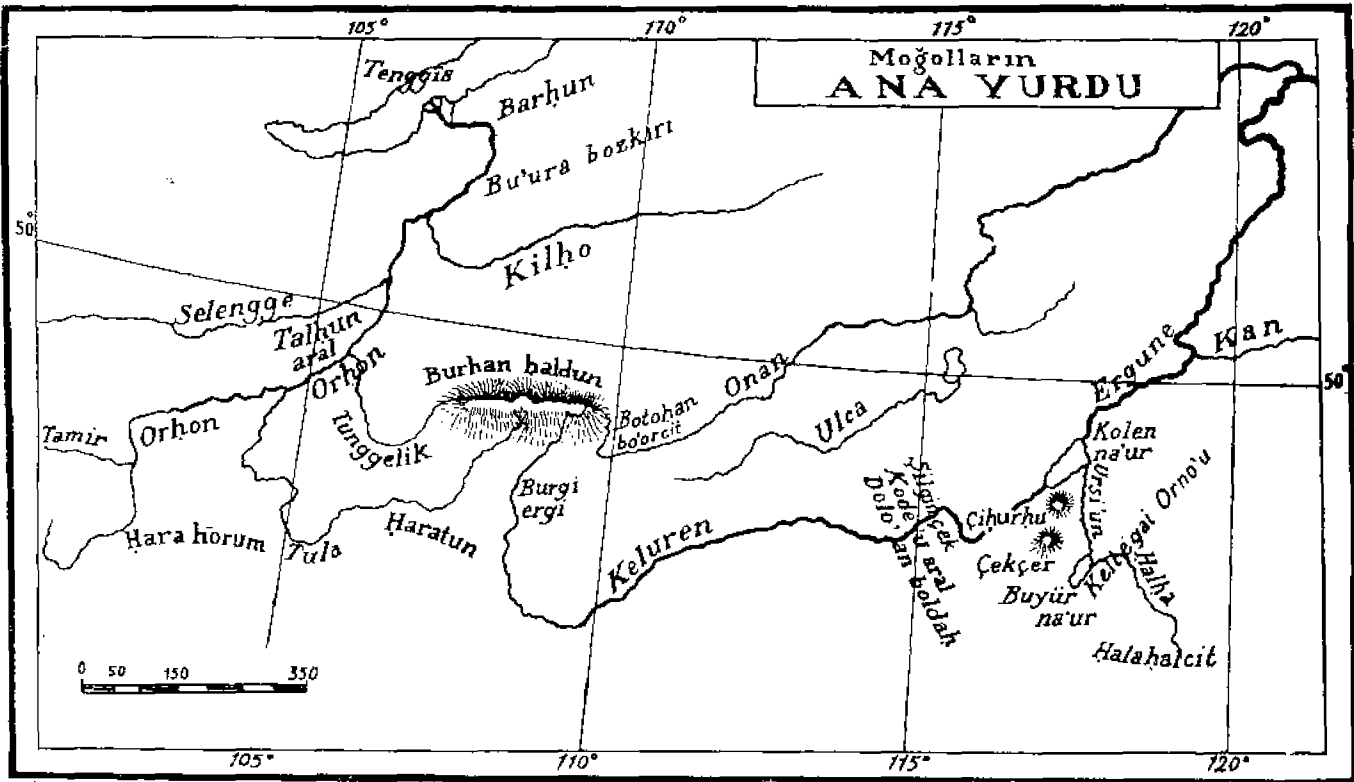
田迭阿額俞兀真鳴詰列論

帖迭忽兒班合刺泥兀合巴兀赤

Mogolların Gizli Tarihi'nin Ye Têh-hui nüshasından

örnek olarak § 55'den bir sayfa.

Mogolca metin çin işaretleriyle yazılmış (NT.), her satırın sağında daha küçük işaretlerle çince tercümesi verilmiştir (Int.).

Çinggis-han devrinde
ASYA

